

БЕЛЕШКА ЗА АВТОРОТ

МАЏУНКОВ, Митко (Струмица, 19 III 1943), раскажувач, романсиер, драмски автор, есеист. Гимназија има завршено во Струмица, а Филолошки факултет (светска книжевност со теорија на книжевноста) во Белград, град каде што живеел цели четириесет години. Првите книги му се објавени првобитно на српски. Добитник е на повеќе книжевни награди и признанија: *Исидора Секулиќ* (за *Убиј го зборливото куче*), *Раџиново признање* (за *Меѓата на светиот*), *Војдан Чернодрински* (за *Големито Смук* и за *Сенкајта*), роман на годината на *Дейска радост* (за *Домој на Александар*), книга на годината на *Македонската книжевна фондација* (за *Кон друѓата земја*), роман на годината на *Уирински весник* (за *Птициите од ланскиите ѕнезда*); двапати ја има добиено годишната награда на својот роден град Струмица, во 2015 година ја доби Државната награда „11 Октомври“, а во 2017 година наградата за животно дело *Војдан Чернодрински*. Се занимавал со преведување, а и тој е преведуван на повеќе јазици. Застапен е во домашни и странски антологии. Во 2006 година се врати да живее во Македонија. Редовен член е на МАНУ.

ДЕЛА

Раскази и кратки прози: *Чуоа средба*, *Убиј го зборливото куче*, *Меѓата на светиот*, *Парадоксален сон*, *Дрвото на Нарајана*, *Даровите на небојто*, *Грабнувањето на Евроја*, *Астираѓали*, *Приказни за ѓаволојто*.
Романи: *Кула на Ридојто*, *Кон друѓата земја*, *Домој на Александар*, *Времето на ирвасиите*, *Птициите од ланскиите ѕнезда*, *Правата на библиотеките*, *Приказна за ириите града*.
Есеи: *Ширкој единак и неговото јато*, *Чехов или Тајната на раскажувањето*, *Роднојто место на литературата*, *Есеи I-II*.
Драми: *Големито Смук*, *Сенкајта*, *Пустта земја (Вечна истра)*, *Пајт за Лихниџос*, *Мелница*, *Чудо големо*, *Портијата на Леден*, *Кончиња*, *Драми I-II*.
Повеќето од тие книги се објавени во неговите ИЗБРАНИ ДЕЛА (Скопје, Три, 2013–2020).
Автор на антологијата *Раскази за Белград I-II* и главен редактор на антологијата во 560 томови *Свезди на светската книжевност*.

Митко Маџунков

ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО

Митко Маџунков

ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО

Без свест за важноста на нештата не може да се создаде средиште ниту да се обезбеди опстанокот.

Ако нема утре, нема ни сега, ни вчера, ни некогаш, ни никогаш, нема ништо. Литературата е, или треба да биде, чуварка на тоа чувство за вечност, ако не и самата вечност.

*

Мајсторството не е само во тоа убаво да пишуваме: нашите зборови, покрај сè друго, треба да бидат вистинити, за да станат препознатливи низ времето.

Високата книжевност е единствена појава во историјата на човештвото, зашто единствено таа низ долгите векови го чува огнот на животот и споменот на она што сме биле, што сме и што можеме да бидеме.

*

Секој писател, имено, би требало да се стреми да пишува дела, иако е тоа невозможно, *наместо сите оруѓа*, но не за да истакне дека другите се излишни, туку, напротив, скапоцени, па така, кога светот би пропаднал, а би останала само таа една единствена книга, таа би требало да содржи убедливо сведоштво за човековата авантура на земјата, за неговиот јазик, смислата за форма, за моќта на творештвото, чувствата, мислите, за неговиот надворешен и внатрешен, видлив и невидлив свет. За што е пишувањето ако нема некоја повисока и подлабока смисла?

Раскажувач, драмски автор и романсиер од прв ред, Маџунков е ист таков критичар, промислувач и толкувач на феноменот на литературното писмо... Речиси редовно, во сите пообемни и поинспиративни интервјуа, Маџунков спонтано, најголемиот број одговори на прашањата што особено го интересираат и што по правило се подиректно насочени спрема законитостите, тајните, заблудите или предрасудите на литературната уметност, ги развива во еден вид темелни мини есеи, во расправи од кои извираат неговите искуства, трагите и знаците, а зошто не и лузните... Карактеристично својство на овие одговори-есеи е нивното спонтано населување со асоцијативни појаси, пред сè од областа на литературната уметност, но во вид на ненаметливи екскурси, и од сите сродни или подалечни, но сепак со ератични допири поврзани дисциплини со литературата. Нема двојба, веднаш се забележува склоноста да се настојува тежиштето на разговорот да се одржува во близина на самиот центар, во озрачјето на јатката, или, да употребам еден од неговите клучни поими, до огништето, кое дури и не мора изречно да биде именувано, но чии одблесоци, топлина и благост се разливаат во сите одговори и коментари. Сопствената визија за извишеноста на литературната уметност Маџунков ја укрепува и со повеќе слични пунктови, со повеќе изворишта на свеченост, единственост и светост. Светост, хранителна духовна обилност, како лебот, на пример, кој стоплува не помалку од домашното огниште. И не само огништето и лебот, туку во неговите толкувања, па често и дефиниции на книжевното писмо, да се послужам со еден чест поим омилен на критичарите, се и јазикот и татковината, и совршенството, и убавината, па уште кулата и меѓата, именки каријатиди кои, како што е познато, стануваат естетска и духовна арматура дури и на насловите од некои негови одамна препознатливи дела.

Санде Ситојчевски

Митко Маџунков
ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО

Macedonian Academy of Sciences and Arts
Lexicographic Centre

Mitko Madžunkov
TRACES IN TIME

Skopje, 2020

Македонска академија на науките и уметностите
Лексикографски центар

Митко Маџунков
ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО

Скопје, 2020

Главен уредник
Георги Старделов

Избор
Анита Илиева Николовска

ДУХОТ Е САМО ЕНЕРГИЈА ШТО ЈА ЗРАЧИМЕ

Што мислиш за вообичаената поделба на твоите раскази на фантастични и реалистични? Можеш ли да кажеш нешто повеќе за своето творештво?

Како што е литературата – гледано однадвор – само избирање и редување, толкувањето на книжевноста е главно расчленување, идентификација на составните делови. Тоа може да биде суштествено, но и сосема неважно. Сметам дека, толкувајќи ги делата, критиката премногу често тргнува од она, како делото (однадвор) изгледа, наместо да се задржи на поважното прашање: што делото (навистина) содржи. Светот на предметите и настаните и светот на мислите и чувствата се еден и ист свет: духот е само енергија што ја зрачине како безбројни мали сонца. Според тоа, ако сакам да го искажам светот во неговата целост, не постои за мене видливо и невидливо, реално и нереално, рационално и ирационално. Моето дело е природна последица на таквиот однос.

Какво е твоето мислење за расказот воопшто, за неговите можности?

Животот како целина не може да се опфати ниту со една книжевна форма. Ни најпростите ситуации,

ни најбаналниот лик, не можат да се дадат во сета нивна сложеност. За среќа, тоа и не е целта на книжевноста. Од животното множество, писателот го зема само најбитното, највозбудливото, и од тоа го создава своето дело. Ако во својата работа се сосредоточи на детали, напишал (во прозната литература) расказ, ако успеал да ги сложи деталите во мозаик, создал роман. Само едно треба да се подвлече: деталите од кои е исткаен расказот се разликуваат од оние што, заедно, го градат романот. Никој никому не може да му каже кои се тие „исечоци од животот“ од кои се прават расказите. За себе знам олку: ако нешто ме опседнува со години, добивајќи со текот на времето сè поинакви облици, збогатувајќи се со нови содржини, верувам дека од тоа, еден ден ќе настане роман. Расказот се раѓа во нас, во еден миг, и ние одеднаш го гледаме цел.

Сигурен сум дека вистински надарениот раскажувач може да се искаже низ расказот исто толку успешно колку со која-годе друга книжевна форма. Добриот расказ се познава токму по тоа што изгледа поопширен одошто навистина е, по тоа што се разгранува и продолжува во нас. Зар писмото на Вањка Жуков не патува сè уште „на деревњу дједушке“?

Кои раскажувачи од свејската книжевност ги ставаш пред оруѓиите?

Тургенев ја има напишано, можеби, најдобрата книга раскази, *Зайсиците на еден ловец*. Според животната исполнетост, чувството за природата, јазичната чистота и трагичниот лиризам – тоа е најцеловитата раскажувачка книга. Најголем раскажувач е, сепак, Чехов. Тој покажа дека во кратката прозна форма може да се создаде нова психологија,

нов сензибилитет. Неговото толку лирско дело има епска широчина, сеопфатност: може да се споредува не само со делото на Толстој туку и со она, на Хомер.

А ѿнаѿѿаму?

Едгар Алан По откри некои нови можности за толкување на светот со помош на едноставни симболи. Има напишано раскази за кои може да се каже дека се совршени, на пример, „Во длабочините на Малстрем“. Не е лесно да се раскажат историјата и судбината на светот, минатото, сегашноста и иднината, да се опфатат пеколот, земјата и небото, во еден единствен, мошне кус расказ. Бабелъ покажа како со упростување (редукција) може да се досегне трагичното чувство. Мопасан го узнал пеколот, и оттаму праќал извештаи.

А во нашата, југословенската книжевност?

Андриќ е единствениот неспорен гениј кој стои рамо до рамо со најголемите светски раскажувачи. Тој откри и оживеа еден сосема нов свет, морничаво свесен дека е писателот создател на луѓе и живот и очајник кој зад себе не смее да остави никаква пишана трага.

Какво е ѿвоеѿо мислење за ѿоложбаѿа на ѿисаѿелотѿ во оѿиѿесѿвоѿо, за слободаѿа на ѿвореѿиѿвоѿо?

Рембоовскиот сон за поезијата, која го „ритмува Делото“ (акцијата) и станува „хармоничен Живот“, бил и засекогаш ќе остане неостварлив. Одамна сум свикнал да го разликувам таканаречениот обичен, граѓански живот, со неговите закони и идеали, од

животот што тече независно од него. Колку што мене ми е познато, пишувањето никогаш не било особено угледен занает, па не е ни сега. На човек свикнат и на поголеми неволи не му е тешко да работи без надеж дека ќе ги вкуси плодовите на својот труд.

А што се однесува на слободата на творештвото, се надевам дека внатрешната слобода е поважна од надворешната.

Што мислиш за издавачиите? Една книга најчестичкај „мал“, оружја кај „голем“ издавач. Имаш ли свое мислење за иражои, иоуларноста, славаиа? И за работиаа без врева, за самиои себе, за фиокаиа-вечности?

Не верувам дека издавачот може битно да влијае врз судбината на книгата. Во последно време, многу добри книги се печатени кај „мали“ издавачи. Теориски, „големиот“ издавач би можел пошироко да го претстави делото, но во практиката тоа ретко се случува. Можеби се виновни и писателите што не создаваат дела како *Дон Кихои* или *Ана Каренина*?

Што се однесува на популарноста, како што кажува стариот Сигмунд: „Пари, слава и љубов на убави жени...“

Некогаш верував дека човек пишува за себе, за својата душа. Денес сум во тој поглед прилично променет, но сè уште чувствувам одбивност, па и одвратност, кон писателите кои през животот објавуваат сè што напишале.

Каква е ивојаиа ирогноза за иднинаиа на иолку мала – иио се однесува на јазичнаиа расиросиранести – лииераиура каква иио е југо-словенскаиа?

Речиси сите европски народи имале свои книжевни ренесанси: Грците, Италијанците, Шпанците, Англичаните, Германците, Французите, Русите. Ако се погледне подобро, може да се види дека тие творечки подеми се совпаѓаат со времето кога тие нации ја достигале својата полна зрелост и кога во толкава мера биле отворени кон останатиот свет – и културно и чувствено – што можеле да се идентификуваат со човештвото и со неговата судбина. Мислам дека во ова време нешто слично се случува со нас. Сразмерно големиот број луѓе што се занимава со пишување, можеби ќе беше лош знак да не станува тоа мнозинство, речиси од ден на ден, сè пописмено. Можно е од таа неумереност да се роди нов квалитет. Шансата е, во секој случај, тука: кој нема да ја искористи, нека се обвинува себеси.

Уште нешто за таканаречените „мали“ јазици. Важноста на секој посебен јазик често се зголемува за сметка на оној општочовечкиот кој е вграден во него: така, она што е квантитативно се искажува како квалитет. Ни евентуалната неразвиеност не може да му ја одземе длабочината на „малиот“ јазик, а камоли ако е тој стар и историски, а „мал“ само со оглед на (не)распространетоста и ограничената рецепција. Впрочем, зар конечната нормативизација на секој јазик не е истовремено почеток на неговото опаѓање? Во моментот кога од јазикот ќе се исцрпи сè што е во него неодгатливо, тој станува само средство за комуникација, и практично почнува да исчезнува. Верувам дека, со текот на времето, сè повеќе луѓе ќе користат сè поголем број јазици и дека, најпосле, во недогледната иднина, ќе нè дочека еден јазик кој ќе биде јазикот на човештвото. Можеби сите јазици нема да се слеат во еден, но ќе станат разбирливи, на овој или на оној начин. Тогаш нема да биде важно

на кој јазик некое дело првобитно било создадено, туку што содржи.

Дали го помниш часот кога се напишани некои твои раскази? Би ме интересирало, на пример, да ми кажеш како напишале „Мирисот на земјата“ и „Лихнидски очи“.

Првиот „расказ“ за кој си спомнувам дека го имам напишано – пред дваесетина години – беше една зимска слика во која главниот мотив произлегуваше од контрастот помеѓу топлата соба и снежната виулица зад прозорецот. „Мирисот на земјата“ е можеби одблесок на тоа дамнешно чувство. Колку и да звучи старомодно, отсекогаш ме возбудувала топлината на огништето. Впрочем, во едно нехеројско време, што му преостанува на човека, освен да созида куќа и во неа камин? Мајстор Миле, од приказната, умрел, како што слушнав: никогаш не разбра дека некој го пофалил неговиот занает.

„Лихнидски очи“ се напишани во Охрид. Еден пријател, Јолдиќ, ми прикажуваше – додека како војници бевме дежурни во Домот – за својот живот во далекото санџаклиско село. Во истиот час, видов низ прозорецот како, по улицата, врви колона екскурзијанти. Останатото бездруго сум го носел во себе зашто само го прекинав собеседникот, му побарав молив, седнав и го запишав расказот.

На крајот, едно вечно прашање, кое можеш и самиот да си го поставиш: зошто пишуваш? Дали е тоа обид да се пројолкува својот или да се изгради нов, дали заради просветлување на луѓето или „за оштото добро“ ...?

Старите писатели добро постапувале кога велеле, во својата скромност, дека пишуваат дела за „забава и поука“. Сè што е над тоа е чист кáр.

Си спомнуваш ли за сцената од еден Годаров филм? Младата убавица, почетничка во новинарството, збунето му поставува на славниот писател, неколкупати, едно и исто прашање: „Која е Вашата најголема животна амбиција?“ Во општиот метеж на аеродромот, изгледа дека писателот не ја слуша девојката. Сепак, тоа е привид. Таа го поставува уште еднаш истото прашање, а славниот човек се свртува кон неа, ги вади очилата и ја гледа тажно-подбивно: „Мојата најголема животна амбиција“, вели тој, школски повторувајќи го нејзиното прашање, „се состои во тоа да станам бесмртен, па да умрам!“

(Белград, *Књижевна реч*, 1974,
Војислав Дониќ)

МИНАТОТО, СЕГАШНОСТА И ИДНИНАТА – ВО ЕДНА СОБА

Во македонската книжевно-критичка свест и кај читателите, Вашето несјорно книжевно препознавање дојде особено појавливо на романот Кула на Ридот. Ова дело со убедлив раскажувачки концепт и со комплексен стилски приод наметна и очекување на Ваше ново романсиерско потврдување. Но, еве, не изненадивите со Меѓата на светот, книга која по својата естетичка ориентација е тешко подложна на жанровско вклопување. Што се случуваше во Вашето творечки процес, од Кула на Ридот до Меѓата на светот?

Не знам во колкава мера можеме да зборуваме за „книжевно препознавање“ во врска со *Кулата*. Мислам дека таа книга – иако за неа се пишуваше, повеќе во Белград, помалку кај нас – сè уште не е прочитана. Не само поради обемот туку и затоа што таа, веројатно, бара повеќе читања. Нејзините иновации – особено на планот на композицијата – останаа главно незабележани (таа книга е и инаку малку невидлива)... Што се однесува на *Меѓата*, ни таа не е далеку од основните преокупации што ги имав додека ја пишував *Кулата*; впрочем, тоа се текстови настанати во исто време, а собрани се на едно место тогаш кога ми паднаа в очи нивната внатрешна поврзаност и начинот на кој самите се

организираат во девет (пак девет!) целини. Тоа се, така да кажам, внатрешни форми, архетипски јадра околу кои се врти и нашиот катадневен живот и нашата метафизика.

Погледој на досегашните објави доаѓа до редица сознанија за определувањето на глобалната природа на Вашиот литературен профил. Јазлите на поетското, ако се согласувате, се логос, демиурџ, модус вивенди во односот кон својот на објекциите и својот на литературната фасцинација. Тоа, ни се чини, особено го закрепнува најновата книга.

Јазлите на поетското се секогаш во врска во вокацијата. Дали нашиот говор го досега „апсолутното“ или е дневно-произволен? Нам никој не може да ни даде потврда со која ќе се качиме на небото – целосна сигурност во која-годе мисија, па ни во мисијата на поезијата, не постои – но некои нешта, сепак, лесно се препознаваат. Денес, светот е заслепен од еден сеопшт „софистички барок“ кој е во состојба лагата да ја крене на ниво на „уметнички убедливото“. Но, мајсторството не е само во тоа убаво да пишуваме: нашите зборови, покрај сè друго, треба да бидат вистинити за да станат препознатливи низ времето. Без идејата за вечноста – која е централна во духовниот простор – литературата е само вежбање на зададена тема.

Да им се доближиме на идеите во Меѓата на светот. „Чудењето е наличје на нашата свест за постојењето“, пишува Андриќ во своите истражки. Чудесното, неочекуваното, зашемејувачкото, айсурдното, недоловливото. Сите овие состојби во текстовите на Меѓата добиваат сјајус на

есѿејска неоминливосѿ и сѿануваатѿ ѿредизвик, цел на духовна конфронѿација. Како ѿрозаисѿ, додека насѿтануваше ова дело, како ѿи доживуваатѿ реалистѿичароѿ и метафизичароѿ во себе?

Чудесното со сите свои атрибути има смисла само ако е делото неоптоварено со „вистински чуда“. Во моите книги, надреалното (во обична, а не во книжевно-историска смисла на зборот) е дел од алегориско-симболичната претстава, и непосредно се врзува за значењата. Германските романтичари, По, Борхес, па и Кафка и Булгаков, на свој начин, во поголема или во помала мера, оптоварени се со „чудото како такво“. Време е да се отиде чекор понатаму, и духовниот простор да се ослободи од она што не е дел од неговата вистинска внатрешна поврзаност и самостојност. Реализмот и метафизиката и сѸ друго битно за делото, само се делови од една единствена визија како што се и сите планети и ѕвезди и галаксии дел од една единствена стварност наречена Севкупност.

Подолго време живеете и работите во Белград. Какви се Вашите творечки врски со македонската литература? Можеете ли од такава протсторна дисѿанца да ѿи согледате највредните остварувања на ѿоновата македонска проза или, ѿошироко, во литературата кај нас?

Во нашата литература повеќе го следам она што е „класично“, додека сум со другото само во тек; најмладите автори најслабо ги знам, што е жалење, зашто ги изневерувам исто како што и мене некогаш ме изневериле „мудрите старци“. За останатото е подобро да се молчи. Споредбата е, како што знаеме, најлошата стилска фигура.

Творечката клима во последните години, и во бележитијата и политичката мошне нагласен интерес кон историските теми, кон префрсување на живојот низ политичката призма. Прозата, особено врз својата иманентна ангажираност, си наметна и нов расправачки залак со времето: минато, сегашно и она што ќе не снајде. Дали во таква ситуација уметноста на зборот е во опасност? Некои веќе рекоа дека нашево време не е за уметност...

Се надоврзуваме на реченото. Да не станува збор за литература напишана на мал јазик некои наши автори сигурно би биле меѓу врвните во светот. Но, општата клима е лоша. Голем дел од книжевната продукција може да се сведе на продавање приказни без индивидуална точка на гледање, ставени во ваков или во онаков идеолошки контекст. Исполитизираната литература тоне во калта на исто таквиот живот. Создавањето е, сепак, внатрешната димензија на стварноста, а не самата таа. Кај нас недостасуваат синтетични дела, токму такви во кои минатото, сегашноста и иднината, ќе се соберат во една соба.

Сега и со Раџиновото признание, како би го поспирале феноменот на наградувањето, на оштетенственото валоризирање – ирвенствено и во принципот во споредба со променливоста на естетските сфаќања и со променливоста на оштетенствената свест за мисијата на уметноста?

Чесно е да се биде носител на таа награда. Името на Раџин стои на почетокот на обновата на нашата современа поезија и како изведено (Раџин – на Раџа) може да се напише, фигуративно, и како Ленорин,

Лаурин, Беатричин, Јулиин, просто, Нејзин: на Уба-
вината, на Поезијата. Се надевам дека и ние сме дел-
че од таквиот стремеж, од таквиот сон. Но, наградите
како награди: тие литературата не ја создаваат, а
авторите често ги залулкуваат...

*Можеби не ќе биде прерано ако на познава-
чиите на Вашето творештво им препорачаме оче-
кување: Мило Маџунков да се доживее и како
иоеи. Сејак, што работите во Мегата на светот?*

Сартровото мислење според кое само „поезијата
се пишува без зборови“ е надминато. Сега секој текст
мора да се пишува „без зборови“, т. е. збор по збор.
На таков начин и поетското чувство се вградува во
прозата (но не како нејзина поетизација, туку како
згуснатост). Што работам? Цел живот, по десет-
дваесет години се подготвувам да напишам пет-
шест книги кои полека, паралелно, ги испишувам.
Се надевам дека нема сите да останат незавршени.

(Скопје, Нова Македонија, 2 ноември 1985,
Бранко Цветковски)

ЖИВОТОТ Е ХРАНА НА ЗБОРОВИТЕ

Во колкава мера ѝрозниот авиор е сведок на своето време?

Авторот е сведок на својата визија за времето, и своето и туѓото, и реалното и симболичното. Но, Вие, се разбира, не ме прашавте за „времето воопшто“, туку за историското време и ангажираноста на авторот и неговата критичка свест, за тоа во колкава мера актуелниот момент е апсорбиран во делото на еден автор. Сметам дека е тоа нешто што се подразбира. Едноставно, не е можно да се биде сериозен автор, а да не се биде до гушата во своето време. Дури и ако бегаме од него, тоа самото ќе нè најде. Без голем ризик може да се тврди дека најголемите дела се истовремено и најконкретните. Литературата не е само однос кон стварноста (одраз, израз, итн.) туку и стварност за себе.

Полскиот сатиричар Леџ вели: „Од добрата мисла зборовите слободно можат да се отстранат“. Со оглед на Вашето творештво, Вие сѐ иприврзан за телеграфската реченица, како стил за најбрза комуникација со читателот...

Елиптичниот израз не е ни најбрз ни најсигурен пат до читателот, но – Вашиот цитат тоа го потврдува – таквиот израз навистина е сведен на значењето.

Тука, сепак, постои една опасност: мислата ослободена од зборовите е како коска без месо: лесно се препознава, но не е за јадење. Уште нешто: афоризмот и поговорката (како (не)поетски прозни облици) не треба да се мешаат со таканаречената медитативна проза. Во првиот случај станува збор за пораки, во вториот за сублимации.

Дали лично како автор некогаш сѐ иаѓнале во сомнеж дека пишувањето, односно уметноста, е блеф?

Блеф? Уметноста нема врска со нашата слабост. Кај Маргарет Јурсенар, во *Хадријановите мемоари*, има една реченица која приближно гласи: „Отсекогаш му се восхитував на тврдиот војнички леб кој се претвора во храброст“. И уметноста е слична на лебот: таа не е само насушна потреба туку и преобразба на енергијата, магија која коравиот живот го претвора во убавина. („Животот е храна на зборовите“ – стои на едно место во *Меѓаша*.) Далеку од тоа дека е лага и залажување, литературата е сурово вистинита: во неа сигурно исчезнуваме, а од неа ретко кога повторно се раѓаме. Друга работа е дали се сомневаме во вредноста, па и вистинитоста на она што самите сме го создале: сомнежот е составен дел од животната игра.

Кои се дојирните точки на креативниот прозен чин со сапирата, со хуморната димензија на живојот?

Без смешното – не случајно една од основните естетски категории – денес тешко може да се замисли дури и лирската поезија. Тоа е просто родено да ја релативизира човековата, макар и безизлезна

ситуација, и да воспостави дистанца кон оној вид стварност кој е на границата на издржливото. Да не е неговото неутрализаторско дејство, откако ќе ја изгледаат драмата за апсурдот, гледачите би требало да го запалат театарот и да изгорат сосе него. Комичното, и кога не ја ублажува горчината на постоењето, ја зголемува нашата шанса да издржиме. Во таа смисла треба да се сфати онаа важна забелешка дека единствениот позитивен лик во *Ревизор* е токму хуморот.

За прозата се вели дека е распад, разложување на поезијата. Колку во Вашите дела е застапено од поезијата на секојдневие во сооднос со поезијата на универзалност?

Според некои формалисти, раслојувањето е одење назад по веќеизодениот пат (враќање од готова градба до времето кога таа била замислена). На тој начин сфатено, разложувањето не би било оддалечување од поезијата, туку приближување до нејзините извори. Не треба да се претерува со разликите меѓу книжевните родови: некогаш под зборот *поезија* се подразбирала целата литература. Прозата не е ни моќта ни немоќта на поезијата, туку само можност за една поинаква организација на зборовите. Што се однесува на поетиката, ни секојдневното ни универзалното не можат да имаат своја поетика, зашто поетиката е однос кон книжевната материја, а не кон животот. Општо место е дека без катадневното не може да се искаже ни универзалното: книжевноста е сетилна по дефиниција, и надвор од конкретните физички состојби таа едноставно не може да постои. Но, модерната литература не е само симболизација на конкретното, туку и конкретизација на општото.

Што ќе ни кажејте за сегашниот миџ на развој на современата македонска проза?

Во сегашниот миџ, јасно се назира развојниот пат на нашата проза воопшто: се шират тематските и сижетните кругови, јазично е сè почиста и попрецизна, „постарите“ автори не папсуваат туку, како што ѝ прилега на нашата жилава цепенковска традиција, со текот на времето, стануваат сè подобри. Но, ние знаеме дека, во литературата, вистинската борба почнува дури тогаш кога сите простори – и тематски и стилски – се веќе освоени; ние сме сè уште како непозната земја: во животната материја – премногу белини, во книжевната – премалку. Наивната и штетна еуфорија што го придружуваше расцветот на нашата современа поезија не треба да се повтори и со прозата, сега кога е таа во подем. Треба да бидеме реални: свесни за своите мани, меѓу кои чисто книжевната артикулација не е најмала, но и за своите дострели. Зар онаа појава, што денес се нарекува *маџиски реализам*, не ни беше позната од порано? Зар не бевме меѓу првите кои проговоривме за исчезнувањето на народите сред цивилизираната толпа?

Дали хипотезата на одредени автори пречи кон побрзиот расцвет на прозата кај нас?

Мојот прв „официјален“ престој во Македонија се случи годинава, дваесет години по објавувањето на мојот прв расказ. Зар тоа не зборува самото за себе? Што таков човек може да знае за постоењето на хипотеки на одредени автори? Вие, веројатно, алудирате на оние кои имаат некаква книжевна или општествена, или ваква или онаква моќ, па ја употребуваат за лична полза? Тоа е општ југосло-

венски, а не само македонски проблем. И во Белград и во Загреб, и насекаде во Југославија, најпреведувани живи автори се уредниците и оние кои имаат потесен личен контакт со странските издавачи. Општо земено, хиерархијата на вредностите тешко се воспоставува. Додека *Зборникот* на Миладиновци, Цепенков или Прличев, не е преведен на некој јазик – на тој јазик не би требало да имаме други преводи. За свое добро. Но, животот, се разбира, не трпи такви идеализации, интересот на живите луѓе е последната работа што треба да ја потцениме. Сепак сметам дека ничии хипотеки не можат да го спречат „растежот“ на прозата. Созревањето на автентичните творци е мачен процес кој, за среќа или за жал, помалку зависи од изобилието, а повеќе од страдањата, од сите наши порази.

Дали творечкиот чин е револт на духот кон вечната ениџма на постоењето?

Зошто револт? Можеби само *обиц* да се насре таа тајна? Или од тајната да се направи друга тајна.

Повлечете линија под она што сѐ го создале. Дали сѐ задоволен со резултатот што ќе го добиете?

Рано е „сметките“ да си ги гледаме. Повеќето мои дела не се напишани или, барем, не се довршени. Наидува во животот време кога еден човек не може ни да го чита ни да го прелистува она што вчера го напишал, и кога гледа само напред, во она што допрва треба да го работи. Јас имам илјадници страници несредени ракописи кои, главно, ќе завршат како пепел, и тоа ни најмалку не ме возбудува, ме интересира иднината на она што, можеби,

никогаш нема да го создадам. Иако сум суверен, иако знам како завршуваат земните авантури, се обидувам да поверувам дека времето не ни почнало да тече и дека нашата судбина зависи од нас самите. Во секој случај, линии нека повлекуваат други.

(Скопје, *Осџен*, 1 јануари 1986,
Живко Павлов)

БЕЗНАДЕЖНО УПРОСТУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА ДРАМА

Во книжата Убиј го зборливото куче, Вашиите раскази може да се поделат на фантастични и реалистични. Суштината смисла за ирејлејување на фантастичното и реалистичното, го одликува и Вашиот роман Кула на Ридот, а многу добро се чувствува во заокружените раскази од Меѓата на светот. Дали е вкрстувањето на фикцијата со стварноста Ваша ирајна уметничка оцределба?

Стереотипните судови најдолго опстануваат во времето. Поделбата на моите раскази на „фантастични“ и „реалистични“, мене отсекогаш ми била сомнителна. Уште во *Чудна средба*, првата моја книга која е оквалификувана како фантастична, очигледен е стремежот да се премости вештачкиот јаз помеѓу „стварното“ и „имагинарното“. Критиката ги истакнуваше новините во фабулата, во раскажувачката постапка; но тие не беа цел за себе: со необичните споеви помеѓу фантастичното и реалното, јас не сакав старите нешта да ги прикажам на нов начин во техничка смисла, туку инсистирав на нешто многу поважно: дека светот на физичката стварност ја вклучува и духовната, и дека сè надворешно и внатрешно, видливо и невидливо, дневно и ноќно, допирливо и недопирливо... на едно повисоко, метафорично рамниште, создаваат цврста целина.

Мислам дека некои мои раскази, секој за себе, се обидуваат да бидат дел од таа целина; тоа единство на сè различно видливо е и во *Кулаиџа*, само „поинтегрирано“, како треперлив лик на фонот од еден космос, истовремено и симболичен и вистински, и бескраен и омеѓен со родните ридови, а и во *Меѓаиџа*, само „подезинтегрирано“, како кршотини од тој ист или барем многу сличен лик. И во иднина ќе продолжам, се разбира, да ја испишувам својата единствена (единствено можна) книга, со тоа што се надевам дека и моите идни дела, како и досегашните, мерени со аршинот на животното и книжевно опитство, ќе бидат различни.

Во кусиџе, зѓуснаџи раскази од Меѓата на светот, се испробуваџе во нови форми и џребаруваџе џо жанровскиџе меѓуџросџори. Ќе биде ли Вашеџо следно дело одбележено со нови џоџираџи во обласџа на формиџе?

Истородноста е смрт. Без промени и движење – макар во скутот на една заедничка метафизика – не е можно да се замисли ни летот на врапчето, а камоли да се доловат стремежите и сензибилитетот на епохата, она единствено зрачење на нештата што нè опкружуваат, и да се зборува за судбината на луѓето и народите. Уште Рембо има пишувано за тоа дека „пронаоѓањето на непознатото бара нови форми“, и тој точно знаел што значи тоа, но развитокот на книжевноста од симболизмот наваму покажа дека тоа не е случај и со толкумина други. Голата нова форма сама за себе не чини ама баш ништо, ако не е во спрега со новата суштина; дури, одвоена од сушноста, таа е здодевна, декадентна, фашизоидно свртена кон своето празнословие.

Литературата е, меѓу другото, сосредоточено нуркање во неиспитаните длабочини на векепознатите нешта. На тој пат не се тргнува со нова форма во џебот, новата форма самата нè наоѓа, на крајот од патот, тогаш кога веќе сме (ако сме) го допреле непознатото. Кога го велам тоа, јас, за момент, се разбира, ги занемарувам вештината, раскажувачката способност и останатите драгоцености трици, зборувам за нешто многу поважно, за тоа дека до автентичното не може да се дојде на неавтентичен начин и дека оној кој не е подготвен, тргнувајќи на пат, на тој пат да се изгуби себеси, кој не е волен дотогаш важечките факти од својата биографија да ги замени за други, но во кои него, можеби, воопшто го нема, таков човек не треба да се впушта во авантурата наречена потрага. Зашто нема потрага по нова форма, која не е истовремено потрага по нова суштина, и нема нова суштина, која истовремено не ја укинува старата сушност (сосе формата).

Вашето прашање, ќе биде ли моето идно дело одбележено со нови потраги во областа на формата, може и поинаку да се рече: „Ќе исчезнувате ли и понатаму, ќе се преточувате ли сè така, како вино, од бурето во кое и темницата мириса и се сеќава на времето кога растевме на лозовата пенушка или, како дух од ламба, ќе влезете во шишињата и ќе завршите во крвта на непознати луѓе?“ Звучи морбидно, ама нашите стремежи и духовниот простор, каде што тие можат да се отелотворат, не сме ние самите: кога Рембо го сфатил тоа, корлемечки избегал од поезијата.

Мислам дека е тоа сосема природна потреба, да се откажеш од бесмртноста заради три дена никаков живот, да ја сочуваш за момент старата форма во која, сепак, макар накусо и привремено, престојуваат

сите сушности. Но, додека себеси не се продадеме за малку вистински зборови, како за комат леб и чаша вино, немаме никакви изгледи да ги досегнеме новите форми или содржини, што е исто. Во *Меѓаӣа* веќе имам напишано: „за зборот да стане она што е или, можеби, она што треба да биде, потребна е форма во која ќе се смести суштината, како што на духот му е потребно тело во кое ќе пламне и каде што ќе згасне“; зашто „литературата се храни со зборови, додека животот е нивната храна“.

При с̄јоредба̄ӣа на Кулата на Ридот и Меѓата на светот, за момен̄ӣ се чини дека не ѓӣ ӣӣшувала ис̄ӣа рака. Дали е ӣрис̄ӣа̄јо̄ӣ кон создава̄е̄ӣо роман и мали раскажувачки целини различен?

Она што во животот најчесто не е можно – изборот на форми и начини на постоење – во литературата е нешто обично: зошто тогаш да не се користи таквата предност? Општо земено, сметам дека книжевноста, уметноста во целост, претставува безнадежно упростување на животната драма, дури и кога станува збор за најголемите дела создадени кога и да е. Да не е животот толку смешно краток, тој ќе ја содржел во себе својата уметност, или неговата уметност би била таква што пред неа ние би се скамениле. Но, и покрај сето несовершенство, токму на уметничките дела им се дадени скоро натчовечките својства наречени траење, згуснатост, многустран избор.

Не е вулгарно кога се вели дека писателот се изживува со помошта на зборовите: својата беспомошност тој навистина може да ја преобрази во изобилство, нему навистина му е дадено, од еден ненадоместлив, но минлив живот, да создаде стотини

лажни, но трајни „варијанти“. Зошто човекот попусто да ја троши својата дарба прераскажувајќи некоја веќе позната приказна?

Инаку, иако на писателот му е тешко да зборува за тоа, разликата помеѓу создавањето роман како глобална слика на светот и редувањето шарени камчиња во мозаикот на една хипотетичка целина, сигурно дека е сосема различно. Според моето мислење, *Кулаиџа* е, пред сè, книга за Природата, додека *Меѓаиџа* е книга за човековиот животен циклус. *Кулаиџа*, макар и невидлива, му припаѓа на физичкиот свет, а фрагментите на *Меѓаиџа*, дури и како документарни, се внатрешна проекција на дневните настани. *Кулаиџа* е сон на јаве, додека деловите на *Меѓаиџа* се соништа за јавето. Различното, според тоа, произлегува од различното. Шкловски вели: „Сите предмети на поезијата од искона се распоредени според одредена хиерархија и мешањето на нижите со вишите или претставувањето на нижите како виши – е еден од главните камени за сопнување“.

Во „Градина“ пишуваше: „Кој се одлеи од врвои само за љеда, со амбиси е одделен од земјата“. Какви коноџаци има џаа забелешка?

Книжевниот текст, колку и да е асоцијативен, не може да се чита произволно, надвор од зададените одредници. Во споменатиот случај, извесна М. Пелтек (презимето содржи негативна определба) му се подбива на еден донекаде несмасен интелектуалец (кој се грижи за храната – позитивна определба): „цитирајќи го Шекспира – ме праша до кога интелектуалците ќе чекаат да се вклучат во животот“. М. Пелтек, меѓутоа, очигледно, не го

познава Шекспира, зашто *не* го цитира, туку само варира некои излитени претстави за него, подобро кажано, за Хамлет. М. Пелтек, се разбира, не знае за мислењето според кое само Хамлет би можел да ги напише Шекспировите драми, но знае дека данскиот принц е гнил и неспособен интелектуалец; *ѿоа* е нејзиното цитирање на Шекспир: до кога ќе бидете неспособни, до кога нема да ве бидува за ништо? Несмасниот интелектуалец од „Градина“, меѓутоа, за Хамлет има инакво мислење. Затоа тој целосно ја отфрла смешната и претенциозната мудрост на М. Пелтек, потпирајќи се на врвните принципи, на апсолутното: „Мојата одбрана почнува од врвот; кој се одлепи од врвот само за педа, со амбиси е одделен од земјата“. Начинот на кој е речено тоа, сосема рамноправно може да се сфати на два начина: кој се одлепи од врвот (врвното сознание), со амбиси е одделен од земјата (вистината) – што се однесува на М. Пелтек; или: кој се одлепи од врвот (кој останал без власт и моќ), со амбиси е одделен од земјата (вечно ќе паѓа) – што се однесува на интелектуалецот Хамлет-Шекспир. Не вела дека таа анегдота не може и поинаку да се чита, но, повторувам, не надвор од контекстот: дво-смисленоста, во секој случај, не смее да ја загрози смислата.

*Во Вашиѿе ѿексѿови има ѿриѿаена мудросѿ,
забелешки оо филозофски каракѿер. Дали ѿреѿен-
дираѿе на некоја најѿросечна, инѿелекѿуална
чиѿаѿелска ѿублика?*

Свесно или несвесно, повеќето писатели сметаат на некоја публика. Но, таквата определба подразбира и приспособување и манипулирање со тие однапред

избрани читатели, без оглед на тоа дали станува збор за деца, младинци, жени, таканаречени семејни луѓе, домаќинки и пензионери, за некоја преовладувачка или владејачка идеологија, дисиденти, верски секти или, воопшто, верници, за хомосексуалци, фашисти, спортисти, националисти, селска младина, патриоти... Без додворување на мнозинството и исполнување на неговите желби, нема и не може да има многубројна публика. Така било отсекогаш, а така е и сега. Интересите се остваруваат со врзување за „интересни заедници“, за глутница или за дел од глутницата, за центри на моќ, итн. Размислувајќи за тоа, дојдов до невесел заклучок дека писателот кој својот интерес го гледа во убавината на сопственото дело („Убавината ни се допаѓа без интерес“ – Кант), си бара дружба повеќе меѓу покојните и неродените одошто меѓу живите луѓе, зашто врзувањето според духовната сродност се случува повеќе во времето, а помалку во просторот, особено кога тој простор е обесчестен од големите народи, од големите јазици и големите интереси, кои сите заедно го предадоа оној цивилизациски принцип што се вика духовно братство меѓу луѓето. Верувам дека во еден толку лошо уреден свет каков што е нашиот – засега, а можеби и засекогаш единствен – ни луѓето од дух не можат да бидат многу подобри од останатите (зашто се браќа) и дека врзувањето за интелектуалната читателска публика е исто толку лошо како и кое-годе друго врзување.

Јас пишувам така како што пишувам затоа што инаку и подобро не умеам; ама никогаш нема да поверувам дека она што го работам е посветено на можниот читател, под кое било ограничување. За некој да се препознае во нечие дело, потребни се години. Толкумина луѓе, кои биле прототипови

на некои мои јунаци, ги држеле книгите за самите себе во сопствените раце без да го дознаат тоа, ниту постоела макар и најмала причина тоа да им се каже. Книгите самите ги избираат своите читатели. А кои ќе бидат тие и какви – никој не може да знае, освен оној што еден ден, можеби, ќе рече: „Види, па тоа сум го напишал јас“.

Во Вашиите раскази често се чувствува саиричен тон. Ме интересира во колкава мера се за Вас полиишкнувачки полиишчкии теми, иосиои ли кај Вас сиремеж за создавање саирична новела, полиишчки роман?

Со чисто политички теми, животот едноставно не може да се покрие, ниту пак за него, со таква насоченост, може да се пишува без големи ограничувања карактеристични за жанр-литературата во целост. Политиката, се разбира, навлегува во важни области на човековата егзистенција, во организацијата на животот, интересите, таа е кадарна луѓето да ги усреќи и, уште повеќе, да ги унесреќи. Но, од гледна точка на апсолутното, а такво е и авторското гледиште, барем во моето видување, таа не е поважна од љубовта, играта и сите други биолошки и метафизички животни факти. Затоа, никогаш не сум размислувал за политички и неполитички теми: отсекогаш сум се трудел да го опфатам сè она што е достапно на мојот дух, а притоа да бидам, ако ништо друго, искрен.

Не треба да се претерува: човековите можности се мали, неговиот умен развиток речи-кажи не ни почнал. Најголемиот дел од сите човечки дејности се однесуваат на голиот опстанок, и поради тоа поседувањето моќ изгледа толку страшно важно.

Би рекол дека е тоа навистина страшно, иако не толку важно, ако тргнеме од претпоставката дека токму поништувањето на моќта и излегувањето на стартната положба, на почетокот, на духовното леталиште, е целта на сите наши стремежи. Зошто да биде важно она без кое би било подобро, само да може да се живее без него!? Меѓутоа, одблесците, не на една туку на сите политики и идеологии, живеат во нас уште од оние времиња кога небото било најголемата политичка закана, стрелиште од кое небесните аполони, најпрвин, „в маските гаѓале и в брзите пси“, а потоа и во луѓето. Контрадикцијата е во тоа што сè поголемата и сè подобрата организираност на човечката толпа не донесе олеснение, туку само го зголеми стравот.

Дваесеттиот век е, тоа денес го знае секое дете, пред сè, век на стравот, главно, реален, но и ирационален страв од тоа дека небото и земјата едноставно ќе нè голтнат, дека ќе се стопиме во воздухот. Тоа, се разбира, не ме одмина ни мене, во многу мои текстови има некоја воздржана паника која, свртена наопаку и потпрена со хумор, може да зазвучи дури сатирично, политички ангажирано. Сатиричарот, меѓутоа, знае што сака, тој има своја програма, нему сè му е јасно, она не чини, ова чини, да го жигосаме она, да се свртиме кон ова. Тоа е толку лесно, тој стремеж кон сатиричната новела и политичкиот роман. Но, во сето тоа нема ни малку вистински страв од деструкција зашто сатирата, всушност, се храни со својата тема. Сатиричарот, како и нихилистот, урива барајќи го своето место во светот, додека градителите се обидуваат да ја најдат потпирната точка во мочуриштето што тоне заедно со нив. За расказите што ги споменавте не е карактеристична толку нивната насока или вистинитост, колку фактот

дека таа вистина испливала од соништата, откако станала внатрешен документ, архетипска формула за вечната загрозеност и несигурноста.

Посийои ли, сйоред Вашейто мислење, чиста, не-йолийизирана умейносй?

Надворешните сили, кои ни ја одредуваат судбината, не можат да не разминат. Јов е или со Господ или против него; тој бара да биде прашан или, пак, самиот тој да праша. Ова второто има посебно значење: изгледа дека образложението за исходот на нашата судбина или, поинаку речено, *йприказнаѝа за йшоа* е важна колку и самата таа судбина. Како потрага по причините за дејственоста и нејзините последици, секоја уметност би морала да биде „политизирана“. Но, не и во онаа првата, основна смисла, имено, колку сме за или против нешто во зависност од тоа дали ни врви или не, дали сме повластени или погодени.

За жал, политичкиот ангажман во литературата е, главно, во тој знак, извалкан со интерес и егоцентризам, од една, и со омраза и одмаздољубивост, од друга страна. Јас сум за литература која ниту им се умилкува на моќните ниту лае по нив, туку мирно и рамнодушно ги записнува и ги носи, заедно со божјациите и останатите, како животворната река сите свои деца, во својата длабочина.

Дали имааѝ йправо оние кои Ве нарекувааѝ човек на две кулйури: македонскаѝа и срйскаѝа?

А зошто не, југословенската? Можна е, изгледа, двојната припадност во рамките на еден јазик, но не и единствената припадност во рамките на два јазика.

Зошто шизофрено да се разделуваат нераздвојните нешта? „Да се отиде од Загреб за Белград – значи да се отиде од татковина во татковина“, пишува Матош од Минхен, во јануари 1898 година. Денес, речиси сто години по тие зборови, кога тие два града се навистина една татковина, како никој да не се обзира кон тоа: она што нè разделува станува поважно и од самиот живот. Постои само една култура вредна да се спомене: тоа е културата на целиот свет, и нашите резултати можат да се мерат само во споредба со неа. Мене, да бидам искрен, ми здодеа од прашања за припадноста, од определби и изјаснувања и „давање знаци“. Уште Рацин пееше дека неговата куќа е цел братски свет. Човекот им припаѓа на луѓето, на сите луѓе; дури, негови браќа и сестри се и животните, тревата и песокот и облаците.

Но, тука има нешто да се додаде: да бидеш Французин и, евентуално, да го оспориш тоа, не може да биде кобно за Франција која веќе има сè што ѝ треба; со припадниците на малите народи, кои тукуречи не го потврдиле својот идентитет во светот, а во многу случаи, ни во сопствените држави, каков што е и случајот со македонскиот народ, работите поинаку стојат. Тука, никаков избор нема и не може да има. Малку е да се каже предавник за оној кој и со својот идентитет не го потврдува идентитетот на својот народ во моментот на нивното заедничко раѓање, подем и созревање. Тоа никако не значи дека природната припадност на своето национално битие, на јазикот и културата, ја исклучува, исто така, тесната врска со другите народи, јазици и култури. Без таквото платоновско вишнеење од „многу поединечни убавини“ кон самата „сушност на убавината“, човековата судбина би била тажна и блуткава.

Не знам во која мера ѝ припаѓам и на српската култура: можеби повеќе на специфично белградската (која е и југословенска и универзална), а на српската, мислам, онолку колку и на руската или француската. Освен Белград, јас слабо ја познавам Србија. Но, ако е тоа така, мојата врска со српскохрватскиот јазик е тесна и елементарна, и тој е навистина моја втора татковина. По стек на околности, во време кога немаше речиси никакви преводи на македонски, токму на тој јазик ја доживеав онаа единствена и незаборавна средба со светската литература, и во еден момент тој јазик за мене беше истовремено и јазикот на пишаната литература воопшто, а тоа – заедно со преданијата од класичната старина, со библиските приказни, грчките митови, Хомеровите епови, прераскажаниот Шекспир и народните раскази и песни што ги слушав во најраното детство – ја одреди мојата судбина.

*Со оглед на специфичноста на секој јазик, како успеавте толку прецизно, перфекционистички до-
терано да ја искажете својата мисла и на српско-
хрватски и на македонски јазик?*

Сметам дека донекаде веќе одговорив на тоа прашање. Мојата врска со српскохрватскиот јазик беше и остана од чисто книжевна природа. Кога дојдов во Белград да студирам светска книжевност, тој јазик го знаев (колку-толку) исклучиво од книгите, зашто на него немав зборувано; пред да купам цигари, составував во себе соодветна реченица за да не згрешам, зашто сметав дека тоа би било грешка против литературата. За мене, тој јазик не беше средство за разбирање, туку начин за искажување: така, во почетокот поради вежба, а подоцна спонтано,

почнав и да пишувам на него, паралелно со пишувањето на македонски.

Вие ја добивите најголемиа книжевна награда во Македонија, Раџиновото признание. Каква е смислата на книжевниите награди?

Во една телевизиска емисија, додека му доделуваа награда за животно дело, Орсон Велс го цитираше татка си кој некогаш му рекол дека „најголемата одлика на цивилизираниот човек е умењето да прими награда“ – зборови чија смисла, како што рече, никогаш не ја сфатил докрај. Мене сепак ми се чини дека таа смисла е јасна и се сведува на следното: „умењето да се прими награда“ е во тоа да се остане ист како и пред наградата. Ако Ван Гог не продал пет слики, ако не се знае Моцартовиот гроб, ако Хомер пеел за смртта на Хектор за еден пехар вино, кој е тој човек што би можел да каже за себе дека заслужил некаква награда и кој би смеел да ликува поради неа?

Добра страна на наградите е што за момент, иако често неправедно и за сметка на другите, го свртуваат вниманието кон делото. Но, нивната „најчовечна“ особина е во тоа што го чуваат споменот за авторите чии имиња понекогаш ги носат – како што е случај и со *Раџиновото признание*. Кога зиме, во 1939 година, ги премерувал пустите улици на Загреб, под име Коста Солевиќ, чекајќи во Самобор да бидат испечатени *Бели муџри*, Раџин сигурно не знаел дека тие дванаесет песни, што илегално ќе ги продава по цена од пет динари, прогонуван како свер во шума, во толкава мера ќе бидат судбоносни за создавањето на една нова книжевност и дека нема да бидат заборавени никогаш. И дека некој кој во

часот на поетовата смрт имал три месеци, а сега е постар од него, со радост ќе го спомнува, во градот за кој еднаш одамна рекол дека е *ламња*.

(Белград, *Инијервју*, 3 јануари 1986,
Анита Крањац-Миросављев)

ТВОРЕШТВОТО Е ВРЕМЕ

Се сеќавате ли како почнавте да пишувате? Кој Ве натера на тоа?

Откако знам за себе, чувствував потреба да го вообличам со зборови она што во животот ми изгледаше недоволно. Но, тоа чувство беше неодредено: би кажал нешто, а не знам како и што. Колку што можам да си спомнам, мојот прв „книжевен“ текст беше изграден врз контрастот на топлата соба и студот зад прозорецот. Сè уште бев дете, но таа слика лесно можам да ја вратам, иако е сосема обична: вечно зачадена кујна, старовремски прозорец, зимска виулица, парталави деца кои (можеби) поминуваат по патот. Да е тоа само глетка од животот, немаше да ја запознам. Природно, мислев дека сум создал нешто несекојдневно, но по читањето – во една друга куќа, во друга кујна – слушателите останаа рамнодушни. Ми се чини дека од тоа време ми остана навиката главно да не зборувам за она што го работам: во својата зрела младост сметав дека е најголем грев со некого да прикажувам за своето пишување. Едно лето пред триесетина години, на брегот на Дојранското Езеро, почнав да пишувам роман, криминалистички, со туѓи имиња (Лари). Набргу се засрамив од напишаното, па се свртев кон авантуристичкиот жанр, сакав да напишам нешто како Робинсон, без пуст остров и без море, но, по можност, со женски лик без

кој целата работа ми изгледаше премногу аскетска. И тој роман не личеше на ништо, па и него го оставив. Како гимназијалец, покрај неизбежната поезија за која отсекогаш сметав дека немам дарба, се свртев кон секојдневниот живот: напишав неколку раскази, и пак еден (незавршен) роман, па друг, прилично обемен (*Колумбија*), кој одвај го привршив, зашто сфатив дека не чини; беше плачлив, лажен, епигонски, далеку од она што го носев во себе: толку ми се смачи од него што никогаш не го ни прочитав. Но, навиката (пак!) да пишувам ми остана. Прво, тоа беше некаков полудневник, кој потоа се претвори во белешки за сè и сешто. Тоа и е мојот вистински почеток. Тргнувајќи од некои сегменти на тие белешки, најпосле го напишав својот прв роман главно, во летото 1960 година, за да го доработам следните две-три години, иако беше сосема краток, немаше ни сто страници. Во него го открив, за свој грош, „модернизмот“, некои постапки за кои дури подоцна видов дека се нови, карактеристичното мешање на стварното и имагинарното, јавето и сонот, специфичната композиција која се држи врз далечни и нејасни асоцијации; впрочем, во него беше и почетокот на *Кулаџа*. Се викаше *Приказна за иџриџе ѓрада*. Едно време го чував, а потоа го пратив во „Македонска книга“. Подоцна, ниту прашав за него ниту пак некој нешто ме извести. Во себе веќе бев решил делото да го проширам и темелно да го преработам, така што тој неуспех само добро ми дојде. По многу години, еднаш, на Саемот на книгите во Белград, Сл. Мицковиќ ми ја спомна таа *Приказна*, ми рече дека тој, тогаш, како уредник, бил за тоа да се печати, но другите уредници (не им ги запомнив имињата) биле против... Таков е животот: едниот неуспех раѓа нови неуспеси. Во почетокот на својата

книжевна кариера, јас, во Македонија, практично ништо не можев да печатам, едните раскази ми биле премногу фантастични, а другите премногу реалистични. Така свикнав да пишувам за себе, во меѓувреме, и на српскохрватски. Откако добив неколку студентски книжевни награди, некои пријатели ме убедија најпосле да го објавам својот прв расказ („Воскресение“, 1965). Така, од времето на едно дамнешно летување, кога (бездруго) ѓаволот ме натера да земам молив в рака, до првиот објавен текст – не сметајќи неколку гимназиски работи – поминаа повеќе од десет години.

Досега имаат објавено четири книги раскази и еден роман, во време кога расказот е зајосиавен, а романот е во „мода“...

Можеби ќе зазвучи чудно, но себеси никогаш не се доживував како раскажувач, туку токму како романсиер. Раскази почнав да пишувам, прво, затоа што романите ги оставав незавршени, а второ, поради вежба, сметав дека треба да научам да пишувам, да ги испробам сите „техники“, традиционални и нови, да ги допрам (по рабовите) толкуте теми што ме интересираа, да не дозволам интензитетот на пишувањето да тоне под предметот. Се разбира, со текот на времето, сфатив дека расказот – традиционално зборувајќи – бара поголемо мајсторство, зашто е, како и поезијата, сублимација, „вечност на мигот“. Но, тоа не значи дека и романите смее да се пишуваат без целосна сосредоточеност, без свест за важноста на секој детаљ. За жал, повеќето романи почиваат врз едно универзално наротивно блаштиште – затоа се тие во мода, што не го нарушуваат „светското устројство“. Во нив стварноста е

неприкосновена (независно од тоа како се согледува), додека во вистинските романи и раскази токму стварноста, како таква, со сите свои елементи, се доведува во прашање: сè е тука, но сè е и поинакво, животот се одвива во инаков простор, во друго време, и него никакви топови не можат да го разбијат. Сред општата загрозеност се создава нов свет од зборови, поцврст од сите камени градби: но, да се влезе во него, потребно е по едно срце во секоја клетка, наместо јадро: зашто вие знаете што пишува над вратата на тој друг свет во кој Хомер и Овидиј меѓусебно разговараат, а Паоло и Франческа ја читаат книгата виновна за нивниот љубовен грев.

Низ целата Ваша проза се провлекува нишката на фантасијата што е, воопшто, мошне карактеристична за модерната проза. Од каде доаѓа кај Вас љубовта кон фантасијата?

За тоа повеќепати сум зборувал и само накусо ќе се повторам. Стварноста е една; според тоа, сè видливо и невидливо, дневно и ноќно, допирливо и недопирливо, на едно повисоко, метафизичко ниво, гради цврста целина: фантастиката (но не како чудо, туку како симболична претстава) е дел од таа целина.

Обично, писателите одбежнуваат да зоворат за влијанијата. Дали Вие ќе сакате да ни ги кажете Вашите омилени писатели, особено оние кои пресудно Ви влијаеја?

Специфичните влијанија се, најчесто, во врска со ограниченоста на нашите знаења и на нашата природа. Толстој не го сакал Шекспир, но ја доживеал, како што е веќе забележано, судбината на Лир.

Сите дела (зборувам за значајни дела) се во игра, дури би рекол дека нема дело што не влијае: зошто инаку би го читале? „Во домот на нашиот татко има место за сите.“ Постои, се разбира, и некаков избор по сродност, стотина книги за кои човек се врзува повеќе одошто за другите, но во мојот случај тоа се, главно, општопознати дела, јас сум во лектирата старомоден, цел век исти книги читам, Хомер па Хомер, што би се рекло. Сметам, сепак, дека оние книги што ги запознаваме во детството и во раната младост можат повеќе да ни влијаат. Покрај усната лектира, моите први сериозни автори беа Балзак, Иго, Флобер, Тургенев, Толстој, Достоевски. Мојата средба со модерната литература беше подготвена, и таа не ме изненади многу.

Што е најважно за писателот ојќако го поседува, се разбира, најрвин талентот?

Што ми е гајле за талентот, јас воопшто го немам, вели Џојс. Ниту ми е гајле за работата, зашто е мачна, како копањето, би додал Борисав Станковиќ.

Во нашиот јазик, како што знаеме, зборот *дарба* значи и судбина, обично мачна. Без таква дарба, ни дарот многу не помага. Бодлер пишува дека на поетот му треба, пред сè, силна храна. Во буквална, а веројатно, и во преносна смисла на зборот.

Над што работите сега?

Можеби поправилно би било да ме прашате над што се мачам. Знам само за една пријатна фаза во создавањето, тоа е оној период кога книгата ја замислуваме во себе. „Боже мој, кога некој наместо мене би ја завршил *Ана Каренина*! Неиздржливо одвратно“, се жали Толстој работејќи на своето

ремек-дело, ама неговата мака не доаѓа до читателот, зашто е преобразена и скриена како грев. Ако така зборува Толстој, што да кажеме ние што сме чиновници над перото, чие пишување, пред лицето на светот, не е судбина, туку поплатно занимање, што можеме да планираме ние, чија работа треба да почне на полноќ, кога во градот ќе се изгасат сите телевизори? Со години, со десетици години се подготвувам да напишам неколку книги – внимателно ловејќи го мигот, знаејќи дека немам време за големи поправки – и некогаш бев сигурен дека имам и доволно време и доволно сили да го сторам тоа: сега ми останува само да се надевам дека не сум бил премногу наивен. Пишувањето е време, како и животот: без време нема ни живот ни книги. Јас, како повеќето ние, не сум ѝ посветен на својата дејност како што таа бара: затоа не сум во можност да кажам „над што“ работам. За еден роман мислев дека ќе го завршам минатата година, а сега не знам ни дали сум го почнал.

(Скопје, *Просветена жена*, февруари 1986,
Ефтим Клетников)

ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО

Госџин во вечерашнава емисија е истакнајќиот македонски писател Мишко Маџунков. Роден во Сирумица, тој веќе триесетина години живее и работи во Белград, каде што ја доживеа и првата литературна афирмација.

Уште со јојавувањето на неговите први книги, од критиката беше забележана неговата раскажувачка техника во која се искористуваат елементите на стварноста и на фантастиката. Резултатот на тој свој начин некои критичари го означуваат како магиски реализам. Зашто и го прашуваме господин Маџунков: дали овој термин може да се земе како основна одредница на Вашата поезика?

Магискиот реализам е премногу едноставна формула за она што јас го барав во книжевното творештво. Впрочем, во времето кога ги напишав своите први раскази, тој не беше ни роден. Од друга страна, магискиот реализам и не е некоја особено нова книжевна појава. Станува збор за една стилизација во која преовладува, пред сè, хиперболата, за еден пристап кој на литературата ѝ дава сетилност и сјај, но истовремено може да ја направи произволна (кога естетски релевантното е на границата на животното неубедливото). Таквите постапки се познати од порано, особено во руската книжевност, кај Бабел,

на пример, а и кај некои други автори. Јас, во секој случај, почнав независно од тие тенденции, бидејќи за нив не знаев многу, како што не знаев речиси ништо ни за другите автори за кои во тоа време го врзуваа моето творештво, на пример, за германските романтичари. Дури ни Кафка не беше писател чии раскази тогаш ги читав. Тргнав од уверение дека реалистичното и фантастичното се испреплетени во самиот живот, и само се надополнуваат. Сметав дека не може да се усвои она гледиште според кое реалното е само она што е надворешно, допирливо, и кое му припаѓа на светот на настаните, туку и она што е од онаа страна на физичкиот свет, што е астрално, духовно и се однесува на светот на соништата, на спомените, на историјата, на заедничкото магиско минато. Со други зборови, јас уште на почетокот бев далеку од оној дуалистички принцип според кој, од една страна, постои светлината, а од друга, темнината, туку сакав да прикажам еден монолитен, целовит свет, во кој опозитните нешта се надополнуваат, проникнуваат.

Расказите од Вашите први две книги, печатени во Белград, се најдоа во македонското издание под наслов Над троскотот облаци. И другите Ваши книги се излезени на два јазика, без ознака на изданиеито како преводи. Значи ли тоа дека подготвувајќи ги своите ракописи за едно или за друго од овие две јазични обраќа Вие, всушност, нив ги пресоздавате во медиумот на јазикот на кој се изразуваат?

Кога некој, поради стек на околности – затоа што е доволно несреќен или од некоја друга причина – мора да пишува на два јазика, нужно доаѓа до појавата што ја нарекуваме пресоздавање. Секој јазик има

свои специфичности кои не може да се дадат на друг јазик, а истовремено да останат „оригинали“; ако не се преобразат темелно, тие остануваат само груб превод.

Јазикот на човештвото, според моето длабоко уверување, сè уште е однатре ист и разбирлив за сите луѓе, а само однадвор различен и неодгатлив. Како што знаеме, првобитно, во Вавилон, луѓето зборуваа на еден јазик, па, за да не ја направат Кулата вавилонска, Господ им го смешал јазикот, за секој поинаку да зборува и да не можат да се разберат. Но, мислам дека тој јазик, да го наречам старовавилонски, сè уште постои, и на него, всушност, зборуваат сите луѓе, бидејќи сите јазици се составени од зборови, зборовите создаваат реченици, а овие имаат некаква смисла, што сè заедно ја чини сушноста на јазикот. Но, бидејќи секој посебен јазик истовремено се развива зад пердето на оној заедничкиот, во него се вградени сите лични и колективни искуства, тој е, во буквална смисла на зборот, жива археологија, морфолошки бунар исполнет со значења, хронотопско јадро кое на сосема специфичен начин ги врзува нашите спомени за одредени места, средини и времиња, и така станува незаменлив говор на самата душа.

Тоа не значи дека не е можно, освен својот, да се користи креативно и некој друг јазик. Користењето на другите јазици е обид да се надрасне поединечната судбина. За жал, многу почесто се случува токму спротивното, човекот – преминувајќи од јазик во јазик, како од свет во свет – едноставно да исчезне за она што е најсуштествено, или, барем, најсигурно во него, а тоа е неговото минато.

Следното прашање се надоврзува на ова шито го зборовите. Во многу впечатливи беседа во Кукаша

на Кочо Рацин, итн ја одржавите на годинашните „Рацинови средби“, во Титов Велес, Вие изнесовите и оисервации за билингвалниот автор како во македонскиот книжевно-историски контекст така и во сегашниот миг. Добро е да ги чујат и нашите слушатели. Кои се моживите и предностите, а кои авторите, ако ги има?

Општо земено, денес се смета – а и отсекогаш така било – дека двојазичноста, всушност, не е можна. Човекот има еден јазик, тоа е неговиот мајчин јазик, и само на него тој може да се изрази докрај и целосно. Елиот, во еден период од својот живот, пишува на француски, но вели дека е тоа само стилска вежба, со што ја оспорува веќе реализираната билингвалност. Ефтим Еткинд, познат полиглот, го потврдува истото (еден е креативниот јазик), иако тој, меѓу другото, има напишано книга за Бродски, кој се служел со два јазика, кој е брилијантен во есеите напишани на англиски, а тие се, можеби, главната причина за добивањето на Нобеловата награда, барем исто колку и неговата поезија. Да не споменувам класични примери, Хајне, Тургенев, Рилке, Набоков особено, и други. Или, оние генијални автори кои исклучително пишуваат на туѓ или барем на друг јазик. Гогољ, на пример, ја прослави руската книжевност, иако му е мајчин јазик украинскиот. Своето дело Конрад го има напишано на англиски, иако тој јазик го научил кога имал повеќе од дваесет години; и покрај тоа, се смета за врвен стилист во тоа јазичко подрачје. Па и самиот Џојс е генијален пример во таа смисла. Не пишува на ирски, туку на англиски, а којзнае дали е токму тоа причината што во *Финегановото бдение* создава еден метајазик, составен од сите јазици, со кој, можеби,

се враќа кон некое свое средиште. Сличен случај кај нас е со Прличев кој, обидувајќи се да ја надрасне или да ја осмисли својата двојазичност, се обидува да ја преведе *Илијада* на еден нов, сесловенски јазик. Тој вештачки идиом не овозможувал добар резултат, но токму таквиот обид има големо, макар само метафорично значење. Постои и примерот на Рацин, кој исто пишувал на два јазика, а и толку други. Иако сите велат дека таквото пишување не е можно – очигледно е дека е, сепак, можно, зашто има примери кои тоа го потврдуваат. Прашањето е во колкава мера е тоа нужно, бидејќи еден човек не може во својот век да усвои, творечки, повеќе од два јазика, а на светот постојат многу јазици. Кога изборот ќе падне врз некој поголем светски јазик, изгледа дека има поголема смисла, додека во останатите случаи двојазичноста личи на обично удвојување, иако сродноста бара поголеми усилби за разграничување, за решавање важни „технички“ проблеми. Кога пишуваме на тема од својата средина, а на друг јазик, ако не го фатиме нормативниот пат, кој е сигурен, но премногу прав, потребна е јазична стилизација, зашто е тешко успешно да се преобразат архаичните форми, дијалектите и сл., додека при обработката на истиот предмет на мајчин јазик многу сме послободни во однос на целата јазична материја. Од друга страна, кога дејството ни се случува во туѓа средина, а пишуваме на свој јазик, ние оригиналните реплики де факто ги преведуваме. Така е и кај Хомер. Тоа е судбината на литературата.

*Да се врати́ме на Вашата́ ѝроза. Една г̀руйација
Ваши раскази се движи врз г̀рубаша ѝовршина на
реалноста́, ѝриказувајќи ни го човекој од ѝери-
феријата и г̀убишничкој во живојој, а оругаша*

ѓруѓација, вклучувајќи ѓо и фаниѓаѓиичниоиѓ елеменѓи, ни ѓи ѓрикажува внатрешниоиѓ свеѓи на човекоиѓ, неѓовиѓе ѓѓомени, сонѓиѓѓаѓа, визиѓиѓе, односоѓи кон соѓѓѓивенаѓа судбина и кон смрѓиѓа, неѓоваѓа живоѓна филозофија. Со ѓиѓо е моѓи-вирана вакваѓа двојна ѓосѓаѓка?

За тоа веќе реков нешто. Мене отсекогаш ме интересирала целината која не е вештачки поделена (дневно – ноќно, добро – зло), туку природно ги содржи во себе сите свои „градивни“ елементи. Животот, се разбира, има многу лица, а ние се трудиме, макар што не можеме, да ги дадеме сите. Во жанр-литературата тоа се постигнува со насилна редукација, но тоа упростување не е она што нас не интересира. Ако сакаме да ја доловиме сликата на целината, мораме макар да направиме обид да ги поврземе „главните тематски кругови“. Кај мене тој обид, можеби, најјасно се гледа во кратките прозни текстови, во *Меѓаѓа на свеѓиоиѓ* и во *Парадоксален сон*, каде што постојат – слично како и во *Кулаѓа*, само со друга функција – девет целини, од кои секоја покрива една доминантна животна тематика, почнувајќи од раѓањето и детството, па преку останатите, ѓубовта, ars poetica-та, сѓ до смртта, со тенденција во што поголем број текстови да се појават повеќето, ако не и сите мотиви, и со цел однатре да се поврзат. Тие книги немаат амбиција рационално да ги покријат сите животни содржини – секој тематски круг на епифаниски начин го дава само она што е битно како естетско искуство, без да ги обработи, да ги посочи или наброи „главните теми“ – но се стремат да ја досегнат целината на постоењето, се разбира, во рамките на она што е во литературата можно. Ако додадам дека фрагментите од кои е составена

целината истовремено ѝ припаѓаат и на надворешната и на внатрешната стварност, приближно сум одговорил на Вашето прашање. Тоа што во некои случаи доминира едната реалност, создава впечаток дека другата е исклучена. Но, тоа е само привид.

Амбиентој на Вашој роден град Сирумица, во Вашата проза е даден на извонредно ѝластичен начин. Следува едно прашање за ѝворецот и за неговата Иѝака. Како Вие го доживувате овој однос во процесот на создавањето?

Ќе споменам три важни нешта врзани за роднокрајскиот круг, бидејќи сите не можеме да ги наброиме.

Првото е јазикот на родниот крај. Понекогаш, како во мојот случај, тој се разликува од нормативниот, а има исклучителна важност, меѓу другото, и затоа што во себе крие една ентропија што е централната приказна на самиот наш живот. Уривањето на формите во обата света – материјалниот и духовниот – понекогаш има свое лингвистичко ехо. Јазикот не е само средство за прикажување, туку и предметот што се прикажува, а истовремено е и носител на некои основни мотивациски линии. Користењето на не книжевниот говор отвора и други можности, да биде даден во вид на стилизација, само со некои елементи од дијалектот, или како чист дијалект – што донесува послаби резултати – или како опозитен на нормативниот говор, со што добива класична драмска, а и музичка функција. Последната можност особено е користена во трите драми што ги работев со струмичкиот театар. Во нив, дијалектот и книжевниот говор се судираат како два света, поради што се добива впечаток на

елементарна катастрофа: еден свет на изместени, „обесчестени“ јазични форми (сега зборувам само за формите, а не за вкупното јазично богатство кое е исклучително), просто навлегува во оној другиот, „чистиот“, а донекаде и обратно, нормативното се прелева преку архаичното како заборавот преку паметењето. Мислам дека на тој начин може да се постигнат значителни резултати, иако целата таа проблематика е многу сложена и не треба да се злоупотребува. Има автори кои сметаат дека на дијалект не може да се напише големо дело. Кај луѓето постои вродена омраза кон сè што отстапува од пропишаното и разбирливото, но смислената употреба на кој-годе локален говор не се разликува многу од пишувањето на некој „мал“ јазик, кој на сличен начин им е здодевен или одвратен на „големите“. Величината на јазикот, меѓутоа, не зависи од неговата распространетост, туку од она што е кадарен да го искаже. Кој со сигурност може да знае што ќе остане како општоприфатена книжевна вредност? Доволно е да се потсетиме дека *Новиот завет* исто така е напишан на дијалект – на еден провинциски и, со текот на времето, заборавен грчки – а во преводите на сите јазици се зема како норма за свечен реторички стил.

Втората работа што ме врзува за родниот крај е веќеспоменатата хронотопија. Настаните секогаш се фиксираат за одредено време и простор. Точноста (произволноста, односно закономерноста) на тие врски, во голема мера, ја одредува суштината на литературата. Сите ние знаеме дека во книжевното дело не е сеедно дали нешто се случува во кревет или на улица, или на портата или во дворот, или на некое десетто место, бидејќи секое место има свое значење. Истовремено, местото го фиксира времето,

зашто без место нема сеќавање, а таму каде што нема сеќавање, нема ни време. На тој начин се врзува она што е најважно во литературата. Ние знаеме дека хронотопската структура на нашиот живот ги чува сеќавањата, а тие во голема мера влијаат врз творештвото. Тешко можеме да замислиме некоја ситуација во непознат амбиент како што можеме да ја видиме на познато место. Од друга страна, полесно се помнат настани врзани за места каде што поретко одиме, од оние каде што секојдневно живееме. Исто така, внатрешната силина на навидум неважните настани просто ги преобразува и ги просветлува обичните места каде што тие се случуваат. Итн. Авторското опитство не се разликува многу од секојдневното искуство: ни еден човек на светот не е во состојба да го раскаже детално својот вчерашен ден, но затоа може да каже што му се случило на некоја порта, на некоја, можеби, љубовна средба или разделба... Улогата на литературата е да ја определи важноста на тие нешта, на време-просторот и на дејството, во составот на одредено книжевно дело.

*Ние соншиштаа ги сонуваме во познајшиите
месиа...*

Секако. Конкретно, многу мои соншишта се случуваат во *сџараша куќа* во која сум роден, или во кујната на баба ми, итн.

Трето – а по важност тоа е, можеби, прво – врската со родниот крај на авторот му овозможува да создаде синтетичко дело, во кое локалното и универзалното се преплетуваат и се надополнуваат. Силината на првото, на второто му обезбедува смисла и значење. Нигде не е можно да се опфати целината како таму од каде што потекнуваат и каде што се слеваат сите приказни, при што секој детал за нас има апсолутна

важност. Ако сакаме да напишеме лесно дело (или, можеби, ако сакаме лесно да напишеме дело), ние ќе заминеме седум дена во некој непознат крај, ќе прибележиме нешто, а потоа ќе скроиме роман, зашто скудното знаење и лабавите емотивни врски ќе ни овозможат да направиме успешна редукција. Литературата, меѓутоа, не се создава од она што е во делото речено, туку токму од она што е премолчано, а кое го опфаќа, го подразбира и го овозможува она првото. Количеството на неизреченото му даваат убедливост и сјај на кажаното. Тука лежи и можноста за некаква поголема синтеза, за поврзување на световите и на времињата, во срцето на онаа стварност што го памети секој наш здив.

Ваше најкрујно и, во секој случај, најсложено дело е Кула на Ридот. Клучен моменти за неговајта реџија е, ми се чини, расчленувањето на неговајта композиција. Таа композиција мене ми личи на џосочен часовник, на клејсиора. Во џорниот дел има еден џроситор врз кој остиро минува џраница: џаа џо дели на два дела, едниот е џусџина, а другниот е свеџ со белези на Аркаџија, свеџ со мџски џреџсџави за Универзумот. Од џорниот џо џолниот дел на клејсиораџа се минува како низ џрло од инка, како низ црна дуџка, за да се влезе во еден џаканаречен кафкијански свеџ, свеџ во којџио мџолошкоџо е џроџонето од џраџмаџизмот, во кој како да владеаџ џоџземни сили. Ја корисџам оваа средба да чујам од Ваша усџа за филозофијаџа на оваа композиција, без оџлед на џоа колку е џочен или уџросџен овој мој оџис.

За композицијата на Кулаџа може да се зборува многу опширно и не е можно во еден краток разговор да се каже дури и она најелементарното што неа ја

одредува. Тоа е, можеби, така, затоа што романот *Кула на Ридоџ*, според моето мислење, кое во тој поглед не е скромно, има една „натсизетна композиција“, што е новина во споредба со вообичаената практика. Според Шкловски, на пример, сижето ги вклучува во себе сите елементи на создавањето, заклучно со композицијата. Меѓутоа, можно е композицијата да има таква архитектонска структура која се прелева надвор од делото или, дури, однадвор се влева во него, и така ги менува значењата. Во Дантеовата *Божесџвена комедија*, на пример, прифатеното вселенско устројство е описано во делото, кое според тоа ја содржи неговата слика. Во *Кула на Ридоџ* е опишано едно хипотетичко вселенско устројство, една приватна, чисто книжевна вселена, која со вистинската се врзува само со одредени аналогни и изведени значења, но чија слика целосно се поклопува со композицијата на делото (изгледот на надворешниот свет во неа и графички се пресликува).

Песочниот саат, за кој стана збор, навистина е вграден во архитектониката на *Кулаџа*, меѓутоа тој не е ни единствената, а ни централната симболичка слика. Со него се посочува како конкретното, историско време поминува во друго, „квантитетот во квалитет“ – на пример, во оние сцени од амфитеатарот во Леден – што во космички размери е поддржано со претпоставената слика за *црнаџа дуџка*, чија сингуларност е, исто така, мост меѓу световите, односно можност, од еден видлив, материјален свет, да се помине во друг, духовен. „Песочниот часовник“ се среќава и кога Лазар ќе ја поврзе сликата на Ледениот Брег со небесниот *образ* што ќе го види во очите на татка си, со што се создава „мост“, кој од една речиси инстинктивна потрага води кон конечната, од Ридот кон Кулата.

Во сите други случаи – иако Кулата се појавува во десетици облици и со уште толку, па и повеќе значења – нејзината основна архитектоника се сведува на девет видливи катови што се возвишуваат и истовремено се стеснуваат кон небото, и на исто толкуте симетрични катови што понираат во земјата, со што се создава една елиптична слика, односно јајцевидна форма, која е истовремено не само сликата и формата на Кулата туку – на други рамништа – и на вселената, на Леден (светот), на Ридот итн., па и на *Кула на Ридот* како книжевно дело. Така, меѓу најопштиот предмет на делото (устројството на вселената), неговите градивни елементи (устројството на светот, Ридот како конкретен простор и Кулата како духовен супстрат на тој и на сите други простори) и *Кулаиѝа на Ридот* како книжевна творба (која, исто така, има девет видливи и девет невидливи целини), постои органско единство што овозможува значењата да се прелеваат кон надвор и кон внатре.

Така се создава вселенското јајце, од кое се изведуваат и сите други јајца. Тука е и играта со броеви...

Да, композицијата на Кулата на Ридот е обележана со нумерички вредности...

Како што знаете, во романот доминира бројот девет. Вселената има двапати по девет ѕвездени неба. Нашето небо (Млечниот Пат) има исто толку циновски висорамнини. Светот се наоѓа на најгорната, на деветтата, која е од песок (што го симболизира планетарното, а пред сè, историското време). Врз песокот време, како на рамна плоча, лежат Леден (светот) и Ридот (пределот надвор од светот), кои се поврзани со животворен појас (со што се овозможува симболичното колективно и индивидуално раѓање). И Ри-

дот има двапати по девет ката, а исто така, и Кулата. Таа мултиплицирана јајцевидна архитектура се пресликува и во романот кој, исто така, има девет видливи (реализирани) делови и девет невидливи (замислени). Како што првата висорамнина на градбата е најширока така и првиот дел на романот има најмногу, девет поглавја, а секој следен по едно помалку, осум, седум, шест, пет, четири, три, два, а последниот, деветтиот дел – има само едно поглавје. Нивниот вкупен збир е четириесет и пет, што со другите четириесет и пет од невидливиот дел на *Кулата* изнесува деведесет, со што пак се создава магискиот број девет, само помножен со десет. Во таа сложена замисла – каде што постои совпаѓање меѓу архитектониката на небото, општиот изглед на светот, описот на Ридот или на Кулата на Ридот, а и со композицијата на делото – и устројството на светот и композицијата на романот се книжевна конструкција која нема цел да биде само во некаков однос кон објективната стварност туку да создаде и свој автономен – се разбира, чисто *книжевен* – свет чиј изглед ги одредува значењата на онаа реалност која, благодарейќи на сопствената форма, има и своја духовна автономија. Така, изместената географија – да земам само еден пример – ги менува глобалните значења. Ако е Леден сиот свет, а Ридот „надвор од светот“, и ако меѓу нив има врска како меѓу матката и родницата, јасно е што се сугерира. Доколку е Ридот, на извесен начин, комплементарен со овие наши балкански простори, па и со нашата земја, испаѓа дека ние сè уште не сме дел од светот и допрва треба да се родиме. Кога Лазар и Ордан, од височината на Ридот, гледаат како ветерот ја променил насоката и кога почнува онаа страшна контракција на пустината, јасно е не само дека Лазар ќе замине од Ридот

туку и дека треба да се роди за некој нов живот. Она што тој го гледа од Портата на Леден не е ништо друго туку описот на географската карта на светот: погледот од прозорецот му ја покажува единствената допирна точка и му го посочува патот. Со својот живот, без да знае, тој веќе ја изградил Кулата и сега треба само да се роди за светот! Како што, еве, и ние овие денови тукушто се раѓаме, по којзнае кој пат – да се надеваме конечно – за тој ист свет.

Господин Маџунков, не можам да ја испуштам шансава, и да не Ве правам и за есејот. Вие имавте еден есеј за приказната на Марко Цепенков „Силјан Штркот“ во кој расправате за соодносот меѓу единката и колективот, еднакост и неѓовото јато. Како се роди идејата за овој прекрасен есеј?

„Силјан Штркот“ е исклучително дело на македонската литература и едно од најзначајните ремекдела на народната раскажувачка книжевност воопшто (иако терминот „народен“ во случајот на Цепенков треба да се сфати условно). Делото е, како што рековте, парадигма за односот меѓу колективното и индивидуалното.

Цепенков не е обичен запишувач на народни умотворби, туку последниот во низата, оној што, во голема мера, го прекажал чуеното и така го создал дефинитивниот книжевен облик. Со него престанува традицијата на народното кажување и почнува пишаната традиција. Тој многу менувал во приказните и многу нешта допишувал, што во „Силјан Штркот“ може да се следи дури и низ употребата на неопределените, односно на определените форми за минато време, кои одговараат на она што е чуено од друг (конкретно, од татко му, кој му ја раскажал приказната) и дополнето од него самиот.

На тој начин создадена е ретка драмска ситуација во која се појавува еден од најважните мотиви на светската литература, а тоа е потрагата по идентитетот, што се совпаѓа со потрагата по таткото. Не треба да забораваме дека и христијанството се базира врз таа симболика. Христос го бара татка си, и христијанството не е ништо друго, туку следењето токму на тој пат, обид да се совлада Земјината тежа и духот да се качи на небото, за така да се осознае својот Татко. Слично е и во Хомеровата *Одисеја*, само на друг начин, и слично е кај Цепенков кој, слушајќи го кажувањето на татка си, во кое овој не верува (затоа што мисли дека е само предание), ги оживува фактички неговите приказни и ги претвора во стварност, во една потресна драматика која е потврдена – паралелно со тоа дело – и со неговиот животен пат, што е една од најретките појави воопшто, а не само во нашата литература.

Вие имате искуство и во драмската литература. Бранко Сиврев има поставено три Ваши драми на сцената на сирумичкиот театар. Дали драмата останува Ваша преокупација и натаму?

Времето ќе покаже. Драмата, во секој случај, како и секој книжевен род, е судбина на оној автор кој сака да ја прикаже стварноста во сите нејзини појавни видови, за што се потребни различни жанрови. Драмата е многу погодна да се дадат некои јазични форми (колоквијалниот говор, на пример) кои во уметничката проза потешко се поднесуваат. Драмата, ако сака да биде убедлива, треба да го користи секојдневниот говор, бидејќи дикцијата, сигурноста на акцентот и сите други елементи од кои е создадена живата реч, битно влијаат врз општиот

впечаток. Не знам во колкава мера и понатаму ќе се занимавам со театарот, но можам да кажам дека овие четири години додека ги работевме тие три драми – *Големииџ Смок*, *Сенкаџа* и *Пусџа Земја*, кои прераснаа во драмска трилогија – ми донесоа многу радост. Видов дека во таа жива игра се преобразува и литературата и добива нови форми.

Во целата авантура, можеби најстрашно е тоа што, за жал, сите прогнози дадени во тие драми се овисти-нија. *Големииџ Смок* зборуваше за првите причини на сеопштата пропаст, за грабежот, во *Сенкаџа* дојде до жртвување на децата во еден универзален контекст, поврзан и со античката драма и со секојдневното искуство, а во *Пусџа Земја* се појавија сите оние елементи кои го разорија здравото – а веројатно, и болникавото – ткиво на нашиот живот и ги качија на сцената рушителите на градовите, жителите на Иглените Уши, демоните – пратеници на пеколот, и воопшто, сите тие речиси фантазмагорични ликови кои сега, за жал, оживуваат околу нас во поголема мера одошто можеме да поднесеме.

Виe работџиџе во Библиоџекаџа на џрад Бел џрад. Работџаџа во библиоџека за еден џисаџел се чини како добар избор?

Работата во библиотека е многу лош избор. Не само затоа што во последно време имав прилично горки „работни“ искуства... Тоа што сите книги се околу вас претставува некаква предност. Библиотекарите, меѓутоа, не се луѓе кои особено читаат книги или имаат голема почит кон нив. Тука, како во сите слични ситуации, кога не се цени она што се има, кон книгата се создава еден физички однос што ја ништи нејзината духовност. Освен тоа, присуството

на толкуте книги, на толкавата духовност, во една прашлива атмосфера, ни сугерира и нешто друго, многу пострашно. Ние, денес, знаеме дека нема хартија што може да „преживее“ повеќе од сто години. Книгата е трошна како и сите други нешта на светот, минлива. Ако врз неа се базира културата, па, може да се каже, и вкупниот опстанок на човештвото, каква е нашата иднина? Зборот не е единствениот, но, секако, е конечниот изблик на човековиот дух, последната можност да се надрасне својата биолошка состојба. Книгата е за мене сè уште она најважното што може да го спаси човекот, затоа и ме обеспокојува односот кон неа, почнувајќи од она што може да се види во нејзиниот храм, библиотеката. Можеме да бидеме сложни околу важноста на книгата, но не и околу улогата што ѝ е наменета во денешниот свет на разорени театри, на обесчестени цркви, опожарени библиотеки, урнати катедрали, пепелосани џамии, бомбардирани градови...

Господине Маџунков, живееме во многу џешко време во кое, на југословенските џросџори, уривањето доминира над создавањето. Но, како џшто е од умни глави речено, џворецот сеџак џтреба да го џправи она џшто умее најдобро да го џправи. Зайџоа, ќе Ве џпрашам: џшто има ново на Вашата работна маса?

Веројатно е точно дека она најтрајното и највредното што еден автор може да го направи е уметничкото дело. Затоа, можеби треба да се ограничи на тоа – да создава, а преку своите дела да учествува во актуелната стварност. Но, дали е тоа секогаш доволно? Кај Валери има една реченица што гласи: „Кога естетиката би била можна, поезијата би исчезнала

пред неа како пред својата битност“. Тоа навестува дека е важна само поезијата, а не и нејзиното толкување. Аналогно: само она што делото имплицитно го содржи, а не и неговата евентуална „порака“. Меѓутоа, од толкувањето, а, делумно, и од ставот на писателот зависи восприемањето на делото. Во вакви метежни времиња, кога се случуваат неприфатливи нешта, хуманизмот е битна определба. Авторот е должен да се изјасни за таквите мачни состојби какви што се војната, страдањето на луѓето, деструкцијата воопшто.

Да одговорам и на другиот дел од Вашето прашање. Бидејќи за пообемните дела ми се потребни подолги подготовки, паралелно пишувам повеќе книги, а во финалниот дел се сосредоточувам на една. Сега привршувам еден роман со наслов *Кон оруѓајта земја*.

(Скопје, Македонско радио, 9 декември 1991,
Петре М. Бошковски)

САМИ ГО ПОВИКАВМЕ ЗЛОТО

Вие сѐе еден од иџисаџелиџиџе кои во досегашиџаџа и кулџурна заедџиџа на јуџословенскиџиџе народи еднакво усџеиџно иџиџувааџиџ на два јазика – во слуџајов, на македонски и на срџски. Кажете ни, најнајпрег од иџворечки асџекџиџ, шџиџо значи вакваџа иџозиџиџа на иџисаџелоиџиџ, а иџиџоа одредете ни ја иџозиџиџаџа на „двојазичџиџиџиџ“ иџисаџел во сегашиџаџа иџолиџиџичка клима.

Јазикот на човештвото во својата сушност е еден, но во некој стварен или имагинарен Вавилон, тој е „поделен“. Дали навистина само затоа човекот да не го досегне небото? Или затоа што единствените духовни својства на јазикот, токму како и свеста за заедништвото меѓу луѓето, не можат да бидат подарени од никого, па ни од Господа? Литературата на XX век не е литература на роднокрајци, туку на прогнаници, меѓу кои оние јазичните не се од најмала важност. Двојазичноста и пишувањето, исклучиво на туѓ јазик, се можеби најболните предели во кои еден писател може да стигне; но, истовремено, тие се ретки докази дека и над најсуштествената духовност, каква што е без сомнение мајчиниот јазик, сјае првата буква на новиот вавилонски говор. Таа „буква“ симболично навестува дека е можно целосното разбирање меѓу луѓето и откривањето на заедничкото духовно средиште. Веќе не сум убеден

дека во говорот на идните поколенија ќе се слее богатството на сите светски јазици (така би исчезнало), но верувам дека секој одделен исказ, заклучно со зборот на единката, ќе стане разбирлив за целото човештво. Ако техничкиот напредок овозможи автоматски верен превод до најситни подробности, најстрашната, јазичната осаменост на луѓето ќе биде избришана. Во тој миг, туѓите јазици би станале свои, а нивното значење – внатрешна проекција на метаговорот за кој зборувам.

Денешната стварност е, за жал, далеку од таквото заедништво, нецивилизирана, шовинистичка. Во една новела за самотијата и кобните недоразбирања („Еми Фостер“), Џозеф Конрад како да не остава никаква можност за премостување на јазичните бездни. Мажот, во треска, бара вода, на својот словенски јазик, а жената, Англичанка, згрозена од неразбирливите зборови, како споулавена бега со детето, мислејќи дека сака да ја убие, што ли; тој умира на прагот од својата куќа која не може да му стане дом. Ако така пишува Конрад, кој англискиот јазик го кренал до ѕвездите, што можат да кажат оние на кои ни заедничкиот говор не им е доволен за меѓусебно разбирање? И како може, во такви околности, да се чувствува оној што врската со туѓиот јазик не ја сфаќа како губиток, туку како потврдување на сопствениот говор и на идентитетот? Живееме во свет кому и љубовта му е гнасна, нежноста кон туѓото тело – неразбирлива; како агресивниот националист да ја сфати можната врска со туѓ јазик и друга култура, освен како срамно предавство или заслужено ропство? Но, ни најулавиот идеалист не е толку луд, па да им се додворува на оние кои би требало да знаат дека истото со исто се избира, но со различно се потврдува.

Мене отсекогаш ме чудеше од каде им на некои луѓе полициска настојчивост да бараат „изјаснување“ („Мораш да кажеш кој си, не можеш да бидеш и таму и ваму“ и сл., како менталните состојби да се физички факт) и јас никако не можев да сфатам што, всушност, се бара од мене. Знаејќи, од раѓање, кој сум и што сум, на ист и непроменлив начин, ми беше глупаво да ја именувам очигледноста, а на полно невозможно да ја променам. Подоцна сфатив дека токму еднообразноста на тоа искуство ги оневозможува разликите.

Како гледате на односот на писателот и на литературатурата кон политичариите, воопшто и секаде? Во што е тој специфичен, и дали е, кај нас?

Општо земено, политиката не е заинтересирана за творечкиот живот на луѓето, иако сите натпросечни вредности, со мака создавани во текот на вековите, таа ги користи како сопствено наследство, како што обичниот човек ја „пушта“ струјата со притисок на прст, без никаква свест за прејдениот цивилизациски пат (од мракот кон светлината) изграден од полугладни и обесправени гении. Можеби најуниверзален математички закон е законот за веројатноста, а тој во менталниот свет ја потцртува, пред сè, просечноста: ништо не е пораспространето од неа, а масовноста е она за што политиката ги врзува сите свои интереси. Светот почива врз „волјата на народот“ и врз политичкото „насочување“ на таа волја, што нема никаква врска со такви непрактични, здодевни и несериозни нешта какви што се уметноста, науката и културата, воопшто. Строго земено, политиката, заедно со вкупната организација на материјалниот свет – а тоа е претежниот дел од сите

човекови дејности – само е предуслов за некаков вистински живот. За жал, наместо да биде средство за „освојување на среќата“, таа премногу често станува цел за себе. Очигледно е дека токму редуccionизмот и грубоматеријалната филозофија на политиката се главните виновници за повеќето човекови страдања.

Но, упростената „сеопфатност“ на политиката (која не се занимава ниту со човекот како единка ниту со „тоталитетот на стварноста“) во толкава мера е смешана со исклучителната егзистенцијална важност на таа дејност, што токму затоа бара целосни личности, во најширокото значење на зборот; нејзиното виталистичко устројство, за жал, често го овозможува токму спротивното. Така се случува – како што со литературата се занимаваат неталентирани и неписмени – политиката да ја водат нечесни, ограничени и зли. Моменталната состојба во Југославија покажува, меѓу другото, и во што се разликуваат политичарите: додека едните го столчуваат животот и опожаруваат цели градови, другите го собираат околу себе семејството трудејќи се, како најодговорни, да му обезбедат мир и спокоен живот.

Инаку, односот на писателот и на литературата кон политиката и политичарите би требало да биде, пред сè, независен и морален. Писателот е слуга по вокација и нему му требаат мецени и заштитници; но, ако, од оваа или од онаа причина, остане сам и напуштен, нема право да ја изневери својата дарба и да се претвори во ѓаволов калфа, како што често бидува. Врвната уметност е најголемиот народен интерес од гледна точка на траењето – зашто нема посигурен начин да се фиксира вечното сред морето минливост – и политиката, која тоа не го согледува, работи против себе. За односот помеѓу моќта и мудроста, власта и филозофијата, постои еден

светски пример од нашите краишта, кој е споменат и во една моја парабола за Александар Македонски. Имено, сите филозофски дела на Аристотел напишани се во текот на оние дванаесет години додека трае Александровиот источен поход. Дваесетгодишното „слугување“ во Платоновата Академија не било доволно Аристотел да стане нејзин управител, веројатно затоа што бил Тракиец, но перипатетичната школа во Ликеја што ја отворил под заштита на македонскиот владетел била доволна да се удрат темелите на европската култура. Според тоа, кој кого го овозможил: Аристотел Александра, додека го подучувал во Миеза, или Александар Аристотела, додека одејќи на Исток го отворал патот кон Запад? За таква среќна симбиоза помеѓу политиката и пишаниот збор денес можеме само да сонуваме.

Што се случува со југословенскиите писатели денес; каква е и колкава е нивната лична и творечка комуникација; како реагираат(и) на преминот од еден во друг, од преходниот во сегашниот политички систем?

Синтагмата „југословенски писатели“, како што сега се покажува, само е прост збир на различни вредности. Во еден момент, мене ми се чинеше дека е значајно постоењето на таа наднационална културна сфера, ако не со интегрално-европски, барем со регионални својства. Но, времето покажа дека југословенската заедница била само условно доброволна, само условно рамноправна и само условно заедничка. Според тоа, таа е и културно поврзана само условно. Тоа сега станува очигледно до болка; сите југословенски енциклопедии, на пример, преку ноќ стануваат не само бесмислени туку и нестварни;

тие зборуваат за содржините на некој апстрактен регион; а колку до вчера ние мислевме дека тој простор се совпаѓа со најинтимното живеалиште на нашата душа. Тоа засолниште сега е разорено, а неговите призраци со топови раскудени од него. Но, и покрај сите несреќи, крајот на едно интелектуално заедништво ќе ги преобрази токму оние култури кои досега беа премногу зависни од „заедничките јадра“. Не гледам, на пример, ниту една причина поради која словенечката книжевност треба да му биде поблиска на македонскиот читател, да речеме, од бугарската; но тоа не значи дека Прешерн или Цанкар ќе бидат заборавени. Во годините што следуваат, несомнено ќе дојде до отуѓување меѓу српската и хрватската култура, но ни тоа нема да трае вечно. Во едно интервју, пред пет години, цитирајќи го А. Г. Матош („Да се отиде од Загреб во Белград – значи да се отиде од татковина во татковина“), зборува за тоа дека „она што нè разделува, станува поважно и од самиот живот“. Сега сопствените зборови ми звучат како пророштво, со тоа што Загреб и Белград веќе не се во иста држава. Колку време ќе помине додека не се роди некој нов Матош кој ќе прати, од далечината, братски поздрав? Денес, секое заедништво изгледа неверојатно, но Балканот бездруго ќе биде сведок на нови културни сојузи. Не само што нема никаква причина македонската култура да се оддалечува од досегашната, „југословенската“, туку треба целосно да ги обнови врските и со бугарската, грчката, со турската, албанската, во онолкува мера колку што тоа го бараат заеднички проживеаниот живот и заеднички пројдениот пат.

Малку се оддалечив. Освен случајната и приватната, како и грубоинституционалната, изгледа дека меѓу „југословенските писатели“ никогаш не пос-

тоела вистинска комуникација. Балканот е оптоварен со катастрофално непознавање на соседните култури – и тоа во обратна пропорција со сопствената „развиеност“ – и со лажна претстава за самите себеси, потисната длабоко во потсвеста, како злокоб. Во такви околности, освојувањето на вистината ќе мора да оди паралелно со прифаќањето на стварноста (на постоењето) на првите соседи.

Да се вратам на последниот дел од Вашето прашање. Бидејќи преминот од едната во друга лажна состојба не помина без интелектуалците, сигурен сум дека тие антикомунизмот го прифатија со иста леснотија како, порано, комунизмот. Така, она што беше општо место, безболно се претвори во она што Тургенев го нарекува, спротивно општо место. Вистинската, целосната стварност остана од онаа страна на огледалото, но затоа последиците во двата случаи беа исти: крв, грабежи, лажни заштитници, лажни ослободители и на сите страни страдање на недолжниот народ.

Вие долго време живеете и работите во Белград. Како изгледа Србија денес, особено интелектуална Србија?

Во она дамнешно интервју што веќе го споменав, на слично прашање одговорив дека јас, Србија, освен Белград, слабо ја познавам. Можеби тоа сум го кажал од внимание или од скромност, но, во секој случај, одвај ако сум бил свесен тогаш, колку бил вистинит мојот одговор. Сложена и разнообразна е таа земја, и за мене сè уште несфатлива. Вистинската „интелектуална Србија“ јас, на пример, не ја гледам вклучена во она што сега се случува со неа, освен како противставување. Меѓу Белград и Јужна Србија, да речеме, а особено меѓу него и

динарските краишта, постојат огромни разлики. Би рекол, дури, дека православјето помешано со обичаите од претхристијанските времиња се основниот обединувачки стожер на српскиот народ, но дека тие не се суштината на српството, иако влегуваат во него. Кон она што обично се нарекува српство чувствувам почит (независно што тоа е асимилаторски насочено кон Македонците) затоа што станува збор за духовно обединувачко својство, кое е особено видливо токму во Белград. Тој град добро помни каква е улогата на јужните (нашите) краишта во неговото формирање. Хеленизмот не е ширен од луѓе од Пелопонез, туку, главно, од долна, па и од горна Македонија; исто, византискиот дух; исто, христијанството; и својот духовен, но и материјален напредок, Белград, во голема мера, им го должи на луѓе од долните краишта, тие се составен дел од онаа блескава, космополитска и индивидуалистичка култура, која отсекогаш била негов украс. Сметам дека индивидуализмот противставен на епскиот атавистички колективизам е неговата најголема вредност. Атмосферата на Белград мене ми беше блиска, домашна, позната, уште при првата средба со него, иако извесната јазична исклучивост и посесивноста беа јасно забележливи. Но, желбата да се апсорбира, да се асимилира, да се присвои сè што ќе пристигне во тој град, беше типично метрополско обележје, особено потребата од јазичната унифицираност и нормативност. Белград не ги трпи оние што не зборуваат на неговиот јазик, без разлика дали се Македонци или им припаѓаат на безбројните дијалекти. Во Канада и Австралија постојат, како што слушам, населеници кои никогаш не го научиле англискиот јазик, но во Белград дојдениците од туѓите краишта уште во првата,

најдоцна во втората генерација, зборуваат токму „белградски“. Постоела, од дамнина, потребата за самодокажување, за доброволно приспособување (претопување) на (во) новата средина, која најчесто засекогаш станувала своја. Сигурно дека Белград отсекогаш бил отворен град, и дека во него Македонците секогаш биле омилени, не само поради песните, но исто така е вистина дека во него никогаш немало училишта на македонски јазик и дека просечниот белграѓанец нив ги сметал за „свои луѓе“. Оттука сега толкавото разочарување: јас те сметам за свој, а ти ми се противставуваш. Наполно слично е со Бугарите, па и со Грците: сите тие, едноставно, ќе мора да се помират со тоа дека помина времето кога девојките сосила се грабеа; ако им е потребна љубовта на убавата мома, ќе мора да го признаат нејзиното право да живее со кого таа сака.

Можни ли се иџука „историски корекции“?

Српските интелектуалци едноставно мора да ги отфрлат колективните претстави за самите себе (од кои повеќето се лажни, заклучно со оние дека добивале во војна – губеле во мир, од сите биле загрозени, не живееле во иста држава, не освојувале други народи и сл.) и да ја бараат вистината за себе (и за другите) со својот ум, непристрасно. Знаејќи го високото интелектуално ниво на тој свет, понекогаш човек се стаписува пред елементарното незнаење за Македонија, од потиснатите вистини до искривените претстави. Од лично искуство знам дека е голем бројот на интелектуалците кои не знаат (или не прифаќаат) дека, во стара Југославија, во Македонија се променети (посрбени) презимињата, променета е црквата, најстрого е забранет мајчиниот јазик, наметнати се своите обичаи, спроведен е

невиден жандармериски терор, извршено е насилно населување и сл.; но затоа, секој е наполно убеден дека, во текот на војните 1912 – 1918 година, Македонскиот народ – кој тогаш е преполовен, ограбен, раселен, а речиси сите негови градови и села опожарени и разорени – бил ослободуван. Таа заслепеност, карактеристична за доминантните народи од секој регион, донекаде може и да се разбере: пропагандата била нужна народот да ги прифати тие војни како свети, а откако тој ист народ настрадал во нив, зар да плукне врз споменот за себе и за своите дедовци? Зар нешто слично не ни се случува и денес кога – како што веќе споменах – последиците се гледаат независно од причините?

Сепак, верувам дека позитивната енергија на српскиот индивидуализам, пред сè, кога-тогаш, ќе им се спротивстави на колективните претстави што се во срцето на интелектуалниот естаблишмент на официјалната, институционална култура, која е една од главните причини за трагедијата што го снајде, покрај хрватскиот, најмногу токму српскиот народ.

Затоа сметам дека е погрешно да се зборува воопштено за српските интелектуалци, туку треба да се земе предвид само интелектуалниот ангажман на поединците меѓу нив. Интелектуалец кој може да се смести под заедничка капа е само број (квантитет) и нема врска со индивидуалните подеми врз кои почива светот.

Во Дубровник, на пример, загина, од „српска граната“, Милан Милишиќ, поет со строг стих, со когошто цел век другарував не знаејќи дека е Србин. Во неговите дневнички белешки, пишувани последните дни, стои дека „најтешко ќе биде кога ќе дојдат ослободителите“. Додека колективната свест го замислуваше заколен од „ушастите“, тој веќе

беше уништен од неа самата, од толпата во која без исклучок исчезнува слободната единка. Или, кој ја забележа индивидуалната побуна на една Мирјана Миочиновиќ, која ја отфрли можноста да биде дел од експлозивниот саатен механизам? Зачудува што многумина немаат разбирање за постапките на Богдан Богдановиќ кој, семејно гледано, е еден од непосредните докази за можната еволуција од колективниот кон индивидуалниот начин на мислење. Не треба да се заборави дека неговиот татко, Милан Богдановиќ, никогаш не му го простил „предавништвото“ на Борисав Станковиќ во текот на Првата светска војна, заборавајќи дека генијалците имаат право на приватност и наднационалност. Такви примери нема многу, но ги има доволно.

Како интелектуалец кој слободно дише во секој ѝпросјор, во секој ѝредел, како ја ѝолкуваѝе и ја објаснуваѝе нашава сѝварносѝ? Како ја доживуваѝе новата демократиѝја? Се чувсѝвуваѝе ли во неа ѝослободен?

Основниот видлив придонес на „новата демократија“ засега е само уривањето на довчерашната заедничка држава. Ако прифатиме дека страдањето на луѓето не може да биде цена за „новиот живот“, мора да се согласиме дека националното и верското слепило не се помалку страшни од идеолошкото. Уште нешто: погрешен и во основата нечесен беше повикот кон „тоталитарниот болшевизам“ кој не слегува од устите на оние кои до вчера пиеја вода на неговото поило. Знаејќи дека без радикален или само со закамуфлиран антикомунизам никој овие години не може да освои власт, сите што удрија против комунизмот знаат дека југословенскиот социјализам не беше ни сличен на оној што со право

е наречен реален. Така – како во древните магиски претстави – ние самите го повикавме злото, именувајќи го, та дури сега сме сведоци за вистинската тежина на тоталитарно-социјалистичката стварност. Таа е мрачна и крвава, но нека не го обвинуваат за тоа само Јосип Броз оние кои пред десет години би биле среќни да дреждат пред една од неговите многубројни резиденции. И сега, кога би станал од гробот, со една нога и со патерица, сите тие би се скриле под креветот. Но, смешно е и наполно иронично, јас да го земам во заштита од оние што и своите вчерашни и сегашни богатства му ги должат токму нему.

Немам обичај да зборувам лично, сега тоа првпат ќе го сторам. Како „царско дете“ и „предвоен индустријалец“, татко ми, по војната лежеше в затвор, речиси три години, наполно невин. Никогаш особено не се пожали, ниту пак некогаш рече дека, општо земено, повоеното време е полошо од кое-годе од поранешните. Сметаше дека во секоја „мешаница“ грешките и неправдите се неизбежни, а дека луѓето не се зависни од општественото уредување колку од сопствената човечност (или нечовечност). Ако тој како ограбен, обесчестен и понижен, имал доволно разбирање за „историските процеси“, од каде сега толкава вистинољубивост кај оние што беа носители на револуционерната хистерича? Човечноста без идеолошка, национална и верска условеност, би требало да е нешто што се подразбира самото по себе.

Лично ме радува што во Македонија владее поголема умереност и толеранција одошто во другите југословенски републики – држави. Важно е да се избегне војната, а сè друго, материјалниот и секој друг просперитет, па и вистинската слобода, ќе дојдат ако се создаде евтина држава населена со скапи луѓе.

И Македонија истрѣна кон своето политичко и државно осамостојување. Имајќи ја предвид сегашната состојба, но имајќи ги предвид и историските процеси – дали, според Вас, ќе се осигураат на овие процеси соживување, мирољубива и економска коегзистенција на народите или, можеби, Балканот ќе остане – Балкан?

Немаме причина да го потценуваме Балканот. Гледано историски, повеќето цивилизациски вредности се создадени токму тука; од отсјајот на хеленскиот свет – благодарјќи ѝ на обединувачката улога токму на Македонија – создадена е Европа. Дали е тоа дегенериран свет на умирање, тоа е сосема друго прашање. Мислам дека главната негова закана е непродуктивниот национал-витализам. Лично сум среќен што кај нас, во Македонија, именденот однел победа над семејната слава. Колективизмот како животна филозофија не треба да биде над поединечното, зашто веднаш се отвора прашањето на просечноста, на средната вредност, за што веќе зборував. Без афирмацијата на единката нема просперитет, зашто само таа вишата цел смее да ја стави над сè, па и над личната среќа. Што се однесува на народите од некој регион, сметам дека само од нив самите, одделно, а не од нивниот механички збир, зависи општиот напредок. Никогаш не треба да се заборава дека вистинската стагнација на Балканот, и во старо време, почнала со доминацијата, до целосна асимилација, на едни народи над други, а во поновото, со создавањето на границите. Кога тие две зла ќе бидат искоренети, творечките сили на Балканот пак ќе бидат ослободени, се разбира, доолку „биолошкиот“ принцип не надвлее над цивилизацискиот. Зашто – ни тоа не треба да се заборава – балканската суштина е, пред сè, духовна. Сите народи, што тука живееле,

исчезнувале ако немале писмо. Тракијците биле втор по големина народ на светот, а да биле сложни ќе биле најсилни и непобедливи, како што пишува Херодот, но исчезнале зашто немале писмо. Имале народ, имале обичаи, имале јазик, имале сè, како и старите Македонци или Илирите, но исчезнале затоа што немале писмо и не биле сложни. Споменувам две исклучително важни нешта за животот на Балканот, каде што со доаѓањето на Варварите не се преработувала индијанската, туку хеленската стварност, која е душата на човештвото. Сигурен сум дека во една таква мелница каква што е балканската, нема опстанок без писмо, при што сега ја подразбирам писменоста, во најтесна смисла на зборот, како ни без просветлени умови (да се сетиме кои се првите носители на нашата писменост) и без слога. А нема слога без заемна почит и без постепено бришење на границите, како што нема писменост и вистинска просветленост без надраснување на светот на усните преданија и фолклорот (чија улога е позната, но ограничена) и без свездениот подем на единката.

Македонија создала две писма и низ вековите сложно живеела со сите народи со кои ја делела земјата или им била сосед: ако не ја изневери својата традиција – зашто вистински брат е оној што те потврдува, а не те поништува, оној кој го овозможува, а не загорчува заедничкиот живот – таа ќе го освои сопственото минато, а со тоа ширум ќе ги отвори и портите на иднината.

(Скопје, *Пулс*, 12 декември 1991,
Глигор Стојковски)

ОД СÈ НАЈТЕШКО Е ДА СЕ РАСПОЗНАЕ СТВАРНОСТА

Твоите први книги раскази во Белград беа оценети извонредно. Со што го објаснуваш својот погашен успех, зар тоа беа подобри времиња? Во еден наш погашен разговор од 1974 за „Књижевна реч“, меѓу другото, имаш речено: „Творечките подеми се совпаѓаат со времето кога нациите ја досигаат својата полна зрелост и кога во толкава мера се отворени кон останиот свет – и културно и емоционално – што можат да се идентификуваат со целото човештво и со неговата судбина. Мислам дека во ова време нешто слично се случува со нас“. Зар погаш имаше место за такви оценки и за толкав оцицизам?

Атмосферата спроти објавувањето на *Убиј го зборливото куче* беше до крајност напната. Уредниците беа сменувани, се мереше секој збор. Уредничката на мојата книга, Светлана Велмар-Јанковиќ, ми говореше дека не сум ни свесен што сум напишал; насловниот расказ ѝ се чинеше невозможен. Одвај ја убедив да не ги исфрли „Нивните коњи“. „Јас необично си ја сакам работата“, ми рече искрено.

Што влијаеше врз успехот? Не само новините во постапката туку и она што таа книга го кажуваше. Критиката непрестајно ја истакнуваше мешаницата

од реално и фантастично, а ги занемаруваше – можеби, свесно – самите значења. А уште тогаш, сè се беше збрало на куп: тоталитаристичката хистерија („Генерал“, „Чистка“), егзистенцијалниот корсокак („Циркус“), ирационалната омраза („Смртта на Јонски“, „Погром“, „Убиство“), милитаризмот („Убиј го зборливото куче“), социјалниот колапс („Има ли можност да останеме живи“), грабежот („Големиот Смок“), ерозијата на семејството, разорувањето на домот, невозможната да се изгради *куќа* (расказите за Иљо М.), претчувството за војната („На брегот“, „Седмата светска војна“) или, воопшто, за некоја скорешна пропаст („М.“, „Крај“) итн. – токму тие „содржини“ беа причини за подоцнежниот крах. Тешко е да се процени што ќе се случеше да не беа создадени националните држави. Една јака, централистичка земја не би имала подобри шанси и би пропаднала побргу и полесно од оваа. Противречноста е во тоа што токму поголемата еластичност на поранешниот систем го направи сегашниот режим поцврст, поотпорен.

Една од последните можности за преобразба на државата беше во 1968 година, која го промени светот, но не и нас, а последното можно создавање сојуз на суверени републики. Оние што ја отфрлија првин Европа, а подоцна балканскиот сојуз, сносат одговорност за она што се случи.

Кога станува збор за процените и за оптимизмот на младоста, би рекол дека ние, во тоа време, не бевме исполитизирани како сега. Јас го чувствував времето „во воздухот“, но за него фактички знаев малку. Изгледа неверојатно, но е вистинито, дека за создавањето на републиките држави станав свесен дури во 1990. Белград тогаш беше сјаен, отворен, слободен град, и нашите преокупации беа инакви,

сосредоточени на добивање знаења, свртени кон уметноста, љубовта. Според количеството на културните информации, сигурно бевме во светскиот врв и мене навистина ми се чинеше дека е тоа време како родено за книжевни синтези. Ми беше сеедно што медиокритетите и прилепените литерати по тогашните републички и покраински центри прават кариери, трупаат богатства, се здобиваат со моќ, шпартаат по светот и си ја обезбедуваат иднината. Јас, до ден-денес, не сум видел странство, никогаш не сум бил гостин ни на својата матична држава во времето кога југословенската елита не можеше да го преживее летото без Охрид. Мене ме интересираше само духовната авантура, се сметав „светски“ во душата, верував дека е силината на естетското предимство ненадоместлива. И што се случи? Духовното средиште изградено врз разнообразноста е разорено, а нам, кои неочекувано добивме свои држави, само ни останува да чекаме кога ќе нè избркаат од првата и ќе нè прифати ли другата.

Романој̄ Кула на Ридот, сјоред многумина ш̄вое најзначајно дело, не беше ӣрифай̄ен како расказӣе. Која е нег̄оваӣа сега̄шна акш̄уелнос̄и?

Во првата глава на *Кулаӣа* стои дека се „овие краишта оддалечени од светот или, можеби, надвор од светот“, а во последната испага дека допрва треба да се родиме. Пределот што Лазар го гледа на крајот од романот е просторот за кој треба да се родиме – картата на светот. Од сè на неа, нам ни припаѓаат само прашливиот пат, воловската кола со сено и белобрадиот старец како симбол на искушенијата што нè чекаат.

За македонскојто издание на Меѓата на светот доделено ѝти е најголемојто национално книжевно ѝпризнание „Кочо Рацин“. Ог белѓрагскиѝе, ѝтоа е ѝвојајта ѝоследна книѓа. Зар нејзинојто „дојолнение“, Парадоксален сон, овде никому не му го ѝонуди?

Го дадов на еден сараевски издавач. Претполагам дека изгорел заедно со него.

Во Македонија ѝти се ѝосѝавени ѝтри ѝшеси...

Првата драма, *Големојт Смок*, е полуадаптација на некои мои поранешни раскази и зборува, меѓу другото, за ирационалноста и пљачкосувањето, за митските и секојдневните причини на злото. Втората пиеса, *Сенкајта*, истражувајќи ја суетната произволност на зборот, ги прикажува носителите на злото, рушителите на градовите и на световите, со главен мотив – жртвување на децата, и со една поинаква Ифигенија во средиштето, онаа која не сака да умре за доброто на старците. Третото дело, *Пусѝа Земја*, во кое зборот треба да ја докаже својата стварност, го слика пределот на смртта опустошен од животот, состојбата по потопот со перчиња треперливи сеќавања во морето целосен заборава.

Бидејќи драмите се напишани и изведени пред „почетокот на крајот“, додека стариот режим спокојно ги допиваше своите последни чашки, сѐ изгледаше шокантно. Всушност, без хуморот би било неиздржливо.

Миро Ласиќ, кога како селектор на МЕС ја гледаше *Сенкајта*, рече дека никогаш не видел таква рецепција на една театарска претстава. Сметаше, сепак, дека би поминала глуво на фестивалот, зашто никој не би ја разбрал, поради јазикот. Не мислам

дека таа или која-годе друга претстава можеше да го спаси Сараево од разорување, но самиот факт дека за педесет години заеднички живот не научивме едни со други да се разбереме, доволно зборува.

Понекогаш ми се чини дека во Југославија на нашата младост, освен ние, замаените, никој не верувал во можноста за слога и соживот, а камоли за јазичко разбирање. Зар оваа војна не е единствена и по тоа што е тоа војна против јазикот? И порано се водени, токму во тие краишта, очајнички битки, со команда на ист јазик, но за тоа било можно да се обвинат окупаторите. Кого да го обвиниме сега, кога сè почна од самоволието на слободата и кога убиството на секој Муслиман, Србин или Хрват, во Босна или во Хрватска е, меѓу другото, и убивање на сопствениот јазик (и тоа во неговиот најчист вид). Ако е јазикот најсуштествената суштина на секоја култура, на секое национално битие, зар таа војна против сопствениот говор, во краен исход, не е едно монструозно и ирационално самоубиство и најстрашна осуда на самиот себе?

Веруваш ли во айокалијса?

Таа веќе се случи. Годината 1986 не е само балканска туку и планетарна вододелница, чиј не-заштитен знак е Чернобил. Само оние кои ништо не знаат, не гледаат дека историското време истекува. Она што во космички размери се случувало милијарди години, сега се мери со месеци и денови. Зар негативната математичка прогресија не е очигледна? Најстарите фосили на модро-зелените алги се стари три и пол милијарди години, а првите хуманоиди со кои почнала праисторијата оддалечени се од нас неколку милиони; *Homo sapiens*-от

постои, сè на сè, триесетина илјади, а Европа што ја познаваме, не е постара од три илјади години; технолошката ера почна вчера, а се менува од миг во миг. На што потсетува сето тоа ако не на фактот дека вселената, со нејзините сто милијарди галаксии од кои секоја има сто милијарди ѕвезди и десет милијарди билиони планети изгубени во преовладувачката празнина, воопшто не се обзираат што се откачил нашиот рингишпил и што ни претстои или нов почеток или брз крај.

Колку до вчера, улиците на европските метрополи беа испустени како и нашите. Денес е сè поинаку: Европа и Западниот Свет сакаат да ја сочуваат кратката благосостојба, здобиена на истекот од еоните, а ние сакаме да го разориме светот со надеж дека во новиот голем трескот ќе ја обновиме вселената. Светот своето ќе го брани со сите сили, а ние немаме што да добиеме во сеопштото уништување. Тоа е сликата на апокалипсата: укинување на времето. Чернобил стави точка на времето, а некој сака да го преврти и сè да почне од почеток. Тоа е налудничаво.

Дамнешнаџа 1984 ја објави џоследнаџа книџа на срџски, а во 1986, во сџисаниеџо „Иниџервју“, џо каџа, меџу друџоџо, и следноџо: „Да бидеш Франџузин и евенџуално да џо осџориш џоа, не може да биде кобно за Франџија која веќе има сè шџо џ џреба; со џрџадниџиџе на малиџе народи кои речиси не џо џоџврдиле својоџ иденџиџиџеџ во свеџоџ, а во мноџу случаи ни во соџсџивениџе дрџави, каков шџо е и случајоџ со македонскиоџ народ, рабоџиџе џоинаку сџојаџ. Тука никаков избор нема и не може да има. Малку е да се каџе џредавник за оној кој и со својоџ иденџиџиџеџ не џо џоџврдува иденџиџиџеџоџ на својоџ народ во

моментот на нивно заедничко раѓање, подем и созревање“. Значи ли тоа дека уште тогаш се отркажа од двојазичноста? И како ти звучат соистивените зборови во светлината на она што во меѓувреме се случи?

За билингвалноста, обично, се зборува со зазор. Повеќето не веруваат дека е можна, дури и кога постои. Обично, не се оспорува користењето на туѓиот јазик како единствен, односно „како свој“ (Гогољ, Конрад, Џојс, итн.), но не се сфаќа како некој, кој веќе прифатил друг јазик, не го отфрлил сопствениот (како Бродски, Набоков и др.).

Во нашиот обесчестен свет, прифаќањето на туѓиот јазик, обично, се насочува кон негирање, обезвреднување, па и столчување на сопствениот. Сиве овие години, како што е познато, непрестајно се поставуваше, и сè уште се поставува, прашањето за македонскиот идентитет. Додека тоа докрај не се расчисти, не сум волен, поради книжевна суета или од некоја друга причина, да го доведувам во прашање, макар само во очите на злонамерните, својот кревок идентитет. Прифаќам, во иднина, сите мои (евентуални) текстови на српски да се сметаат како преводи *par lui même*, ако не е инаку назначено. Штом не е можно заеднички да живеат народите кои стотини години живееле заедно, зошто да биде можна книжеvnата употреба на еден братски јазик?

Не би сакал да изгледа дека двајца иаутиеризирани јосинодировци расправаат само за литературата. Каде се, според тебе, корениите на злошто во кое се наоѓаме? Во времето на чумата барем се прикажувало за љубовта.

Нема убиство без мотив, дури ни во криминалистичките романи. А зад секој мотив се крие интерес. Суштината на сите војни се грабежот и преобликувањето на стварноста вклучувајќи ја и свеста за неа. На светот има многу луѓе, а малку земја. Кога, во далечното минато, било обратно, никој нејќел земја, туку грабел луѓе за да ги изеде, да ги жртвува или да ги претвори во робови. Тогашните војни барем не биле лицемерни. Денес, луѓето не се на голема цена, а механизмите со чија помош силните ги оправдуваат своите постапки, се усогласени со нивната сè поголема стврност. Кога би те прашал сакаш ли луѓе без земја или земја без луѓе, не знам што би ми одговорил, но знам што би одбрал. Сите се колнат во луѓето и во патриотизмот, но никој не му нанел поголемо зло на својот народ од заштитниците и ослободителите.

Ова што сега им се случува на српскиот, хрватскиот и на муслиманскиот народ – во Македонија се случи пред седумдесет и повеќе години. Просејувањето на народите го подразбира и нивното уништување.

Од сè на светот, најтешко е да се распознае стварноста, зашто неа ја обликува свеста, а свеста за стварноста не е исто што и самата стварност. Нема сознание без наднесување над мрачниот бунар на минатото. За европскиот читател, Конрадовото дело *Срцеѿо на ѿемниѿаѿиѿа* може да претставува и осуда на колонијализмот; за нигерискиот писател Чинуа Ачебе, кој не гледа кон, туку од срцето на темникот, тоа е расистичка книга.

Нема пострашно мочуриште од Првата светска војна. Тонат градбите подигнати на таа почва. На Србија, најчесто, ѝ се префрла косовскиот комплекс како своевидна апологија на поразот, иако е тоа

вообичаена слика на духовното воскресение од пепелта содржано уште во тројанскиот мит (зашто и модерна Европа е изградена врз пеплиштето на Енеиниот пораз). Првата светска војна е нешто сосема друго. Тој настан е доволно оддалечен од митските времиња и можеме да го набљудуваме таков каков што навистина бил. Тој, за жал, не донел никакво добро. Ако Втората светска војна довела до симплифицирана поделба на светот на добро и зло и до исто таква победа на доброто над злото, во Првата војна не се случило ништо слично. Несреќата на српските идеолози е што – поради познатиот стек на околности – токму во него барале едно од своите главни упоришта.

Ја спомна чумата. Претполагам дека мислеше на онаа од XIV век која е рамка на Бокачовиот *Декамерон*. За таа морија, Барбара Б. Тачмен има објавено опсежно двотомно дело. Авторката ја споредува Црната смрт токму со Првата светска војна. Прифаќајќи го гледиштето на Џ. В. Томпсон, во тие два настана, таа ја гледа истата слика: економски хаос, општествен немир, високи цени, воени придобивки, опаѓање на моралот, немање производство, индустриска негрижа, налудничаво веселост, диво трошење, луксуз, разврат, општествени и верски хистерии, алчност, скаперништво, лошо управителство, распаѓање на општествените односи.

Зар тоа не те потсетува на нешто? Чумата на XIV век не ја карактеризираат приказните за љубовта, туку потрага по виновниците: и тие не се пронајдени во гадинките од сопствените куќи, туку најпрвин меѓу ѕвездите и планетите, а потоа, се разбира, во луѓето од друга вера и националност олицетворени во Евреите чии клади гореле низ цела Европа. Зашто, виновниците за сè се секогаш – оние другите. И, што

се однесува до нас, како што било некогаш така и останало.

„Настанот оптоварен со голема мачнотија“, пишува Барбара В. Тачмен, „поднослив е само тогаш кога се верува дека ќе донесе подобар свет. Штом не го стори тоа, како по другата голема несреќа 1914 – 1918 година, разочарувањето е длабоко и поттикнува на сомневање и одвратност кон себеси. Во создавањето клима за песимизам, Црната смрт била еднаква на Првата светска војна“.

Во Првата светска војна, Македонија загуби сè: територии, градови, села, а што е најстрашно, ја загуби земјата сосе голем дел од населението. Зар е можно еден таков „настан, оптоварен со голема мачнотија“, да се смета за национален мит во часот кога историјата се повторува? Да се зборува за наследствата од Балканските и од Првата светска војна, во часот кога нивната сенка паднала и врз сопствениот и врз соседните народи? Кога, во 1913 година, почнал погромот на народот од Кукушко, било Петровден, жетва-време; луѓето немале кога ни до дома да стигнат, туку во бели жетварски гаќи, фрлајќи ги срповите, тргнале на пат без враќање; многумина патем ги оставале и своите деца. „Непријателот е во бегство, прогонувајте безмилосно и диво“, гласи прогласот на грчкиот цар Константин. Таа година, Србија била грчки сојузник и учествувала во тие акции. Мојот роден град е составен од остатоците на три опожарени и до темел разорени градови: Струмица, Кукуш и Дојран. Овој последниот никогаш веќе не е обновен, во Кукуш, Македонци одамна нема, а во Струмица ретко кој знае што се случило во недамнешното минато, со градот на неговите предци. Последните старци, кои како деца добегале од кукушкиот крај, осумдесет

години прикажуваа како кога-тогаш ќе се вратат во своите села, но ниту се вратија ниту веќе ги видоа.

Денешните настани необично потсетуваат на тие собитија: растурање на државата, неумерени амбиции, доаѓање на ослободителите, разорување на градовите, погром, прогонство и забрав.

И тогаш и сега, злото почна со уверението дека е невозможен соживотот со луѓето од друга вера и националност, а се заврши, не само со она што сега се нарекува етничко чистење туку и со раскол во рамките на една единствена, православната, вера.

*Во шекој се војније на малије скарани народи
предводени од нивније големи водачи кавџаши.*

Настаните покажаа дека нема сила на светот кадарна да го разори овој регион однадвор. Сами ја повикавме несреќата, како што еднаш веќе имам кажано.

Во вечната дисхармонија помеѓу земјата и народот, што пред малку го споменав, секогаш нешто недостасува: обично, земјата е во туѓи раце, па треба да се освои; или е народот туѓ, па треба да се уништи. Но, во сите тие комбинации, а нив ги има безброј, едно е јасно: колку и да се војува заради интересот на народот, земјата е главната добивка. Затоа исходот на сите војни е ист од памтивек: или се останува без земја или без народ, или и без едното и без другото. Големото страдање на луѓето е во сите случаи неизбежно, а „незавршените историски процеси“ и создавањето на вакви или на онакви држави служат како изговор: за да ги остварат своите замислени или стварни интереси, да ги задоволат своите психолошки потреби или да ја изживеат својата агресивност, луѓето, особено кога имаат власт и моќ, не изби-

раат средства: вистински жртви стануваат оние кои насилно ќе бидат вовлечени во крвавите собитија.

Но, иако е јасно дека во оваа ирационална и крвава војна нема невини, главните виновници, сепак, треба да се бараат во „предизвикувачите на последиците“, а не на самите причини, зашто – да се послужиам со зборовите на Аристотел – според своите карактери, луѓето се вакви или онакви, а според своите постапки, среќни или несреќни.

Сè ќе останеше на „вербалниот деликт“ да не постоеше потребата да се прекројат границите, нелегално да се освои власта и да се здобие трајна доминација. Националните идеолози „интересите“ на народот секогаш ги ставаат пред среќата и животот на своите поданици.

Каква е улогата на интелектуалциите во оваа војна?

Поразна, но уште пострашен е односот на „народните маси“ кон духовните достигнувања на своите народи. Практично, сите придобивки на духовниот подем се поништени. Кај Србите, на пример, Вук ги воспостави реализмот, стварноста на јазикот и националното битие (тој не го барал народот на небото, туку на земјата, ниту собирал песни онаму каде што свој народ нема), Бора Станковиќ среде злосреќната Прва светска војна се бунтува против националната хистерија, Андриќ гради мостови меѓу народите, Црњански зборува дека поетот сам си ја избира татковината, Киш во национализмот гледа највисок степен на тапост, итн. – но, кој денес се свртува кон тоа? Многу е важно што Тесла ја измислил струјата, додека некому му годи мракот!

Го сѝомена Андриќ. Во шекој на окупацијата не го пошлешал колаборационистичкиот исмо, ишувал книги, не слежувајќи од катони, а во својата 62 година влегол во Комунистичката партија, штогаш единствена на власи. Би можело ли што да биде цинично решение за интелектуалците кои не можат да земат учество во оваа војна, окупација и страдање: да ишнуваме дебел книги за минатиот, а штоа да се помириме со судбината и да станеме дел од шоталистичкиот режим?

Премногу се инсистира на лажните членови на Партијата. Токму затоа што беше една, многумина, влегувајќи во неа, стануваа прва неофицијална опозиција. Па каде човек можеше да им се спротивстави на „комуњарите“ и на нивното едноумие, како што се вели денес, ако не на нивните состаноци?

Андриќ беше лојален, но чесен. Иако на два дена пред првото бомбардирање на Белград праќал од Берлин невозможни извештаи, имал доволно сили и увереност – да не го спомнувам другото – во разорениот Белград да ја воспостави неуништливата стварност на минатото. Зар дури и Набоков не вели дека една од главните функции на литературата е очувањето на животот? Којзнае, нема ли тоа што Андриќ го спаси од Босна да остане нејзин најдобар дел уште долга низа години?

Неговиот пример покажува уште нешто: и најпретпазливите интелектуалци се должни да се изјаснат за нештата кои ги ставаат на проба основните човечки вредности.

Некогаш Музиче молчеле додека биле шотовише, а сега, Музиче пукаат со шотови. Што мислиш за новиот поглавје на „историјата на бесчестие“ што се ишнува овие години?

Интелектуалецот за когошто е прифатлива војната – дури и одбранбената, макар само како психолошка стварност – е анахроничен. Томас Ман можел да биде милитарист во Првата, но не и во Втората светска војна. Времето на поразите во кои се остварувале и некои човечки вредности, засекогаш е поминато. Денешните кланици, независно од мотивите и целите, се дела на безумството и горделивоста, и последната шанса на ѓаволот да докаже дека е светот, можеби, (не)смислен, дуалистички, па така, во него дефинитивно може да победи злото.

Обновата на фашизмот е составен дел од таквиот поглед на светот, отворено, цинично и упорно инсистирање на прагмата на злото, на светот во кој „сè е дозволено“, а со тоа, и можно. Уште во *Меѓаша* пишува дека е смешно прашањето дали е фашизмот рецидив.

Би рекол дека политичката професија во дезорганизираните општества не дава големи можности нејзините носители да си ја сочуваат душата, зашто во таквите ситуации етиката зависи од личните особини, што е понекогаш добро, но најчесто е многу лошо.

На најдобрӣе им недос̄тасува уверенос̄ӣ, додека најлошӣӣе се ѓолни со с̄ӣрасна жес̄т̄окос̄ӣ, вели Јејтс. Независно од сите наши незадоволства, мораме да го прифатиме фактот дека најлошите владеат со светот, зашто се, истовремено, највитални, најјаки, најиздржливи, а и вистински мотивирани. Мудреците и уметниците биле и останале слуги, тие отсекогаш зависеле од мецени, но и од будали. Не сакале или не можеле да се занимаваат со глупости, и затоа останале само неми сведетели на историјата, беспомошни набљудувачи на кои пред очите им го уриваат светот оние што немале никаков удел во неговата изградба.

Мене ми е разбирливо кога интелектуалецот ќе се вклучи во политичката трка за да го промени установениот ред на нештата. Правилата на играта, меѓутоа, него го прават, најчесто, беспомошен. Ако одигра улога на амортизер во еден момент, во воено време, тоа не е малку. Но, опасно е кога историските настани ќе почнат да се одвиваат според нечија интелектуална визија. Најголемиот грев на идеолозите не е нивното учење, туку опасноста нивните зборови да оживеат.

Можеби, човековата среќа и несреќа најмногу зависат од неговата способност да ја осознае стварноста. Таа не е онолку просирна колку што најчесто изгледа. За да се оствари, вели Тин во еден есеј, стварноста, треба да се избори за вистинитост, а вистинитоста за стварност.

Инаку, опсесивната приврзаност кон некоја општа идеја е крајно сомнителна. Јас сум националист, и тоа ми дава право да ги мразам другите и да пукам во нив. Или она за градовите. Па, главната несреќа на сите Словени – покрај ирационалноста и неслогата – и е во тоа што лесно ги разорувале туѓите градови, додека самите не биле во состојба да создадат материјална култура. Кога тргнале на Југ, зад себе не оставиле ни една градба од цврст материјал. Илјадници години по пирамидите, по Гилгамеш, по Хомер, не знаеле за писмо, а биле кадарни да го разорат Римското Царство. И сега, некој со тоа се фали, би пробал, можеби, уште еднаш. Или, ако некој ја спомнува доброволната мисија од типот на познатиот Толстоев јунак, не треба да ја извлекува од контекстот и да премолчи дека Толстој бил против доброволците. Кога државата ќе отвори војна, ја презема врз себе сета морална одговорност, а никој не е овластен од Бога сам да

војува со Турците, тоа е неговото гледиште, јасно и општопознато. Што би кажал тој – кој со својот стремеж кон апсолутното се воздигнал и над државата, и над царот, и над црквата – кога би слушнал дека е создадено прес-биро за заштита на неговата личност или на неговиот народ? Па, тој се гнаси и од самите присвојни придавки. „Глупак“, размислува коњот Платномер за својот газда, „тој верува дека сум негов, а јас сум земјин“. Ако коњот ѝ припаѓа на земјата, чија е земјата? И кој е овластен да ја заштитува?

*„Госпоод им даде име на ситџе живи сушџестџива.“
И кон џџоа се џридржуваме, и џправилно џи именуваме.
Мноџумина земјџџџа во која живееме ја именуваџџџ
со неџзиноџџо џоранешно име. А Македонија и офици-
јално ја нарекуваџџџ бивша. Шџџџо мислиш за џџоа?*

Македонија од памтивек се викала Македонија, и во неа отсекогаш живееле Македонци. Зошто денес да биде поинаку?

Во говорот од мојот крај, имињата не се менливи ни по падежи (вклучувајќи го и вокативот).

Како ја џледаш иднинаџџа на Балканаџџџ?

Околу древното Средоземно Езеро, велат, наста-
нал животот на Земјата. Оттаму, прачовекот прснал
на сите четири страни, и онде се вратил да создаде
култура. Да се надеваме дека не дошло време тука
да го заврши својот пат.

Такво неџџџџо џџџџе веќе џџџ се случува...

Иако сум дојденец (вистина, кој веќе триесет го-
дини живее во Белград), и жената и децата ми се

родени белграѓани, па ако не поради друг, би требало поради нив да имам право на збор. Не мислам, меѓутоа, дека јас, или кој-годе друг, има право да ја советува Србија; таа е доволно паметна за себе. Друго нешто е дали умот и мудроста на Србија се во рацете на моќните или на беспомошните. Во Белград отсекогаш имало луѓе кои ќе застанат зад вистинските нешта и ќе ја поддржат вистинската вредност. Кога останатите поранешнојугословенски центри би имале ваква интелектуална опозиција, би можеле секоја влада да ја турнат за три дена. Но, овдешниот режим, очигледно, не е обичен режим!

Што се однесува на мојата положба во Белград, ако алудираш на она што ми се случува во библиотеката, каде што работам, би те оставил без објаснение, зашто за тоа, како и толкумина други, знаеш доволно. А капетаните што ги заслужуваат своите лаѓи, како змијата трнот – да се послужам со сликата на Езоп – оние што ги изучиле вештините сообразни со времето, и оние кои со дело, збор или молчење, го обезвредуваат нечиј, макар мал, придонес кон нивната национална книжевност, јазикот, па и развитокот на некоја културна институција, би ги потсетил дека последниот, четврти Јудин појас на Коцитот (деветтиот круг на пеколот) е резервиран за предавниците на добротворите, т. е. за оние кои на доброто возвраќаат со зло.

(Белград, *Књижевне новине*, мај – јуни 1993,
Војслав Дониќ)

СОМЕЛЕНИТЕ ДУШИ НА МЕЛНИЦАТА

Јазикот, зборовите се Вашата основна алатка. Имајќи го предвид тој факт, а во светлината на Вашето последен драмски текст, изведен во Македонија – Мелница, прашањето што се наметнува е: постои ли можност луѓето да се разберат преку зборот?

Тешко, ако говорот не ги исклучува сите други интереси, освен вистината и естетското чувство. Затоа ќе се потрудам, колку што е можно тоа, на Вашите прашања да одговорам „низ духот“ на своите дела, посебно од гледна точка на Мелница.

Вашето драмски текст Мелница е поднасловен како трагикомедија за неединството, несообразноста и излишноста на месното, времето, дејството. Меѓутоа, тој се доживува, како и самата претстава, и како единство на месното, и како сообразност со времето, и како преознајливост на дејството.

Мојата драма не полемизира со никаков класицистички модел, туку со еден „класичен“ поглед на светот. Вообичаеното („класично“) видување никогаш не ја доведува во прашање кохерентноста на светот, а со тоа ни стварноста. „Сè што постои е реално.“ Во мојата пиеса, стварноста е зависна од

значењата. Во етичка и естетска смисла, ништо не е прифатливо самото по себе, а особено не е прифатлива неприфатливата стварност која, како таква, нужно се преобразува во (не)стварност. Во тој контекст, поднасловот на делото ја сугерира неприфатливоста на „понудената“ стварност, иако таа – како што и самите забележавте – на единствен начин го опфаќа местото, сообразна е со времето и има препознатливо дејство.

Кој беше ѝредизвикои да се зафайишиѝ со случувањата шиио ја обележаа современаиѝ историја? Не му фалеше ли дисѝанца на авиѝороиѝ?

Како ќе нè разбере иднината ако сегашноста не ја гледаме и со „нејзини“ очи? Современоста е пресечната точка на времето кон која течат и минатото и иднината. Нив ги чува – така барем, во *Махабхарата*, вели богот на смртта Јама – само вистината. Запазувањето на животните облици е една од суштественостите на секој естетски чин. Ако сега замижиме пред вистините на своето време, со кое право можеме да бараме истото тоа време да го сочува нашиот спомен?

Без сомнение, Мелница е дело со многу сложена стѝрукѝура. Сиѝе наслојки на шексѝоиѝ не се „видливи“ ѝо ѝрвоѝо гледање, но центѝралнаѝа мейѝафора на ѝреѝсѝаваѝа е сосема јасна.

Денешниот (не)книжевен однос на театарот кон драмското дело, со ретки исклучоци, ги одбива или ги оттурнува најдобрите автори од сцената, што придонесува таа, во голема мера, да остане нема, соголена „до пантомима – и драмски паузи“ (Том Стопард). Кога ќе се случи, сепак, по стек на околности, некој

„(не)драмски“ автор како мене да почне да пишува драми, тој, и без своја волја, се најдува во вителот на оние собитија чија мера – да го парафразирам Конески – не може да биде регионална. Нема смисла сега да зборувам за специфичните естетски намери на *Мелница*, но гледам дека за нашата критика тие се наполно непросирни.

Како ја доживеавте произведбата на Мелница на сцената на МНТ и во режисерското читање на Ставрев? Ке речете ли ни нешто за првите реакции на критиката?

Пишувајќи за „Дантоновата смрт“ на Георг Бихнер, Јан Кот вели дека трагичниот јунак на тоа дело е гилотината; и кога тој би ја поставувал таа пиеса, за цело време преку сцената, па дури и преку публиката, би лежела нејзината сенка. Таа идеја Бранко Ставрев не само што ја потврдува туку и ја надраснува: на неговата сцена не се врти само *сенката* на трагичниот јунак на мојата драма, мелницата, туку и една вистинска мелница со селените коски и души. Јас не познавам почисто совпаѓање (отелотворување) на една книжевна метафора. Идиличниот симбол на нашиот живот – воденицата – навистина се врти, но таа не го меле насушниот леб, туку ја дроби животната сушност. Поради верната сценска метафорика, цезарите некогаш палеле градови; но што ќе му е тропот на мизантропот?

Мелница е типично полифонско дело во кое секој глас има свое значење, а секој лик сопствена автономија. Но, како за тоа да суди некој што не прави разлика меѓу лик и личност? Како што етичкото и естетското отсекогаш биле поврзани, од Платон до Бродски, така исто заедно одат и (не)етичкото и (не)естетското. За нив – зашто првото

се искажува како особено отровна идеолошка агресија, а второто и како елементарна неписменост – би можело да се зборува или да се пишува, посебно.

Отсекогаш сум се чудеел зошто Крлежа се расправал (во *Мојата пресмејка со нив*) со безначајни театарски критичари чии имиња веќе одамна се наполно заборавени. Можеби, затоа што знаел, како Еленко Историк, дека на светот има премногу „гадинки штеточинки“ кои, како болвите, не се само здодевни туку ја пренесуваат и чумата на глупоста. Но, како што рекол истиот тој Крлежа, кучињата лаат, а караванот си врви. Не би се обспнал кон такви поради себе, но останувам изненаден поради нивниот однос кон вистинските актери на играта. Дали сте помислиле зошто се *Тријте високи жени* (од Едвард Олби), всушност, ниски? Затоа што себеси не можат ни да се видат ни да се чујат, дури и кога се една – а сакаат да го видат и да го чујат другиот!

Еден од ликовите во Мелница, Јасна Колар, ќе забележи жеситоко: „Мојот пораз е стварност и животи, а неговата победа лудило и смрт“. Што е бекграундој на оваа реплика?

За Јасна Колар, поимот стварност е синонимен со зборот вистина од еден евангелски цитат. „Јас сум вистина и живот“ – вели Исус Христос. Јасна е христијанка. Без оглед на она што ќе ѝ се случи, вклучувајќи го и поразот, таа не би потклекнала пред другата, гаволската страна која, и кога победува, само е – „лудило и смрт“. Во модерен контекст, Јасна го крева својот глас против „теророт на успешните никаквеци“, но и против прагматизмот на своето време. Стварноста на нестварното е една од основните теми на *Мелница*. Како и нестварноста на стварното.

Театарот и војната. Дали и колку театарот влезе во стайницата да го моделира амбиентот на војната – колку, на пример, ги поддржуваше милитаризацијата, националната омраза..., односно колку и даде отпор на ваквата полиитизација? Или колку војната беше театар?

Спроти војната, долго беше во мода еден политички театар кој само им ги мачкаше очите на луѓето. Борејќи се, апстрактно, против тоталитарните идеологии од сталинистички тип, и самиот стана идеологија во лоша смисла на зборот, продавање на познати вистини и општи места. Беше пропуштен – свесно или несвесно – часот да бидат прикажани оние „содржини“ (како националистичките еуфории) кои беа вовед во „разврската“. Сите ја чекаа опасноста однадвор (некои тоа сè уште го прават), а таа дојде однатре. Сега е јасно дека распаѓањето на Југославија не можеше да се спречи токму затоа што таа прво умре во нас самите. Како во „Бајката за рибарот и рипката“ на Александар Пушкин, човековите кобни незадоволства почнуваат со сонот за нов живот, а завршуваат со желбата да се владее над другите. Така се останува крај скапаното корито. Театарот и голем дел од литературата првин се пресметуваа со сенки, а потоа секој ја почна приказната за штетноста од другиот. Секој остана сам во својот затворен, немажевен свет на вечното незадоволство. Енергијата на злото беше родена. Требаше само да достигне критична маса, па да експлодира.

Можеше ли театарот тука нешто да спречи? Можеби да си го обели образот, ништо повеќе. Вистинската драма беше надвор, со учесници и соучесници, но без вистински гледачи. За нејзината невидливост зборува и *Мелница*.

Што се случи Србиној да го загуби индивидуалниот идентитет и да ја прифати еуфоријата на шовинизмот? Кои се неговите историски заблуди?

Колективизмот не е ни српска ни балканска специјалност, а индивидуалниот идентитет се губи секаде и секогаш кога ќе се раздвижат „народните маси“ и кога ќе се создаде можност единката да се скрие во толпата како во мајчина утроба, или со нејзина помош да оствари некој интерес. Вината на Србија е сразмерна со фактичката бројност на нејзиниот народ, исто како и руската во однос на соседните им словенски народи. Наполно сум сигурен дека со инаква демографија улогата на секој словенски народ, па и на нашиот, би била изменета.

Според моето мислење, главната историска заблуда на српскиот народ не е косовскиот мит, туку Балканските и Првата светска војна, особено гледани низ призмата на македонското прашање, за што порано имам доволно пишувано.

Нели Ви се чини дека е сега, по Дејтон, на повидок една нова заблуда што се вика – конзервирање на сеќавањата и свртување кон почетокој на новиот столетие? Не смејат ли дека за „невремето“ треба да се разговара постојано? Дали со бришење на сеќавањата од меморијата (војната, жртвите, бруталноста, жамите) нема да се биде жртва на соѕиданата измама?

Ако е паметењето чување на животот, забравот е предвремена смрт. Но, од друга страна, човекот често сам избира што ќе помни, исто како што и уметникот избира од кои елементи ќе го исткае своето дело. И како што изборот на уметникот во голема мера ја одредува суштината на делото, така исто човековата

судбина е одредена од она што е запомнето, односно заборавено. Но, човековото паметење не зависи само од него самиот туку од она што му е наметнато како највпечатливо од самиот живот. Ако се тоа сликите на своите или на туѓите несреќи и страдања, тој не може и не треба да ги заборави, зашто само како свесни и осознаени, тие ќе го формираат неговото опитство. Ако бидат потиснати пред да се слеат со колективното паметење, ќе се обезличат и ќе станат средиште на онаа деструкција која секогаш бара одмазда и повторување на историјата. Од тој маѓосан биолошки круг не може да се излезе без надраснување на сопствената ситуација, без свест за важноста, но и за значењата на запомнетото. Заборавот на битното – како вистинско предворје на вечното непостоење – е една од клучните теми на *Мелница*. Затоа човекот непрестајно треба да го преиспитува тоа чувство во себе. Мора да знае дека не само луѓето туку и народите, јазиците, па и цивилизацијата, имаат свој крај. Токму затоа треба да ги чуваме и да ги паметиме, за што подолго тие да траат. Некаков општ клуч за разбирање на она што се случува по распадот на поранешна Југославија беа Балканските и Првата светска војна во Македонија, кога во модерна Европа од XX век почна првото „просејување“ на народите. За тоа свесно се молчи. Но, таквото премолчување на вистината лесно може да го стави светот пред истите проблеми со кои се мачи и Балканот – неслогата, верската заслепеност и шовинизмот да му затропаат на вратата.

Војната и интелектуалциите? Која е нивната одговорност за трагиката што се случува? Го имаат ли правото на морална дистанца? Можат ли да се извлечат од вината за разбивањето на духовната

стируктура? Вие во Мелница варираате еден подолг период на такаво разбивање, 70, 80, 90 години.

Секој учесник во формирањето на националната свест има соодветна одговорност. Но, сепак, не убиваат зборовите, туку вистинското оружје. Претерано е, и погрешно, главните виновници да се бараат меѓу оние кои немаат фактичка моќ и власт. Тоа е идеален начин да се скријат вистинските злосторници и да се преземе нивната вина.

Вина. Дали е така секогаш лична, поединечна, и како како и извинувањето? Дали така се наследува?

Дури и кога би постоела, наследната вина, како една од причините за страдање во античката трагедија, не ја затвора човековата судбина. Напротив. Поважно од она што се случува со трагичкиот јунак се неговата фактичка противставеност на судбината, моралниот став и борбата за вистина, па и кога е најболна.

Која беше причината национализмот да претезне над демократијата? Односно, како се усее национализмот да се пројава за демократија?

Зад секоја идеологија демне – нова идеологија. Во поранешните социјалистички земји не се гласаше меѓу две-три партии кои застапуваат ист поглед на светот, но имаат различна „организација“ – поконзервативна, средна или помодерна – туку за борба во која треба да се освои вкупната власт (а не само да се партиципира во неа). За воспоставување таква „нова“ идеологија треба прво да се освои власта со помошта на незадоволните (со лажни ветувања). Пред тие да кренат (гласачка) рака, нужно е

во нив да бидат разбудени атавистичките нагони за грабеж или да им бидат задоволени оние психолошки потреби кои ќе им дадат самоуважение. На патот кон целта, тие лесно ќе ги одиграат не само сите национални, верски и идеолошки занеси, туку, по потреба, ќе употребат и сила. Демократијата подразбира извесна лична незаинтересираност и аполитичност, свест дека професионалните политичари ќе ги штитат вашите интереси. Затоа, кај нас, во демократија веруваат само поетите (доколку не се националисти, што никако не е исклучено).

Дали тѐа шѐо се случи на Балканот не ѝ предизвика кај Вас дејресија ѝоради ѝрајноста на неговите ѝроклејства?

Катастрофата на Балканот го означил крајот на една можна нова европска синтеза во која Истокот и Западот требаше да се сретнат. Наместо тоа, тие тука се раздвојиле, можеби и засекогаш. Истовремено, Словенскиот Свет, во целост, и на Север, и во Средна Европа, и на Балканот, го доживеал својот најтрагичен пораз, пораз од самиот себе.

Како ја доживеавте Европа во сите овие настани?

Мелница почнува со еден малку изменет стих од „Пијаниот брод“ на Артур Рембо („Европа е бара, црна и ладна“), а се завршува исто со негови зборови од *Престѐјот во ѝеколот* („Нека се осветлат градовите во ноќта. Мојот ден се сврши. Јас ја напуштам Европа.“).

Зошто сликата на сегашното страдање ја заокружува едно генијално дете со стихови напишани пред повеќе од сто години? Ако Европа од најславните дни (околу Париската комуна) не претставувала никакво

решение за еден немирн индивидуален дух каков што е Рембоовиот, кому може да му помогне денес?

На крајот од *Мелница* стои една мачна реченица: „Ќе ѝ го однесам вирусот на Европа“, вели Антонио заминувајќи. Да се надеваме дека до таква зараза сепак нема да дојде, но ако таа се случи, тоа нема да биде поради балканските „проклетства“, туку затоа што таа самата не беше кадарна да се види во „окото на сопственото сеќавање“.

Остјанавиџе да живеете во Белград сѐио ова време. Зошто не се враќивте во Македонија? Или, како ја доживувавте Македонија во овие судбоносни времиња? Како ги поминаа нив Македонците во Белград и Србија? Што доби Македонецот на крајот од овој век?

Еднаш е човек во срцето на историската матица. Сакав да видам што ќе се случи, а и да ја поделам судбината на градот каде што ми се родени и сопругата и децата, а во кој и самиот го поминав поголемиот дел од животот.

Кај повеќето белградски Македонци, во почетокот се разбуди силно национално чувство, дури и кај оние што одамна беа на -иќ или воопшто не си го знаат јазикот, но со текот на времето, согледувајќи дека матичната држава не се обзира на нив, си легнаа „на брашното“ и ја прифатија својата стара судбина која води кон асимилација и исчезнување (ама, барем, обезбедува живот). Некои, ретки, си останаа на своето, независно од сите последици кои не беа, ниту сега се, мали.

Претседателот Глигоров, пред сите, ја искажа својата желба да се вратам. „Гледај само да не се покаеш“, ми рече притоа. На што мислеше? На мојата

колебливост или само сакаше да ме предупреди каде треба да се вратам? Подоцнежните трагични настани, врзани токму за него, како да го потврдуваат ова второто.

Што доби Македонија на крајот од векот? Па, доби држава. И доби „млади лавови“ кои со помошта на таа држава ќе се промовираат себеси низ светот, а ќе имаат каде да ги засолнат и своите деца ако затреба. Македонија, преку која се остваруваат сопствените интереси, е нивна, не моја. А онаа, другата Македонија, Македонија на мојата младост и Македонија од моите книги и онака никој не може да ми ја земе. За неа знам дека постои и за неа сум сигурен дека ќе постои. За другата нека му ја мислат оние кои се одговорни за нејзиниот опстанок и напредок.

Зошто Србија остана последната земја на Балканот и во Европа што не ја признава Македонија како самостојна и суверена држава?

Како што знаете, во една „ослободително-завојувачка“ војна, три земји ја поделија Македонија, а подоцна, само Србија остана без својот дел. Тој тешко се прежалува, но не верувам дека таа допрва сосила ќе го бара. Сепак, Србија сигурно нема ни да се откаже од желбата за економска и културна доминација. Нејзино е да сака, наше е да го чуваме своето. Фактот дека Македонија опстана само во вардарскиот дел, зборува нешто и во прилог на Србија, нели? Зар е таа крива ако Македонија одвај чека да биде „поробена“ по мирен пат? „Краџецот повеќе го сака туѓето од своето“, пишува Прешерн во својот „Сонетен венец“. За Словенците тоа е далечно минато, тие одамна не го сакаат туѓото повеќе од своето. Како е кај нас и со нас?

Небото на Македонија повеќе е препуштено на современите телемисионери одошто нејзината земја во XIX век на верските пропаганди. Ако останеме без книги, без можност за споредба со другите, ако ја снема нашата изворна музика, ако ја заборавиме својата традиционална култура на живејачка, ако не си го запазиме јазикот во сета негова разнообразност, можеби, на крајот, ќе имаме признание, ама нема да се имаме себеси. Ужасната материјализација на животот и неговата сведеност на интерес, многу бргу ги пресушуваат духовните вртоци.

Како да не се повторат мелнициите за книги, за луѓе, за души? Quo vadis современ човек? Зошто тиј, во времето на демократијата, етички се раздвојува, стигнува интелектуално шром? Нели Ви се чини дека смислата на големите идеи е во дијалогот и стварноста, а ние сега имаме монолози? Или, зошто идеите се зајворат во себе или, пак, се изедначуваат со стварноста?

Мелницата не меле само на Балканот, таа меле насекаде. Но, тука постојат и извесни разлики.

Основната разлика, според пиесата, е во следното: нашиот свет е столчен и разграден, неговиот облик и неговата содржина се сведени на граѓа, додека во Европа е токму обратно: таму – како во познатото естетско видување на Гете – граѓата има и содржина и соодветна форма. Сомелената душа на Птоломеј-Јонски бара писател кој ќе ја преобликува, па, така, барем да го сочува споменот (кога веќе го снемало животот). Но, писателот Антонио, иако „гетеовски“ расположен, всушност не го слуша молбениот крик на Птоломеј-Јонски. Тој во центарот на Вселената се става самиот себе. И меѓу него и кутриот Птоломеј,

впрочем, како и меѓу сите други ликови во *Мелница*, навистина тече само бескраен монолог, без меѓусебно разбирање, без никаква емпатија.

Современиот свет личи на лудата „синкретичка синхронија“ на *Мелница*, во која главните столбови на стварноста (просторот, времето) се столчени, а механички се поврзуваат нешта кои немаат ништо заедничко. Тука никакви голи идеи не помагаат, зашто кога идеите ја обликуваат стварноста, добиваме исклучително тоталитарни системи. Идеите треба да произлезат токму од стварноста. Најстрашниот грев на човештвото, според *Мелница*, е токму воспоставувањето на една (не)стварна (нереализирана) стварност, „менувањето на напишаното“ од оригинал во фалсификат. Слободното преобликување на стварноста – независно од фундаменталните сознанија на науката и вистинските дострели на културата – ја опустошува планетата Земја и ја претвора во урнатина („на книги, луѓе, души“). Злоупотребата на книгата (знаењето, убавината) е симетрично со разорувањето на светот кој, додека го прифаќа произволното толкување на вистината, и самиот е произволен и (не)стварен.

*Во ипресреј на иднојо сјолоејтие, шјо Ве ирави
дејресивен?*

Идното столетие е истовремено почеток на новиот милениум кој ќе даде одговор на главното прашање: дали е човекот кадарен да ја спречи сегашната ентропија? Модерната физика нè учи дека Вселената има доволно материја и енергија. Таа ќе опстане. Што ќе се случи со човекот и со неговата цивилизација – допрва ќе се види. Оние што ќе ги доживеат драматичните преобразби, на крајот, ќе

станат свесни (барем така се надевам) дека силата, власта и богатството, не се кадарни да го сочуваат и да го преобразат светот – тој ќе се обнови од сопствената мисла или ќе згасне во неа.

Каде одиш, Господе? – му се обраќа Петар на Христа. „Одам во Рим, повторно да ме распнат“, одговара Исус, со што на својот ученик му укажува да не бега од должноста (од Рим): така му ги навестува маките, но истовремено му го посочува и патот на славата. Каде е во таа приказна „современиот човек“?

Македонија и луѓето надвор од неа. Колку тии се смејат за свои? Колку тии ја доживуваат како туѓа?

За тоа, мислам, доволно кажав. Не верувам дека Македонија своите луѓе надвор од границите ги смета за туѓи, но сигурен сум дека не може да ги заштити.

Во еден краток расказ, еден мој јунак вели вака: „Не им требаш, штом можат да живеат без тебе. А ни тебе не ти требаат, штом можеш да живееш без нив“. Тоа е, приближно, психолошката рамка на Вашето прашање. Ништо не е над човековата судбина која првин е одредена од Природата, а дури потоа од нејзините управители. Но, дали е одговорот сосема искрен? Поради Илија, ќе го замразиш и Свети Илија, се вели. Но, зар и тоа не се само празни зборови, кажани од маќа и беспомошност? Како и да било, Корделија, според својата етичка вокација, мора да си го каже своето, а Лир нека му ја мисли кој добива, а кој губи, во познатата трагедија.

(Скопје, Пулс, 29 март 1996,
Мирче Томовски)

НЕ СУМ ДУХОВЕН ЕМИГРАНТ, САМО МИ СТУДИ

Господине Маџунков, како македонски писател кој живее и работи надвор од татковината, како ги доживувате промените во Македонија? Пред сè, на политички и културолошки план. И, се разбира, како придобивки на демократијата, идеологизацијата и плурализмот на мислењата?

Тоа само туку така се кажува за некогаш дека „живее и работи“ овде или онде. Каде се наоѓа местото, каде што навистина живееме, и како тоа се вика, никој не знае.

Затоа просудувањето од гледна точка на местожителството е неважно. Голем провинцијализам е да се робува на нешто што не важи само малку потаму, вели приближно Ниче. Светот е тој, ист. Дури и „оној лошиот“, во кој живеам, не е полош од светот што го записува од сите страни: тој го храни со отровишта, тој може да го преобрази, но и да го столчи ако посака. Нашата судбина не е во доволна мера во наши раце. Иако, од друга страна, јасно е и тоа дека ништо не е разорено однадвор што не се урнало однатре. Но, на тоа мора да се мисли пред да се случи злото, а не отпосле, кога внатрешните сили се сè послаби, а надворешниот притисок сè пострашен.

Во еден амбивалентен свет каков што е нашиот, не е исклучено дури и „демократската преобразба“

да донесе повеќе зло одошто добро. Победата над комунизмот може да стане општо место, како и самиот тој. Кога една ограничена идеологија ќе биде заменета со просечноста и произволноста, можеме да добиеме безбојност или хаос. Нигде во светот нема готов модел што е прифатлив – штом ќе стане наш – за тој ист свет. Ние допрва треба да го создадеме и да го афирмираме она што светот ќе го препознае како наше, а ќе го прифати како свое. Времето ќе покаже колку е тешка слободата со која човек не знае што да прави. Македонија, несомнено, имаше голема шанса да ги искористи „историскиот миг“, туѓите грешки, фактот дека уште во текот на Балканските војни го одигравме своето криво полувреме. Да исплива од идеолошките магли и од усните преданија, и својот опстанок да го врзе за она што е трајно, и како културна вредност и како егзистенција. Дека не е така, не треба секогаш да ги обвинуваме светот и соседите. Тие имаат свои интереси, а и многу наши политичари покажаа дека интересот не им е туѓ, пред сè, сопствениот, за жал. Убавината гасне таму каде што е интересот во прв план. А таму каде што тој се става над сè, таа се претвора во грдост. Пљачкосувањето и грабежот не би биле страшни кога би овозможувале иднина. Најпосле, и за човекојадството може да се каже дека има смисла како одземање и присвојување на силата. Безобзирниот грабеж е полош дури и од канибалството, зашто тој не ја зголемува силата, туку ја подјадува иднината, оставајќи ја на „случајот комедијант“.

Дали „новата“ македонска држава ги содржи сите атрибути на идеално место за живеење; и, се разбира, за творечка креација? Пред сè, мислам на сите оние „пиродружни“ елементи на творештвото

– сигурен сѝаѝус на ѝсаѝелой, еѝзисѝенцијален кванѝум на ѝоѝреби за следење и создавање на лиѝераѝураѝа, ѝосѝојана зарабоѝувачка; и, на крај, ѝворечки мир.

Секој поим ги содржи сите свои атрибути. Фактот дека македонската држава е меѓународно признаена го обезвреднува парцијалното негирање, непризнавањето на атрибутите што се викаат име, јазик, црква, па и граница. Само пожарот во кој би изгорело она, главното, што ги содржи атрибутите, може да ги оспори и нив самите. Нашата судбина зависи *и* од нас, само доколку сме дораснати да „имаме судбина“, да постоиме на тој начин кој е вообичаен за секој народ.

Вашето прашање наметнува друго прашање слично на одговор: ако една држава не може да ги воспостави оние атрибути кои фактички ги има – како телото своите органи – затоа што „зависат од другите“, зошто не ги воспостави оние кои зависат само од неа, тие што веќе ги наброивте? Очигледно е дека постои суштинска врска помеѓу тие две нешта: она што ќе го дадеш со рака, ќе ти се најде пред Бога, но она што ќе го земеш (украдеш) од самиот себе, не можеш да го добиеш (да го надоместиш) од друг.

Вториот дел од прашањето – положбата на една професија – треба да се гледа во склопот на целината. Ниедна држава на светот не ги обезбедува (без данок за послушност) спомнатите „придружни елементи“. Зошто творецот чиновник, вработен како сојузник на власта, да живее подобро, на пример, од еден самарѝија, чиј занает умрел, затоа што волците на неблагодарноста му ги изеле магарињата?

Вистинските автори се страдалници, меѓу другото, и затоа што времето го поминуваат „надвор од времето“. Тие безмилосно го трошат за да го сочуваат

за друг. Во најпотресниот епистоларен „роман“ на светот, во писмата на Ван Гог до братот Тео, најголемиот сликар на новото време не бара за себе ништо друго, освен евтино катче во домот за умоболни, платно и бои, не изложби и откуп и чување на своите ремек-дела, туку, просто, можност да работи, сам пред лицето на небото. Безбожен е секој сликар кој катадневно не му пали свеќа, а бесрамна е секоја држава која од тој универзален пример не извлекува поука. Како да се збогати оној што сè однапред дал бесплатно, затоа што некој му ја всадил мислата за важноста на неговата мисија. За него треба да се грижат други, семејства и градови, и народи, и држави. За создавање вистинска култура, а не само амбиент што ќе овозможи таа да се шири, потребна е, повеќе од сè, па и од пари, свест за важноста на нештата. Свеста дека нешто што е на око ништо претставува белезица во синџирот на вечноста и дека е важно за опстанокот на народот, што рекол Марко Цепенков.

Како стоиме ние во таа приказна? Да има една држава на светот без книги, библиотеки, театри, музеи, верувам дека ние би биле втората. Зашто и второто место донесува, ако не златен, сребрен медал на олимпијадата на безумјето.

Ако постои некакво зло поголемо од насилството на „револуционерната преобразба на светот“ тогаш тоа е основната марксистичка идеја за базата и надградбата. Со неа не само што се укинува Господ туку и фактички се воспоставува власта на ѓаволот: материјалното е примарно, од него сè произлегува, духовното е рефлекс на материјалното, итн. Меѓутоа, простата логика на живејачката ни кажува дека она што е битно во животот е метафизичко, трајно, суштински непроменливо. Оној час кога суштината на љубовта, убавината и етиката, ќе се променат,

човекот ќе престане да постои. Она што ние го препознаваме во променливоста на времето е токму неговата непроменлива суштественост, неговата трајност, неговата мала човечка вечност. Таа се кондензира како култура и како свест за важноста на таквата, духовна егзистенција. Без тоа нема ништо, ни време, ни уметност, ни етика. Сè останато е подрачје на материјалното натрупување чиј краен исход е производството на ѓубре. Главното прашање на севкупниот живот не е кој ќе победи на изборите, туку дали сме бесмртни или минливи како ланските снегови. Ако не постои вечност, сè друго е бесмислено. Ако нема утре, нема ни сега, ни вчера, ни некогаш, ни никогаш, нема ништо. Литературата е, или треба да биде, чуварка на тоа чувство за вечноста, ако не и самата вечност. Неа кој нема да ја сочува, како ќе се сочува себеси?

Ако се согласиме дека сејшо шџоа, сејшак, е многу шџесно шџоврзано со шџолишшџикашџа, со нејзинишџе шџре-рогашшџиви и цели, шџогаш дали Македонија е на шџшривен шџолишшџички курс, во рамкишџе на нејзинишџе шџшџориски шџишџџеки и реалношџи, длабоко ошџшварени со шџшџерашшџиви?

Основните прашања на македонската политика се: државноста и нејзините атрибути, односот со светот, односот со соседите, националното прашање, соживотот со другите народности и самото устројство на државата и нејзиното функционирање кое овозможува економски подем, благосостојба и среќа.

Од сите тие, од гледна точка на политиката, последното е најважно, зашто во себе ги содржи повеќето претходни.

Македонија е признаена како држава и нејзината државност ги чува нејзините атрибути, тоа веќе го

кажав. Сите други приказни се фрлање песок в очи или кусогледост.

Односот со светот е одреден од големината, од важноста, заемните интереси. Кому му треба заштита, губи дел од самостојноста. Од друга страна, оној кој е мирољубив може да биде заштитен. Да се биде признаен од светот, значи да се биде почитуван, а за почит не е доволна послушноста, туку треба презентирање на вистински вредности, етика, демократија, култура.

Кој не е добар со сите свои соседи, самиот треба да се преиспита. Србија и Бугарија се големи култури, за Грција да не зборуваме. Изолираноста од нив може да нè претвори во бара.

Четвртиот сосед ни е и дома. Соживотот со него ќе зависи од тоа дали обете страни ќе го прифатат државното како наднационално. Во светот веќе се формираат „наднационални нации“ во рамките на државјанството, кои воопшто не го загрозуваат националниот идентитет. На Балканот, во Македонија посебно, многу крв е пролеано поради „терминолошки грешки“. Припадноста кон Патријаршијата, за Македонија значело не дека е грчка, туку христијанска и православна; припадноста кон Егзархијата, не дека е бугарска, туку народна и словенска; на заедницата со Југославија, не дека е српска, туку национална и државно поврзана во федерација. Опасно е кога атрибутите на државноста се ставаат над неа самата.

Само оној кому Македонија му е поважна од неговата националност е вистински Македонец, како државјанин, во спротивен случај, не е. Тука треба малку и едукација, нашите училишта се фабрики на петки, но не ги даваат оние фундаментални знаења кои ја формираат универзалноста на свеста.

Националното прашање, за нас, Македонците, е пред сè, прашање на јазикот и културата. Кој ќе си го сочува јазикот и ќе создаде светски релевантна култура, нема зошто да се плаши за својата нација и иднина. Но, ако културното пропаѓање продолжи, и нацијата ќе исчезне, речиси незабележливо, на ист начин на кој исчезнале постарите наслојки на јазикот и поранешната народна култура. Сето тоа важи, се разбира, и за Македонците од соседните земји и од пошироката дијаспора.

Најважното прашање, како што споменав, е функционирањето на државата, не на хартија, туку во стварноста. Нам ни треба евтина, конзервативна (во морална смисла), едноставно организирана држава, со стручни и чесни луѓе. Нашата етичка, естетска, но и економска самодеструкција е поголема од злото кое би можело да ни го смисли и најлошиот непријател. На тоа треба да се стави крај. Болката е одамна регистрирана, дури и во моите книги, но колку чинат книгите, кога се непрочитани и изолирани, надвор од видното поле? Знам со каква страст уште како дете гледав во светот на книгите. Такви деца и млади луѓе има и денес. Недостигаат оние што треба да ги посочат вистинските книги и да ги уверат дека нема послатка дрога од знаењето и врвната наука и уметност, дека по средбата со нив, сè останато е блуткаво и недоволно.

Зад пропаста на цели народи, па дури и цивилизации, честопати стои само еден збор, само една мана. Подемот на исламот почнал кога неслогата, нехигиената и пијанството, биле заменети со слога, чистота и умереност. Во *Москва-Пејџушки*, Виктор Ерофеев за централна метафора на Русија го зема токму пијанството. Која е метафората на нашата можна пропаст? Егоцентризмот, грабежот, амбивалентноста?

Нема спас за ниеден свет без љубов, убавина, вистина, правда и среќа. Императивот на секоја политика е да ги обезбеди тие идеали, да биде слугинка на народот. Зборот *власи* произлегува од *влдеење* (*однесување*), а зборот *йравда* од *вистиина*. Без вистинско однесување, односно праведно владеење, нема ни добра власт.

Главниот императив на Македонија е нејзиниот опстанок, но не во најгрдиот вид на свет без книги, без работа, без идеали, со корупција, криминал и дрога, туку со вера и увереност дека зад материјалните богатства, важни за секојдневната благосостојба, треба да ги бара оние другите, уште поважни, кои немаат цена, а траат вечно.

Модерниот политичар треба да биде дури над сферата на својата дејност – секојдневниот опстанок – ако сака да биде запаметен по добро.

Во штој контекст, колку йолийикаџа може да влијае врз авџорой, врз неговата йолийичка йрофилација, ангажираноста? Конкретно: што добива йсашелой ако активно се бави со йолийика и, аналогно на штоа, што губи, ако е айолийичен? Се разбира, низ йпримерой на македонските йсашели и йолийичари.

Оној што има власт, во секоја, па и во најмалата држава, може да го уништи и најкреативниот ум и најчистиот гениј, и тоа на сосема „леgitимен“, па и незабележлив начин. Самиот факт дека најдобрите ионака ќе го дадат, бесплатно, она што го носат во себе – зашто е во прашање вокација – и што јавно никогаш нема да се пожалат, е материјалот од кој ќе биде сошиен нивниот покров.

Во Македонија отсекогаш постоела симбиоза помеѓу власта и етаблираната книжевност, но каква

цена е платена за таа трималхионова гозба? Она што е во секоја вистински цивилизирана средина хигиена на духот, кај нас е нормално: ние, изгледа, не можеме да се извалкаме од ништо.

Имам разбирање и почит кон оние интелектуалци кои чувствуваат потреба да се вклучат во политиката за да ја подобрат положбата на својот народ. Аполитичноста често се сведува на страшливост. Но, тоа не значи дека ангажираноста мора да биде токму политичка. Мене ми е најблиска „иманентната ангажираност“ која произлегува од делото. Таа тука е дадена во својот чист вид и никогаш не е еднозначна.

Меѓутоа, за да биде видлив таквиот ангажман, потребна е благовремена рецепција. Во спротивен случај, делото ќе остане осамено, а средината што го отфрлила ќе ја снема. На кој начин Гогољ можел да ја спаси Русија, освен да ја сочува сликата на нејзиното пропаѓање?

Вие ѝ додолго време живеете и работите во Белград. Како е чувството да сите македонски и писател во Југославија?

Според Хомер, Троја била разорена за тој да ја воспее. Се надевам дека Белград ќе ја избегне судбината на Троја, а за себе веќе знам дека не сум Хомер. Веројатно, оној кој ги уредува нештата на повисоко место од нашето, знае зошто било потребно еден човек, на крајот од милениумот, да се најде на дното од Океанот, или на работ од Атлантида.

А какво е чувството да си македонски писател што живее и работи надвор од Македонија, во Македонија?

Тоа е, изгледа, судбина, макар луда, да се биде надвор од самиот себе, за да се биде со себе. И обратно.

Текој на нашиот досегашен разговор не наведува на следното прашање: дали Митко Маџунков, имајќи ги предвид ситите промени и настани што се случува во минатата деценија, има намера да се врати во својата татковина?

Јас не сум отиден, тоа веќе го реков.

Кога заминав, имав еден картонски куфер во раката, сега имам платнен – тоа не е исто!

Се сметам себеси за одамна вратен, уште тогаш кога почувствував дека возовите за Север истовремено возат на Југ.

Можеби постои нечиј интерес еден автор да се држи подалеку од јазикот, од езерата, луѓето, архивите, приказните, незавршените градби? Или некој смета дека симболичните градби не се вистински? И дека значењата што произлегуваат од нивната завршеност или незавршеност, никого не го засегаат? Или, просто, не си го знаат интересот? Но, поговорката кажува: кој нема магаре, самиот е магаре!

За среќа, татковината не е стан, затоа и луѓето без адреси имаат домови.

Вие важите и како одличен познавач на светската литература. Дали во тие рамки е можна комбинацијата со еден дел од македонското книжевно азино?

Единствената мера е светската. Но, таа понекогаш се покажува и како чисто национална. Во тој ред спаѓа, на пример, она што е врзано за народното творештво. Веројатно е доцна да се докаже дека е Цепенков еден од најзначајните народни раскажувачи, воопшто. Кому тоа сега му треба, на Гете? Времето на фолклорното творештво е зад нас. Зад

светската бајка чекори светската лингвистика, психо-анализата, антропологијата... Универзалноста на делото на Афанасиев ја потврдува Владимир Проп. Кој ќе го потврди Цепенков, можеби амбасадорите на сопствената амбиција, оние чии имиња е срамно да се стават покрај она што секогаш со радост го спомнувам.

Што се однесува до сите останати, недостасува, покрај светската мера, уште нешто – признание. Притоа, не мислам на евентуален успех, па ни на светска слава, туку на вистинско признание на некое дело за кое ќе се покаже дека е целото од ист материјал, со вредности кои го оправдуваат, на секоја страница и во секоја реченица, човековото присуство на земјата, а истовремено го потврдуваат и јазикот на кој тоа дело е напишано и ја осмислуваат судбината на луѓето кои зборуваат на тој јазик.

Ние, таков, признаен автор, кој ќе не потврди пред светот како јазик и како открие на една непознатата земја, немаме, а изгледа дека ни не ни треба.

Кога веќе директно ја дојревме македонската книжевност, кој корџус од неа би го издвоиле за репрезентативен, со сите доблести и естетски критериуми? Конкретно: дали имаме дела досвојни за светска комјарација?

Ако набројам десетина врвни прозаисти на XX век – како Пруст, Џојс, Ман, Кафка, Музил, Броч, Конрад, Жид, Булгаков, Фокнер, Гомбрович, Набоков – лесно ќе видиме дека ние немаме автори кои се не од тој ранг, туку ни со такви, апсолутни (да не кажам апсолутистички) критериуми.

За да може една култура да се вклучи во светската, треба навистина да ѝ припаѓа, ако не според резултатите тогаш по оној естетски минимум без кој е

бесмислена секоја споредба. Ние сме далеку од таа сфера, зашто е таа за нас, пред сè, невидлива, а потоа и излишна.

Би можеле да се приклучиме со нешто кое во светот се негува како барокна магла или како универзално наративно мочуриште, и тоа е сè, покрај неколкуте автентични дела кои подобро да не ги спомнувам, да не се отвори војна.

Ваша историја дел од прашањето за македонската книжевност би се состоела од сè изразената глас за некое ново ирејроичување и превреднување на нашата литературна историја. Дали, според Вас, во македонската литература постои просјор за такво нешто?

Нема превреднување без воспримање. Не може да се превреднува она што не е прочитано. Како да се даде „непознат“ пример? Литературата бара превреднување откако ќе биде прочитана и запомнета, од лаици, но и од познавачи, почнувајќи од оние чиј критериум се солзите и смеата до оние кои умеат да ја следат трагата на солзите и смеата од изворот до утоката и обратно.

Дури потоа може да се превреднува, дело по дело, реченица по реченица, збор по збор.

Дотогаш, секој обид да се разбијат „каноните“, негувани свесно или од незнаење, е добродејен.

Ако постои тогаш каков е Вашиот став за пренагласеноста на одредени македонски автори и, се разбира, за маргинализацијата на еден голем број од нив? Во еден рејроспективен аспект би Ве прашал и за постојатите и за епублирањето на нашата книжевност?

Балканот е ѓаволско гнездо. Со право се смета дека параболата за Темниот вилает (Андриќ) е клучна за овие простори. Амбивалентноста веќе ја споменав. Овде, ретко, нешто се среќава во заокружен и чист вид, туку само како парцијално и спротивно на „она другото“. Додека на едните им тече времето, за другите тоа сè уште не е ни дојдено. Веќе ја споменав симбиозата помеѓу власта и творците. Таму каде што творештвото не се среќава во „чист вид“, станува дел од идеологијата, националната политика, интересите, личните амбиции; станува самодоволна, но и непотребна. А само еден сооднос е естествен: целосната независност, поддршката без мешање. Сè друго – заедно со лакејската потреба на некои автори да се додворуваат, со или без полза – води кон создавање тенденциозни дела, со однапред вграден вкус, што е спротивно на интересите на творештвото и далеку од секаква прифатлива естетика.

Нашата повоена литература е крепосна, зависна, во многу поголема мера одошто се гледа од темите.

Кога почнав да објавувам, не само тука туку и во Белград моето дело се вреднуваше низ призмата на реалното и фантастичното како опозитни појави, иако тоа уште од првиот расказ зборуваше за стварноста како тоталитет, за нејзината целост. Ако она што е невидливо (како мислата и чувството) или не постои (затоа што е мртво или минато) го прогласиме за нестварно, фантастично итн., ние сме во срцето на нестварноста, во вистинскиот свет на ѓаволот. Тоа сега не се „терминолошки грешки“, туку тврдокорен дуалистички поглед на светот во кој материјата сурово доминира над духот. Уште тогаш ми стана јасно каде живеам. Дури кога целиот свет – независно од мене, се разбира – почна да пишува на сличен начин, и кај нас тоа беше прифатено, но само како постапка, не и како стварност.

Тука некаде би Ве прашал и нешто стргодо привајно. Македонската книжевност нема дисидентни појави на присила и прогон. Барем иако конституација може да произлезе од јавноста дојавноста историја. Дали Вие некогаш, или сега, сите се чувствувале како духовен емигрант?

Еден мој пријател уште одамна ми има кажано дека сум јас, изгледа, сепак првиот, или единствениот наш дисидент, „без присила и прогон“, се разбира.

Ако во картонскиот куфер кој во меѓувреме стана платнен, што веќе го споменав, може да се собере ситот мој имот, освен напишаните книги, тогаш самите можете да заклучите за каков патник станува збор.

Меѓутоа, поимот дисидент не е сообразен со мојот случај. Дисидентите се луѓе протерани од една сиромашна „тоталитарна“ средина кои, благодарјќи на тоа, биваат добро прифатени од друга, побогата „демократска“ средина. За нив се знае, за нив пишува во весниците и нивното мислење се објавува паралелно со извештаите од берзата (барем така беше, зашто и нивната мода помина).

За оној што анонимно живее на две места – шетајќи меѓу нив како меѓу ќелија и двор – има друг збор.

Инаку, не се чувствувам како духовен емигрант. Само ми студи.

(Скопје, Дело, 15 октомври 1998,
Братислав Ташковски)

ОДГОВОРИ БЕЗ ПРАШАЊА

Ова интервју отстапува од вообичаениот стандард. Прашањата се поставени од една ученичка, ми се чини, гимназијалка од Берово, Марија Цонева. За потребите на нејзината матурска задача, таа ми прати повеќе опширни прашања. Иако т.н. етаблирани писатели обично не се обзираат на таквите барања, решив да ѝ одговорам и тоа да ѝ биде мој дар за Нова година и за Божик, како што напишав и во придружното писмо. За оние прашања, што ми биле поставени порано, во поранешни интервјуа, ѝ ги посочив одговорите собрани во првото издание на *Шир-кој единак и неговото јатио* (Скопје, 2000). На другите прашања одговорив, понекогаш опширно, макар што знаев дека тоа ги надраснува нејзините школски потреби. Интервјуто ѝ го пратив без прашањата, на кои одговорив според нивната нумерација. Така остана и сега, зашто не успеав да го најдам писмото со прашањата. Сега, под бројот, во заграда, дадена е приближната тема, слично како во *Родното место на литературата* (Скопје, 2008), каде што може да се најдат некои од тие одговори.

2.

(Од *Чудна средба до Меѓата на светот*)

Чудна средба и расказите од *Убиј го зборливојо куче* се напишани некако во исто време. Првиот расказ од *Чудна средба*, „Воскресение“, печатен

е во 1965, а првиот расказ од циклусот „Раскази за Иљо М.“, „Снег“, печатен е, како последен од тој циклус, во 1968 година. Книгите во кои ќе се најдат тие раскази, објавени се пет, односно осум години подоцна. Од друга страна, пак, голем број текстови од *Меѓаиџа на свејоџи* напишани се пред или истовремено со *Кула на Ридоџи*, а објавени се подоцна. Што би можело да се заклучи од тие надворешни податоци не навлегувајќи во некои суштински прашања? Просто, дека близината ниту ја одредува ниту ја одрекува блискоста. Исто така, временската оддалеченост, можеби, повеќе од просторната, понекогаш бездруго нè мами кон „старите предели“. Какви се врските меѓу раните и подоцнежните текстови на еден автор, бездруго може да биде предмет на поисцрпна анализа, но таа, за среќа, не е во надлежност на авторот.

Она што јас можам посебно да го нагласам е следното: треба да се бараат, пред сè, внатрешните, често невидливи врски, а помалку, надворешните, кои се огледаат во некои тематски, па и стилски карактеристики. Ако се тргне, на пример, од тоа дека во моето дело, од самиот почеток, постои стремез да се опфати целината на постоењето, а не само некој нејзин аспект, полесно може да се согледа на кој начин се поврзани оние нешта кои „надворешно се разликуваат“.

5.

(ФАНТАСТИЧНО И РЕАЛИСТИЧНО)

Не се согласувам со поделбата на моите раскази на реалистични и фантастични. Таквиот пристап е погрешен, зашто моето дело не е ни однос кон стварноста ни однос кон нестварноста, туку обид да се

создаде свет за себе, сосема автономен, сведен на зборови.

Можна е формалната поделба на книжевниот материјал според некои надворешни критериуми, но таа само ја упростува и ја скрива сликата на целината. Идеално би било да се открие местото каде што се врзани сите нишки: ако котелците можат да се расплетат, значи дека е делото целовито, во спротивен случај, станува збор за крпеж.

Ако ја сфатиме фантастиката во таа смисла, како друга, невидлива и непозната страна на „реализмот“, тогаш е таа слична на сон кој го надополнува јавето, нешто без чие опитство не може да се насре целината, односно „реалноста“.

Инаку, не ги сметам моите раскази за фантастични, туку тие би можеле да бидат и „пофантастични“.

Фантастиката е книжевен жанр кој, во рамките на своите книжевно-историски карактеристики, може да даде само ограничени резултати: за да стане комплетна литература, треба да ги надрасне стегите на жанрот, на сличен начин на кој Сервантесовиот *Дон Кихот* го надраснува витешкиот роман.

8.

(*ЧУДНА СРЕДБА И УБИЈ ГО ЗБОРЛИВОТО КУЧЕ*)

Веќе реков дека расказите од тие две книги се напишани некако во исто време. Но, и покрај извесни сродности, тие се разликуваат во постапката. Спроти излегувањето на *Чудна средба* имав предлог од еден издавач во својата прва книга да ги напечатам сите најдобри дотогаш објавени раскази, вклучувајќи ги оние за Иљо М. Тој предлог го одбив, поради што излегувањето на мојата прва книга доцнеша една-две години.

Чудна средба е замислена како *книџа*, а не како збирка раскази. Таа *книџа*, меѓутоа, во мојата визија, не требаше да биде целовита поради жанрот, тематиката и сл., туку поради постапката која на градивните елементи им дава посебна функција во склопот на целината, а со тоа и посебни значења. Така тука и фантастиката е користена за еден нов книжевен модел. Таквата насоченост бараше една прецизна и едноставна, соголена постапка: и ако во нешто сум претерал, сметам дека тогаш претерав токму во таа лапидарност која понекогаш ја сведува нарацијата на алузии, цитати, знаци, а не ретко ги прикрива значењата. Има новели, па и романи, кои може да се сведат на неколку реченици, каде што е сè само „разработка“, а постојат куси раскази кои ги содржат главните елементи од кои може да настанат и поголемо дело. Мојот случај е овој вториот. Но, кога некој, кому раскажувањето му е инаку песна, ќе почне да ја одбегнува нарацијата и да ја сведува на знаци, може да го соголи текстот до непознавање на значењата, и така да го скрие клучот. Нешто слично се има случено со *Чудна средба*. Деперсонализацијата на светот, сведеноста на ликовите на иницијал и на знак, се значенска рамка на книгата, за она време мошне смела, но таа е дадена само бегло, некако патем, впрочем, како и многу други, поважни новини во постапката, какви што се премостувањето (приближувањето) на далечните нешта (субјективното доживување и објективниот настан, на пример), секавичните пресврти, претворањето на душевните состојби во временски промени, глетки, предели, итн. итн. Во *Чудна средба*, тоа се знаци за „подразбирање“, но, за жал, не секогаш и за разбирање. Сите знаеме дека литературата не треба да кажува, туку да навестува, но и тука си има мера.

Не може да се каже дека моите наредни книги се ослободени од таа лапидарност (кусите прози се свидетели дека нема нужда за тоа), но во некои раскази од *Над широкотој облаци*, кои може да се сметаат, формално, за „продолжение и надополнување“ на *Чудна средба*, постои очигледен „отклон“ кон поразвиена фабула, „препознатливи“ ликови и ситуации, како и потенцирање на алегориско-симболичниот елемент.

9.

(ЗА ФОЛКОЛОРОТ)

Во фолклорно загрозените земји – во кои спаѓаме и ние – треба да важи следното правило: она што е во животот натрупано, во литературата треба да биде исчистено.

Кај мене, ако не е дел од еден иронично-хиперболичен мизансцен, фолклорот се користи, особено во драмите, како илустрација на судирот меѓу единката и толпата, што е спротивно од неговата изворна намена.

10.

(СТИЛ)

Немирните нешта треба да се дадат на мирен начин. Паничните состојби не можат да се опишат со панични јазични средства. Литературата е јазично заштитена форма, и во неа сме незагрозени и засолнети – од што тогаш да се плашиме?

Првата и последната реченица, почетокот и крајот на едно дело, го создаваат оној простор меѓу радоста на раѓањето и погребните камбани – кој е метафора за нашиот живот. Од нив не зависи сè, но тие го даваат основниот тон и често ја навестуваат

суштината на делото. Не треба да се заборави дека Хомеровата *Илијада* почнува со гневот на Ахил, а завршува со последиците од тој гнев.

11.

(За животното искуство)

Немам голема доверба во оние кои најпрвин мора нешто да доживеат, за подоцна да пишуваат за тоа. Она што е доживеано не бара дополнителна потврда. Секојдневното опитство нè учи дека на возбудливото животно доживување не му требаат зборови; спротивно на тоа, на зборовите не им треба никаква животна авантура, туку само надворешен поттик, па да оживеат без да биле настан.

12.

(„Ајкули“)

„Хаосот нè привлекува, а толпата повлекува“^{*} е сосема добра карактеризација на расказот *Ајкули*. Ирационалноста и односот кон ирационалното е неговата главна тема, иако тоа, се разбира, не ги исклучува останатите значења, кои се, можеби, и поатрактивни. Тоа е, воопшто, една голема тема, не само на XX век. Во делото на некои истакнати филозофи, каков што е, на пример, и Ф. Ниче, на ирационалниот, дионизиски принцип му се дава предност над рационалниот, аполонскиот. Томас Ман, напротив, смета дека е ирационалното извор на сите современи несреќи, заклучно со фашизмот. Во „Ајкули“, прашањето е оставено отворено, без одговор. Една поисцрпна анализа би покажала, веројатно, дека свеста, знаењето и увереноста, не-

* Формулација на М. Цонева.

маат голема важност во светот на акцијата. Дали јунакот на „Ајкули“, воопшто, има излез? Ако ја прифати стварноста на она што го гледа, ќе го загуби светот. Ако го прифати светот, ќе се загуби себеси. Ако влезе во водата, ќе ја изгуби главата. Ако не влезе, ќе го презре саканата. Итн. Главното прашање е, можеби, следното: зошто нашиот јунак, како свесен човек, го избира ирационалниот пат во моментот кога неговата сакана е подготвена да го послуша и да се повлече, само доколку ѝ „објасни“? Зошто е, во тој миг, „доцна за објаснување“? Дали од инает дали затоа што е и самиот ирационален, дали затоа што му е мачно да објаснува или затоа што му е полесно со својата постапка да ја поддржи и да ја засолни туѓата глупост одошто да ја наметне сопствената памет?

13.

(„Нивните коњи“ и Кафка)

Времето кога излегоа „Нивните коњи“ не е обично време. Стариот систем пукаше, а во редакциите се премеруваше буквално секој збор. Во насловниот расказ на книгата, „Убиј го зборливото куче“, морав да го променам единствениот нестандарден збор. Тоа е многу далеку од денешната ситуација. Уредничката на книгата, Светлана Велмар-Јанковиќ, дури ме убедуваше да го исфрлиме од книгата расказот „Нивните коњи“, зашто ќе нè уапсат: „Јас многу си ја сакам работата“, ми рече тогаш. И посочив дека централната реченица (*И нивниџе коњи јадаџи месо.*) е само цитат од Кафка, па малку се потсмири. Во таквите околности, дури и посочувањето на Кафка можеше да послужи како свртување на вниманието, како маска.

14.
(„Полина“)

Стилот е, во извесна смисла, поврзување на најоддалечените нешта. Во играта меѓу момчето и девојката, главниот мотив не е варирањето на една позната тема (близначките), туку неприпознавање на истородното. Љубовта е тука, но таа не се препознава, затоа се дели и доаѓа до неразбирање. Речениците што ги цитирате, не се само значенско туку, над сè, и емоционално средиште на расказот. Во него постои класична перипетија, класично препознавање. Па, во такви околности, Полина би можела да каже: „В ред, живеевме заедно, но не можевме да се препознаеме, со тоа и нашата љубов завршува – веќе нема да се видиме“. На извесен начин, таа и кажува нешто слично. Но, начинот на кој го прави тоа, самиот избор на зборовите (што и е суштината на литературата) го преобразува настанот и му дава нова, сеопфатна димензија. Умирањето на љубовта се израмнува со фактичкото умирање (на младоста). Како да е животот составен од многу сопствени животи кои имаат одделна смрт која секогаш се совпаѓа со умирањето на она што е човековата битност (како љубовта). Со тоа премостување (приближување) на најдалечните нешта (младост – смрт) и со помирливиот тон на Полина, се подвлекуваат, одеднаш, и болката поради загубената љубов и навидум ведробезгрижната фасцинација на младоста, и трагичното чувство на животот, и немоќта да му се спротивстави, а и беспомошноста сето тоа да се разбере.

15.

(„Три имагинарни сестри“)

Не е добро писателот сам да ги објаснува своите дела. За што служат тогаш школите и професорите? – вели по сличен повод Иво Андриќ. Освен тоа, зар е писателот толку меродавен? Не повеќе од некој внимателен читател, сметам. Впрочем, како што времето поминува, и авторот е сè повеќе само читател на своето дело, а најпосле, ни тоа. Кој ќе го протолкува делото кога него ќе го снема?

„Не ги разбираам ‘Трите имагинарни сестри’“, велите. А кој ги разбира? И дали е разбирањето толку важно? Колку што се внатрешните врски посложени, тие се и пооддалечени, како што веќе споменах – со тоа и можноста да се „разберат“ е сè помала. Може ли, освен тоа, да се претпостави дека оној што напишал: „Кој ќе го разбере сето тоа?“, бара некакво буквално разбирање?

Но, тоа не значи дека расказот смее и може да биде без значења. Да замислиме за момент дека „Трите имагинарни сестри“ ги напишал некој друг, а јас само треба да ги протолкувам. Што гледам?

Како прво, би се прашал какво е местото на „Трите имагинарни сестри“ во композицијата на *Чудна средба* како книга. Тие се наоѓаат на самиот почеток на книгата, веднаш по „Воскресение“, а пред „Ајкули“ – дали е тоа случајно? Во литературата нема случајни нешта, особено не на планот на композицијата – сведоштво за тоа се и другите книги на М., а и очигледната поврзаност на темите, мотивите и постапката во целата *Чудна средба*. Каква е, тогаш, врската меѓу првите три раскази од книгата? И во првиот и во вториот, се појавуваат суштества од „имагинарниот свет“. Но, додека во „Воскресение“

постои копнеж кон единството на световите на живите и на мртвите, во „Имагинарните сестри“, жителите на „оној свет“ се слични на морничав сон. Меѓу првите два расказа, значи, постои формална сличност и фактичка различност. Може ли да се најде слична врска меѓу вториот и третиот расказ од книгата? Секако. Нивна заедничка главна тема е односот меѓу рационалното и ирационалното (за кој веќе зборувавме во врска со „Ајкули“). Но, додека е амбиентот во „Ајкули“ урбан, а тонот алегориско-саркастичен, во „Сестрите“ имаме една домашна атмосфера и еден стилизиран фолклорен тон. „Трите имагинарни сестри“ просто го презентираат присуството на имагинарното (не само како свест туку и како свет), додека во „Ајкули“ се следат последиците на ирационалноста. Тоа би бил основниот, преден „план“.

Каков е внатрешниот изглед? Во една помалку расенета атмосфера, прецизно се дадени односите во едно семејство. Постариот брат, Ниче (името е важно, но во случајот, обратно насочено), го преко-рува помладиот, Фердинанд, поради неговото лошо „поведение“. Овој, во почетокот, не се обзира. Она што му се префрла (пијанството) за него е маргинално. И Ниче насетува, иако ништо не зборува за тоа, дека маката на брат му е многу поголема одошто изгледа. Кога меѓу браќата ќе дојде до искрен разговор, Фердинанд ќе го искаже својот страв дека е тој, можеби, луд. Начинот на кој тоа го прави („А знаеш ли ти дека сум јас – *идиоџи*?“) е, меѓутоа, свесно хумористичен, за да се подвлече морничавоста што следува. Покрај другите лудории, тој ја споменува можноста да се премостат световите (на живите и на умрените) на еден крајно прозаичен начин: со пишување писма. На тоа ниво се навестува една вистинска опасност од ирационалното мешање на

световите (за разлика од она лирското и безопасно од „Воскресение“). Лудилото како објаснение би било, се разбира, многу банално решение за една ваква ситуација, дури и на психолошки план. Што преостанува? Доказ, вистински физички доказ дека постојат *имагинарниите сестри*, како артефакт, а не само како порака од оној свет. И тие се појавуваат. Нивната функција е да бидат страшни и тие изгледаат страшно (како уривање на рационалното устројство на светот). Но, дали појавата на сестрите може да се третира како вистинска натприродна појава во духот на традиционалната фантастика, против што М., инаку, се буни? Не. Зошто? Затоа што се јавуваат во стилизиран митско-фолклорен тип, како три парки или три наречници кои, како такви, се само духовни носители на значењата, а не вистински „духови“.

Тоа би било едно можно „разбирање“. Добив ли позитивна оценка?

16.

(„Чистка“)

Чистка е, пред сè, расказ за еден соголен тоталитаристички свет, меѓу првите од тој вид, ако не и прв, во некогашна Југославија. Она што е во него посебно, меѓутоа, не е само сликата на теророт туку и човековата самоуништувачка психологија. До апсење доаѓа кога *сомнежои* што го искажува момчето, се рефлектира како *страв* во очите на девојката, врз основа на што таа ќе загине, а тој ќе биде уапсен. Се разбира, фактот дека животот во тој тоталитарен свет е обична инсценирација, која служи за апсење на невините, не остава голема надеж и во случај човек да не покаже ни сомнение ни страв, што е, инаку, невозможно.

17.

(УЛОГАТА НА БРОЕВИТЕ)

За функцијата на броевите, конкретно на бројот девет, во композицијата на *Кулаиџа*, постои одговор во интервјуто со Петар Т. Бошковски. За бројот седум може да се каже исто толку. Традиционално, тој број е, меѓу другото, симбол на седумте небесни сфери, на севкупноста и на враќањето кон средиштето и исколот. Но, во моето дело – можеби, затоа што го симболизира и преминот од познатото во непознатото – тој број често се зема инверзно, како спротивност на целината и на хармонијата, како што се гледа и од посочените примери.

18.

(ЗА ВОЈНИТЕ)

Ми поминаа преку глава многу повеќе војни одошто можев и да сонувам. Литературата е сериозна игра, и човек треба да внимава што внесува во неа. Уште мојот прв (непечатен) роман, *Приказна за илриџе града*, опишуваше војни и пепелишта.

19.

(КЛУЧЕВИ ЗА РАЗБИРАЊЕ)

Малку веќе кажав во врска со тоа. Сосема е легитимно правото на книжевниот критичар, или историчар, да го посматра делото по клучот на традиционалните книжевни модели. Тоа е донекаде и нужно, за да се посочат формалните особини. Но, делата имаат и свои сопствени клучеви.

20.

(ЕДНА МОЖНА ЦЕЛ)

Да се согледа каков е односот меѓу формалните елементи на фантастиката и нивната функција во склопот на делото кое не е само естетски резултат и не само поглед на светот, туку и свет за себе.

22.

(ЗА ФОРМАТА)

Формата е освоена суштина, а суштината само незадоволена форма.

(s.l., s.a.,
Марија Цонева)

ДОМОТ НА АЛЕКСАНДАР

Би можело да се рече дека ликој на Александар Велики Ви послужил за иракијанци за разликиите меѓу филозофијата на Платон и Аристотел. Пријоа, очигледно немаше многу ласкави зборови за ученикот на Александар?

За книгата, во целина, попримарен е односот помеѓу власта и филозофијата, олицетворен во односот помеѓу Александар и Аристотел. Патот на Александар на Исток го овозможи простирањето на мислата на Аристотел на Запад. Во таа смисла, тие се пример за голема усогласеност на моќта и мудроста, кој денешните владетели на светот треба да го следат. Во моето дело, на Аристотел му се лути, главно, Ајантаца, а Александар, онолку колку што е тоа вообичаено за меѓусебно блиски луѓе. Разликата помеѓу филозофијата на Аристотел и Платон се прекршува низ личноста на Александар за да се истакне неговиот идеализам во однос на животната прагматика. Тие делови се однесуваат, се разбира, повеќе на мојот, а помалку на историскиот Александар.

Ако филозофиите и поетиите се само служби на владетелот тогаш тие, од една страна, можат да бидат беспомошни, но од друга, може да имаат неизмерна власи. Дали е тоа виор Гордиев јазол?

Античката култура *ѿежнееше*, како што знаеме, кон согласност на дејствениот и мисловниот живот. Со тоа го наведе најдобриот дел од човештвото да трага по невозможното, во што спаѓа и власта над владетелите. Бидејќи сум лишен од такви илузии и затоа што не спаѓам во споменатиот сој, јас се задоволив со потрага по приказна која времето не успеало да ја уништи. Тоа е новост во постапката, макар што рамковната приказна за Александар е позната. На кој начин приказната може да ги обедини различните времиња и простори, да ги вклучи во себе неспојливите настани и јунаци? Внатрешното единство на она што е расфрлено на просторот на различните времиња можно е да се синхронизира во духот, но како од тоа да се состави една приказна што не се откажала од дијахронијата? Таа задача изгледа невозможно остварлива, но во *Домоѿ на Александар* сепак е решена: ако стилот е, пред сè, поврзување на оддалечени нешта, зошто не би успеал да ги спои и „искинатите нитки на времето“? Споменувате беспомошност. И литературата е беспомошна, како и човековата мисла во целост, но има и ненадејна моќ, не би кажал токму власт. Таа не може да го менува светот, но може да го чува споменот на него, и тоа посигурно од сите познати институции кои ги создал човекот вклучувајќи ја и државата. Зошто тогаш една таква дејност би била гола беспомошност и зошто, со таквата мисија, би се додворувала на светот продавајќи му ја неговата видлива приказна, наместо да трага по онаа невидливата, внатрешна и трајна?

Вашиоѿ Александар ѿростѿо го мажејсува чииа-ѿелойѿ. Исѿишавѿе рејко убави сѿраници за овој војсководец. Шѿо најмногу Ве ѿнесе од ѿој исѿориски лик?

Не станува збор за историскиот Александар, туку за роман кој само е поттикнат од неговата личност. Мене, главно, не ме интересира литературата „во однос на светот“, туку онаа „наместо светот“, која е ретка, но сепак ја има. Да се напише книга врз основа на позната историска личност, за да се занемари историјата, а да се преиспита нејзината смисла, не е луда амбиција, туку природна потреба. Во *Домој на Александар* се спомнува тајната приказна за животот на Александар, која не е направена од зборови, туку од она од што настанале зборовите. Што е тоа ако не потрага по првобитната приказна: таа не настанала од зборови, затоа што *зборовиите настанале од неа*, бидејќи таа е примарната потреба по форма. Во таа смисла, треба да се сфати врската со Платон, која ја спомнавте, но многу условно. Не дека светот на уметничкото претставување е сенка на сенката, туку полност на полноста. Па дури и тогаш, без она што го надраснува, тој е само иден труп. Една будистичка мудрост бара да го замислиме своето тело како чиста форма исполнета со воздух. Со што можеме да бидеме исполнети во таков еден момент додека нашиот дух струи околу тој тродимензионален цртеж на празнината? Дали ние излеговме од себе и ја исполнивме вселената или вселената нè исполни нас? Или тоа е, сепак, исто – иако сега е осум минути до полноќ и не е време за вакви разговори.

Александар се занесуваше со идејата за Светско Царство. На едно место напишавше: „Она што истражуваше Александар исчезна заедно со него и никогаш веќе не се обнови“. Можеби тоа не е ни досега?

Не е. Уреден свет – дури и кога не би бил утопија – не им е од полза на оние на кои ползата им е полезна. Што би правеле ѓубрециите без ѓубре? А вистината дека историјата е искривување на стремежите на поединците – времето ќе ја заборава, тврди и Ајантаца. Впрочем, зар и самиот Александар не вели дека Светското Царство е царство на осамени поединци?

Или тоа е ирајочейок на ситие иочейоци, а, можеби, иочейок и нема, иуку сè, како и времето, не иосиои, иуку сме ситие една маџма на иулсирачки енерџии од која заискруваат само дијамантии каков ишо беше Александар? Дали иаквиите луѓе се меѓници на нашето иосиоење?

Од Домој на Александар произлегува дека силата на анонимните енергии е поважна од историскиот тек. Смеслата на историјата се преиспитува врз една од најкрупните историски личности. Излегува дека дури ни евентуалниот пораз на Александар не е најстрашната работа на светот. Важна е приказната, потрагата. Блескавата бесмисла на патот, како што тоа таму се вели. Можеби тоа е голема заблуда, таа верба во надмоќта на духовните форми? Досега траеја подолго од луѓето и народите, но, на крајот од патот, ќе имаат ли кому да му се обратат? Кој може да го знае тоа? Негувањето на просечноста, во целиот свет, не е добра препорака за оние што би го менувале животот за приказна. Можеби, така е подобро. Нема копнеж во Елдорадо, постои само копнеж по Елдорадо – во тоа е смеслата на големите стремежи. Се согласувам со Вас, луѓето како Александар, навистина се меѓници, столбови, можеби, од сол? А, речено е – *Ако солиа облукави, со ишо ќе се иосоли?*

Повторно, илне богови луѓе, и покрај иројоведането љубов, ио себе остиваат омраза и страв. Значи дека, сејак, живееме ио немуштиниот закон кој, кажано со Ваши зборови, гласи: „Да се досегне нешто во духот е недоволно, додека не се роди во иреграјката на крвавата стварност“. Дали градои на Александар, еднаш иостоен, веќе во следниот момент е иеел?

Тој дел од (ово)земната приказна во *Домој на Александар* го прави историскиот фон од чии крвави води се уште ниту еден учесник не излегол со чисти раце. Потребата од дејствување е побрза од човековата моќ на расудување, за тоа е свесен и Александар. Тоа е трагична противречност: освојување на градови од сонштата кои веќе во следниот момент стануваат пепел и заборав. Акцијата го придвижува светот, но кон што, кон опстанок или кон исчезнување? Во што е тука грешката? Можеби, во брзината? Зошто побрзата пропаст би била подобра од бавниот напредок? Оттука е односот на ученикот владетел и учителот филозоф толку важен (се враќаме на почетокот од нашиот разговор). Кој ќе го следи Александар, на несигурниот и опасен пат кон иницијацијата, ако не Аристотел? Кој ќе оди по него на последниот пат од Индија кон Вавилон ако не гимнософистот Калан? Кој ќе ја раскаже приказната на Александар ако не неговиот втор учител, Ајантаца? За да се состави целината на таа приказна, во книгата, со дејствениот, прикажан е и еден друг свет на филозофите, голите мудреци и златокосите старци, свет на мирување и (не)дејствување. Зашто – треба ли да се рече, – и (не)дејствувањето е подобро од (не)делата!

(Белград, *Полиџика*, 24 декември 2002,
Ангелка Цвијик)

ДЕМОКРАТИЈАТА Е ТЕРОР НА ПРОСЕЧНОСТА

Македонскиот писател Митко Маџунков, кој веќе неколку децении живее во Белград, неодамна стана член на МАНУ, надвор од работниот состав на Академијата, иако е наш државјанин. Деновиве, тој одржа пристапна беседа во МАНУ, која предизвика особено внимание во интелектуалните кругови, а во струмичкиот театар „Антон Панов“ премиерно беше изведена неговата драма „Чудо големо“.

„Начинот на кој сум избран покажува дека сум третиран како странец. Наскоро ќе отидам во пензија и, можеби, дотогаш ќе излезе дека според законот не се знае што сум“, вели Маџунков.

Што претставува за Вас титулата академик и дали додавката „член надвор од работниот состав“ ја намалува вредноста на тој статус?

Има една мисла на Томас Ман која гласи: „Кога си германски писател и ако си квалитетен, кога-тогаш ќе добиеш Нобелова награда“. Но, ако си македонски писател, сигурно нема да добиеш Нобелова награда, а друго признание можеби ќе добиеш, а и не мора. Околностите во мојот случај беа специфични. Јас сум Македонец, македонски државјанин и македонски

писател, живеам во Белград, но немам српско државјанство, а велат дека сум „надвор од земјата“. Поради тоа, мојот статус беше проблематичен. Се согласив да бидам „член надвор од работниот состав“ бидејќи таква е законската рамка. Кога ќе се вратам во Македонија, би требало да преминам во редовно членство. Инаку, редовниот академик има апанажа, кабинет, право на проекти, можност да дејствува во рамките на Академијата. Во мојот случај, тоа е само чест.

Присјатна беседа ја почнувате со текст на Конески што навеситува дека во неа се занимавате, главно, со јазикот?

Се обидов да одговорам на некои егзистенцијални прашања врзани за нашиот јазик и култура. Тој тестаментален текст прочитан во Велес, Конески лично ми го даде. Во него, тој се прашува каква е смислата да се создаде јазик за два милиони луѓе, а потоа, каква е смислата да се пишува на тој јазик? Смислата е длабоко во нас, бидејќи македонскиот јазик со неговата внатрешна структура и со неговите можности спаѓа меѓу најбогатите јазици на светот. Тоа е јазик на кој може да се создаде врвно дело. Рускиот јазик има само три времиња, а само нашите минати времиња се толку моќни што со нив македонскиот може да му конкурира и на францускиот јазик. Меѓутоа, тој како да е фрлен во дупка. Иако живеам во Белград, чувствувам обврска кон македонскиот јазик. Ретки се случаите кога некој го чува и го усовршува својот јазик надвор. Мал број автори продолжуваат да пишуваат на мајчиниот јазик откако ќе отидат некаде. За мене, тоа беше животен проект.

И не само ѿоа. Вие усїеватиѿе дијалектиоѿи, ѿоѿо-чно, сїрумичкиоѿи ѿовор, да ѿо издиѿнеѿиѿе на ниво на јазик, на кулїура, шїо е одлика на ѿолемниѿе мајсїори.

Кога решив да работам драми на струмички теми се постави основното прашање: како да ги извадиш на сцена тие луѓе и да им дадеш да зборуваат на друг јазик? Тоа нема да биде уверливо. Од друга страна, тој говор го знаат малку луѓе, само стотина илјади души. Тогаш уште подраматично се постави прашањето дали има смисла да се создава за толку малку луѓе? Беше важно да се избегне оној грозен, карикиран, фолклорен струмички говор што го употребуваат на мајтап. Нашите стари се раѓале, живееле и умирале на тој јазик. Тоа е нашиот драмски говор. Сакав да создадам цврст јазик кој има свои морфологија и синтакса, и тоа навистина функционира. Тоа се потврди и на премиерата на *Чудо ѿолемо* што ја работевме со Бранко Ставрев.

Иматиѿе ли ѿреїсїава за ѿоа каква е рецеїцијатиѿа на Вашиѿиѿе книжевни дела во Македонија?

Тука, литературата е без рецепција, нема јавно мислење. Дури и ремек-делата остануваат непознати. За една книга каква што е *Времеѿо на ирвасиѿиѿе*, нема да прочиташ ниту една рецензија, а ќе слушаш приватно дека е вакво или онакво дело, што некои го ставаат во контекст со *Дон Кихот* на Сервантес, со највисоките дострели на светската литература. Ама мене ме одминаа и награди и пари, па не ми е веќе до тоа.

Наѿрадиѿиѿе како за влакно да Ви беѿааѿи. Времето на ирвасите неколкуѿаѿиѿи беше во најѿесниоѿи круѿ

за наг̀радиџе: „Роман на г̀одинаџа“ на „Уџирински весник“, „Балканика“, наг̀радиџа за џроза на Друшџивоџо на џисаџелиџе на Македониџа?

Додека бев двоџазичен писател, дури и не ме ставале во конкуренџиџа, а и ова сега ми личи на политиканство. Јас не сметам дека Дарвиновата теориџа за опстанокот суштински н̀е определува. Таа е повеќе анимална претстава за светот отколку сведоштво за духовната суштина на човекот. Не опстануваат најдобрите. Не опстанува лавот, опстанува вирусот. Јас си стојам настрана и чекам делото само да се избори за себе. Имаше еден предлог да се преведат моите книги на француски, зашто по смртта на Андриќ, на Балканот немало таков автор, како што ми рече преведувачката, но од тоа не испадна ништо. Човек треба да се ослободи од сите интереси, па да биде автор. Македониџа има малку продукти за извоз. Ке помине с̀е. Ке исчезне и Македониџа, како што исчезнало и Римското Царство. Само делата ќе бидат доказ дека сме биле живи.

Дали во Белг̀рад е џоинаку? Каква е Вашаџа џозиџиџа како авџор џамау?

Тамошниот однос е почесен. Србите знаат што е квалитет. Поцивилизирани се, пообразовани. Таму може да се рече ова или она, ама никој нема да се осмели да каже дека Митко не знае да пишува. Кај нас, пак, недостигаат и литературна критика и јавно мислење.

Но, не е ли џоа одраз на марг̀инализирањето на кулџураџа, вооџишџо?

Малку, и во светот, а не само кај нас, се троши на култура. Само политика, спорт, политика, спорт,

забава. Тоа се веќе здодевни нешта. Политиката треба да служи да се организира животот и да се обезбеди опстанокот. Дури ни за тоа. Мравата опстанува без политика. Таа е подобро организирана од човекот и подобро опстанува. Врвните литература и култура се во опаѓање во цел свет. Да го земеме американскиот филм, на пример. Тој технички е перфектен, но зад тоа има малку идеологија и многу глупост. Врвните дела се ретки и во книжевноста. Првата половина на XX век не може да се замисли без десетина автори, а во втората половина од тој век не гледам автор од истиот формат.

Значи ли тоа дека уметноста глобално е во криза?

Не, уметноста никогаш не е во криза. Само понекогаш наидуваат времиња кога прагмата преовладува. Настанува нирвана и 500 години не се случува ништо. Тоа има и добри страни. Во египетската историја има стотици години без војни. Според Аристотел, на пример, најлош карактер е оној кој ветува а не исполнува, бидејќи создава чувство на одвратност. Требаше да поминат две илјади години за да бидат создадени Дон Кихот и Хамлет – ликови кои ветуваат, не исполнуваат, но не создаваат чувство на одвратност. Книжевните идеи се чудна работа. Тоа е алхемија.

А зошто е тоа така?

Светот се забрзува, а тоа не може да го издржи ниеден систем. Катастрофичните визии дека ни нема спас постоеле отсекогаш, ама јас се надевам дека сепак ќе се најде спас. Ќе дојдеме во ситуација кога човештвото ќе мора да бара заеднички лек.

Тогаш ќе мора да се свртиме кон главните мудрости, знаења и дела. Нема ништо поважно од раѓањето на свеста во вселената. Но, вселената и природата околу нас се неутрални и рамнодушни, и ако човекот не ја искористи својата шанса, тој филм ќе згасне. Потоа ќе се запали ново оганче на друго место по милијарди години. За тоа што било претходно, на вселената нема око да ѝ трепне.

Немајте ли чувствиво дека интелектуалецот е неколку пати од технокрајот, од експериментот, кога се во прашање важни егзистенцијални прашања?

Демократијата е, можеби, најдоброто устројство во моментот, ама демократијата е терор на просечноста. Во МНТ, пред неколку години, имав претстава, *Мелница*, чија тема беше фалсификатот на стварноста. Проблемот е во тоа што и во науката и во уметноста се занемарува она што е базично и врвно, па прагматично се извлекува тоа што им треба на оние кои го уредуваат светот во согласност со своите интереси. Ако делото на Тесла го сфатиме како метафора да се осветли светот, кого денес го интересира таа метафора? По него одат инженери кои на Нијагара ќе направат електроцентрали, зад нив одат мајстори, а на крајот од синџирот е тој што ќе го стисне копчето и ќе рече: Пуштив струја!

Каква Македонија зајекнувајте кога доаѓаат тивука? Каков ѝ е одбравме?

За Македонија нека водат сметка оние што се одговорни да ја чуваат. Мојата Македонија, онаа од моите книги, ќе опстане. Важните нешта не се врзани само за политиката. Љубовта, природата, небото, тревите, семејството, се многу поважни.

Сепак, Македонија не ја искористи огромната шанса во моментот кога добивме самостојност. Почнувајќи од името, па сè понатаму. По пауза од две години се враќам во Македонија и ми се гледа опустена од кога било порано. Има работи кои се парадигматични. Во Струмица – мрак, луѓето немаат да си ја платат струјата. Од друга страна, пак, се создаваат приватни капитали кои одат во странство. Минимално останува тука, колку да се закрепи нешто. Општеството се испустува. А Ребека Вест, во своето дело *Црнито јагне и сивиот сокол*, зборува за Македонија како за чудо, ја нуди како спас за цела Европа судејќи според културата на живеење. Но, каде сме сега? Нашиот свет е исткаен од култура, ние се надоврзуваме на античкиот свет, на византиската култура, на ромејската култура. Во Србија многу е донесено преку нашите Власи и Евреи. Приказната почна со нас, а нема со нас да се заврши. Новата држава не ја заштити ни културата, ни економијата, ни народот. Турците биле тука пет века и сè е сочувано: јазикот, верата, културата. Сме живееле во големо царство, можеби, на маргините, ама сме биле живи, со култура. Сега, во сопствена држава не функционираме. Мислам дека од тоа дали има порака или не – зависи судбината на секој свет, тоа го повлеко и во пристапната беседа. Во светот со порака, иднината е времето кога ќе биде прочитана пораката. Во светот без порака, портата на иднината само изгледа отворена и наеднаш се затвора, со тресок.

(Скопје, *Време*, 16 октомври 2004,
Весна Дамчевска)

МОЈОТ ПАТ

За дејсџивоиџо, за Сџџрумиџа, секавања

Мислев во која мера е добро човек да зборува за тие опсесивни теми какво што е и детството, кое во литературата има особена важност. Ние сите се држиме за некои доминантни слики, за некои архетипски слики, кои се вртат низ нашиот живот и околу кои потоа се организира и нашата работа. Само, сами за себе тие не се секогаш толку важни, но се важни додека не се потрошат. Важни се додека ги носиме во себе. Има кај мене во една драма, ми се чини во *Пусџа земја*, една реченица која вели „градовите се како мајки“. Тоа е земено од еден мој стар текст, непечатен, но многу важен, *Приказна за џџриџе џрада*, кој е напишан кога имав, така, 17 години, и веќе од тој израз, од таа реченица, може да се види дека како што нема бегање од мајките така нема бегање ни од градовите. Тие нџ притискаат од сите страни, како што вели Калафи, „нема друга земја, пријателе, градот ќе те следи по исти улици, по исти улици ќе талкаш бескрајно“, итн. Воопшто, опсесијата со градовите е општа опсесија за сите автори, особено за оние врвните. Ако земеме некои маркантни примери, каков што е примерот на Џојс да речеме, кој засекогаш отишол од Даблин, но настојчиво пишува за Даблин и во секој момент бара да му се праќаат најподробни извештаи за тоа како

изгледа некоја улица, за тој *street furniture* како што тој го нарекува итн., а да не зборуваме за некои други маркантни примери, за Балзак, кој не може да се замисли без Париз. Општиот впечаток што го имам за детството е дека јас имав едно среќно и заштитено детство. Имавме голема куќа, со осум соби, во она време беше тоа една сува, прекрасна, светла куќа, сметав дека сме богати, сметав дека сме среќни, меѓутоа, противречно е што тоа се совпаѓа, да речеме, со отсуството на татко ми. Кога почнала Втората светска војна, тој бил војник, дури тогаш се слушнало дека загинал, а потоа пак бил мобилизиран, а веќе во 1945 година, го ставија во затвор. И тука, по пет години во војска, лежел во Идризово три и пол години. Тука има уште една работа. Баба ми и дедо ми по мајка беа патријархатски воспитани и образовани. И во таа фина атмосфера, во нивната куќа, имаа една убава кујна со миндерлак, со едно старо радио кое дедо ми го заклучуваше, бидејќи тогаш беше реткост, беа кротки, беа навистина прекрасни, и тие тогаш почнаа да ми прикажуваат приказнии кои, подоцна видов, станаа дел од мојот пат. И ако е првиот зародиш да станам писател негде роден, тоа беше во таа кујна, и јас толку сум фиксиран за неа што и ден-денес, кога сонувам, многу соништа се врзуваат токму за таа кујна.

Поривот за пишување

Многу рано... Многу рано некако се прекршив во себе и сакав, сметав дека ќе станам писател. Како сега да ми е, седев, одев, всушност, низ едно лозје, под една одрина што беше над нашата куќа кај првите соседи, Чачевци, како сега да ми е, и наеднаш ми светна дека би сакал нешто да напишам, но не знам

ни што, ни како. Она што е битно, многу битно за тоа рано, многу рано време, е што јас светот го доживував, од една страна, како нешто што е надвор од мене, а од друга страна, што е целосно содржано во мене, незагрозено содржано во мене, дека она што доаѓа од зборовите е доминантно и најважно и дека кога би успеал да го фиксирам она што доаѓа преку зборовите, јас животот би го спасил. Тој би останал цел, заштитен, траен и некако на тоа се надоврза таа моја желба да пишувам и јас, навистина, многу рано почнав да пишувам.

Студиите во Белград

На студии тргнав во 1961 година и тука, на Светска книжевност, тоа беше една култна група каде што се собираа навистина најдобрите деца и најдобриот кадар беше таму и по многу нешта се издвојуваше. И до ден-денес се издвојува, а тогаш особено, затоа што тоа беше една група каде што прво се даваше најшироко образование, а уште на првиот час, кога Иво Тартаља ни ја издиктира програмата, јас видов дека сум се нашол на вистинското место. Треба да знаеш сè – естетика, историја на уметноста, јазици, филозофија, историја, патем, националните литератури сам да си ги научиш, а во светската литература да имаш апсолутен увид, и тоа со оној не-идеолошки пристап кој тогаш беше сосема редок. Кај нас се изучуваше и Библијата паралелно со класиката, што за тоа време беше незамисливо. Шеф на катедрата беше Војислав Ѓуриќ, кој е сè уште жив и многу стар, тој беше еден маркантен научник, тука беа многу значајни личности, Никола Милошевиќ, Нана Богдановиќ, Владета Кошутиќ, Лазар Трифуновиќ ни предаваше историја на уметноста, Зоран

Гавриловиќ естетика, мислам една елита. Многумина што излегоа од таа група станаа познати книжевници, новинари, политичари, имаше повеќе амбасадори, како Владета Јанковиќ, Киш беше првиот што ја заврши таа група и цело време беше со нас. Јас се сеќавам на еден студентски конкурс, кога учествував со еден мој расказ, „Во затворот“, а тој беше тогаш претседател на жириото и го фалеше како да е тоа над Бабел. Јас тогаш бев сосредоточен на класичната книжевност, на класичното образование, а бев толку самоуверен, мислам, малку и потценувачки кон она што се случуваше во нашата современа литература. Загледан во највисоките врвови, мислев дека вредноста сама работи за себе и дури не бев заинтересиран да почнам бргу да печатам.

„Воскресение“ – *прва објава*

Прво учествував на некои студентски конкурси на кои моите раскази добиваа награди, едниот од нив, „Во затворот“, веќе го споменав, па „Приказната за Серијана“, па еден многу важен што не е печатен никогаш, а се викаше „Лот во Содом“, тоа е практично антиципација на *Кула на Ригот*, основата од која настана *Кула*, а тоа се случува пред 1965 година. И така, некои пријатели што работев во „Студент“, почнаа „да ме трчкаат“, сепак, да печатам нешто и тогаш го дадов својот прв расказ, „Воскресение“, во 1965 година, истата година кога, само малку порано, и во „Дело“ објавив поезија, иако никогаш не сум се сметал за поет, ама тоа е фактички првата моја објавена работа, а богами не беше тоа време кога секој можеше во „Дело“ да печати нешто. Мухарем Первиќ беше главен уредник, Буца Мирковиќ беше исто во редакцијата, заедно го уредуваа списанието.

Меѓутоа, книжевната атмосфера во тогашна Југославија беше специфична. Кога го објавив првиот расказ, „Воскресение“, веднаш влезе во антологијата на Љубиша Јеремиќ, а потоа и во други антологии, а и кога и да печатев нешто во тие наши локални весници, а ги немаше многу, „Студент“, „Видици“ итн., истиот момент бруеше по аулите на факултетите, ми се јавуваа од Риека и од цела Југославија, имаше јавна сцена, имаше рецепција, имаше нешто што ја потврдуваше важноста на литературата. Пропаста на Југославија донесе во таа смисла едно суштинско зло. Една од причините за пропаста произлезе од немоќта да се види разликата меѓу државното и националното. Кога во Југославија почна да се прави „југословенска нација“, се направи огромна грешка, зашто таквата нација без единствен јазик е вештачка творба. Требаше да се негува свеста за државната припадност, дека сите Југословени како државјани, а не како единствена нација по теркот на западните култури, а етничкото да остане приватна грижа на „народите и народностите“.

*Начиноѝ на рабоѝа – како се создаваѝ
делаѝа*

Па, јас некако од самиот почеток си работев постојано за себе, многу сериозно и, обично, тие текстови не ги печатев и си остануваа кај мене. И до денденес остана така. Имам десетици илјади непечатени страници, а и не сум од оние кои сметаат дека сè треба да се печати. Во моите белешки се наоѓа зародишот на сè што потоа ќе настане. Со други зборови, моите т.н. магистрални дела, настануваа во подолг временски период. Јас не верувам во писатели кои

ќе седнат денес и за една недела, или за еден месец, за седум месеци, ќе напишат книга онака како што ги носи ракописот. Главните дела, големите романи, треба да дадат одговор на тоа како да се спасиме, како да живееме, и тие не можат да настанат преку ноќ. Јас веќе Ви реков дека „Лот во Содом“ е антиципација на *Кула на Ридојџ*, а Кулата излезе во 1980 година, петнаесет години подоцна. Тоа се временски бездни. Или, во *Времето на ирвасиџе* има опис на една девојка, а тој опис е од моите студентски денови, мислам конкретно од 1968 година. Каде е 1968, а каде 2005 година? Значи, работите се носат во себе и се преваруваат, мора да се дојде до тоа. Толстој тргна да ја напише *Ана Каренина* како новела за една неверна жена. Ама едно е она што сакаме, друго е магијата на самото творештво. Јас се обидувам во моите дела да создадам нешто сосема ново, да ја фатам врската меѓу секојдневното и иреалното, ирационалното, ониричното, на еден многу специфичен начин. Не преку чудата, туку преку еден пристап кој ни покажува дека внатрешните и надворешните светови, гледани од срцето на нашето срце, така да кажам, од срцето на нашите чувства, од срцето на нашите мисли, е еден свет.

За библиотекарскиџе

Библиотекарството е помошна наука, и со оглед на тоа, помошна професија за некој кој сака да се занимава со литература. За жал, кај нас професионализмот е протеран. Во Македонија, не постои ни во зародиш. Тука треба служба за да се живее. Во Белград не беше така. Имаше друштва на писатели кои покриваа некои работи, социјални, пензиски и слични, така што еден човек кој сакаше да влезе во

некој ризик, можеше да живее само од пишување. Меѓутоа, јас, сепак, решив да се вработам, малку под влијание на семејството или на средината, под кои потклекнуваат и најголемите, како што и самиот Александар застанал пред загатката на Индија, иако добро знаел дека треба да го продолжи патот и да стигне до крајот на светот, сè додека не се залепи за хоризонтот, а сепак се уплашил или го уплашиле оние околу него, па се вратил. Инаку, кога веќе човек мора да се вработи, а кај нас тука „многу е тешко за работа“, како што викаат кај нас во Струмица, кога веќе се вработил човек, а се занимава со литература, сепак библиотеката е добар избор.

*Надворешен член на МАНУ – враќање во
Македонија*

Тоа е во секој случај голема чест. Станува збор за највисоката научна и уметничка институција во која може да се влезе и нескромно би било да кажам дека сум незадоволен. Меѓутоа, тука има една работа. Јас сум, под стек на околности, бидејќи не сум државјанин на Македонија, примен како човек надвор од работниот состав и тоа е таа противречност. Од една страна, не сакав да земам туѓо државјанство затоа што се чувствував како Македонец, а од друга страна, нашата држава не ме третира како Македонец, туку како некој што е од страна. Тоа е законската рамка која не зависи од луѓето во Академијата, кои беа многу внимателни, тогаш претседател беше Матеја Матевски и просто ме молеше да ја прифатам таа работа, Старделов беше потпретседател, сите ми укажаа голема чест, Ташко Георгиевски исто многу се заангажира, а и работата беше, нели, според нашите закони, доде-

ка сум во работен однос во Србија, јас ќе си бидам во тој статус, а штом ќе отидам во пензија, јас сум сега веќе пред пензија, на 1-ви март полнам 40 години работен стаж, а на 19-ти март, 63 години животен век, значи, и според двете клаузули, јас сум во пензија и од тој момент пасошот ќе ми биде на македонска адреса. Имам нешто започнато пред петнаесет години во Дојран, за жал, незавршено, но ќе се потрудам да го завршам, со помошта и на децата, постариот син е физичар, доктор по физика, тој е сега во НАСА...

Драмски дела

Досега имам изведено шест драмски дела, сите во режија на Бранко Ставрев, петте во струмичкиот театар, и тоа ми е мило, зашто симбиозата меѓу еден театар, еден автор и еден режисер, е многу важна во таа работа. Режисерот треба да го знае вкупното дело на еден автор и да може, врз основа на тоа, да работи посериозно, а истовремено да соработува потесно и со авторот и со артистите. Последното дело што го направивме е *Чудо големо*, една комедија која настана по *Времето на ирвасиите*, просто сакав малку да се издушам, да направам една комедија, но и таа излезе мошне сериозно. Сега беше изведена истиот ден кога беше промоцијата на *Ирвасиите* во МАНУ, истата вечер, во склопот на прославата на јубилејот на МНТ, беше изведена во нивниот театар, пред полна сала, со најдобра можна публика. Предметот на таа драма е една прослава која станува свадба, а ние знаеме што значи свадбата во устројството на нашиот живот, тоа е свечен чин со кој никој не се подбива, но кај мене е претворена во карневал, а самиот живот во извиличена претстава

која се сведува на она, „чудо големо“! Таа тема, всушност, тој мотив, се појавува и порано, во некои мои дела, на пример, во *Паӣ за Лихнидос*, таму има едно место кога се коментира ситуацијата на Исус Христос: „Еее, Исуската не го знааме“, тоа е на струмички, „сина на Марето, шо като мома родила“, чудо големо! Тоа потценување и оништожување на сè е нашата вистинска стварност и нашата основна ситуација. Недостиг на јавно мислење, недостиг на рецепција, а притоа, многу умен свет кој е желеен да види и да чуе.

Награди

Еднаш споменав една мисла на Орсон Велс, која тој ја слушнал од татка си, дека најголемото својство на еден цивилизиран човек е да прими награда, па не му било јасно што значи тоа. Можеби значи дека човек не треба многу да крева глава. Не може да се каже дека секогаш ги добиваме вистинските награди, но некои од оние што јас сум ги добил, се навистина клучни, и мене ми се многу драги, не сметајќи ги оние студентските, вклучувајќи ја и наградата за циклусот раскази за Иљо М. Мојата книга *Убиј го зборливото куче* беше добитник на наградата „Исидора Секулик“, во една строга, максимално строга конкуренција, со угледно жири, на чело со Драган Јеремиќ како претседател на жирито. Таа награда фрли дополнителна светлина врз моето раскажувачко дело. Добив две награди за најдобар драмски текст на фестивалот „Војдан Чернодрински“, токму за *Смокоӣ* и за *Сенкаџӣа*, ја добив наградата на „Детска радост“ за *Домо̄ӣ на Александар*, и тоа ми е исто една многу мила награда.

Пишување на едно дело

Во разговор ме прашавте дали се моите романи самостојни или се надоврзуваат едни на други. Тоа е многу интересно прашање, бидејќи кај мене навистина постои надредена композиција, отворена кон сите мои дела, па и кон романите, иако строго земено, секој од нив претставува целина за себе и може да се чита како самостојно дело. Но, кога ќе се склопи целината над сите целини, ќе се види и она другото – какви се нивните внатрешни врски. Приближно, да речеме, како што работел Пруст, секое негово дело може да се чита одвоено, *Една Сванова љубов* или *Комбре*, *Пајоџи кон Сван* итн., но уште Жид забележал, кога ја читал првата негова книга, дека му е композицијата слаба, просто-напросто не ја видел целината која тогаш била само во главата на Пруст, а невидлива за другите. Нешто слично, но не толку заострено, се среќава и кај мене, јас се трудев секое мое дело да биде самостојно, ама истовремено да остане и дел од пошироката целина. Тоа особено се однесува на последните три романи, *Кон оруѓајџа земја*, *Домоџи на Александар* и *Времеџо на ирвасиџе*, кои се надоврзуваат и на самата приказна.

Романоџи Времето на ирвасите

Во делото се среќаваат особени, јаки личности, кои се носители на самостојни светови, секоја за себе, и сите трагаат по нешто. Дондоне трага по Дон Кихот, Птоломеј трага по исчезнатиот Дондоне, Рина трага по Дондоне, Марија Ана трага по приказната што не може да ја состави, а сите заедно трагаат по приказната што не можат да ја видат. На фабуларно ниво, на ниво на основната структура

на сижето, многу битно за делото е што неговата вистина може да ја открие само читателот. Сите актери имаат некаква своја верзија и некаков увид, па дури и тогаш кога Марија Ана, на крајот од приказната, мисли дека, еве, најпосле се сетила која е Клавдија, дури тогаш не гледа ништо и, всушност, не го препознава својот живот. Но, затоа, ако даде Господ здравје и живот, ќе уследи барем уште еден роман кој е навестен, тоа е тоа големо враќање, таа голема „преселба на птиците“, кој ќе ја опфати и оваа војна и така ќе се заврши тој круг. А тогаш, кога ќе се вратам, ќе си тргнам од почетокот, од другата страна. Досега времето се враќаше назад, време е да потече напред.

Мојо̄ӣ ња̄ӣ

Патот е клучен збор. Мило ми е што во оваа емиција се среќава како еден од централните поими, бидејќи е тој клучен збор и за целото мое творештво. Патот и потрагата. Во *Домо̄ӣ на Александар* постои едно место кога Александар вели: „Ако нешто преживее, тоа нема да биде смислата на животот, туку блескавата бесмисла на патот. И ако човек не може да излезе на крај ни со судбината, ни со надворешните сили, ни со своите страсти, да му остане барем тоа – незадржливиот стремеж“. Мислам дека е тоа, можеби, централната метафора на моето дело. Јас кога размислувам за животот, ниту во еден момент не помислувам на тоа да се вратам назад, во некое време кога имам дваесет години или педесет, или триесет, едноставно – битен е само патот што се поминува. И тоа е одговорот на Вашето прашање. Патот што се поминува. Ако е творештвото вокација, тој труд е толку тежок што човек не помислува да

го помине уште еднаш, бидејќи мисли дека нема да може да го изработи тоа што го изработил. Тоа е, од една страна. Од друга страна, јас цел живот планирав некои големи дела што ги оставив за крај, да бидам зрел, да бидам целосно подготвен. Ман зборува за тие старечки дела во кои треба да се дадат синтезите. Човек, можеби, не може да ги дочека секогаш тие работи, кога, како Музил, делото го оставате отворено, без можност да го завршите. Ама, тоа е патот. И во таа смисла, некогаш си мислам дека еден инаков живот, не во моја кожа, во нечија друга кожа, добро би било во некој таков живот да се заврши нешто од она што останало незавршено. А општо, за патот, имам чувство, кога се качив во воз да тргнам за Белград, дека требаше да продолжам додека има релси и да слезам таму каде што ќе престане пругата...

(Емисија „Мојот пат“, *Телевизија Телма*, април 2005,
Неда Бакевска)

ЕДНА ДОБРА РЕЧЕНИЦА МОЖЕ ДА ЧИНИ ПОВЕЌЕ ОД ЦЕЛИ ТОМОВИ

Во сцрумичкиот театар, по историјата Ви се поставува драмата Големиот Смок – кој е предизвикот за новата актуелност на овој театар?

Големиот Смок спаѓа во оние дела – барем, така вели Бранко Ставрев – чии „реплики“ влегле во секојдневниот живот. Во нашата средина, таа појава е ретка, а бидејќи се базира, не сметајќи ги печатените драми, врз само една театарска изведба од пред дваесет години, врз една снимка прикажана само еднаш на Националната телевизија и врз многубројни „репризи“ по локалните телевизии и куќи – може да се претпостави дека во *Смоки* има нешто што трајно го привлекува интересот на гледачите. Претпоставувам дека тоа нешто е централната метафора олицетворена во грабежот. Животот е губење, во крајна линија, тој нужно завршува со пораз, со губиток на самиот живот. Во тој контекст, грабежливоста кон материјалното се појавува како една демонска и речиси несфатлива сила која естетското и моралното устројство на светот сака да го замени со златна чешмурка од која тече крвна плазма. Мене социјалната димензија на делото никогаш не ме интересирала посебно, туку само во склопот на општата визија. Неспорно е дека на човекот му е вродено едно внатрешно чувство за вистина и правда кое не

заостанува многу зад примарните инстинкти. Кога тоа чувство ќе се загрози, човекот го губи тлото под нозете, станува неспокоен, па и очаен. Освен тоа, загрозна му е самата физичка егзистенција. Неправдата го пече обичниот читател или гледачот, и затоа е важно да доживее макар вербална поддршка дека во светот, загрозен од грабежливост и алчност, некој негде сè уште зборува за вистина и правда. Тоа ја враќа надежта дека средиштето на самиот живот, на она што ние го сметаме, го сакаме и го прифаќаме како вистински живот, макар колку и да е зафатено со ерозија, сепак не е уништено. Тоа е основната причина која може да го привлече вниманието на луѓето кон едно такво дело какво што е *Смокоџ* – не сметајќи ја оправданата желба да се разонодат и насмеат – а тоа постепено ги приближува и до метафизичкото средиште на делото, каде што и самите стануваат дел од играта, зашто Смокот не е само надворешната сила што го подјарува животот туку и внатрешната состојба која се совпаѓа со устројството на индивидуалниот, па и на колективниот живот. Секој сака да грабне што може и колку може, па сепак, во светот каде што сè си има своја цена, посебно значење имаат зборовите на Иљо М. дека ништо не е за продажба. Додека постои плацот што нема да го продадеме, можно е, на тој плац, нешто и да се направи.

Од дамнешната произведба на *Големоџ Смок* поминаа дваесет години. Во меѓувреме, светот се промени, многу мили лица се најдоа отаде морето, кое дотогаш беше само метафора, додека не ги откри своите испустени крајбрежја, како Ксант, пребликнати од трупови, и многу настани од секојдневниот живот од тој миг станаа историја. Режиер на тој *Смок*, како и на сите други мои претстави играни

досега, беше Бранко Ставрев. Насловната улога ја толкуваше Александар Думов, еден голем актер, кој од новите генерации нема да биде запомнет по најдобрата роља, зашто телевизијата наша е зафатена со спотови. Работеше болен, сцената му го продолжи животот, а умре кога му завршија монолозите дека смртта не била ништо, како и Стојан Гогов, не помал актер од него, чиј Дончо ќе остане да сведочи како меѓу тишината и говорот не може да се стави тутунов лист, за обајцата да бидат погребени со звуците на песната „Ќе се качам на коработ“ од претставите во кои ќе останат вечно на сцената како чувари на она што не се подјадува.

Првата изведба на *Големииџ Смок* му беше посветена на Ристо Шишков. Оваа ќе му биде посветена на уште еден првенец од струмичкиот театар, несудениот астроном Кирил Здравески. Тој е најзаслужен што *Големииџ Смок* воопшто стана драма. Првиот поттик, првата драматизација на она што подоцна ќе стане *Големииџ Смок* беше токму неговата драматизација на расказите за Иљо М. Нему му остана само да заигра во драмата. Она што треба да се каже за него не се собира во патемна реченица. Другарувавме уште од осмолетка, студиравме заедно во Белград, потоа правевме претстави и пиевме мастика и јадевме кебапчиња во бараките на струмичкиот пазар. Кирил Здравески е сега болен и нема да дојде на претставата. Кога го посетив, откако почнаа пробите на сегашниот *Смок*, го најдов во истата онаа куќа каде што како гимназијалци правевме не мали лудории. Иако сега не може да зборува, самиот ме потсети на тоа, со знаци и радосна насмевка. Го најдов покрај неговата кротка сопруга која не пропушти да ми каже дека е Кире подобро одошто можам да видам. А тоа ми го кажа и во текот

на минатата посета. Освен еден верен другар од театарот, кој го брочи, колегите не го посетуваат, да не го потресат и да не се потресат. Неговата ситуација е тешка, но сепак, далеку е од онаа состојба по нашите села, каде што во секоја визба лежи по една фрлена мајка, а во секоја штала, по еден заборавен татко. Атмосферата во неговата куќа е иста како некогаш: книги, пијанино, мир. По сидовите сега висат чудесно нежни, бестелесни икони, на стакло изработени од вдохновената рака на неговата ќерка. Секој предмет од стакло што може да се види во куќата – шише или вазна или пепелник – преобразен е од допирот на нејзиното ангелско крило. За Кире знам дека цел век пишуваше за себе, без никаква амбиција нешто да печати. Главно, белешки за претставите, за работата, обични нешта. Сега сето тоа останува – така. Времето поминало, актерите исчезнале или се на пат, а животната тага, исто како во руските раскази, нема кому да му се каже. Нема да дојде на претставата, беше категоричен. Не сака да го видат беспомошен и нем. Ова го кажувам за да знаат гледачите што гледаат, а актерите што играат.

Новото сценско читање го работи режисерот Горан Тренчовски. Го познавате ли неговите режисерски работи, неговата естетика, како тече соработката?

Најдобри резултати во театарот се постигаат – да го повторам она што сум го кажувал и порано – кога постои тесна и повеќегодишна соработка меѓу еден театар и еден автор. Класичните примери на Шекспир, Молиер, Чехов, тоа јасно го потврдуваат. Грубо е да се каже дека писателот тогаш пишува за одредени актери, но сепак го приспособува карактерот

на своите ликови кон темпераментот – и можностите – на одредени живи луѓе. На креативниот чин му треба човечка близина, инаку ќе згасне. Врската меѓу режисерот и авторот е елементарна: режисерот е бабицата што ќе го породи детето. Тука е потребна целосна доверба. Мојата многугодишна соработка со Бранко Ставрев се базираше – меѓу другото – на неговото одлично познавање на моето дело во целост. Тој е, сигурно, еден од најпосветените читатели воопшто – што е, кај нас, исклучителна, ретка појава – а моето дело го познава не како туѓинец кој случајно поминал покрај него, туку како некој што со години престојувал во неговите колиби, куќи и кули. Таквиот пристап го става во втор план прашањето за режисерскиот ракопис зашто, во тој случај, поранешното умевање честопати треба да се заборава, за да се создаде нов ракопис кој ќе го стави во прв план толкувањето на делото.

Нешто слично почна да се случува и во текот на соработката со Горан Тренчовски. Јас, се разбира, го знам неговиот авторски пристап, иако не сум ги гледал повеќето негови претстави; впрочем, неговата поетика јасно се насира и од неговите модерно-конципирани, мошне ексклузивни книги. Неговата сцена е блескава, натопена со атмосфера. Но, сцената, кај нас, честопати зависи од надворешните „фактори“, од тоа колкава ни е можноста да си ја закрпиме сиромаштијата. Во „ракописот“ на Горан, многу се поважни: неговиот однос кон ликовите, водењето на драмското дејство, предметноста и конкретното, хиперреализмот кој, во крајна линија, се сведува на почит кон она што во драмското дело е жив живот. Ликовите се, исто така, и луѓе, нели? Простата тајна на литературата, па и на сцената, се состои во тоа што стварноста целосно треба да се преобрази,

а пак да остане и жива. Затоа, и во соработката со Горан Тренчовски, од самиот почеток, мене ми беше важен неговиот однос кон мојата литература. Во текот на нашите договори, од разменетите писма – а и од она што го знаев отпорано – сфатив дека неговото интересирање, конкретно, за *Големииот Смок*, не е од вчера, туку дека делото живеело со него и постепено растело во него уште од времето кога ја видел првата изведба. Таквиот однос влева надеж. „Да видиме кому му го оставаме светот“, му реков тогаш и на Бранко Ставрев. Се надевам дека соработката со Горан ќе биде благородна, каква што беше и онаа, со Бранко. Меѓу духовите што луѓаат по сцената, еден е и духот на таткото, така ли?

Вашиите јунаци, и во прозајта и во драмиите, почесто го употребуваат локалниот говор. Дали тоа го сметате за изворно, автентично, и дали тоа на литературата нешто ѝ доава или ѝ одзема?

Споменав зошто го почитувам Бранко Ставрев, меѓу другото, и затоа што чита книги. Кој чита, тој и знае. Повеќето не читаат, па затоа и не знаат, но сметаат дека се должни да имаат свое мислење, па затоа ги прифаќаат гласовите кои доаѓаат од устата на Фамата која кај мене се вика Баба Фима. Тие гласови ретко кога се добронамерни и ретко кога се точни. Затоа за нечие дело *никогаш* не треба да се зборува *без тексти*. Мислењето, кажано патем, и кога личи на суд („добро е“, „не чини“) нема никаква важност и штетно е за делото. Книжевните дела се составени од стихови и реченици и само тие стихови и реченици можат да ја застапуваат стварноста на книжевните творби. Без нив, делото ставено под пресата на еден единствен збор („ѓубре“ или „генијално“, сосема

е сеедно) се обезвреднува. Работата е во тоа што меѓу книжевните и квазикнижевните творби зјапаат бездни. Една добра реченица – мислам, книжевно добро употребена реченица – може да чини повеќе од цели томови и опуси. Затоа е таа и само таа, мерата на стварноста на делата. Кога ќе се каже, на пример, „Маџунков е одличен раскажувач, но неопитен драмски писател“, пофалбата се изнесува само за да се поентира покудата. Тоа се стари трикови за на зелена маса, карактеристични за оние за кои кралевите и поповите се иста работа.

Слична е работата и со дијалектот на Маџунков со кој тој божем го заменил книжевниот јазик. Тоа е, да речам веднаш, свесна дисквалификација. Од две причини. Првата е книжевна и произлегува од сознанието дека на дијалект не може да се напише големо дело – тоа е аксиом, со кој сум согласен и јас. Втората е торбарско-политичка: југоисточните дијалекти на Македонија се под влијание на „блгарската“ кауза. Да се вратам на стварноста на текстот. Расказите на Маџунков, стотиците „куси прози“, *Кулаџија на Ридоџи*, *Домоџи на Александар*, *Времеџо на ирвасиџе* – речиси *исклучиво* се напишани на книжевен јазик. А таму, пак, каде што се користи *и* струмичкиот говор или некој друг дијалект, тие се дадени или опозитно – во драмите – како драмски судир на два света, или – во *Кон друџаџија земја* – како *меџафора* за стариот јазик на Словенскиот Свет претворен во урнатина.

Лазичното прашање е централното прашање на човечкиот род – важно колку и опстанокот – и тоа не може да зависи од моето или од нечие друго мислење за „дијалектите“ и за тоа дали тие на литературата ѝ додаваат или ѝ одземаат нешто. Главното веќе го реков. Јас во својата литература се

стремам кон чисти форми, а дијалектот е извличена форма. Каков естетички ум ми се припишува мене од страна на оние кои сметаат дека пишувам на дијалект? Можеби е враќањето низ генетското стебло на јазикот атавизам? А по кој друг пат може да се стигне до вртокот на својот јазик ако се забошоти неговата *целосна* стварност? Англискиот јазик се развива, речиси неизменет, од времето на Шекспир, петстотини години, а кај нас има писатели кои сметаат дека е книжевниот јазик, јазикот на нивното село. Како и секој нормален писател, и јас пишувам на нашиот нормативен книжевен јазик, кој е кодифициран и прифатен, но имајќи ја предвид *целинаџа* на тој јазик, а не само некој негов аспект. Според тоа, и она што Вие – а и повеќето други – го означувате како локален говор, во моите дела е устроено според принципите кои важат за устројството на јазиците воопшто, со јасно одредена функција во композицијата на моите дела, само што е тој јазик – и покрај сето негово богатство – сепак, само урнатина, налик на пепелиштата на минатиот живот.

Иако љоѓолемиоџ дел од Вашиоџ живоџ го љоминавиџе во Белѓрад, со лиџераџураџа осџанавиџе во духовниоџ љросџор на Македонија, иџио Ви значи џоа? Дали имаџе намера, џо заврџувањето на Вашиоџ рабоџен анѓажман во Белѓрад, да се враџиџиџе во Македонија?

Ќе се доречам за да го речам она што ме прашувате.

Кога тргнав на студии во Белград, јас во торбата го носев само нашиот *сџар* јазик, а тоа е истовремено јазикот на претежниот дел на Македонија, на кој нашите предци се раѓале, живееле и умирале.

Книжевниот македонски јазик го научив, главно, во туѓина и му ја дадов сам онаа синтаксичка цврстина што може да се сретне во моите дела, која никакви динамити не можат да ја разнишаат. Но, го чував и јазикот на моето детство, а *Другаиша земја* и драмите, се сведоштво колку го дочував. Со некоја морничава тага ги слушам сега младите актери, родени, можеби, на село, кога ме прашуваат што значи некое зборче кое до вчера било секојдневно и живо и во нивниот дом. Жално е колку лесно се забораваме и откажуваме од самите себе. Жално е што во цела Македонија не може да се состави еден театарски ансамбл, кадарен да изговори текст различен од говорот на неговото маало. Жално е што Македонија се откажа од својот двоен акцент, од својата изворна мелопеја, од мелодиската линија на претежниот говор на својот народ само и само некој да не ги каже Бугари и слично, од ситни политикантски интереси кои ја затнуваат муцката, но не ѝ даваат да го соцвака лебот. Зошто ние да се плашиме од бугарското влијание, зошто за промена тие да не се уплашат од нашето влијание – докажал ли некој на *чиј* јазик зборуваат тие, па ние да докажуваме кој бил нашиот јазик?

Кога го гледам својот изминат живот, ја гледам истата онаа залудност со која се соочува Лазар во мојата *Кула*. Тој клучен збор, таа страшна *залудност* тогаш, можеби, ми личела на естетска игра, но сега ја знам нејзината гробна тежина. Свесен сум кој бил вистинскиот пат за автор кој имал светски амбиции: да изучи еден голем јазик и да го заборава својот. Никогаш никој не би слушнал за Џојс да го напишал своето дело на ирски, а исто ни за толкумина други гласовити Ирци – Шо, Вајлд, Јејтс итн. – колку само ги има, а тие се горд народ. Но, ја менува ли тоа

стварноста на нештата? Тие избрале еден веќе формиран, култивиран, моќен јазик кој им ја отворал вратата на светската книжевност во согласност со нивната амбиција, а ние – што рекол Блаже – ќе гледаме како другите уриваат нешто многу вредно.

Вие знаете дека јас ја почнав својата книжевна кариера на друг јазик и дека, во еден момент, за разлика од Џојс, се вратив во „Даблин“, да се изразам фигуративно. Тоа враќање – да не се залажуваме – е чисто духовна состојба која нема никаква врска со реалноста на темата обработена во *Смокои*. Јас во Македонија имам една започната градба, опишана во *Кон оруѓаџија земја*: дали таа метафорична плоча, која е и некаков несреќен симбол на Македонија, ќе стане куќа и дом, или ќе си остане плоча – за да го скрие она, под плочата – останува да се види. Не гледам дека е некој особено трогнат поради таквата ситуација. Живееме во свет загаден од политика и материјален успех. Луѓето ги менуваат државите и јазиците како спортистите своите клубови. Верувам дека никој веќе нема разбирање за оние што го жртвувале својот живот за нешто кое никому веќе не му треба. А да се докажува важноста на сопствениот сон, сосема е излишно.

Но, јас знам нешто друго: ништо со нас не започнало и ништо нема да се заврши со нас. Постојат цивилизациски рамки кои ја чуваат сликата на светот со векови. Во рамките на таа слика, има нешта кои се важни за сите луѓе. Една од нив – и веројатно, најважната – е човековата свест и нејзината способност стварноста на светот да ја сочува и да ја преобрази со зборови. Судбината на книжевноста сигурно не зависи од волјата на оние кои убаво живеат и без неа. Таа е мерата на траењето, а не на минливоста. А вистинската животна смисла никој не

може да ја насре. Има ли смисла човек да го посвети животот на она што нема никаква цена на пазарот? Можеби нема, а можеби и има. Ако е важно да се сочуваат смртоносните вируси во тајни реторти, можеби е важно да се сочуваат и заборавените јазици кои некогаш биле канонски. А на победниците кои се поднасмевнуваат и радосно вртат со главите, можам да им кажам само едно: од каде знаете колкава е нашата цена на светскиот пазар додека не нè продадете како што продадовте и сè друго?

Пораките на Вашата литература многувајќи може да се сфатат и како апокалиптични. Дали исцелот има право на ѝсимизам или на ѝголема доза оѝимизам?

И таквото мислење е дел од истата онаа мистификација за која веќе зборував. Можеби оние што мелат книги и души во *Мелница* донекаде личат на јавачите на апокалипсата, но во тоа дело, за жал, нема многу измислени реплики, а натолено е со хумор само затоа да не се разбегаат гледачите. Поминавме низ едно време кое зад себе остави пепелишта и трупови, зар тоа треба да се премолчи? Или е грабежот оправдание за опожарените светови? Кој има право да ја сугерира розовата врвulка низ животот столчен од оние на кои им беше доверен да го чуваат, за наши пари, мачно издвојувани со години? Може ли да се пресмета колкава е нашата вина штом сме го оставиле светот на оние што не ни се до колена, да се распакаат кога ќе им се присака, на влезот во новиот милениум кој ќе биде нивен и ничиј повеќе. „Е, да имаат причина за болка како јас“ – ама немаат. Еден од оние што учествуваше во уривањето на Југославија, во времето кога излезе

Кулаиџа, ми забележа дека таа книга „бездруго е пишувана во дебела ладовина“, штом е натопена со толку животна енергија. Тој ми го префрлуваше, очигледно, големиот оптимизам, што ли? Мојата сопруга, која се разбира во тие нешта, понекогаш се чудеше зошто во моите драми и никаквеците биле дадени како да се добри. Па, бездруго, затоа што со ликовите мора да се живее со години, како со улаво семејство, како да ги истрпиш ако се толку лоши, инаку би станале неподносливи, би го раскудиле и писателот, а камоли читателот и гледачот. Литературата е давање, дар, дури и тогаш кога расплачува, а песимизмот и оптимизмот се јазли на енергија, а не состојба на свеста. Литературата го следи својот пат и не може да биде одговорна за она што се гледа покрај патот. Во една книга за Чехов, имам забележано: „Грчката трагедија покажа дека човекот не може да излезе на крај ни со надворешните сили, ни со судбината, ни со самиот себеси, но дека неговиот пат, неговата борба, неговата потрага, целосно ја надраснува таа судбина. Едип не може да се откаже од потрагата што го води во пропаст, дури и мајка му кога го моли, зашто вистинската пропаст би била токму во откажувањето. Видливиот трагичен исход е налик на конечност на судбината, а потрагата е нејзината бесконечност: во тоа е трагичната убавина на неизбежниот пат“.

А тоа е и вистинскиот одговор на Вашето прашање.

(Скопје, *Денес*, 9 февруари 2006,
Марија Нововиќ)

ПРАВИМЕ ПОДОСЛЕДНА, А НЕ РАМКОВНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА

Академикот Митко Маџунков, кој е избран за раководител на Лексикографскиот центар на МАНУ, по откажувањето на Георги Ефремов, остана единствен кандидат и за главен редактор на новата Македонска енциклопедија.

Со оглед на тоа дека процедурата за избор на главен редактор сè уште не е завршена, тој, како што вели, за да не создаде забуна, зборува само од позиција на раководител на Центарот. Иако некои академици негодуваа дека извршувањето на двете функции е проблематично, Маџунков тврди дека во Правилникот на МАНУ не постои такво ограничување.

Чувствувате ли голема одговорност со доделувањето на оваа функција, со оглед на сите контроверзии што следуваат по објавувањето на Енциклопедијата?

Чувствував одговорност во моментот кога се согласив, на наговор од повеќе угледни академици, да ја прифатам таа работа, сметајќи ја важна самата по себе, а и со оглед на контроверзноста што ја спомнувате. Сега повеќе чувствувам некаква непријатност. Енциклопедијата може да се работи само во атмосфера на мир и консензус. Тука нема место за

лични амбиции. Ако постои некој кој таа работа ќе ја изработи подобро од мене и ако во тоа ме убеди со својата концепција, ќе го поддржам. Ако она што (евентуално) ќе ѝ го презентирам на главната редакција не биде прифатено од неа, а потоа од Советот, од одделенијата и од Собранието на МАНУ – па и од компетентното јавно мислење во Македонија – јас со олеснување ќе му ја препуштам работата на оној кој ќе биде поубедлив. Не се вратив во Македонија да правам енциклопедија, туку да го завршам своето дело. Но, нашата татковина е во деликатна ситуација и дел од нашите сили треба да вградиме во некои заеднички проекти.

Во која фаза се подготвувате за новата Енциклопедија? Дали е составена новата редакција?

Редакцијата сè уште не е составена. Првата нејзина задача ќе биде судбината на сегашната Енциклопедија. Сметам дека е тоа завршена работа на која треба да се стави точка, со еден придружен коментар за јавно изнесените критики. Подготовките за новата Енциклопедија ќе почнат кога ќе се реши дали воопшто треба да се прави нова Енциклопедија. Мислењата околу (не)целесходноста на новиот проект, според мене, малку се напнати, зашто и онака се планираше англиско издание, како и проширување на сегашниот обем на Македонската енциклопедија. Изјаснувањето за изработената Македонска енциклопедија, нејзината оценка, и во добро и во лошо, е важна, дури независно од тоа дали и кога ќе биде изработена новата Енциклопедија. Треба да се формулира, на ниво на МАНУ, мислење за Енциклопедијата во целост, а не само за „петте одредници“. Во јавноста се формира едно мислење, што ја подгрева

меѓунационалната тензија, дека „албанското прашање“ е главниот проблем во Македонската енциклопедија, иако во неа има многу поголеми проблеми. А ако не можеме да се договориме околу една книга, како ќе се договориме околу она што е предмет на таа книга? Најлесен начин да се стане популарен е да се дувне во едрото на патриотизмот, за да се стигне на островот на национализмот, опкружен со море полно со ајкули. Но, тоа колку што е лесно толку е и опасно, зашто национализмот – да се потсетиме на зборовите на Данило Киш – не е љубов кон своето, туку омраза кон туѓото. Мојата Македонија се наоѓа во моите книги и кој сака да види каква е, нека земе годишен одмор и нека сирне во нив, па ќе му стане сè јасно. Јас му припаѓам на еден безинтересен свет (во кантовската смисла на зборот), чиј главен интерес е самиот тој свет, а не она што од него може да се однесе во дисагите.

Видов, одблизу, како се распаѓаат световите и што се случува кога го бараш она што веќе го имаш. Нашата навика јавно да бидеме демократи, а во себе шовинисти, не е добра. Упорното инсистирање дека зборот „Шиптар“ не е пејоративен, зашто Албанците така самите се викале, е смешно. Никаква научна постапка не може да ја негира јазичната практика, од која сите знаеме дека тој збор се употребува пејоративно. И некои Срби тврдат дека Чокалија доаѓало од Чик Али (умен човек), но ние знаеме дека е тоа погрден збор, кој може да биде само повод за тепачка. Зборовите еволуираат, а може да се опцуе и кога ќе се каже „добар ден“.

Дали главниот проблем на сѐпаратна Енциклопедија беше што никој немаше увид во неа додека не се испечатил?

Вистина е дека Енциклопедијата првин требало да биде разгледана по одделенијата. Но, исто така, е вистина дека Блаже Ристовски од сите страни бил забрзуван што поскоро да се заврши работата и дека не може сега сета вина да се фрла врз него. Тој е заслужен за откривањето на најважниот Македонец на сите времиња, Крсте Петков Мисирков, за афирмацијата на Пулевски и Чуповски, за формирањето на свеста за македонската нација, а заслужен е и за оваа Македонска енциклопедија која, и ваква како што е, ја собрала претежната граѓа за Македонија на едно место. Во нејзината изработка учествувале многубројни наши научници, универзитетски професори, доктори на науки, литерати – тоа не може да се занемари туку така.

Кои се, сѝоред Вас, најголемите пропусии на Енциклопедијата?

Покрај „петте одредници“, околу кои се постигна општа согласност – барем во МАНУ – Одделението за уметност, на кое му припаѓам и јас, „констатира сериозни пропусти од концепциска, методолошка, стилска и фактографска природа“. Ке набројам на прескок некои „пропусти“ што јас ги сметам за битни. Некои од нив се долг на времето. На пример, од национална концепција за државата, од времето кога е замислена енциклопедијата, може да се направи само национална енциклопедија, што е легитимно. Тоа не значи дека сега ќе се прави некаква „рамковна енциклопедија“, како што иронично забележува академикот Ристовски. Но, секако, треба да се води сметка дека на пасошите на Република Македонија, и Македонците и сите други немнозински народи што живеат во Македонија имаат исто државјанство

кое во светот одамна се израмнува со поимот нација. Од другите концепциски решенија, важно е што целиот корпус на македонскиот народ е застапен, без оглед на идеолошките и националните погледи. Но, не е добро кога не може да се направи разлика меѓу улогата на Тодор Александров и на Ванчо Михајлов, од една страна, и улогата на еден Мисирков или на илинденците, во формирањето на националната свест и на сопствената држава. Енциклопедиите не треба да даваат дневнополитички оценки, но треба да даваат историски судови. Во спротивно, како ќе знаеме поради што некој воопшто е застапен во Енциклопедијата? Во неа, на пример (а такви примери има многу), стои дека е Љупчо Георгиевски (внимавајте на редоследот) „писател и политичар“. Но, може ли тој, како „писател“, да влезе во Енциклопедијата? Одредницата, или, да бидам попрецизен, насловот на одредницата, не е доследно формиран: ту е двосложен (презиме, име) ту трисложен (презиме, татково име, име). Освен во оние случаи кога е тоа традиционално прифатено (Крсте Петков Мисирков), трисложниот облик не е дел од нашата, туку од една туѓа традиција, која со тоа и се сугерира. Како и да е, пристапот треба да биде единствен, со вообичаено разграничување на истите имиња и презимиња, со почетната буква на татковото име. Импресумот, во потесната смисла на зборот, зафаќа многу простор (на разните титули, дејности, членувања и функции отпаѓа безмалку петина од вкупниот текст, што во најмала мера асоцира на еден провинциски дух). Некои одредници немаат посочена литература, понекаде таа е скудна, а библиографиите се премногу опширни (со сите дела, а не со најважните). Општо земено, има многу малку предметни (стварни) одредници, наспроти

формалните. А предметните и стручните, како и ко-лективните одредници, се душата на секоја енциклопедија. Како последица од тоа, испуштени се некои важни предметни одредници (како „Население“), иако аргументацијата за населувањето е главна во формирањето на некои други одредници. Негде има општи одредници (театри), а ги нема театрите, а негде има наброено руди, а ги нема рудите како одредница. Врската меѓу одредниците е слаба, тие не посочуваат едни на други. Поетите што го добиле „Струшкиот венец“ се обработени посебно (наместо да бидат собрани во една одредница, освен најзначајните, и тоа од гледна точка на Македонија). Толстој влегол во Енциклопедијата затоа што бил посетен од Димитар Ризов, но Димитар Ризов го нема. Достоевски не влегол затоа што некој не се сетил да го внесе преку одредницата „Преводи“. Има посебни одредници за книги и филмови, а ја нема првата книга во која сме споменати, зашто, како што реков, ја нема ни одредницата „Преводи“, па да се види дека *Илијада* била преведена од Петрушевски. Намерно давам поединечни и маргинални примери, но нив ги има безброј, и тие зборуваат за отсуството на чувство за композиција и, во краен исход, за недостиг од вистинска концепција.

„Силјан Штркот“ е ремек-дело за кое јас прв сум пишувал пред дваесет и осум години, но тој расказ не може да има посебна одредница, туку треба да биде обработен таму каде што му е местото, како и сите поединечно спомнати книги или филмови. Цели важни дејности се пропуштени (освен театрите, и модерната музика и што уште не), а влезени се личности на кои не им е местото во една енциклопедија. Во ваков обем на Македонската енциклопедија би морале да бидат застапени (да се

ограничам само на литературата) автори како Љубен Ташковски, Миле Неделковски, Зоран Ковачевски, Лилјана Дирјан, Никола Маџиров и други. Некои од нашите најеминентни автори, како Богомил Гузел, претставени се на понижувачки начин. Во обработката на некои важни одредници (на пример, за градовите) се пропуштени многу клучни факти. Некои одредници се работени според „Википедија“ и слични извори, а некои се завршуваат таму каде што им завршил изворот (последната печатена книга на соодветна тема). Не е усогласена транскрипцијата на античките имиња. Текстовите на повеќето одредници се дадени, главно, во минато неопределено свршено време (со кое се создава впечаток на прекажување и оддалечување), наместо во историски презент или некое друго посоодветно (и договорено) граматичко време итн. Тоа се само примери што ги набројувам вака бегло, од глава, но тие посочуваат дека е нарушена пропорционалноста, еден од најважните елементи на секоја енциклопедија, а таа (не)пропорционалност се однесува буквално на сите сегменти на Македонската енциклопедија, на односот на цели епохи едни спрема други (антиката во однос на христијанската ера, времето без писмо во однос на периодот со писмо, Втората светска војна во однос на Балканските и Првата светска војна), или на структурите едни спрема другите, или на застапените личности, обемот на текстот и сл.

Македонската современа литература, уметност, музиката во целост (која нè одржала низ векови), не се прикажани соодветно во однос на некои други области, многу маргинални појави се набројувани во бесконечни низи, наместо да бидат систематизирани (со помошта на спомнатите предметни или колективни одредници, па во составот на тоа, прикажани

хронолошки и сл.). Има безброј материјални грешки, од секаков вид, измешани се умрени и живи, во „Огледало“, Ташко Ширилов набројува низа такви и слични несмасности. Ние, во Центарот, имаме еден куп забелешки дојдени од разни страни. Тие ќе бидат систематизирани и искористени кога ќе им дојде редот. Би можел да редам, но тоа е бесмислено. Има соработници што напишале речиси илјада одредници, тоа е несериозно.

Дали ќе се иправаат измени само на сѳорниите одредници за кои се иобуни албанската иоѳулаѳија или ќе се коригираат и овие други ироѳусии?

Веќе реков дека одредницата „Албанците во Македонија“ се базира врз статистички податоци, а дека нема одредница за населението на Македонија воопшто. Па, Енциклопедијата е книга за една територија. Кој живее на таа територија? Нам статистиката не ни оди по прилог, ќе излезе дека во минатото повеќето се изјаснувале како Грци, Бугари или Срби. Ако е така, треба да се каже и да се објасни тоа, како што тоа го прави Мисирков. И Одисеј рекол дека се вика Никој, да спаси глава од Полифем, но значело ли тоа дека не бил Грк? Не, тоа значело само дека бил итар и тоа му го признава сиот свет. На сите ни е јасно дека Мајка Тереза не може во одредницата да се именува со македонско презиме, освен во текстот, како илустраѳија на насилствата над имињата што се вршени врз албанскиот народ, впрочем, како и врз македонскиот (така што, претежно, народниот облик на македонските презимиња е заменет со туѓ). Впрочем, што значи самото присвојување на една важна личност? Се јавија гласови и од други страни дека Мајка Тереза била Влаинка, а можат да се јават

и од трети, но ќе остане фактот дека добитничката на Нобеловата награда за мир и, можеби, идната канонизирана светица, през целиот свој живот, повеќе била позната во светот одошто во градот на своето раѓање. Чија е тогаш?

Што се однесува на механичката симетрија, јас сум голем противник на таквите идеи. Не може квантитативните мерила од сегашноста, да станат мерило за формирањето на свеста на еден народ низ историјата, сè до формирањето на неговата држава и на сите атрибути што неа ја олицетворуваат. Албанците се разумен народ, и тие самите се свесни во колкава мера од нивната кооперативност зависи иднината на Македонија. Во моментов, тие му се потребни на македонскиот народ одошто ние ним, распоредени се во три држави, имаат општа светска поддршка, а нам ни се заканува „реката Вардар“, само ако се продолжи со препознавањето и оспорувањето на нашите интереси и иднина. Денес, сите го слават Мисирков, го шетаат како процесија низ градовите, но дваесет и три години откако ја напишал најзначајната книга за Македонија, бил оставен да нема кој да го подигне од одарот и да го погребне. Каде беше тогаш Македонија, како што со право се прашува и Јордан Плевнеш. Во еден период од сто години, тој е единствениот комплетен Македонец, единствениот интелектуалец во чиј дух се собрани на едно место сите доблести. Како тоа, денес, да не се препознава патот што го посочува тој? Тој е роден во Пела, родното место на Александар, но не ја посочува Пела за главен град на Македонија, туку Битола. Зошто? Затоа што е потребно средиште. Неговиот роден говор, со сите други југоисточни говори, е, главно, говорот на македонскиот народ, а тој го посочува по тогашните

сфаќања провинцијалниот, некнижевен централен говор за литературен јазик на Македонија. Зошто? Затоа што е потребно средиште. Тој нигде не го спомнува турскиот јазик, официјалниот јазик на (империјална) Македонија како опасност за нашиот јазик, туку ги спомнува оние јазици што сакаат да го заменат својот за наш или да го продадат својот како наш. Турскиот јазик за Мисирков не е проблем, затоа што постои паралелно со нашиот, а не наместо нашиот. Зошто сега таа очигледно симетрична ситуација не се препознава? Зошто по чаршијата се теглат „џваки“ дека албанскиот јазик го загрозува македонскиот кога е очигледно дека Албанците го чуваат нашиот јазик и дека, просечно гледано, поточно зборуваат книжевно македонски, одошто ние самите.

И во Брисел, Енциклопедијата беше сѝомнаѝа како арџуменѝ за меџуеѝничкиѝе односи во земјава. Како ќе излезе на крај научнаѝа корекѝносѝ со ѝолиѝичкаѝа? Како, на ѝримеѝ, ќе биде ѝреѝиѝирана 2001-ѝа?

Не знам во која мера енциклопедиите треба да ја обработуваат историјата стара девет години. Можеби е тоа изнудено, затоа што сме млада држава. Како и да е, таа материја треба да се обработи објективно. Од денешна гледна точка, нашите востанија против Турците би биле окарактеризирани како бунт против легалната власт и тероризам. Во актуелното време Европа била на наша страна, зашто и самата била задена со верска омраза. Сега работите стојат поинаку.

Кога се отвори војната во поранешна Југославија, некои пријатели ме прашаа: „Што ќе правиме сега?“ Реков дека нема да ја прифатам понудената војна,

но ќе ги прифатам последиците од својата одлука. Мене ми се чини дека луѓето премногу лесно се соживуваат со мислата за војната. Обама, на пример, доби Нобелова награда за мир поради надежта што ја разбуди кај миротворците. Од друга страна, тој вели дека некои војни се нужни. Природно, никој не може да биде избран за претседател на најмоќната воена сила на светот ако каже дека е против сите војни. Но, ние што немаме такви обврски, можеме да кажеме дека ја отфрламе стварноста на војните, дури и како психолошки прифатлива стварност. Општа карактеристика на нашите балкански сраженија беа доброволците кои, сега, насекаде, од Македонија до Хрватска, бараат пензии. Прашање е, меѓутоа, што ги терало тие луѓе да се јавуваат доброволно во војна, дали патриотизмот или, можеби, интересот. Толстој смета дека никој нема право доброволно да се јави во војна, иако главниот јунак во *Ана Каренина* му загинава токму како доброволец. Кога ќе те подбере државата, таа има и морална и секаква друга одговорност, а кога ќе се пријавиш доброволно, тогаш ти самиот отвораш своја приватна војна. „А кој има право да ѝ отвори војна на Турција?“ – вели Толстој.

Основното прашање за мене не е кој што направил во „меѓуетничкиот судир“ (зашто се знае што се прави во војна), туку зошто тој судир не бил спречен. А војната треба да се спречи пред да почне, и добро се знае кој треба да го стори тоа. Одговорноста е секогаш нерамномерно распоредена меѓу оние што се помногубројни и оние што полесно се фаќаат за ножот.

Колку време ќе биде потребно за изработка на новото издание ако за претходната беа потребни десет години? И од каде ѝари?

Сегашната Македонска енциклопедија не е работена десет години, туку многу помалку, а и за изработката на новата Енциклопедија ќе треба приближно онолку време колку што требало и за старата, од моментот кога ќе почне да се работи. Доколку се смета дека овој проект е важен, ќе се најдат пари.

(Скопје, *Нова Македонија*, 17 февруари 2010,
Весна Дамчевска)

ТРЕБА ЛИ НОВА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА?

Зошто е неблагодарно креирањето на нова енциклопедија?

Неблагодарно е во секоја смисла. Тоа е компликувана работа, а уште покомпликувана е состојбата во која се наоѓа новата редакција. Веќе постои изработена Енциклопедија. Новата Енциклопедија, таква каква што јас ја замислувам, треба да биде и некаков коментар на постојната, а некои нејзини пропусти треба и да се поправат. Треба да биде сосема поинаква, а од друга страна, сакаме да признаеме или не, повеќето луѓе постојната ја доживуваат како високо национално ориентиран проект, додека новата бездруго ќе биде етикетирана како „ревизионистичка“.

Значи, не е лесно да се биде македонски Мирослав Крлежа?

Не е лесно да се биде ни хрватски Крлежа, а камоли македонски... Тоа се крупни и сериозни зафати.

Дали Вие како главен редакџор имате таква круйна, просветителска задача?

Ниту еден човек не би прифатил ваква работа без некакво просветителско зрно во себе. Ако ви е

литературата основната определба, како што е случајот и со Крлежа, енциклопедиските проекти се, веројатно, на штета на сопственото творештво. Покрај тоа, се влегува во една нова област. Крлежа, по Втората светска војна, објави некои од своите најзначајни дела, како *Знамиња*, но во тој период од пошироката публика беше запомнат особено како лексикограф, како државен човек што изработува енциклопедии. Да не влезеше во политиката и во државниот естаблишмент, веројатно ќе беше уште поценет во светски рамки. Но, доаѓаат моменти кога авторот, покрај индивидуалното творештво, мора да води сметка и за работите од национален интерес.

(Ке) зо има ли Крлежа во Македонската енциклопедија?

Крлежа веќе го има во постојната Енциклопедија, како добитник на „Струшкиот венец на поезијата“, но не е истакната важноста на неговата врска со Македонија. Сè што е во составот на она што се подразбира под *македоника*, треба да биде застапено така како што заслужува. Тоа важи и за делата во кои се споменува Македонија. Крлежа е еден од оние кои имаат пишувано за Македонија, а и други автори од соседните земји нè имаат задолжено. Постојната Енциклопедија во тој сегмент има мошне пропусти.

Прејседателот на МАНУ, Старделов, кога се повлекуваше Енциклопедијата, изјави дека за неа лексикографијата и не е наука, ја би било подобро Енциклопедијата да се прави надвор од МАНУ?!

Академикот Старделов е мудар човек кој знае да ги процени работите, и тука има право. Ако сме порадикални, можеме да кажеме дека Академијата

дури не треба да се занимава ни со науките на ваков начин, туку тоа да им го препушти на институтите и на факултетите, а таа, по угледот на многу светски академии, да биде само репрезентативна институција. Меѓутоа, прашање е дали сме ние зрели за такво нешто. Кај нас, работата на Академијата се одвива по одделенија и центри, а Лексикографскиот центар е, меѓу другото, формиран за изработка на Македонската енциклопедија. Да се чека сега на формирање посебен Лексикографски завод, значи да не се направи ништо. Инаку, лексикографијата, во потесната смисла на зборот, навистина не е наука, но во неа се вклучени некои помошни науки како библиотекарството, а да не зборуваме за книжевната или за уметничката критика, за историјата на културата, за општата и националната историја и сл. Тоа е еден вид компилација, популарна наука. Впрочем, прашањето што е наука а што не е, и самото е посебна и голема тема. Аристотел логиката не ја нарекува наука, туку органон, затоа што сметал дека таа е само орган со кој треба да размислуваме. Според тоа, и математиката, иако е базична наука, може да ја сметаме за органон на физиката и на другите науки...

Зошто се случува една книга да предизвика џолкави џолинички, идеолошки и еџнички судири?

Ова е специфична ситуација. Можеби скандалот со Енциклопедијата има и добра страна, па во Македонија, каде што ни „нормалните“ книги не се читаат, почнаа да се читаат, а не само да се прелистуваат, и енциклопедии! Иако ниту една книга не треба да предизвикува реакции какви што видовме, ниту да се забранува, во Енциклопедијата, сепак,

има пропусти. Тоа укажа на потребата за изработка на нова Енциклопедија.

Колку време ќе истрае создавањето на новата Енциклопедија?

Три-четири години. Една година ќе биде потребна за базичното поставување на концептот на Енциклопедијата, бидејќи треба да се изработи дигитална програма и да се формира дигитална база на податоци.

Што ќе биде со 1.700 неподврзани примероци од постојната Енциклопедија?

Тоа е основното прашање пред кое стоиме на почетокот од работата на новата редакција, и додека тоа не се реши, не ќе може да се тргне понатаму. Всушност, денес и не знаеме дали ќе одиме понатаму, односно дали ќе се прави нова Енциклопедија...

Кoj ќе одлучува за тоа?

Тоа мора да се реши во рамките на новоизбраната редакција и да биде потврдено од Претседателството и Собранието на МАНУ, бидејќи ние сме избрани да ги спроведеме заклучоците на Претседателството усвоени на Собранието, кои наложуваа да дадеме анализа на постојната Енциклопедија, да дадеме предлог што со неа и да го претставиме концептот за, евентуално, новата верзија. Најчувствителното прашање ќе биде што да се прави со отпечатените, а неподврзани примероци. Други важни прашања се начинот и степенот на користењето на постојната граѓа. Досегашната анализа покажа дека има многу пропусти. Мојот предлог ќе биде да направиме една

анализа, која ќе ги наброи тие пропусти, па тоа да оди како еден вид анекс на постојната Енциклопедија, и со тоа да се стави точка на тој случај. Не можеме сега да гориме книги или да ги рециклираме! Како што се смета дека секоја генерација заслужува свој превод на *Дон Кихот* така и секоја генерација заслужува своја енциклопедија. Новата редакција на Енциклопедијата е избрана едногласно, а и јас не сакам да работам без консензус. Треба да го видиме интересот на сопствената држава, а тоа не може да се направи само на една седница.

Ако сега се анулира постојната Енциклопедија, тоа, освен што е недопустливо, ќе создаде ореол на нешто забрането, и со тоа ќе се покријат сите грешки, но и она што е во неа добро направено. Не треба да потсетуваме колку академици, универзитетски професори и експерти, се вклучени во нејзиното создавање.

Колку чинеше сегашното издание и колку ќе чини, евентуално, идното?

Сега ги сумираме податоците, подготвуваме опсежна анализа за тоа колку е потрошено за првобитно замислената и нереализирана повеќетомна енциклопедија, колку за сегашнава. Меѓутоа, тие износи не се ни приближно толку високи колку што се шпекулираше во јавноста. Сегашното издание, кое печатарски изгледа перфектно, чини помалку од двесте илјади евра, но не ме фаќајте за збор, бидејќи не се конечни анализите. А што се однесува на новата Енциклопедија, нејзината дигитална верзија, без соодветната опрема и дигиталната база, би била релативно евтина со се англискиот превод кој ќе ја направи разбирлива за цел свет. Се разбира,

можноста да биде преведена на повеќе јазици, вклучувајќи ги албанскиот и сите други јазици кои се говорат во Македонија, е неспорна.

А печатеношо издание?

Според моето мислење, печатењето на Енциклопедијата треба да се врзе за некој издавач, а не за Академијата, која не е професионална издавачка куќа. Како што е вообичаено за енциклопедиите во светот, кои се курентни изданија, тие може да се допечатуваат според потребите на пазарот.

(Скопје, *Калпикал*, 2010,
Н. Н.)

ВО КОЈА НАСОКА ДА СЕ ОДИ

Добро вечер. Кога разговарате со писател, тогаш имате шанси добро да се информирате, впрочем, ќе го прочитате последното дело или последниот роман, ќе се информирате за книжевниот ојус на писателот, можеби и некоја кријка, ја ќе слушате и што друг мисли за него или ќе го следите работи на инспирација. Но, кога за соговорник имате лекар, тогаш е првото невозможно, како лаик, да разберете што е тоа магнетна резонанца или како се дијагностицираат најсложениите невролошки болести. Но, за моја, а и за Ваша среќа, можам да кажам дека моите вечерашни гости се, сејак, силни авторитети, истакнати интелектуалци и општествени личности, кои имаат таква доблест и харизма да умеат да зборуваат разговорно. Еве, затоа и ви предлагам да ги проследите и да не ги проучите минутиите со моите гости, и тоа со академик Мико Маџунков, сега како прв енциклопедист, најнов прв енциклопедист, и со проф. др Мерида Чепреганов, невропсихијатар, кој успеал да извлече и да открие генерации невролози, кој, исто така, може да го среќнате со неговото зудало или, пак, кој умеа да раскажува за шпанскиот маала и за тамошните историски личности. Но, јас на почетокот, ќе го прашам прво мојот гостин, академикот Мико

*Маџунков, дали Виe ̑о ̑ознава̑е ̑роф. Че̑ре̑анов, не дај Боже да Ви за̑реба?**

Токму тоа сакав и да го кажам, не дај Боже да ми затреба, меѓутоа медицината за тоа и служи, што изгледа, на крајот од краиштата, сепак секому му треба, вклучувајќи ги оние најретките болести за кои неврологијата, или неврохирургијата, нема секогаш најдобри резултати, но токму затоа се најпотребни, бидејќи помошта е потребна таму каде што е најнеужна, а не таму каде што може да се заврши работата со аспирин. А тој е врвен доктор.

Ко̑а ќе сирне̑е во книжевнио̑ о̑ус на ̑иса̑ело̑, за да се ̑од̑о̑ви̑е добро, јас можам да кажам, Чудна средба, Убиј го зборливото куче, Над троскотот облаци, Мирисот на земјата, Кула на Ридот, Домот на Александар, Кон другата земја, еве, ова се само наслови на дела од живо̑нио̑ о̑ус на Ми̑ко Маџунков, академик и, би рекла, и шеф на Лексико̑рафскио̑ цен̑ар во МАНУ. Но, јас се̑а би ̑о ̑рашала ̑иса̑ело̑ Маџунков дали Ви се случило, можеби, некогаш да ̑очне̑е некој роман да ̑о ̑ишува̑е во Бел̑рад, да ̑родолжи̑е во С̑румица, да ̑о заврши̑е во Ско̑је?

Изгледа сите мои романи се така почнати или така се завршени, бидејќи јас својата татковина си ја носев секогаш со себе. Педесет години бев надвор од Македонија и чудо е што воопшто и знам да кажам неколку нормални збора. Ако човек не си ја носи татковината со себе, заедно со сите спомени, па и со книгите кои се нужни за

* Од ова „двојно“ интервју, со професорот Методи Чепреганов и со М. Маџунков, освен уводниот дел, се пренесуваат само одговорите на Маџунков.

тоа, многу тешко може да излезе на крај со целата таа работа. Ваквите нешта се исклучително ретки појави. Обично, кога нашите ќе отидат во некоја друга средина, особено ако се успешни, многу бргу се претопуваат. И јас, по неколку години престој во Белград, почнав да пишувам на српски. И, ако тргнев само по тој пат, ќе отидев, нели, подалеку во Европа, ама ќе го изгубев она најважното, јазикот. Така што секогаш водев сметка за внатрешната димензија на нештата, за она што нè поврзува со оние суштини кои се суштините на самото постоење, а не на некој аспект на тоа постоење. Вие ја спомнавте *Чудна средба*. Еве, не се договаравме, ама добро што ја спомнавте, бидејќи оваа година се навршуваат токму четириесет години од појавувањето на *Чудна средба*. Мислам дека сега посебно ќе биде објавена како мало, јубилејно издание, тоа е книга која има стотина страници, но во она време беше пресвртничка. Повеќето од тие раскази влегоа во разни избори, антологии. За жал, во она време, јас повеќе ѝ припаѓав на белградската средина одошто на нашата, па некако се разминавме. Се надевам дека преобјавувањето ќе им биде корисно на младите писатели, можеби ќе ги видат истите проблеми на модерноста кои се вечни.

И шогаш временската дистанца може да раскаже многу. Но, морам да Ве ѝрашам дали, можеби, Ви забележуваат за владеењето на Вашиот литературен македонски јазик и говор, бидејќи, сејак мора да се каже, се чувствувва, до имаше она српскојто меко „л“?

Па, да Ви кажам, јас пред малку реков, за мене е чудо што воопшто можам да зборувам на книжевен македонски јазик, затоа што отидов на 17 години,

останав педесет години надвор од Македонија и, главно, не се дружев со Македонци кои зборуваат книжевен јазик, а основниот говор отсекогаш ми бил струмичкиот.

Вашиот, работниот сѐаж го заокруживе во Белград...

Останав, некако, локал-патриот, од Белград право транзит за Струмица, бидејќи родителите ми беа живи. Во Струмица се зборува струмички, на мојот струмички му дадов книжевен облик таму каде што го употребував, во драмите и во некои други дела.

А има ли во Вашиџе фабули, можеби, содржини во кои се зборува за белградскиџе кулоари или за скојскиџе улици, или, можеби, џовеке сакаџе да следџе некој антички лик од Сџирумица?

Па, има од сѐ по малку. На пример, *Времеџо на ирвасиџе* е чисто белградски роман, еден од најбелградските романи што воопшто се напишани, но не е објавен таму. Од друга страна, нашите теми, проткаени со многу локализми, од *Убиј го зборливотџо куче*, на пример, во белградската средина беа многу добро примени. Белградската средина е поестетизирана средина, со истанчен книжевен вкус, која веднаш ги уочи нијансите во оние раскази што кај нас се сметаа за чисто реалистични. Но, во еден момент, јас речиси незабележливо се раздружив од белградската средина. Кога почна уривањето на Југославија, целата таа ситуација веќе не ми беше прифатлива.

Во џоследниџе Ваши изданија, и во Родното место на литературата, кое се џојави неодамна, но, еве,

и во Кон другата земја, ќе ми дозволиш малку, и во двете книги, предговорот до ишишува академик Георги Ситарделов, но овдека вели, „во своите четире романи: Кула на Ридот, Кон другата земја, Времето на ирвасите и Домот на Александар, Митко Маџунков до ишишува големиот и изражен еј за Македонија во нејзиниот милениумски историски и духовен офајт. Тоа е долго и големо временско раздобје и ја зафаќа и.н. Прва, Втора и Трета Македонија“. Ке ни дозволиш гледачите, да цитирам: „ако Првата Македонија, ќе напише тој, ја обединила Грција и ја раширила нејзината култура низ цел свет, зар истиот тој свет и истата иаа Евроа, што никнала врз нејзините урнини, треба да го сопре дури и нејзиното име? Ако Втората Македонија, по сè на околности, до прифатила христијанството и православието за свој словенски свет, ако го создала, прво, негово и исмо и го сочувала јазикот на кој ќе се служи светиата литургија, зар тоа не е заедничко чедо на сите Словени?“ И морам да го прочитам и претото, „или Третата Македонија, зар иаа може некому да му најакости вака соодолена и оставена без сиомени, несвесна за самата себеси, нека и прота?“

Тоа беше првата средба со Старделов, всушност, ние пред тоа не се познававме. Нашата средба дојде преку таа книга, *Кон другата земја*. Кога ја прочитал, објави во „Нова Македонија“ еден текст, тоа е токму тој текст што е сега малку модифициран, и во него напиша дека е тоа, всушност, најзначајниот македонски роман. Мислам дека Славко тогаш му се налутил малку поради тоа, бидејќи ние, писателите, сме секогаш суетни. Меѓутоа, Старделов тврдеше

дека е тоа Библија на Македонија, обид да се направи една синтеза на сè што е битно за Македонија, плус таа парабола за Александар каде што *визави* современиот живот, прикажан, главно, низ призмата на XX век, е дадена кратка рекапитулација на вкупното време, на она што би требало да е најважно во историјата. Бидејќи е тоа напишано во моментот кога се создаваше македонската држава, кога таа сè уште не беше ни создадена, кога требаше да се посочат примери, јас, меѓу другото, ја направив таа парабола за односот меѓу власта и уметноста низ темата за Александар и Аристотел, просто, да се види во која насока...

Дијалогоӣ ш̄ӣо̄ го̄ ӣрав̄ӣ...

...во која насока треба да се оди, бидејќи, нормално, иако јас ја почнав приказната за Александар, тоа не е приказната што сега се раскажува. Тоа е една духовна приказна во која гробот на Александар е во мојата книга и...

Во исчезна̄ӣо̄ӣо̄ езеро?

...во мојата книга и во исчезнатото езеро. Не се прават мистификации, туку за Александар се врзува можноста за еден духовен подем. Во книгата, меѓу другото, е нагласено нешто важно за улогата на античка Македонија во создавањето на европската, па со тоа и на светската култура. Тие дванаесет години, колку што трае Александровиот источен поход, се совпаѓаат со дванаесетте години на Аристотеловата главна дејност како филозоф. Во оној момент кога Александар тргнува на Исток, Антипатар го води Аристотел во Атина, тој го отвора Лицеумот, и тука, за тие дванаесет години, ги пишува сите свои

дела кои станале темел на европската култура. По смртта на Александар, Аристотел е протеран на Халкида на Евбеја, и таму, тој вели, како божем за да не се огрешат уште еднаш Атињаните спрема филозофијата, мислејќи на Сократ, таму, по сè изгледа, сепак е убиен. И сега, се поставува прашањето: што би било со историјата без тие дванаесет години? Кој кого тука го создал? Дали филозофијата ја создала таа моќна Александрова држава или, напротив, тоа големо царство го овозможило ширењето на хеленската култура, а и на Аристотеловата филозофија која ќе стане темел на европската ученост низ многу векови? Една од моите намери беше да укажам на таа врска, на таа симбиоза меѓу власта и умот. Без таква врска не може да се создаде ништо големо.

А можам ли сега да Ве прашам, еве, сега ги следите претпоставувам актуелните случувања, може ли да исчезнат идентитетите, јазикот, еве, Виe шест децении творите, пишувате на македонски, може ли тој префикс да исчезне?

Јазикот е срцевината на сите идентитетски прашања. Јас моментално водам еден проект кој е исто толку важен колку и Македонската енциклопедија, наречен „Свезди на светската литература“, антологиски избор на светската литература во 560 томови. Ако се преведат добро најголемите дела на светската литература на македонски јазик, нашиот јазик никој никогаш со ништо не може да го оспори. Тоа е суштината на сè. Затоа сите тие расправи се вртат околу идентитетот, а идентитетот се врти околу јазикот. Уште од времето на Мисирков, нема национална тема која не е и јазична тема. Значи, едно е името, а

друго се атрибутите. Дури и да е името променето, еве, и јас, во *Кон друѓаџиџа земја*, пред толку години, често ја споменувам Горна Македонија како стар географски поим, но атрибутите изведени од Македонија, македонски народ, македонски јазик, итн., мора да останат непроменети. Бидејќи, кога веќе зборуваме за идентитет, со идентитетот си имаат проблем нашите Македонци од Егејска Македонија, мислам на оние што поминале на другата страна, па сметаат дека се Македонци и дека јазикот на Македонците е грчки. Во тоа е целата работа. Тие можат да се кажат како што сакаат, но атрибутите кои произлегуваат од основното име не смеат да се негираат. Така што целата таа приказна, во голема мера, зависи токму од нас, т. е. од нашата свест дали сме врзани за основната идеја која води кон единство и опстанок на нашиот народ преку сопствена држава.

Морам да Ве прашам како го оценувате овој проект за издавање на 130 анџологиски книжевни писанија во македонската литература? Знаете, некои критичари малку се и незадоволни во селекцијата на изборот на автори, па и во присушноста на некои писателски кланови кои, иако малку, зедоа повеќе престој. Или се намејнаа, да кажам...

Кога се во прашање тие едигии на македонската Влада, треба да се кажат две работи. Прво, несомнено е добро и важно да се одвојат што повеќе пари за уметноста и за културата, бидејќи уметноста и културата се најевтини дејности, а многу години ништо не се правеше за нив. Она што не е добро, тоа е надредената форма, титуларот. Владата како влада, таа сака да биде по нејзино, но таа не треба

да се меша во сè, а и оној што е ангажиран, не треба да се согласува со сè. Кога, на пример, се конципираше едицијата „Свезди на светската книжевност“, Владата сакаше нешто сосема десетто. Тогаш, во комисијата беше и Боцевски, јас му велеам, „Знаеш што, ова не е добро, треба да се издаде една антологија на светската литература. Цел свет да види дека можеме да направиме нешто добро“. И тој се согласи, комисијата беше сложна и навистина направивме добра едиција. Не беше добро, меѓутоа, што токму Владата беше надреден издавач, од тоа произлегоа многубројни проблеми. Подобро е, од една страна, редакцијата, од друга, издавачите, и да се заврши работата. Но, и самите издавачи не беа подготвени. Пропусти, впрочем, има насекаде каде што се работи. Нобеловците воопшто не требало да излегуваат посебно, оние кои заслужуваат, можеа да влезат во нашата едиција. Или, оваа едиција на македонската книжевност што ја споменавте, тука е очигледно дека концепцијата не е како што треба, изборот е премногу широк. Србите имаат слична едиција, „Српската книжевност во 100 книги“, која и во антикварниците не може да се најде никаде, затоа што оној што ја купил, не сака да ја отуѓи. Ако тие се собрале во сто, ние можеме да се собереме во педесет книги. Инаку, таквите едиции се нужни, тие се важни, ама кога ќе се направи таква едиција, таа треба да трае и да се памети. Нашиот народ сè уште не си го сака јазикот, во онаа смисла, да чита исклучиво на македонски. А тоа, меѓу другото, значи дека преводите треба да бидат извонредни и јазикот во тие дела, беспрекорен.

Е, сега, забележувајте, сè уште не Ве прапувам за Енциклопедијата, но може малку за амбиенцијата

во МАНУ. Еве, Вие сѐе познајте како хуманисѐи, морам да Ве правам како ги појкувате ите повици за една книга да се зајали или да се закоја во земја?

Ама тоа е нешто околу што не треба да трошиме зборови. Ние сме цивилизирани луѓе, како воопшто можеме да разговараме на таква тема? Меѓутоа, се создаде еден проблем кој треба да се реши. И сега, оние кои мислат дека можат тој проблем да го решат на најлесен начин, всушност ја туркаат водата на таа воденица, кон промена на одредници, односно кон рециклажа.

Имаше ли Вие сега став што треба да се случи со Македонската енциклопедија?

Јас имам јасен став. Утре имаме седница на редакцијата, а јас своето мислење го образложив опширно, во пишана форма, без да се консултирам со Старделов како претседател на МАНУ или со некој од членовите на Комисијата. Го изнесувам моето мислење. Се разбира, самата редакција ќе даде свое видување, ама моето мислење морав да го кажам да биде просто како некаква ориентација. Моето видување е дека во овој момент најдобро е да се направи една темелна анализа на Енциклопедијата, со сите грешки кои се уочени, од тоа да се состави еден мал анекс, старата редакција, евентуално, да ги поправи тие пет-шест спорни одредници, и со тоа таа едиција да се заврши. А ние да направиме една сосема нова енциклопедија. Мојата визија е таа енциклопедија да биде, пред сѐ, дигитална енциклопедија. Да се врзе за...

Тоа сакав да Ве правам... Осигуравате на тој концепт, да биде јавна, електронски објавена?

Апсолутно. Прво да се направи јадрото. Старата редакција тргна со изработка на голема, повеќетомна енциклопедија, но се направи оваа, постојната. Половината пари и поголемиот дел од времето се потрошени на она што е започнато, но не е завршено. Електронската енциклопедија бара да се направи јадрото, да се врзе за географската поддршка на *Гуџл*, така што ќе имаме жива географија, со вистински градови и езера итн. И за тоа е потребна голема работа, но гледам дека веќе е формирана комисија за изработка на дигитална база на културното наследство на Македонија, така што сите артефакти, книги, па до филмови, ќе ги имаме во жив облик.

Чекајте, дали тоа значи дека нема да ја доживееме книжевната, илустрирана форма?

Ќе ја доживееме кога ќе ни треба и колку ќе ни треба. Таа работа треба да се врзе за некој издавач. Да речеме, кога ќе се направи дигиталната...

А и одговорот на одредниците ќе остане отворена за менување, дојолнување?

Енциклопедијата е отворена форма. Ќе се договори, да речеме, на ниво на десет илјади одредници. И кога тие ќе се сработат, ќе се стават во мрежа. Од тој момент, тоа е отворена книга која постојано ќе се шири. Исто како „Британика“. Секоја година се додава нешто, а се допечатува еднаш во две, три, пет години, колку што треба. Значи, печатените облици тука не се доминантни. Нив ги одредува пазарот, колку е нужно толку ќе бидат правени, ама главното е тоа и да ја имаме цела Македонија, значи, и жива и виртуелна. Со сите податоци. А не како сега, ако

некој побара некоја референција, треба од Њујорк да дојде во Скопје да бара...

Великото цела Македонија... Дали тоа значи дека остварувајќи на конечното да бидат влезени и истражени сите случувања на просторот на Македонија, а не само на личностите и случувања кои се врзани за територијата на актуелната држава Македонија? Бидејќи, еве, забелешки има дека во вековите од Османската Царство не се обработени во преходната Енциклопедија?

Под цела Македонија се подразбира вертикалата на Македонија. Добро е што во постојната Енциклопедија е внесен целиот корпус на македонскиот народ. И оние кои биле за Македонија и оние кои биле против Македонија. Оние што се сметаат Македонци и оние што се сметаат Бугари итн. И тоа треба така да биде. Ама треба јасно да се каже која е централната идеја на самата Енциклопедија. Дали создавањето на Македонија или растурањето на Македонија? Ако е централната идеја формирањето на една национална идеја, на една македонска идеја која ќе доведе до своја држава, која треба да се организира и потоа да се негува, да се чува итн., се знае кои појави и кои работи тука треба да влезат. Ама, тоа ги вклучува и сите оние кои живееле на таа територија и кои битно придонеле за опстанокот на Македонија. Ја споменавте Турската Империја. Пати се најзаслужни за нашиот опстанок, а ние, во она време, дигавме буни и востанија, како да ни се смртни непријатели. Бидејќи тогаш и Европа беше шовинистичка, верски поделена, ослободувањето од „некрстот“ беше за сите важен. Меѓутоа, кажете ми, дали има друг пример во историјата на човештвото,

некој народ некаде да бил 550 години, а да не го асимилирал домородното население? Тоа не постои. Постои само кај Турците и, воопшто, во исламот, тоа се однесува и на Шпанија, се однесува и на нас. А од друга страна, природно е дека морало да има и буни и востанија, бидејќи тоа упатува дека имало свест за самостојноста, инаку не би можело да се дојде до своја држава. И тие работи, сите, треба да се кажат, да се објаснат. Или, Балканските војни, на пример. Во Балканските војни, Струмица, од каде што сум јас родум, тука е спомената бегло. Балканските војни тука не постојат. А во 1912 година, таму е извршен масакр над цивилното население, Струмица била како собирен центар, Турците барале населението да чека и така се испотепани 5-5.500 Турци. Тие работи се премолчуваат. Во 1913 година, градот е изгорен пак, поради тие наши неслоги меѓу Македонци и Македонци. Затоа, Мисирков кога зборува за гркомани, за србомани, за бугарофили итн., зборува за Македонци. За исти луѓе кои биле врзани за некои пропаганди. Тој, со право, пропагандите ги смета за најстрашни за Македонија, и тие биле страшни затоа што сакале да го елиминираат народот. Ама истовремено носеле и некаква култура што не е за потценување. И сега, не може некој отстрана, кој битно придонел за културата во Македонија, еден Нушиќ, или не знам кој, да не биде спомнат, не се спомнува еден Виктор Лазарев...

Академику, морам да Ве ѝрашам, а дали ќе ги избеѓнејте оние обемни одредници кои ѝ треба да ги задоволат суејниите, еве, на нашиот актуелен политички врв или на врвот на Академијата, или некои други неизбалансираны, да речам, и по обемот, ѝа и по систематизацијата, кои се однесуваат на

некои ишшувања, кои се однесуваат на личности и на настани?

Мислам дека оваа Енциклопедија повеќе треба да биде енциклопедија на значења, а не на личности и настани. Бидејќи ова влече кон еден лексиконски карактер. И тоа е повеќе лексикон. Е, сега, тука се врти кој влегол, кој не влегол, по кој принцип итн. Меѓутоа, фундаменталните работи треба да се објаснат преку некои одредници кои се битни за една територија и не можат, не мора нужно, поединечно да бидат врзани за некоја личност. Како што Француската енциклопедија, на пример, не е енциклопедија на личности, туку на идеи. И по тие идеи, се знаат кои се – слобода, еднаквост, цивилно општество – тргна цела Европа.

Еве, во моментиов се актуелни македонско-бугарските односи и, во двете историографи, меѓу сите досегашни политички елити на двете земји, постојеја желби за присвојување, нели, на личностиите и на случувањата на македонските просјори. Може ли да прашам каков е Вашиот коментар, еве, за Тодор Александров, за Ванчо Михајлов, за Македонскиот литературен кружок, еве, дури сè до ишшелој Венко Марковски?

Тие работи сум ги кажал во повеќе интервјуа и тука треба тоа да се повтори. Пред малку загатнав нешто, сум слушал како за многу пробугарски дејци се вели, па тие се буделе со името на Македонија, со идејата за Македонија итн. Меѓутоа, едно е да се будиш, а друго е да знаеш што си. Бидејќи, кога се верува, а тоа е нивно право, дека се Македонците Бугари, тоа води кон асимилација. Тоа значи дека народот ќе влезе во корпусот на бугарската држава

и дека ќе си го изгуби идентитетот и јазикот, и сè друго. И тоа се тие многу важни работи кои треба да се избалансираат. Јас немам... дури ние семејно сме многу блиски со таа бугарска кауза од времето на...

Познајте е дека цар Борис, по соборувањето во Софија, пребегнува најде во Сирумица...

Не само тоа, туку цар Борис, уште како принц, и тоа заедно со брат му Кирил, кога се одвивал Беласичкиот фронт, тука имал штаб, да го наречеме така, во нашата кука. Тука бил неколку месеци, кај мојот дедо кој бил близок со Фердинанд. Еднаш Чинго ми рече, „Па, дедо ти мора да бил човек од голема доверба кога Царот, во воено време, ги оставил двете единствени свои машки деца кај него“. Па, можел да го извади од куќата, како што би направил денес апсолутно секој. Меѓутоа, тие живееле заедно и од тоа се раѓа една семејна приказна на која не ѝ е тука местото. Значи, немам јас никаква причина да бидам против бугарската, српската или грчката страна, бидејќи насекаде имам корени. Насекаде имаме корени. Меѓутоа, правото некому национално да се определи, не е како правото на еден фудбалер да отиде во некој голем клуб и да земе пари. Ние Македонците го немаме тоа право. Ние сме едноставно загрозувани, а во прашање е и опстанокот на нашиот јазик. Не може да биде сега важно дали ќе опстане некоја перепутка во Амазонија, а нема да опстане еден голем јазик. А нашиот јазик е навистина голем. Суштински голем. И ние за тоа мораме да се бориме. Кој, ако не ние? Затоа јас и се вратив. Да го завршам своето дело, а и да си го доучам книжевниот јазик.

Ве чува ли Зоран Заев, можеби, како сирумички авторитет или како сирумички бренд?

Па, не сум се видел со Заев откако сум дојден,
ниту сум се видел ниту ме викаат. Право да Ви ка-
жам, оваа Струмица е „лимѓн табиеглија“, како што
велиме...

*Од јужниѓ крај... Академику, Ви благодарам
иѓѓ бевѓе ѓосѓин во моеѓѓ „Резе“.*

Ви благодарам и јас, повелете и другпат!

Со задоволсѓво!

(Емисија „Резе“, Скајнеѓ ѓелевизија, ноември 2010,
Јасна Саздовска)

ДАЛЕКУ ОД СВЕТОТ, А, МОЖЕБИ, И НАДВОР ОД НЕГО

И МАНУ, како и мнозубројни институции и здруженија од државава, излезе со реакција поради изоставувањето на издавката „македонски“ од Извештајот на Европската комисија. Реакциите се случуваа во време кога Министерството за финансии одби да даде согласност за вработување на ангажираниите лектори во македонските лекторати во Европа и во својот. Од една страна, се зајвораат лекторатите, од друга, гласно и само декларативно се бориме за идентитетот. Кој е патот во оваа борба?

Не би требало загриженоста за нашиот јазик да ја сметаме за „декларативна“. Ке се вратам малку подоцна на лекторатите. Ке кажам прво нешто за нашиот јазик. Прашањето за македонскиот книжевен јазик е комплементарно со прашањето за името на нашата држава, а со тоа и за нашиот опстанок. Станува збор за јазик на кој барем илјада години живееле и умирале нашите предци, за нашиот културен „геном“. Во некои наши зборови, каков што е зборот храна и многу други, сочувано е повеќе историја одошто во некои учебници по историја. Истото важи за морфологијата и за граматичките облици. Метаморфозата на еден збор низ времето го поминува патот на белутрачето, не може зборот да

стане мазен и цел ако не ни ја издраскал душата со своите шилки. Јас еднаш имам речено дека трајните граматички облици на минатите времиња го чуваат времето подобро од фактичката историја – во нив времето никогаш не поминува. Не само завршените дела туку некогаш и зборовите, а речениците секако, се облици слични на катедралите, кои во своите скутови ја подготвуваат средбата со вечноста. Ние зборуваме за важни работи кои треба да нè надживеат илјадници години, да траат и да сведочат за нас. Што е во однос на тоа она што се случува „на политичката сцена“ и кој каков интерес има да биде ваков или онаков, да постапува вака или онака? Сите ние сме сведетели дека понекогаш големи дела се растураат од интерес. Јас не сакам да ја прифатам таа проекција на историјата како нејзин можен двигател. Можам да поверувам дека загриженоста за својот јазик може да биде и политички мотивирана, но не верувам дека таа загриженост не е искрена и стварна. Впрочем, пропагандата не е нешто ни задолжително, а ни претежно негативно. Напротив. Од државната пропаганда зависи сликата што ќе се создаде за една нација. Тоа важи за името на државата колку и за името на јазикот.

Проекцијата „Свезди на светската книжевност“ е првиот сериозен од истражувачки проект, што се должи на сериозната редакција што ја создадовме, која им предложила нелогичноста и се обиде да постави нови стандарди. Ако „Свезди на светската книжевност“ е првиот проект што би донел квалитетен превод, како би можеле да го објасниме постоењето на прејходно реализираниот?

Кога ја замисливме споменатата антологија на светската книжевност, ние не сакавме да ја афирмираме светската литература – која е доволно афирмирана и без нас – туку да го афирмираме својот сопствен јазик, така што ќе покажеме дека тој има потенцијал да ги изрази сите сложени лексички и стилски особености на најзначајните дела, создадени од памтивек. Така и сега, нас нè загрижува повеќе она што ние треба да го направиме, од она што другите не го направиле.

Ние сè уште не знаеме каков квалитет ќе донесе нашата едиција, чија реализација уште и не почнала. Затоа ќе биде подобро да не создаваме лажна надеж однапред. Преведувачите се тие од кои ќе зависи квалитетот, ние сме тука само да помогнеме. Добри и чесно изработени преводи има и во сите други едicii. Свидетел сум колку професионално Марина Ѓорѓиовска го работеше англискиот превод на мојот роман *Кон другата земја*, во еден сверски краток рок, за една толку обемна и апсолутно непреводлива книга.

Затоа да не се обсираме назад и да се сосредоточиме на оваа тешка задача од која многумина, и во самата редакција, веќе ги фаќа страв, а не верувам дека и повеќето надвор од неа ги согледуваат нејзините амбиции. Во почетокот имаше недоразбирања дури и со некои преведувачи, но кога ја сфатија сериозноста на нашата замисла и дека, во крајна линија, сме ставени во нивна служба – да помогнеме во границите на нашите можности – работите почнаа да се поправаат.

Идентитетот на еден народ е, пред сè, во неговиот јазик како чувар на неговата меморија. И покрај тоа, загрижувачка е нашата голема небрежност кон нашиот јазик, кој е апсолутно загрозен од нас самите. Ќе наведем четири карактеристични појави: едната е

уривањето на мелодиската линија на јазикот и занемарувањето на оној логичен акцент кој е задолжен за значењата; другата е непостоењето на соодветни речници, како и на модерна граматика и правопис, во класична, но и во електронска форма, како автоматски регулатор на елементарната писменост; третата е погрешниот, главно, потценувачки однос кон стариот македонски јазик, скриен под кршотините на нашите, главно, југоисточни дијалекти; четвртата и најважната произлегува од сознанието дека нашиот книжевен јазик не е докрај „кодифициран“ во јазичната практика. Македонскиот јазик е јазик со ретка виталност во кој, да наведам само еден важен пример, сите облици на минатите времиња се живи и сите до еден книжевно употребливи, за разлика од некои други словенски јазици каде што или ги нема или се веќе архаични. За жал, нашата книжевна практика, особено преведувачката, е преполна со погрешна употреба на минатите времиња, со стилски и фразеолошки грешки, со варваризми, со лексичка пренатрупаност со неологизми и несмасни решенија, со една синтакса која не ги користи предностите на слободата, туку создава безредие.

Ние ќе се потрудиме да помогнеме, во границите на нашите сили, нашиот јазик да зазвучи низ големите дела, и лексички и стилски, како еден култивиран јазик со светско значење. Познато е дека националните јазици најуспешно се потврдуваат со својата способност да ги решат сложените лингвистички загатки, скриени во стожерните книжевни дела. Нашиот најголем лингвист, Мисирков, не дава, во своето капитално дело, примери од нашата литература. Но, нема јазик ни без свои примери, а ни без врвни преводи на оние дела што влегуваат во корпусот на општата светска книжевност.

За „Свезди на светјскајќа книжевност“ великије дека е проект шито засјанува во одбрана на македонскиот јазик. Каков е ефектоот шито може да го предизвикаат едичиите кои не се работени на ваков начин?

Јас веќе одговорив на првиот дел од Вашето прашање, а што се однесува на другото – не би правел споредби, ниту би давал вредносни судови од тој вид. Понекогаш се вели дека е подобро да не се направи ништо одошто да се направи нешто лошо. Но, има и такви кои свесно раѓаат деца со малформации, свесни дека им е тоа последната шанса. Некогаш нештата презреваат од чекање, а некогаш се избрзуваат. За „Нобеловците“ е штета што не се дел од нашата антологија, тие автори и дела (то ест, не сите, а оние што тоа го заслужуваат) се нејзин органски дел. Ташко Ширилов во „Огледало“ покажа дека некои од тие дела воопшто не се лекторирани, туку само се потпишани. Во Законот за македонскиот јазик, ако текстот не е лекториран, предвидени се сериозни казни. Но, што значи лекториран – сериозно прегледан или само потпишан од лектор? Одговорноста тука, се чини, ја делат и издавачите и лекторите. Имаме многу скенирани книги чии грешки девет коректори не можат да ги поправат. А книгата мора да излезе без грешки. Тоа е работа на уредниците во издавачките куќи исто колку и на лекторите. Но, и улогата на главната редакција не може да се сведе само на изборот. Што значи изборот без квалитетни преводи? Многу од нашите познати издавачи токму затоа бегаат од вакви големи едичии знаејќи каква работа тука има. Но, од друга страна, без оглед на сите недостатоци, оние што ги изработиле досегашните едичии барем имаат книги

на полиците, а ние засега немаме ништо. Големо прашање е во колкава мера ќе успееме во нашите максималистички планови кои, по правило, имаат многу противници. А и јас самиот сум мајстор за незавршени дела.

На што се должат лошите преводи?

Кај нас постои увереност дека е доволно да го знаеш оригиналниот јазик на делото, па да станеш преведувач. Вистината е сосема поинаква. Кај нас сите го „знаат“, да речеме, српскиот, но има многу малку добри преводи од српски, а уште помалку од македонски на српски. Блискоста и сличноста лажат, истите зборови, синтагми, глаголски облици и др., просто нè мамат со својата препознатливост и создаваат сериозни проблеми и за вистинските познавачи. Рускиот или полскиот јазик имаат по едно минато време, ние ги имаме сите што постојат, и сите се живи и употребливи, но често, мошне специфични. Нашата синтакса е слободна, но никој не е слободен да прави што сака со слободата. Јас, во семејството, имам сопруга и деца од кои сите имаат највисоко можно образование, одлично ги знаат обата јазика на кои пишувам или сум пишувал, па, сепак, не се осмелуваат да преведат еден мој пасус. Преведувањето е професија рамна на оригиналното пишување. Преведувачот не може да ги напише делата на Шекспир, но, ако е добар, тој е должен да го даде секое дело така како Шекспир да го напишал на тој јазик. Што е, значи, потребно? Потребни се дарба, книжевен вкус, врвно книжевно образование, но и многу знаења врзани за јазикот и за стилот, како и еден елементарен, чесен однос кон книжевното дело. Тоа е како обнова на еден град столчен во

војните – тука се плановите, и сега некој треба да го реставрира, да му даде нов лик.

Како што гледате, јас зборувам за тоа како треба да изгледаат добрите преводи, а не зошто се лошите – лоши. Лошото подобро да не го спомнуваме.

Прославата на 90-годишнината од раѓањето на кодификацијата на македонскиот јазик помина без ирејскавници на македонскиот државен врв, со исклучок на министерката за култура. Дали нивното отсуство може да се објасни како негирање на делото на Конески, што беше уште пожестиво пред неколку години?

„Пред неколку години“, таа тенденција да се доведува во прашање основата на својата култура, а тоа е кодификацијата на современиот книжевен јазик, беше општа, не само кај нас. Јас тогаш живеев во Белград, и таму тоа се искажуваше со старата парола „против Вук“, како еден копнеж кон „славјаносерпскиот“ јазик со чија кодификација ние, веројатно, ќе бевме загрозени, но ќе немаше ни камен на камен ни од модерната српска книжевност. Кога ќе дојдев тука по некој повод и кога, по навик, секогаш ќе го спомнев Конески, а го споменував често, исто така, слушав прашања во таа смисла, „Што, пак, толку тој Конески?“ Тие се вообичаени појави во сите пресвртни времиња, кога секоја власт бара свои сопствени стожери. Но, со текот на времето, тие работи се разбиструваат и мислам дека сега нема некаква сериозна тенденција да се негира Конески. Ставот дека Мисирков, Рацин и Конески, се столбовите на нашата модерна култура е базичен став и на МАНУ. Отсуството на власта јас не го поврзувам со некаков негативен однос кон Конески, туку повеќе

со еден ироничен однос кон самата Академија. Ние имавме еден собир по повод дваесетгодишнината на независна Македонија, и на тој собир – каде што можеа да се слушнат многу значајни мислења – немаше буквално никој: ни власт, ни опозиција, ни новинари, ни телевизија, немаше ни „обична публика“, а и самите академици беа проретчени. Тоа нешто кажува, но што кажува секој, нека си замисли сам. Наш базичен проблем е отсуството на рецепција: слабо се чита, не се „консумираат“ оригиналите, а во морето сурогати се избира она што е под рака или што моментално ни треба. Во врска со Конески и со односот на државата, не кон него туку кон она што тој го претставува во нашата култура, сакам да го кажам следното. Кај нас стана вообичаено мислењето дека кодификацијата на македонскиот книжевен јазик била извршена од страна на Крсте Петков Мисирков. Вистина е дека лингвистичките погледи на Мисирков претставуваат теориска основа на идната кодификација, како што неговото дело речиси во целост има државотворен карактер. Но, кодификацијата не е визија, туку стварност: таа не е можна без постоење на сопствена држава и без институции, без училишта и факултети, без образование и рецепција која вклучува еден „систем на лектури“, и секојдневно повторување на нешто што сакаме да биде запомнето. Повторувањето, според тоа, не е само мајка на знаењето туку и основа на секое воспримање. Државната пропаганда е дел од тоа, и во позитивна и во негативна смисла на зборот. Она што постојано се повторува станува обврзувачко, и еднаш формулирано како несомнено и цврсто средиште, се обновува и се одржува самото од себе. Независно од тоа како ќе ги толкуваме настаните по завршетокот на Втората светска војна во

Социјалистичка Југославија, во која Македонија имаше свое катче, јасно ни е на сите дека победничката страна ги внесе победниците во учебниците и во лектирите, но таа страна истовремено ја создаде и Македонија како држава со сите нејзини институции и така ја овозможи кодификацијата на македонскиот јазик во 1945 година. Сега треба да се отиде чекор понатаму: треба да се афирмира целината на тој јазик на кој сè уште му недостасува и голем толковен речник, и етимолошки речник, и многубројни двојазични речници, а над сè, му треба целосна афирмација во јазичната практика и кога се во прашање оригиналните дела, но и преводите, за така луѓето да си го засакаат својот книжевен јазик како главен јазик на својата лектира.

Какви промени се неопходни во Законот за употреба на македонскиот јазик?

Подобро е да нема закони, но да се применува нивната замислена регулатива, одошто да има закони кои не се применуваат. Но, најлошо е кога законите не се добри, а се применуваат лошо. Во постојниот Закон за употребата на македонскиот јазик од 1998 година има по малку од сето тоа: има работи кои не се опфатени, но постојат во стварноста (целината на јазикот), има работи што се предвидени, но не се применуваат (задолжителната лектура не подразбира потпис, туку чист текст), а има и такви кои не се ни добро формулирани ни добро решени. Со Законот е формиран и Совет за македонски јазик, задолжен за „заштита, унапредување и збогатување на македонскиот јазик“, со многу важни овластувања и програмски задачи, но мене не ми е познато како тој работи.

„Законот за употребата на македонскиот јазик“, меѓу другото, ја регулира материјата врзана за лекторите, за таа дејност предвидени се „завршени студии на Филолошкиот факултет – група Македонски јазик, и положен испит за лектор“, итн., но тоа се формални услови кои не се толку важни колку што е важно дали некој навистина го владее македонскиот јазик на лекторско ниво. Таа толку важна дејност, моментално им е препуштена, главно, на „македонистите“, но за таа работа не е доволно да се биде македонист, нужно е и знаење на јазикот од кој се преведува и познавање на други јазици. Сега кога се изработува нашата едиција, ние тоа го чувствуваме, зашто за лекторирање на некој текст на англиски, француски или на германски јазик, треба или да се знаат барем тие јазици или да се има увид во повеќе јазици со кои компаративно ќе се следи текстот. Со други зборови, потребно е широко образование, познавање на неколку јазици и увид во повеќе области какви што се: теоријата на книжевноста, естетиката, лингвистиката и др. Нашата редакција смета дека Законот, секако, треба да се подобри, а ние ќе дадеме и конкретни предлози. Познато е дека Француската академија била основана за заштита на францускиот јазик, без оглед кој академик од која струка бил. Така и сите ние, заедно со Советот, Академијата, факултетите, институтите, библиотеките, театрите, училиштата итн., всушност, имаме заедничка задача да го чуваме нашиот јазик како основа на нашиот свесен живот, односно, како што се вели сега, на идентитетот.

Би суѓерирале ли други начини за подобра афирмација на македонскиот јазик во својот?

„Афирмирањето на македонскиот јазик во светот“ е обврска ставена во Законот. Но, македонскиот јазик, како и секој друг јазик, треба да се афирмира, пред сè, дома. Афирмацијата на македонскиот јазик надвор од Македонија може да се постигне најмногу преку квалитетни преводи. Само врвните дела, прочитани во оригинал или преведени добро, се сведоштво за големината и значењето на нечија култура, па и на самиот јазик. Лингвистиката, како и секоја наука, не може да ја предводи практиката, таа само произлегува од неа. Затоа е нужна една разумна симбиоза меѓу теоријата и живата практика. Според моето мислење, тоа треба да биде и функцијата на македонските лекторати во странство, не само да го прошируваат изучувањето на нашиот јазик туку да станат и преведувачки центри преку кои ќе се афирмира нашата литература со врвни преводи. Сегашните преводи од едицијата „Македонска книжевност“ се корисни како увид, но добрите преводи секогаш се прават во жив контакт со средината и со јазикот на кој се преведува. За нас, *Бели муѓри* е култна книга, но ако од постојните преводи не се гледа во што е нејзината големина, ние треба да се замислиме над тој факт. Школувањето и повеќегодишниот престој во странство, само заради тоа некој да преведе добро една книга, е премногу скапа работа, но ние мораме да најдеме начин како самите да ја афирмираме нашата култура во ситуација кога другите не се заинтересирани за неа, меѓу другото, и затоа што не го знаат нашиот јазик. Добро би било големите издавачи да почнат да ги бараат и да ги преведуваат нашите автори, но тоа е илузорна работа ако ги исклучиме личните „продукции“. Ние се наоѓаме во незавидна положба: македонскиот јазик во однос на големите јазици има речиси иста изразна моќ (за

оној што умее да пишува), но рецепцијата на нашиот јазик, сосе делата создадени на него, е практично никаква. Прашањето на видливоста и, воопшто, на „хоризонтот“, е едно од битните егзистенцијални прашања. Кај мене, во *Кула на Ридои*, пишува дека нашите краишта се „далеку од светот или, можеби, надвор од светот“. А тој роман е печатен во 1980 година.

(Скопје, *Фокус*, 31 декември 2011,
Климентина Илиевски)

ГОЛЕМ БРОЈ КАНДИДАТИ ЗА АКАДЕМИЦИ НЕ Е ДОБАР ЗНАК

Никој не може да ја пишува нашата историја: една асоцијација на балкански академии може да биде добра за размена на мислења, но главните прашања за националната историја не може да се решаваат надвор од земјата.

Своевидна предупредувачка порака, дека голем број кандидати за академици не е добар знак, праќа академикот Митко Маџунков, кој е и главен редактор на идната Македонска енциклопедија, во интервјуто зборува и за тоа зошто смета дека постои колебање околу тоа дали овој капитален проект некогаш воопшто и ќе биде завршен.

Дали овој избор на нови академици ѝ треба да донесе нешто ново, некаква нова ѝорака што ѝ треба да ја карактеризира МАНУ или ќе ѝ остане во знакот на една ѝрадиција?

Односот на Извршниот одбор и на Претседателството беше, според мене, добар што прво се направија извесни насоки за некои елементарни предуслови кои даваат приоритет. Меѓутоа, големиот број кандидати не е добар знак. Тоа е и многу рискантно, ќе се поделат гласовите и неизвесно е дали најдобрите ќе поминат. А нема друг предуслов за да се

случи „нешто ново“ од тој да бидат избрани оние кандидати чии имиња се синоними за „новото“, да не ги именувам, зашто сите ги знаат, само е прашање како ќе поминат.

Очекувајте ли новиот претседател на МАНУ да донесе некои промени, на нејзината позиција во општеството, на улогата што треба да ја има. Во кој правец, според Вас, треба да се менува МАНУ?

Мислам дека ова е раководство на континуитет. Не треба да се очекуваат некои спектакуларни промени со тоа што се тие помлади, енергични луѓе, кои си ја знаат работата и мислам дека добро почнаа. Има и грешки, се разбира, но тоа се вообичаени појави во работната практика.

Ќе се оствари ли подмладувањето?

Голема грешка е што е донесена таа несреќна одлука, МАНУ да се откаже од своите дописни членови. Тоа бил убав филтер за младите кандидати, за да бидат избрани со текот на времето и за редовни академици. Истовремено, тоа е најдобриот начин да се подмлади институцијата.

Вашата неодамнешна изјава за нашиот весник дека „нема волја“ да се работи на проектот „Македонска енциклопедија“ дејствувва мошне несимпатички. На што ја темелите таквата оцена?

Таков е нашиот впечаток, не само мојот туку и на другите членови на редакцијата со кои сум разговарал за тоа, а такви се и фактите: Редакцијата ја заврши работата кон крајот на 2010 година и своето „Мислење и предлог“, едногласно прифатено на

Советот на Лексикографскиот центар, го проследи, со сите поважни материјали, до Претседателството на МАНУ. И тука работата застана. Во меѓувреме, двајца членови на главната редакција од албанската етничка заедница поднесоа оставки, но редакцијата, до ден-денешен, не е комплетирана. На Годишното собрание на МАНУ, во мај 2011 година, јас имав опширно излагање за Енциклопедијата, но тоа прашање никогаш не стигна до Собранието. Исто така, од Лексикографскиот центар и Одделението за уметност на МАНУ потекна иницијатива за изработка на книжевна и ликовна енциклопедија, како нефинансирани проекти, инаку области што се многу слабо обработени во постојната Македонска енциклопедија. Тие влегоа во Програмата за работа, а на Претседателството се избришани на иницијатива на едно друго одделение, без никаков коментар. Тие факти зборуваат самите за себе дека постои очигледно колебање околу тоа што и како понатаму. Тоа го кажувам поради тоа што јавноста може да помисли дека веќе се изработува нова енциклопедија, а нашата работа заврши, главно, во 2010 година. Во меѓувреме, се зафатив со други проекти, исто толку важни како Енциклопедијата, а пред сè, со една голема Антологија на светската книжевност, со над 500 тома.

Може ли ирчиниие за одложувањето да се бараат во најважата дека заеднички ќе се разговара со соседниите академии на наукиите за одредени историски и други ирашања, иа да се случи некакво „усогласување“ на енциклопедискиите одредници?

Јас не сум во тек со целата таа работа. За мене, соработката со другите академии, особено со нашите

соседи, е легитимна и добра. Меѓутоа, никој не може да ја пишува нашата историја: една асоцијација на балкански академии може да биде добра за размена на мислења, но главните прашања за националната историја не може да се решаваат надвор од земјата. Тие може да се решат само со наши историчари и специјалисти. И не мислам дека е ова некој предуслов за да почне да се прави нова енциклопедија. Доволно е да имате јасна концепција и делото ќе произлезе од обработениот материјал. Енциклопедијата е чисто наша работа.

Може ли менувањето на научните сознанија да повлече и пишување на заеднички истории?

Може, постои таква практика, но за нас тоа ќе биде можно во некоја далечна иднина. Сега, на Балканот, секоја нација влече на своја страна. Но, можно е нешто друго, да се промени тежиштето од националното во етничка смисла, кон националното во државотворна смисла, и да се следи низ историјата токму идејата за државата. Но, тука треба да се подвлече дека енциклопедиите не се научни дела во строга смисла на зборот. Проблематиката врзана за потеклото на еден народ, на пример, т.н. автохтоност, не може да се реши во енциклопедија. Во енциклопедијата се внесува тоа што е веќе обработено, таа работи врз основа на готов материјал. Автохтноста не е тема што треба специјално да се обработи за да влезе во една енциклопедија, туку ќе влезе она што е научно обработено и е адекватно за една таква публикација.

Можно ли е некои енциклопедиски одредници да бидат формулирани така што ќе се наведе дека постојат различни гледишта и ставови?

Тој плуралистички пристап е нужен. Но, треба да се гледа целината, бидејќи сега, изгледа, небаре сме биполарна држава и дека се уредуваат само односите меѓу Македонците и Албанците. Тоа е, сепак, квантитативно, а не квалитативно мерило. Турци има помалку, ама Турците биле 550 години тука и многу се битни за опстанокот на нашиот народ. Така е и со другите, Срби, Бугари, Грци, Власи. Работите треба да ги гледаме цивилизациски, во рамките на државата што ја сметаме своја и ја сакаме како своја и сакаме да ја сочуваме како своја.

Дали кај нас изминало доволно време за да може љозитивно да ги ирејираме историскиите настјани во кои се вмешани многу држави на Балканот?

Историското паметење е плитко. Отсекогаш постоела тенденција да се почнува одново. Затоа е многу тешко без осознаена историја да се акумулира она што некогаш било добро и да се отфрли она што било лошо. За нас е најбитно да ја следиме државотворната идеја. Секој има право да тера некаква своја приказна, но што ако во таа приказна нас воопшто нè нема? Можеме ли да ја прифатиме идејата за сопственото непостоење само затоа да му угодиме некому? Асимилацијата е далечна иднина на сите, но никој не ја прифаќа таа судбина веднаш, како ни смртта. Не треба никогаш да се заборава дека Македонија, и покрај големиот државотворен потенцијал, по Балканските војни беше избришана од картата на светот. Ние сме и сега многу сериозно оспорена и загрозна држава. Што значи тоа со името, освен дека ние може да постоиме од денес, но не и од вчера. А каков е тој народ без историја? Ви се дава да живеете без меморија, во спротивно, ќе ве снајде она што ве снаоѓало со векови: асимилација, промена

на идентитетот. Наш дополнителен хендикеп е што ние, поради цели прескокнати векови на културно образование, всушност немаме доволно документи кои зборуваат во наша корист.

Мислиџе дека џоа шџо велиџе дека имаме малку факџи шџо одаџ во наши џрилоџ, дека во комуникаџијаџа со друџиџе истџоричари може да ни биде џроблем?

Тоа може да биде сериозен проблем, ако историските документи се третираат буквално. Во нашата судбина е вградена една базична метонимија. Ке се изјасниш за Патријаршијата за да останеш христијанин, во време на турската наезда, но тие ке те прогласат за Грк. Ке се изјасниш за Егзархијата поради словенскиот јазик, но тие ке те напишат Бугарин. Тоа се метонимиски односи, се изјаснувам за себе преку она што може да ме спаси. Така, од сите документи, нам ни остана само вистината која не е документ.

Како, сџореџ Вас, би џребало да џи џреџираме Балканскиџе војни, шџо би учеле нашиџе учениџи за нив, а шџо во Србија, Грџија, Буџарија, џо џџе академски разџовори?

Во моментов, парадоксално, но вистинито е дека нашето гледиште е најблиско со она на Турците. Затоа што, во еден тежок историски момент, со нив била можна заедничка држава. Основниот проблем со сите други е што од една империјалистичка војна подоцна направиле секој свој ослободителен еп. Тоа е психолошки, да не кажам веќе и генетски вградено во душите на нашите соседи, и тие никогаш нема да се откажат од својата „хероика“. Нивен аргумент е дека неискажливо ја сакале Македонија. Ако е така, зошто не ја оставиле цела, туку ја расчерчиле?

Видовме дека во Албанскиот енциклопедиски речник половина Македонија се ирешира како албанска. Зошто МАНУ досега не реагираше на такво нешто?

Мислам дека МАНУ реагира колку што може. Меѓутоа, јас тоа го гледам и вака: Албанците нас не гледаат, а ние нив не ги гледаме; тие го знаат нашиот јазик, ние нивниот не го знаеме. И тоа е сериозен проблем. Една модерна граѓанска национална држава, ми се чини, многу тешко може да опстане како двојазична доколку сите не го знаат и едниот и другиот јазик, што во нашиот случај не е можно.

Сепак, од каде такви ставови во такви капи-тални изданија?

Сите балкански историографии се националистички и шовинистички. Секој влече на своја страна. На прво место е политиката, која го формулира јавното и секое друго мислење, а потоа доаѓа науката за да го оправда тоа мислење. Нема ништо зад што не стои некој интерес, и нема ништо што не може да се оправда и научно да се докаже во името на тој интерес. Привидно, историографијата се потпира на факти, овој документ, оној документ... Меѓутоа, документите многу често лажат.

Но, зар за автентичноста на албанскиот народ на овие простори, што истадна сиорно, немаме доволно податоци?

За сите тие работи постојат податоци што треба да бидат обработени во рамките на одделни теми, а не како специјални и „ексклузивни“ одредници. Македонците и Албанците што моментално живеат

на иста територија треба да ја следат, пред сè, „еволуцијата“ на таа територија кон заедничка државна територија, а не да бидат опседнати со својата индивидуална приказна или со своите фрустрации. Прашањето за автохтоноста на психолошки план е прашање за тоа кој е постар, па, според тоа, и чие е чие. Тоа се чисто политички теми, камуфлирани малку со наука, а повеќе со национален волонтизам. Јасно е дека сите оние што преживеале на одредена територија имаат врска со „историската вертикала“ од најстарите времиња, односно со предците од античките времиња. Меѓутоа, со кои точно? Македонија е казан во кој вриеле и превреле речиси сите класични балкански народи, Грци, Македонци и Пеонци, Илири и Тракијци, Византијци, Ромеи, Турци, Бугари, Срби – она што нас може да не интересира не е биолошката магма од која сме создадени, туку нејзините духовни резултати, а тоа се оние резултати што воделе кон создавање на нашата држава со сите нејзини атрибути, јазик, писмо, вера, институции, што со еден збор може да се именува како култура. Затоа, централна тема на нашата нова Енциклопедија треба да биде нашата држава со сите модификации низ кои поминала, сè до формирањето на нацијата во државотворната смисла на зборот. Кај нас, многумина сакаат граѓанска држава со сопствена доминантност. Но, ако етносите и народите ја победат нацијата, што ќе остане од државата? Затоа, рамката на сите рамки и централната одредница на нашата Енциклопедија може да биде само државата Македонија.

(Скопје, *Дневник*, 17 април 2012,
Бранко Горѓевски)

НАЈВИСОКАТА ЗАДАЧА НА РОМАНОТ Е ДА СОЗДАДЕ НОВА ПРИКАЗНА

Вашиот роман Птиците од ланските гнезда, во издание на „Три“, награден со „Роман на година“ на „Уџирински весник“, за 2012 година, на специфично возбудилив начин оствори широк прозорец кон еден не толку далечен период, периодот по Чернобил, во кој мноштво урбани ликови во Белград, (преј)чувствувајќи ги драматичните историски промени, прагаат по себеси, по друштвото, по смислата на остворувањето. Живеевте во истиот град, дали доживувањето на тоа време беше толку силно, што го овековечивте во романот?

Во моите романи може да се следи една раскажувачка нишка врзана за „заминувањето“ кое е комплементарно со „враќањето дома“. Мотивите на раѓањето и на исчезнувањето, така, се среќаваат и, на извесен начин, се надополнуваат. Тоа бара да се следи трагата на некои ликови или обединувачки мотиви од роман во роман, што е особено забележливо во романот *Кон другата земја*, со кој, всушност, и започнува „преселбата на птиците“ и потрагата по „старите гнезда“. За оние Ваши читатели што ќе влезат првпат во тие светови, важно е да се забележи дека мојот претходен роман, *Времето на ирвасиите*, претставува вовед во *Птиците од ланските гнезда*. *Ирвасиите* се случуваат во една сабота, во мај 1986

година (веднаш по Чернобил), *Пицициџиџе* го опфаќаат наредниот ден, недела, за втората книга на *Пицициџиџе* да „фати“ малку и од „понеделникот“, односно од идните, не денови, туку – години. Поради тоа, нужно е да дојде до „изместување на времето“, кое, од една страна, ќе стане метафора за лудилото на светот, а од друга страна, „технички“ ќе ја овозможи таа временска згуснатост. Животната рамка на настаните, што Вие ги нарековте „доживување“, е оној извор на животна граѓа од кој никој разумен не би посакал да пие вода.

Вашиџе јунаци на сџранициџе на книџаџа се дирекџно или индирекџно џоврзани со „Библиџекаџа“, добиваџи чудни џораки за учесџво на Конџрес на библиџекариџе на Усџиџеџо, во време коџа џоранешна Јуџославија забрзано се расџаџаше. Вие, својџи работен век, џлавно, и џо џоминавџе во Библиџекаџа на џрадоџ Белџрад, а во овој роман мошне вешџо изџградивџе џовеќе реални и надреални светџови, задрџувајќи џо чииџаџелскоџио внимание од џрваџа до џоследнаџа сџраница. Шџио е, сџоред Вас, јадроџио на ова комџлексно, словџиџо, заокружено дело шџио џо смеџаџе за „Книџа џрва“?

Библиотеката, се разбира, не е работен простор, туку книжевна метафора. Истото важи за Конгресот, што ќе овозможи да се поврзат настаните и јунаците од таа драматична година кога, всушност, и почна „забрзаното распаѓање“, чиј симболичен знак е Чернобил, а средиштен настан „Осмата седница“ (префрлена од временскиот виор една година претходно). Највисоката задача на романот е да создаде нова приказна. Во *Пицициџиџе*, тоа, меѓу другото, се постигнува преку пораките што доаѓаат од непознат извор и ги собираат јунаците, од сите страни на

земјата, во исто време и на едно место. Композицијата, во вид на зраци или на пајакови нишки, ќе ја формира онаа „критична маса“, што потоа ќе ја овозможи експлозијата, кога сè ќе се разлета на сите страни, со што ќе почне „преселбата на птиците“. Галеријата на ликови се градивните елементи на тоа ткиво, во кое секој лик има своја сопствена, често, луда и исклучителна точка на гледање, од чија оркестрација се создава полифонискиот звук со многу дисонантни тонови.

Кои делови од Вас ги омилови, ги изосири, ги дефинираше, ги надгради, работаша во Библиотеката?

Додека работев во Библиотеката, мене ми поминуваа низ раце многу наслови годишно. Тоа придонесе, во мене самиот, да се создаде една библиотека што сега можам да ја прелистувам, без да имам понатамошна потреба да одам во библиотека, што на другите не им го препорачувам.

При обелоденувањето на надградата, на медиумите им ја йосочивите големата важност што ја имаат романиите, особено македонскиот роман, но изразивте и незадоволство од нивниот ирејман во јавноста. Во сијоредба со својот, каде сме ние на ова поле?

Модерниот европски роман ја доживеа својата врвна афирмација во XIX век. Тој век ние го прескокнаме и во него не создадовме ништо слично на роман, ако не го сметаме големиот книжевен сон на Цепенков да го „запише“ сиот народен живот. Тешко е да се замисли какви се последиците од таа книжевна празнина. Мноштвото наши приказни останала нераскажани, а онаа блескава народна култура,

со градови единствени по својата структура, останаа книжевно необработени. Да имавме автентичен роман во XIX и во првата половина на XX век, макар на дијалектите на нашите градови и области, сега нашето постоење ќе беше потврдено со седум златни печати. Во втората половина на XX век, се разбира, нешто е поправено, но не е доволно тоа. Во денешно време, кога прашањето на селекцијата е средишно прашање за тоа, што ќе преживее, а што ќе се фрли во ѓубрарникот, страшна е нашата негрижа за јазикот и за врвните дела што го афирмираат и го чуваат тој јазик. Без вистинско воспримање, без критичка мисла, конечно, без систем на лектира кој, преку секојдневното повторување во образованието, ќе го изостри вкусот, тешко ќе се дојде до онаа духовна храна што е важна колку и лебот.

За Вас, како писател, кои историски периоди поврзани со Македонија преиспитуваат предизвик за истражување и илустравање и зошто?

Писателите го следат својот творечки инстинкт кој често оди по други патишта од оние, националните. Националното во културата се афирмира преку јазикот и уметничката артикулација, а не според темите. Сепак, во моментот кога индивидуалната приказна е претежност во светската уметност (што е особено видливо во филмската индустрија), ние, кои немаме ни доволно време, ни доволно автори, а ни доволно пари, да ги раскажеме сите наши приказни, нужно сме упатени (барем тоа треба да важи за најдобрите меѓу нас) на оние синтетички дела, кои ќе бидат „наместо сите други“, кадарни да сведочат за нас пред светот и пред идните поколенија, пред сè, во составот на јазикот, а потоа и на секој друг книжевно легитимен начин.

Што се однесува на мене, лично, откако ќе се заврши сегашниот циклус, мојата книжевна намера е, ако има здравје и живот, прво да се вратам во детството и во младоста, а потоа да ја раскажам, дијахрониски, историјата на неколку семејства во најдраматичниот период од нашето постоење (првата половина на XX век), па до моето „заминување на студии“. Така, одењето и враќањето ќе се сретнат на појдовните точки.

Како член, ѝаќ, на МАНУ, на што би сакале да им го свртиш внимание на надлежните државни институции и на приватните издавачи при издавањето и презентацијата на македонскиот роман во светот?

Афирмацијата што оди преку јазикот и книжевноста е најтешка, но и најважна за секој народ. Квантитетот, меѓутоа, во таа насока, никогаш не поминува во квалитет. Затоа, нужно е да се избере она, најдоброто што го имаме, селективно, зад што ќе застане компетентната јавност (пред сè, авторите!) и тоа да се објави со врвни преводи кај истакнати светски издавачи. Бидејќи е занемарливо мал бројот на познати светски автори или преведувачи што го владеат нашиот јазик, авторските преводи треба да се работат врз основа на буквални преводи, со соодветни препеви (за поезијата) и доработки (за прозата). Успехот зависи од делата што ќе се понудат и од финансиската поддршка на државата, доколку е таа заинтересирана за афирмација од тој вид (приватните издавачи можат да го следат само својот интерес).

(Скопје, Ујирински весник, 19 март 2013,
Катерина Богоева)

МАКЕДОНЦИТЕ СЕ ИЛИ ПОМАЛКУ ХРАБРИ ИЛИ МОШНЕ ПЛАШЛИВИ

Континуирано се пројавуваат тези околу соработка со Грција и идентитетскиот корџус на ирашања. Периодично се засилуваат и внатрешните полемики – кој, кога и од каде го најде македонскиот јазик?

Сите што не ја признаваат државата, не ги почитуваат ни главните атрибути на таа држава. Не треба да се биде многу мудар за да се види дека станува збор за директно или индиректно негирање на Македонија како држава, на националниот идентитет и на македонскиот јазик. Меѓутоа, не е наша работа да се браниме, туку да го афирмираме нашиот јазик како што најдобро знаеме и умееме.

Кој, како и со што, треба да го брани неговото идентитетски код?

Во моментот работам на една голема едиција насловена како „Свезди на светската книжевност“, антологија составена од 560 најдобри дела на светската книжевност што се преведуваат на македонски јазик, но така што целата работа не е им е препуштена само на преведувачите, на лекторите, ниту само на уредниците, туку сите заедно се трудиме да се направи значајна едиција во која јазикот ќе биде

колку што е можно почист. Значи, од една страна, се афирмира светската култура, но од друга страна, преку неа, се препознава македонскиот јазик. Кога имаме една таква капитална издавачка едиција со 560 преведени книги, тогаш и Господ од небото да се симне и да биде злонамерен, па да каже дека не постои македонскиот јазик, тоа никој не би можел да го прифати. Идентитетскиот код најдобро и најсигурно се брани со стабилна држава, која не може да се доведе во прашање, и со атрибутите на таа држава, почнувајќи од јазикот, црквата, па сè до институциите и нивното демократско и правно функционирање.

Колку сјороти со Грција е одбрана на идентитетски прашања, каква разврска би очекувале?

Грчката исклучителност е очигледна и мислам дека секому во светот му станува јасно дека политиката на Атина е неиздржана. Се надевам дека во иднина ќе се зголемува поддршката кон Македонија, додека симпатиите кон исклучивоста на Грција сè повеќе ќе се намалуваат. Грција има големо лоби, Грците имаат многу пари, иако се задолжени и се наоѓаат во криза. Но, вистината не е на страната на Атина. Како што велеше Гане Тодоровски: „Убаво си е името, зошто да го менуваме?“ Дури името и да биде променливо, атрибутите на македонскиот идентитет не смее да бидат загрозени. Треба да внимаваме – кога името станува алиби за комплетна промена на целата културна подлога, јазикот, идентитетот, тогаш нема сила или граѓанин што би прифатиле целосна ревизија или проблематизирање на националните белези. Тоа не може да биде предмет ниту за прашање на референдум.

Во Атласот на европските јазици, пред повеќе години, рејистриран е македонскиот јазик. По неколку десетини илјади книги објавени на македонски јазик, со авијори и дела преведени и на ситрански јазик, дали имаме комплекс на јазична инфериорност?

Не станува збор за јазична инфериорност. Јазикот опстојува во една жива, но и сурова форма на самодокажување на својата автентичност. Ние зборуваме и за потребата, книжевниот јазик максимално да се култивира. Бидејќи припаѓаме на една мала јазична средина, а многу малку луѓе надвор од таа средина го знаат нашиот јазик, препуштени сме самите на себеси, па е доволно да бидеме малку невнимателни, да се чита помалку, да се пишува полошо, па да се создадат предуслови, јазикот да почне да се растројува и самиот да се загрозува.

Во македонската лингвистичка историја доминира кодои на Блаже Конески. Дали би очекувале дека би можело да се реafirмираат односи на Венко Марковски и неговиот оијор кон и.н. „караџица“, слично на големоио буѓарско „EP“?

Мислам дека она што е чисто лингвистичко прашање треба да се решава во рамките на науката за јазикот, а ние, како МАНУ, а и јас лично, сметаме дека во нашата култура јасно се издвојуваат епохите на Мисирков, на Рацин и на Конески, и дека тоа апсолутно со ништо не смее да се негира. За секого има место во нашата национална и книжевна историја. Тоа е тезата и на академик Георги Старделов, што јас ја поддржувам.

Како ја доживувати симболиката со која Маџунков пишува во Србија, објавува во Македонија, а деновите, во Бугарија, е презентираан Вашиот ојус. Дали е тоа словенска и јазична идентификација на овој европски регион?

Многу блискости и преплетености со дел од соседите се остваруваат преку јазикот и културата, чии основи се наоѓаат во заедничките словенски корени.

Како ги оценувате обидите за разбивање на политичките и историските предрасуди во македонско-бугарските односи?

Мислам дека е тоа добар потег, како од македонска така и од бугарска страна. Ние сме блиски народи, нашите јазици, исто така, се блиски и сродни. Постои одделна испреплетеност на културата, на историјата, како и на некои личности, во двете земји. Кога беше во прашање Енциклопедијата, зборував дека треба да се следи судбината на македонскиот народ низ државите во кои тој живеел. На овие простори се испреплетуваат цивилизации и империи, култури, јазици и религии. Сме поминале многу векови заедно и нема никаква пречка историските собитија да не им се остават на историчарите. Од тој агол нема пречки, деновите и делата на апостолите на словенската писменост, светите Кирил и Методиј, заеднички да не се одбележуваат и да не се прославуваат, од страна на сите словенски народи.

Кои се заедничките точки што спојуваат, а кои се сирниите прашања како разделници?

Колку што јас знам, главно, беа сфаќањето и толкувањето на националното, во смисла на државна

припадност или со оглед на етничките корени. Ако се сфати во смисла на државјанство и ако се прифати дека секој има право да се изјасни за оваа или за онаа држава, тогаш може од една нација да се помине во друга. Ние го имаме тој проблем што многу наши етнички Македонци во Грција станаа Грци, во Бугарија – Бугари, ама тоа, во крајна линија, изгледа е нивно индивидуално право и таквата можност на индивидуален избор не може да им се оспорува.

Пред четири години станаа редактор на Енциклопедијата, имаше различни опции да бидат извршени корекции, да се дигитализира со одредени измени. До кога ќе мируваа во менувањето на спорните одредници?

Никогаш досега од нашата редакција немало таков предлог. Првобитниот предлог на Претседателството на МАНУ, кој се разгледуваше на Собранието, даде сугестија за тие неколку спорни одредници, поради што е формирана нова редакција која требаше да види што ќе прави понатаму со Енциклопедијата. На таа проблематика ние работевме цела една година и дојдовме до заклучокот дека не станува збор само за неколку одредници туку дека цели области не се добро обработени вклучувајќи ја целата македонска книжевност и уметност. Поради тоа, донесовме заклучок дека старата Енциклопедија не треба да се чепка и треба да се остави таква каква што е, со некое соодветно образложение. Истовремено, предложивме да се донесе одлука за изработка на сосема нова Енциклопедија, и ние тоа го предадовме до Претседателството на Академијата, меѓутоа нашиот предлог не стигна на дневен ред на Собранието на МАНУ. Значи, поради некои причини, можеби се и материјални, ситуацијата во однос на ова прашање е

статус кво. Сепак, сметам дека прашањето со Енциклопедијата треба да се заокружи, да се најде решение, затоа што не е добро работите да остануваат недовршени. Во меѓувреме, јас се зафатив со други работи и не верувам дека сега би имал волја и сили да почнувам нешто во таа насока.

Велииџе дека би се работило на нова Енциклопедија, но што ќе биде со спорното издание?

Како што кажав, МАНУ треба да донесе одлука за изработка на нова Енциклопедија, а постојната да се деблокира. Секоја промена во веќеобјавеното издание би била ревизионистичка и несоодветна кон делото на претходните автори. Но, новоформираната редакција требаше да даде само идеи и предлози – што понатаму со Енциклопедијата? Редакцијата никогаш немала мандат да состави нова Енциклопедија, ниту да менува одредници, ние бевме избрани да дадеме предлог, што да се прави со оспореното издание.

Кој би ја работел новата Енциклопедија?

Знаете дека беше избрана редакција на чело со мене како главен редактор, а тоа сè уште стои, зашто работата не е докрај завршена. Меѓутоа, помина многу време, а кога еден ден тоа ќе се стави на дневен ред, Собранието на МАНУ треба да донесе решение дали тоа воопшто ќе се работи, односно дали ќе се прифати нашиот предлог или ќе се усвои некој друг. Редакцијата е само орган на Собранието на МАНУ кој имаше обврска да најде соодветни решенија и да даде предлози што да се прави понатаму.

Во моментот кога ги дадовме своите предлози за изработка на нова Енциклопедија, ние бевме

подготвени. Имавме своја концепција, иако тие работи и не беа обврска на редакцијата. Ние никогаш не сме имале мандат ниту да правиме нова Енциклопедија ниту да менуваме одредници, туку бевме избрани да дадеме предлог, што да се прави со спорната Македонска енциклопедија. Ние дадовме предлог и на тоа остана.

Пред извесно време оценивте дека поради неколку одредници би било грешка да се рециклира Македонската енциклопедија. Но, за неа, денес, не се зборува, ниту за нејзината капитална вредност?

Кога внимателно ја прегледав Енциклопедијата, заклучив дека има многу слабости, не се спорни само текстовите поврзани со албанската национална проблематика и со меѓународната заедница. Утврдивме грешки во методолошкиот пристап при изработката на некои одредници, при составувањето на користените формулации, во содржината и обемот на одредниците, па сè до објавените текстови што се однесуваат на уметноста и на литературата. Значи, тоа не е „бенигно“. Во овој период, пред да почне изработката на новата голема Енциклопедија, предложивме да се почне токму со таканаречените „неутрални“ теми, па да се состават, првин, книжевна и ликовна енциклопедија. Тие предлози, во МАНУ, првично беа прифатени, но подоцна, работата застана, не се донесе дефинитивна одлука. Сметам дека иднината е во овој лексикографски приод. Јасно е дека секоја генерација има свои процени. Добро е што ја имаме сегашната Македонска енциклопедија која го носи печатот на своето време. Но, неопходно е да се направи, во догледно време, и нова Енциклопедија.

Во македонската општествена јавност се формира став дека кај интелектуалците постои став кон изложување на критички став. Како би го оцениле влијанието на луѓето што обмислуваат, во креирањето на државните и националните интереси?

Македонците, повеќе или помалку, може да се окарактеризираат или како помалку храбри или како мошне плашливи. Во тоа има некаква вистина. Кај нас, таа борба за леб, за егзистенција, изгледа ги надминува сите дозволиви граници. Човек мора да води сметка за своето опстојување, за егзистенцијата на своите деца, ама интелектуалците треба да бидат слободни и кога го изразуваат своето мислење. Без слободна мисла, загрозени се и столбовите на самата слобода.

Македонија е стабилна онолку колку што ни овозможува, ни дава, нам, како на граѓани, да бидеме општествено и социјално сигурни. Ние можеме и мораме да ги зајакнеме сите институции за да не може да се доведе во прашање опстојувањето на државата.

(Скопје, Фактор, 10 јуни 2014,
Горазд Чомовски)

ЛИТЕРАТУРАТА КАКО СПАС

Уште како средношколец стие почнале да пишуваат поезија и крајки раскази. Што толку Ве привлече кај книжевността за да ѝ го посветите целиот свој живот?

Тогаш ги напишав и првите романи, од кои еден дури и преживеа, но сè уште не е објавен. Што ме привлече? Колку што се сеќавам – а се сеќавам добро – јас отсекогаш верував дека формата на човековото постоење е зборот и дека она што е искажано со збор е исто толку важно колку и самиот живот. Веројатно од тоа чувство се разви она што подоцна ќе го наречам „литературата како спас“. Што се однесува до поезијата, за моја среќа, навремено сфатив дека моето поетско чувство се искажува низ една ритмична проза која, дури и во малите фрагменти, стреми да се развие во поголема целина, додека поезијата копа бунар под сопствените нозе. Сепак, малкумина знаат дека првото што го објавив во Белград, и тоа во „Дело“, беше поезија. Тогаш, повеќето од мојата генерација што пишуваа песни немаа пристап во тоа списание. Тоа укажува дека некои можеби сосила ја избираат професијата, но мене уште тогаш ми беше јасно дека сум вистина голем љубител на поезијата, но не и поет.

Студиравте и целиот свој работен век до поминавте во Белград. Како Ви ја прифативте новата средина, а како Ве прифати тaa Вас?

Во мојот карактер има нешто неодгатливо и за мене самиот. Мислам на онаа непрактична особина првин да освојам некој простор, а потоа да го напуштам без поздрав и збор. Таа особина е вградена во Кирил, кого многумина го поистоветуваат со мене, што е погрешно. Тој се откажал од пишувањето во 1986 година, а книгите за него се напишани подоцна – како да се вклопи тоа? Мојот живот во Белград мене сега ми личи на престој на друга планета или, поточно, на еден поранешен живот. Јас не се јавувам никому, а ни мене никој не ме бара. Тоа отуѓување од градот во кој живеел почна, вистина, уште додека бев таму, приближно онаа година која веќе ја споменав, земена како средишна и во белградските романи. Таму отидов како усвитена глава, а бев примен така како што цивилизираните средини ги прифаќаат надарените деца. Долго време не ни помислував дека би можел да отидам некаде оттаму, или да се вратам дома, во што не веруваше ни мајка ми. Но, јас отидов да студирам, а потоа останав и да живеам во главниот град на нашата тогашна држава, а без своја волја се најдов надвор од неа, во некој друг свет што требаше да го прифатам премолчано. Тоа за мене беше неприфатливо.

Првите Ваши книги се објавени на српски јазик. Ако се погледне Вашата професионална биографија, се добива впечаток дека неколку децении македонската јавност не можела да се запознае со Вашите литературни дела. Која е причината?

Имаше извесно доцнење, но, сепак, не толкаво. Работите, меѓутоа, се забораваат ако не се повтору-

ваат. Не можат да се запомнат трајно оние личности и дела кои не се постојано во фокусот. Кога се играа моите драми од драмската трилогија *Вечна игра*, во едно мало место, за три-четири години имаа околу двесте изведби, речиси секогаш пред полна сала. Во Македонија, не само оние што доаѓаа во Белград, знаеја доволно за мене, а и делата почнаа полека да ми се печатат – како инаку ќе стигнев до МАНУ – но не сум бил во „фокусот“, затоа што секој си ја трчкал својата работа. Така се добил впечаток дека сум отсутен, дури и тогаш кога веќе сум бил тука.

По пензионирањето, Вие со Вашата сојузга Мирјана решивте да се вратите во Македонија. Која беше причината што се одлучивте за ваков чекор?

Кога човек прави некој крупен чекор во животот, тоа обично не го прави ни премногу рационално, освен ако е сметкација, ни премногу ирационално, освен ако бега. Чека да дојде моментот и нешто одна-тре да му го каже тоа. Луѓето почнаа да го напуштаат Белград откако почна разврската, а тоа се засили пред и кога веќе почна бомбардирањето. Едните ја напуштаа лаѓата што тоне, да фатат нов брод, другите бегаа да спасат жива глава. Јас сум скаран со сопствениот интерес, а не сум навикнат ни да бегам. Како што добрите новинари одат таму каде што е најтешко и најопасно, така ни јас не сакав да го пропуштам „големото финале“, да не видам со свои очи што ќе се случи. Се вратив кога работите веќе се смирија. Се пензионирав, престана формалната врска со Белград, а веќе со години не се дружев асолно ни со своите белградски пријатели. Некои тукашни, македонски пријатели, и една група луѓе од МАНУ, како Матеја Матевски, Георги Старделов, Ташко

Георгиевски, или тогашниот претседател на државата, Борис Трајковски, исто смета дека треба да се вратам, дека сум ѝ потребен на Македонија. Мојот прием во МАНУ стана само повод за тоа. Основното чувство ми кажуваше дека треба да го завршам своето книжевно дело на изворот, да го доучам книжевниот јазик, да се обидам нешто корисно да направам. Еден мој белградски роднина, чиј прототип може да се сретне во *Пийицијѝе оо ланскиѝе г̀незда*, имаше обичај да каже: „Македонија е сиромашна, од неа не треба да се зема, нејзе треба да ѝ се даде!“ Јас првин дојдов сам, а потоа дојде и сопругата, која во меѓувреме толку ја засака Македонија што веќе и ја префалува.

Во Вашиѝе романи г̀раницаѝа меѓу реалниоѝ и имаѝинарниоѝ свеѝ речиси не ѝосѝои. Шѝо Ве води додека ѝишуваѝе, фанѝазијаѝа, искусѝивоѝо оо реалниоѝ живоѝ, ѝолиѝикаѝа, носѝалѝијаѝа, ѝрагањѝеѝо ѝо идениѝиѝеѝоѝ или неѝиѝо друѝо?

Во мојот роман *Времеѝо на ирвасиѝе* тие врски се бараат во соодносот на стварното и вистинитото, во постојаната борба стварното да се реализира како вистинито, а вистинитото како стварно. Зашто, она што е истовремено и вистинито и стварно речиси е сеопфатно и без пукнатини; на таквата состојба не ѝ треба идентитет: самата е идентитет.

Во Вашата беседа ѝо ѝовоо Свеѝскиоѝ ден на книѝаѝа минаѝаѝа недела рековѝе: „Онаму каде шѝо недосѝасува земнаѝа храна не ѝреба да се загорчува и онаа духовнаѝа. Авѝорскиѝе ѝрава ѝреба да се ѝочииѝувааѝ, но ѝреба да се ѝочииѝува и ѝравоѝо на чииѝаѝелиѝе чија ѝоѝреба за слободна духовна ѝаѝковина е најважна“. Како се г̀ради слободна духовна ѝаѝковина?

Цепенков вели дека ако сакаш нешто да имаш на Оној свет, треба да го направиш тоа додека си жив. Така е и со слободата. Од делата на секој уметник јасно може да се види дали работел слободно, или само се преправал дека е слободен. Слободната духовна татковина се гради со партиципација на таквите, слободни автори, и со нивното здружување со исто таквите читатели. Но тука се отвора уште една тема: тоа е цената. Како што светот ја отфрли „безинтересната економија“, така ни уметниците (особено најбогатите) нема да се помират со „безинтересната уметност“. Но, тоа нема да ги спречи читателите, освојувајќи ја својата слобода, да читаат книги шверцувани на интернет.

Која е моќта на книѓата? Што е пресудно за една книѓа да има моќ?

Мојата пристапна беседа во МАНУ, одржана пред десет години, имаше наслов „Литературата како спас“, наслов што Старделов го издвои како една од парадигмите на моето творештво. Во *Времето на ирвасиите*, каде што се проблематизираат многу нешта, главниот јунак Кирил го третира Исус не како Господ, туку како книжевен лик, но не за да му ја намали туку за да му ја зголеми важноста. Според него, преку „совршената приказна, мајсторски раскажана“, Исус извршил најголемо влијание врз човечкиот род вклучително врз сите уметности. Она што Црквата му го припишува на Исус, мојот јунак значи ѝ го припишува на литературата што него го создала, која е, според тоа, вистинскиот спас, зашто *книжевниот проект* го претворила во *живошен проект*. Кирил можеби претерува, но тој токму на книгата ѝ ја припишува најголемата моќ: имено, да го чува и преобразува животот.

Пред десетина дена, во Културно-информативниот центар на Република Македонија во Софија беше преиспитавен Вашиот книжевен ојус. Какви беа реакциите?

Во нашиот Културно-информативен центар во Софија владее една многу цивилизирана камерна атмосфера, со постојана публика, малобројна но упатена. Врнеше дожд, јас им раскажав дека во Софија сум престојувал еден единствен пат пред речиси педесет години, кога таму бев на „брачно патување“. Тоа изгледа нестварно, покрај толкавата близина на Бугарија. Ми беше чудно уште нешто. *Времето на ирвасиите* е белградски роман, едно од ретките мои дела што не е објавено на српски, а ете сега токму со него сум претставен во Бугарија. Се случи и една трогателна средба со големиот поет Љубомир Левчев, кој не можеше да дојде поради болест, но затоа утредента ние го посетивме. И тогаш, кога требаше да се сликаме, не сакаше да седи, туку полека и со мака се подисправи. Додека го придржував, се потсетив на последната средба со татко ми, кој исто болен стана да ме испрати до вратата. Само нека е сега за добро!

МАНУ е често иако и прозивана од политичариите и од јавноста да се изјасни за важни државни прашања. Што мислите, треба ли академициите да бидат малку погласни?

МАНУ е, според својот карактер, една конзервативна институција, во добра смисла на зборот, и таква треба да остане. Таа не може да се огради од дејностите поради кои е формирана и да сака, но нема нужда да биде гласна – гласноста честопати ги заглушува аргументите, а таму каде што е мислата јасна може да се зборува и тивко.

Вие сѐ главен редактор на проектот „Свезвисте на светската книжевност“. Колку книги се досега издадени и какво е значењето на оваа едиција?

Од предвидените 560 томови, досега се појавија 270. Станува збор за можеби најамбициозниот издавачки потфат во нашата култура, за една антологија на светската книжевност со која, од една страна, на македонската јавност ќе се презентираат најзначајните книжевни дела кога и да се создадени во светот – од кои голем број досега не биле преведени – а од друга страна, ќе се испробаат вистинските можности на нашиот книжевен јазик. Со оваа едиција се покачени издавачките стандарди, се изработи Упатство за издавачите, Глосар на некоректности, а се пишуваат и рецензии за секој превод и поговор, во кои се даваат сугестии во врска со јазикот и стилот. Покренати се низа важни прашања врзани за најчестите лексички грешки, за употребата на минатите времиња, фразеологијата, состојбата во стилистиката, транскрипцијата на странските имиња, не-стандардниот говор итн. Нашата Редакција смета дека македонскиот книжевен јазик не е докрај кодифициран во јазичната практика и дека тоа треба да се спроведе. Тука сме за да помогнеме колку што можеме, но кодификацијата не може да се спроведе преку индивидуални проекти, туку е тоа работа на државата која треба да ги опфати сите сегменти, од оние законодавните, па до образованието, при што грижата за лектирата е на прво место.

До каде се останатиите кални проекти на Академијата, како што е Македонската енциклопедија за која имаше мноштво критики од јавноста?

Статусот на Македонската енциклопедија не е променет уште од 2009 – 2010 година кога првин

беа донесени познатите заклучоци на Претседателството, односно на Собранието на МАНУ, а потоа новата Главна редакција, со мене како главен редактор, ја заврши својата работа и достави свој предлог на понатамошно разгледување од страна на органите на МАНУ. Суштината на тој предлог беше постојната енциклопедија да се одблокира со еден краток придружен коментар, а истовремено да се донесе одлука за изработка на нова енциклопедија, но тоа остана само предлог.

Вие сѐе раководиѝел на Лексикоѳрафскиоѝ центар кој сѝоред најавиѝе ѝреба да ја ѝрошири својата дејносиѝ. За што сѝанува збор?

Помеѓу научната и уметничката дејност на МАНУ со текот на годините е создадена значителна диспропорција. Поради тоа, се наметна потребата Лексикографскиот центар да ја прошири својата дејност и да стане Центар за уметности и лексикографија, а да биде врзан, пред сѐ, за Одделението за уметност. Центарот за уметности и лексикографија ќе продолжи со својата досегашна дејност, но и ќе ја прошири со нови активности, а пред сѐ со афирмација на врвното уметничко творештво, како и со заштита и унапредување на македонскиот книжевен јазик, што е една од главните задачи на МАНУ. Предлогот за новите активности на Центарот беше разгледуван и прифатен од страна на Одделението за уметност. Тука спаѓаат некои веќе започнати проекти, врзани за употребата на македонскиот книжевен јазик во книжевната практика; изработка на книжевното списание на Одделението за уметност *МАНУскрипѝи*; изработка на енциклопедија (или енциклопедиски речник) на современата македонска ликовна уметност; изработка на македонска книжевна енциклопедија;

изработка на монографии за македонските градови; подготвување ретроспективни монографии, антологиски избори, избрани односно собрани дела; организирање меѓународни собири, книжевни трибини и работилници за креативно пишување; книжевна награда на МАНУ и др.

Како го оценувате македонското книжевно творештво во последните години?

Оваа година бев претседател на жири-комисијата за „Роман на годината“ на „Утрински весник“. Најмногу ме зарадуваа два дебитантски романа, *Очи со боја на чевли* од Петар Андоновски и *Ненасловена месечева соната* од Давор Стојановски. Додека имаме талентирани и писмени млади автори, имаме и иднина. Освен тоа, имаме и неколку прозни автори кои од книга во книга го потврдуваат своето реноме, како што се Венко Андоновски, Оливера Николова, Драги Михајловски, Блаже Миневски, Гоце Смилевски... Но постојат и автори како што е Ташко Ширилов, кој со еден единствен објавен роман покажал како треба да се пишуваат делата: реченица по реченица.

Ве молам за крајок коментар во врска со Фејсбук литературијата (не знам дали сѐ зајознаен со новиот тренд да се пишува поезија и објавува најпрво на ФБ и на интернет – издавачките куќи како „Блесок“, „Македоника“ и сл.).

Јас сум еден од оние што меѓу првите се вклучија во интернетската ера, така што уште во 1986 година учествував во изработката на една програма за градските библиотеки, позната како Библис, која во тоа време даде речиси спектакуларни резултати. И по

повод Светскиот ден на книгата реков дека, по пронаоѓањето на писмото, кое овозможи да се создаде книга, и по пронаоѓањето на печатницата, која овозможи таа книга да се умножува, компјутерската ера е трет степен на нашата планетарна писменост. Но, со таа речиси апсолутна слобода се отвора можеби најстрашниот предизвик што нè чека во иднина: тоа е селекцијата на печатените книги наспроти неселективноста на интернет, која исто го загрозува вистинскиот избор. Вие можете да го фотографирате својот живот од час во час, но немате уште еден живот да ги прегледате тие фотографии. А на интернет, покрај сето богатство, да не се залажуваме, се наоѓа и сето ѓубре на светот, кое преовладува. „Теророт на Бројот“, што рекол Гомбрович, ги уништува и големите култури, а уште повеќе им се заканува на малите средини, самодоволни и самобендисани, чии естетски критериуми ќе опаѓаат пропорционално со растот на дипломите, докторатите итн. Разновидноста во издаваштвото никој сериозен не ја доведува во прашање, но од она „секој може да чита што сака“, до тоа „секој може да пишува како ќе му дојде“ има само еден чекор. Во тоа е главната опасност: од една страна, нужната селекција трајно ќе уништи *многу* печатени книги, а на интернет ќе се создаде лажна слика дека е спасено она што – поради квантитетот – може да се користи само теориски. Но затоа, на локално ниво, како бурјан ќе расте една книжевна продукција која, негувајќи го просечното, ќе го спушта читателското рамниште сè пониско.

Почнаа да излеѓуваат Вашиите „Избрани дела“ во издание на „Три“ од Скопје. Што можеше да ни кажеше за тоа?

Избраните дела се конципирани според жанровите (роман, раскази, кратки прози, драми, есеи), така што секој од тие сегменти е графички обележан и создава дополнителен избор во избор. Томовите не се нумерирани, со што се потцртува и таквата концепција, а и индивидуалниот карактер на секое дело. Изданието нема тврда подврска, а цврстината и солидноста треба да се бараат во самиот текст. Моето видување е дека, иако еднаш завршените дела не треба суштински да се менуваат, со текот на годините, сепак, можат јазично и стилски мошне да се подобрат, така што, кога ќе останат сами во светот, да им биде макар малку полесно без нас. Овие Собрани дела го даваат конечниот изглед на моите книги. Толку од мене, а нешто да оставиме и за Господ.

Сирумичкиот театар „Анион Панов“ со Ваша драма ќе го прослави големиот јубилеј – 65 години од основањето. Какво е чувството да се вратиш дома, но и во театарот?

Во вакви мали средини човек не би требало да се занимава со театар. Кога ќе видиме какви колосални глупости биле снимани во светот во вид на (божемни) култни филмови, а со врвни актери кои практично можат сè, човек не знае што да мисли за ова наша ситуација со „осум овци, девет кучиња, а дванаесет овчари“, како што се вели, слична на она кога Господ со глина и плуканка ги правел луѓето. Тоа е апсолутно истата ситуација како да се наоѓаме на пуст остров со една книга во џебот и со неколку зашеметени бродоломници што решиле да направат претстава. Но, работата е токму во тоа: другото секој го може, но ајде сега од ништо да се направи нешто. Се надевам дека Бранко Ставрев и актерската екипа – овој пат без моја помош, за да не им ја расипам

работата – ќе направат една тестаментарна претстава слична на некогашните, кога *Сенкаша* (1988) со Александар Думов, Стојан Гогов, Зора Георгиева и другите беше најдобра претстава во Македонија, а според некои, и во тогашна Југославија. Старата екипа сега е десеткувана, но неа ја предводи Мите Грозданов, во кого имам целосна доверба.

Имаше два сина. Трѣна ли некој ѝо Вашише сѝајки?

Синовите тргнаа по своите глави. Постариот е доктор по физика, вработен во JPL во НАСА, во срцето на ЛА, Пасадена, Калифорнија, па или работи на некои фундаментални истражувања или учествува во некои вселенски проекти. Неодамна беа во Флорида на лансирањето на некој шатл за кој направиле инструмент за полесно дишење. Дури и внуката и внукот се појавуваат таму како „специјални“ гости. Внукот исто се вика Митко Маџунков, без згрешено име (јас во л. к. сум Мито), а внуката, која е постара, се вика Сигрид. Најголема мака ми е што не можам да бидам со нив почесто и подолго. Помладиот син, Филип, е пијанист. Како дете беше речиси вундеркинд, свиреше пред полни сали, а сега ги привршува докторските студии во Белград. Во оние тешки времиња, не можев да му помогнам колку што сакав, да го праќам на натпревари и сл., а и сега се чувствувам виновен што остана без моја поддршка. Знаете како е во туѓ свет, сеедно дали си таму роден. Тој свири сè поретко, а поради тоа ми се кине срцето. Тој не е „фајтер“, како Симон Трпчевски, на пример, кого Филип го вбројува меѓу топ-десет на светот и го смета за гордост на Македонија, но е мајстор за рецитали и има еден редок, препознатлив звук. Гледам колку тешко му паѓа тоа несвирење, а јас не сум баш

добар татко, а и не знам како да му помогнам. Сега на You Tube ставил еден рецитал (Шуберт, Дебиси, Рахмаџинов), изведен пред мала публика, кој според моето мислење заслужува големи концерти сали и веднаш би можел да биде снимен за некоја позната дискографска куќа. Можеби тоа го зборувам само како татко? Не верувам. Снимката може да ја слушне секој, па можеби некој од Македонија ќе се сети да го покани. Зашто, ова не е литература која може да чека подобри времиња. Пијанистот треба да свири.

Кога ќе се земе предвид дека сѐ е пензиониран како библиотекар-советник во белградската библиотека, Вашиот книжевен портирет, но и сегашниот ангажман во МАНУ, се добива впечаток дека целиот живот го поминувате меѓу книгите. Имате ли поинакви интереси, хобија, задоволства?

Моментално, хоби ми е да се одморам во Дојран, а задоволство да се уморам копајќи ја бавчата и цепајќи дрва.

(Скопје, Теа модерна, 11 јуни 2014,
Благородна Абрашева-Ноциќ)

НА BLOOMSDAY СО МАРИЈА ГИРЕВСКА

Мојата прва средба со Џојс не беше ни налик на овие денешните можности, или на некоја средба каква си можела да имаш ти, кога, на овие години, кога јас, всушност, не знаев кој е Џојс, ти веќе го преведе *Улис*. И тоа одлично го преведе. Тоа е огромна разлика. Јас почнав да студирам светска книжевност во 1961 година, значи пред педесет и повеќе години, и кога отидов во Белград да студирам, не знаев практично ништо за Џојс, иако отидов да студирам светска книжевност. *Улис* тогаш не беше ни преведен на српски, постоеше хрватскиот превод на Златко Горјан кој мене не ми беше познат. Но, на таа прва година, нормално, бев сосредоточен на изворот од кој ќе настане *Улис*, на *Одисеја*, а не на Џојсовиот *Улис*. На стариот Филозофски факултет во Белград, оној каде што се влегува преку улицата „Кнез Михајлова“ – имено, токму таа година кога почнав да студирам, се раздвои од Филозофскиот и беше формиран Филолошкиот факултет – на Филозофскиот остана во поткровјето редакцијата на едно студентско списание кое во она време беше многу познато и се викаше „Видици“, каде што објавуваше цела една важна плејада на тогашната белградска книжевност. Јас почнав во „Дело“, па во „Студент“, но објавував, исто така, и во „Видици“. И сега, работата не е во тоа туку во нешто друго. Додека одев и се

качував таму во таа редакција, на сидот беа напишани некои, јас тогаш помислив, стихови, кои почнуваа со зборовите: „И тада помислих он или неко други излази на исто“. И одеше сè до она последното, „и да рекох да хоћу Да“. Јас тогаш не знаев за што станува збор, а ми беше срам да прашам. Не знаев дека е тоа крајот на *Улис*, туку помислив дека е некоја поезија и ми се допадна многу и целиот фрагмент си го научив напамет. Помина многу време додека не дојдов јас самиот до книгата и додека не разбрав за што станува збор. Така што, мојата средба со *Улис* беше токму таква – средба со дело за кое не знаев дека е тоа. Тоа ми се случи уште еднаш пред да тргнам на студии, уште додека бев во Струмица, тогаш на Радио Скопје постојано имаше некои фини емисии, меѓу другото, еднаш закачив како некој рецитира една песна, која се завршуваше со оној рефрен „*Nevermore*“, ама јас не слушнав ни чија е песната ни кој ја превел, нели, тоа е оној превод на Гане Тодоровски на песната „Гарванот“ од Едгар Алан По, па исто така кога веќе студирав разбав за која песна станувало збор. Што значи дека нештата се препознатливи. Исто ми беше – на тоа исто Радио, тогаш се вртеше не една програма, туку се вртеа разни работи, меѓу другото и класична музика и јас за повеќето работи не знаев кои се композиторите, но делата ми беа влегле во слухот. Така навлегував, меѓу другото, и во светската книжевност, преку анонимни делчиња кои сосема случајно долетале во мене. Иако во *Улис* има многу покомплексни, поважни места, јас за оваа прилика, од овој твој превод, прекрасен превод на *Улис*, ќе го прочитам токму тој крај, да се потсетиме и да ги поврземе работите. Како што гледаш, ти почна веднаш со преведување. Јас додека да дојдам да направам една ваква едиција, каква што е „Свезди на

светската книжевност“, во која едно од главните дела ќе биде *Улис* во твој превод, поминаа многу години, ама работите едно по друго се редат.

Ми се чини дека возбудиливоста на овој монолог на Моли не произлегува од техничката новина, туку од специфичниот ритам кој тука се постигнува. Нели, секој истакнува, нема точки, нема запирки, итн., тек на свеста, меѓутоа не сум слушал дали некој работата ја коментира во таа смисла, дека тука ритамот, се разбира, тоа не е музички ритам, тоа е сосема друг ритам, ама е неповторлив. Не во онаа смисла дека е најдобар, туку дека не може да се повтори. И илјада пати да прочитате некое место, тоа ќе го прочитате различно. Различно. Како да има илјада вградени ритми во истата работа. Така што, еве јас сега, ова треба да го прочита некоја млада девојка а не некој дедо, ама сеедно... во името на она време кога првпат тоа го видов, ќе го прочитам...

...и стариот замок стар илјадници години да и оние zgodни Маври сети во бело и турбани како кралеви те канат да седнеш малку во тие нивни минијатурни дуќани и Ронда со старите прозорци на оние *posadas* пламнати очи зад решетката се кријат за либето нејзино да го бакне железото и винарниците на крчмите ноќе полуотворени и кастанетите и онаа ноќ кога го испуштивме бродот во Алгесирас стражарот спокоен проаѓаше со фенерот и О оној ужасен порој долу О и море море темноцрвено понекогаш како оган и оние величествени зајдисонца и смоквините стебла во градините на Аламида да и сите оние чудни улочки и розовите и сините и жолтите куќички и градините со рози и јасмините и гераниите и кактусите и Гибралтар како девојче каде што бев планински Цвет да кога ја ставив розата во косата како оние андалузиски девојки или дали да ставам црвена да и како ме бакнуваше под Маварскиот сид и помислив тој или некој друг сеедно и потоа со очи го помолив уште

еднаш да ме праша да и тогаш тој ме праша дали јас би да да кажам да мој планински цвети и првин го прегрнав да и го повлеков надолу кон себеси за да може да ги насети моите мирисни гради да и срцето му чукаше како лудо и да реков да сакам Да.

Ете така, почнавме од крајот за да дојдеме до почетокот. За Џојс, се разбира, можеме да зборуваме цел ден и пак да не кажеме ништо, ама некои работи мислам дека висат во воздухот и добро е да се споменат. За некои од нив нешто сум пишува во мојата книга *Роднојто месјо на лиџерајџурајџа*, има еден есеј што токму така се вика, и меѓу другото и таму се споменуваат некои, ми се чини, важни работи во врска со Џојс. Како прво, останува дилемата дали ние сега ќе ја знаевме структурата на *Улис* да не беше самиот Џојс кој, нели, на Валери Ларбо му ја кажал таа приказна за паралелизмот со *Одисеја* и за сите други нешта што подоцна почнаа да се разработуваат. А дека постои некој паралелизам, тоа е несомнено. Меѓутоа мислам дека сега се претерува со целата онаа схема во која се ставаат сите оние елементи кои ја уриваат, всушност, сложеноста на едно дело, дека за сè одговара некој орган итн. Ако е делото така композирано, тогаш е прекомпозирано. Тогаш не е доволно добро. Набоков, на пример, тоа го отфрла, смета, во својата книга за Џојс, дека тие работи се измислени и дека не е тоа главната и најдобрата страна на Џојс, туку оној луцидниот Џојс, кој се појавува на оние најсилните места, додека други сериозни автори, од најсериозните, како што е Паунд, сепак, гледаат дека тука таков паралелизам постои и тој навистина постои само треба да се гледа на едно пошироко рамниште.

Всушност, потрагата на Телемах по Одисеј и на Стивен Дедалус по Блум, потрагата на таткото по

синот и враќањето на Итака, како дефинитивна цел на целата потрага, е евидентно. Она што е тука навистина фасцинантно е следното: *Одисеја* заокружува цела една митска епоха, поврзана преку тие важни мотиви, а во *Улис* на малото и ефемерното и секојдневното му е дадена митска димензија и е кренато на ниво на вечност. Ниту во еден ден нема таква содржина како што има во тоа дело. Бидејќи деновите, какви и да биле со сите драматики, сепак се обични. Меѓутоа, тука е собрана сета суштина на постоењето, и самата вечност и сè е извртено така што дури и она што е на некој начин испародирано добива митска димензија. И самата Моли Блум, како Пенелопа – Пенелопа е верна, таа е неверна. Меѓутоа, меѓу нив има нешто исто, а она што е исто, тоа е фасцинацијата на Одисеј со Пенелопа и фасцинацијата на Блум со Моли. Во тоа е работата. И тоа е таа преобразба на сџеата кои од различните нешта прават да бидат исти. Тоа е моментот кога во руската книжевност, исто така, верната Татјана Ларина ќе стане неверна Ана Каренина, ама ќе останат исти. И во тоа е таа убавина на големите дела и, се разбира, со оглед на таквата структура, било нужно да се најдат соодветни јазични решенија кои таа ќе ја постигнат густина. Значи, тоа не може... И затоа Џојс е речиси непреведлив, т. е. најдобро може да се почувствува на оригиналниот јазик затоа што во оригиналниот јазик се сочувани сите тие културолошки артефакти, не само лингвистички, од, колку има таму употребени, триесет илјади зборови, кои овозможуваат обичното да стане необично. И во тоа е тој предизвик при преведувањето на *Улис*, нели, ние имавме веќе еден превод на Свето Серафимов, меѓутоа овој твој превод е навистина добар и верувам дека еднаш по дваесет години

можеби ќе го освежиш, зашто тука потрагата нема крај. Малку е да се каже дека јазикот се потврдува со можноста да се преведе такво дело. Тоа е толку сложено што целата таа внатрешна оркестрација, која е невидлива, ако се фати, тоа е веќе доказ со кој може да се каже, еве, и нашиот јазик постои. Инаку, како што зборувавме пред да почнеме да снимаме, и Џојс да останал да пишува на ирски, денес Џојс ќе зборуваше за друг, а за него немаше да се знае, како што не се знае за мене или не знам за кој друг. Тоа е таа судбина на малите јазици. Ама тоа не значи дека се тие суштински мали, дека на нив не може да се искаже сето она... Работата е во дифузијата, работата е во простирањето, работата е кога ќе се открие нешто итн., ама секој јазик кој е вистински стар јазик, како што е и нашиот, може да ги фати тие нијанси и мислам дека кај тебе тоа е и направено.

(Марија Гиревска, објавено на 15 јуни 2015, Bloomsday Skopje: in conversation with the Macedonian writer Mitko Madzunkov. He reads Molly's monologue – his first encounter with James Joyce's Ulysses.)

АКО НЕ ЗНАЕШ ИСТОРИЈА, ЗНАЈ ГЕОГРАФИЈА

Господин во ситуацијата на Телевизија Нова е академик Мишко Маџунков. Господине Маџунков, добровечер и Ви благодарам што сте со нас во Телевизија Нова.

Добровечер. Ви благодарам што ме повикавте.

Особен интерес и многу реакции во јавноста предизвика Вашата изјава пред неколку дена на тема двојазичноста, а се случи токму на промоцијата на идесестте нови наслови од едицијата „Свезди на светската книжевност“. Вие уште предизвикавте неколку пораки за двојазичноста, токму во овој исклучително сензитивен политички период во завршување на изборите. Очекувавте ли дека ќе предизвика силни реакции во јавноста?

Да бидам искрен, очекував дека многу порано ќе предизвикаат внимание, поголемо внимание, некои мои изјави што сум ги дал на бројните промоции што беа одржани досега, но и на други јавни настапи каде што сум кажал ако не исти, барем слични работи. Бидејќи е тоа една стара тема, која се провлекува уште од она време кога во МАНУ имавме проблеми со *Енциклопедијата* и кога бев избран за нов главен редактор. Уште тогаш обрнав внимание

дека фокусот, нашата собирна точка треба да се прекомпонира од националното кон државното и националното да се врзе за државното. Тука се направени големи пропусти, и со уставите, со амандманите особено, десет години по првиот Устав, кога Македонија де факто е направена како некое претпријатие и сега може тука да се прави што се сака. Не можете вие во Америка, ако имате американски пасош, да кажете дека сте Јапонец. Вие сте Јапонец за себе, а инаку, во структурата на самата држава, вие сте Американец. Така е и во Франција, така е на сите места. Целиот Запад е така устроен. Јас реков во оној мој говор дека кај нас, за жал, националното се врзува ту за граѓанското ту за етничкото, со тоа што секој влече на своја страна како ќе му е згодно. Дури во Уставот има можност да се менуваат границите, што е апсурд! Ние немаме резервна држава. Во тоа е суштината.

Во клучнаӣа њорака ш̄ио ја ис̄прай̄ивит̄е њоврзана околу двојазичностӣа, Вие њредӯњредуватӣе дека со евентуално воведување на двојазичностӣа се загрозува њос̄њоењетӣо на македонскиот̄ јазик, а со њњоа и њос̄њоењетӣо на нашӣа држава и на народот̄.

Ама не е можно тоа. Тоа е експеримент што којзнае кој го измислил во својата глава за да ни даде домашна задача која не може да се реши. Тоа едноставно не е можно. Во старите цивилизации постојат натписи на два, па и на три јазици. Но тогаш немало нации. Сега зад секоја нација стои една држава која ја турка, која работи за неа итн. Тоа е тесно врзано за државното. Така што во една држава како што е нашата или сите ќе се изјаснат дека се за Македонија или треба да се бараат други решенија.

Тоа е основното прашање. Сè друго е лук и вода. Кога беше она со Енциклопедијата, застанав во одбрана на Албанците и тоа жестоко, дека го чуваат нашиот јазик со тоа што го знаат итн. Меѓутоа, ова оди надвор од контрола. Имам големи пријатели меѓу Албанците и во МАНУ и насекаде. Луан Старова беше во Редакцијата на „Свезди на светската книжевност“ каде што во 560 книги практично се докодифицира македонскиот книжевен јазик, за да се сочува во најдобар можен вид. И тоа важи за сите. Луан Старова е Албанец, ама исто пишува и на македонски. Она што е напишано на македонски ѝ припаѓа на македонската книжевност.

Двојазичноста е првото и клучно барање во и.н. Албанска илајформа, за која можевме да слушнеме и во јавноста, а впрочем околу неа се кршаат кој-јакта и околу формирањето на новата Влада. Како гледате Вие на оваа илајформа?

Гледам како на диверзија врз државата. Се чудам како никој досега не го поставил прашањето во врска со изборите, дека тие избори не се легитимни во оној дел 70.000 или не знам колку Албанци да гласаат за македонска партија кога никогаш не се случило тоа. Тоа не се случува спонтано. Значи, целата таа работа е организирана. Не треба да бидеме сега параноични, па да мислиме дека целиот свет е свртен против нас. Напротив, помошта на светот ни треба. Во минатото, на пример, на Берлинскиот конгрес во 1878 година, дадена е силуетата на цела Македонија со можност да направиме држава од тоа. Но кога во Букурешт во 1913 година тоа беше оставено на соседите, ја разграбија Македонија и ја направија партал. Зар не е срамно една жртва македонска никаде да не се

споменува, а цела Македонија беше опожарена и уништена?

Оценивте дека во Македонија се случува невидена агресија кога зборуваме и за името, но ише ишо сакаат да го променат името велат дека тоа е единствениот начин за влез на земјата во Европската Унија и во НАТО. Како гледате на ова?

Ви се молам, откако сум дојден тука повторувам дека Македонија е еднаш избришана од географската карта на светот, тоа е во Букурешт во 1913 година. Оттогаш таа влезе со едно свое мало делче во Југославија и тука бевме скриени во федеративноста на Југославија. И никому не му пречевме. Ама кога излезе Македонија од рамките на Југославија, на сите им се причини дека е тоа некој дух од ламба кој излегува и кој сега го отвора повторно источното прашање и прашањето за Македонија. И нормално дека сите агресивно тргнаа. Освен Србија, мора да се признае, и тоа затоа што педесет години живеевме заедно и за тие педесет години тие видоа со каков народ имаат работа, со какви луѓе, се зближивме, се создадоа семејства, така што тука е ситуацијата многу подобра. Инаку, сите други гледаат како да се врати онаа првобитна состојба, значи Македонија да ја снема. Гледате сега што зборува оној американски конгресмен. Триесет години наназад. Во тоа е смислата и на тие усилби да се менува името. Да не турнат поплатко во историјата. Како да сме од вчера. Еве сега да го промениме името, ќе имаме држава од вчера или од денес или од утре. Тоа се бесмислици. Тоа е еден стар народ, тоа е еден јазик, еден од четирите канонски јазици на светот на кој воопшто можело да се шири Светото писмо. Тоа цел свет треба

да го чува. Особено словенскиот свет. Русија треба да застане зад тоа. Да знае дека е тука омфалосот, дека оттука сè почнува. Независно што некој Македонија ја присвојува за себе, како Бугарија. Ама јас еднаш реков – ако не знаеш историја, знај географија. Ако не знаеш кој си, знај од каде си!

Така е, академик Маџунков. Како да си ѓи зачуваме националните интереси, јазикот, државата, и да не дозволиме нишу една политичка партија да вртнува со нив само за да обезбеди политички воени помеѓу граѓаните?

Она што е најдобро во Македонија мора да се обедини. Верувам дека оваа друга партија, со кое име да ја наречам – јас не сум ни во една, ни во друга, ни во трета, ама сум свој човек и мислам со своја глава. Она што е најздро во Македонија мора да се здружи. Мора да имаме средишна точка. Ние немаме средишна точка. И затоа тука преовладува, тоа го споменав во еден говор, невиден нихилизам. Сè што е наше не чини. Што и да направиш, не чини. Како може ништо да не чини? Може ли тоа? Или да е сè добро? Не може ни едното ни другото.

Но веројатно ни се случува тоа затоа што имаме поларизирано општество и разјадени граѓани. Како да се сполучиме?

Борба за власт е тоа. Борба за власт. Ама тоа е препуштено на деца, на луѓе кои... Животот трае долго. Историјата не е од денес до утре. Јазикот треба да трае и да трае. Ние сме одговорни пред иднината. Не може светот... светот е лицемерен, едноставно не е заинтересиран за нас. Ние можеме да имаме, да речеме, некој автор кој е подобар од кој било нивни

и тоа за нив не значи апсолутно ништо. Едноставно не ги интересира. И тука нека не се прават вакви или онакви. Тоа е факт. Меѓутоа, од друга страна, ние имаме капацитет. Јас сум престојувал и подолго време во некои средини, во Америка, на пример, па видов како е.

Академик Маџунков, Вие сѐ можеби еден од рејќиите кога зборуваите отворено и јавно за олку чувствителни државни прашања што ја засегаат Македонија. Многумини досега МАНУ беше повикувана од јавноста да се произнесе за клучни прашања. Постоио сѐрав или...?

Македонската академија е една сериозна и традиционална организација која не може да реагира така ад хок на сè што ќе се случи. Тоа не е ни нужно секогаш. Меѓутоа, кога ќе дојде до заострување, кога државата е во прашање, како што сега гледаме дека е, тогаш навистина мора да се реагира. И јас мислам дека во одделенијата на МАНУ моментално се дискутира за еден текст, ајде да го наречеме некое начертание, кој ќе даде некоја контура за тоа што е Македонија и што треба да биде. Тоа се прави.

Академик Маџунков, Ви благодарам што бевте дел од Веситиите на Телевизија Нова, еве вака јавно и пошироко да ги споделиите Вашите ставови.

И друг пат, ви благодарам.

(„Вести“, Телевизија Нова, 9 февруари 2017,
Билјана Василева-Трендафилова)

ПРИКАЗНА ЗА РИБАРОТ И РИПКАТА

Како што најавивме во Вестиите во 16 часот, имаме гостин на вечерта – исклучително стручен и искусен. Академик Митко Маџунков, добредојдовите. Пред да Ве поздравам, Ве немало многу во јавноста во минатото. Овие последни настани некако Ве изнесоа на површина, се бараат стручни мислења, одмерени, пресметани во главата, кои ќе дадат некаква полза во решавање на кризата. Во однос на решавањето на единичките, најавени пензии кои се со илјаќформата на Албаниите, прво да Ве прашам за Македонската академија на науките и уметностите, како нејзин редовен член. Уштеаја албанските партии да зајрат издавање и ширење на Македонската енциклопедија, прва и последна досега во историјата. Беше најавено дека за две-три години ќе излезе ново издание, еве го нема и нема ни во наредните две-три бидејќи тоа не е првпат да се подготви. Еве сега најавуваат ваши колеги, барем во медиумите читам, ќе излезе МАНУ со своја илјаќформа за македонските политички интереси и пресеките. Дали сте во тек со тоа?

Да, како да не. Прво, ова во врска со Енциклопедијата, бидејќи јас бев назначен за нов редактор на Македонската енциклопедија. Тогаш една година работевме и не се заврши таа работа. Јас првобитно барав консензус, да се договориме дефинитивно со

албанската страна. Ама кога дојде до крајот, двајцата членови на Редакцијата кои беа Албанци излегоа од Редакцијата. Донесовме некои заклучоци, дека треба да се деблокира Енциклопедијата и паралелно да се изработува друга, ама тоа остана на Претседателството. Не се врати никогаш до Собранието. Е сега, што се однесува до овие активности, ние и инаку, бидејќи е ова јубилејна година, подготвуваме некои изданија, па, меѓу другото, и една кратка книга, во која би дале некаква рекапитулација за главните проблеми што постојат во Македонија и тоа моментално се разгледува во одделенијата. Во Одделението за уметност имаме состанок в среда. Јас бев задолжен да дадам, врз основа на усното излагање, писмен предлог, па ќе се договориме. Ама во секој случај, ќе се направи некој текст. Меѓутоа, она што јас почнав да го пишувам, излезе можеби подолго, така што може да се претвори и во авторски труд, независно од тоа што ќе влезе во заедничкиот текст.

Ќе има ли Академијата став за македонските интереси, бидејќи видовме албанските ги утврдија и тоа во Тирана?

Па ние мораме да го направиме тоа бидејќи ќе нè нема. Сега го слушнавме тоа што го слушнавме. Тоа, ако не е шега, или блеф...

...а не е...

...лични на ултиматум пред објава на војна. Мислам речиси нема....

Говориме за албанската илајформа...

Апсолутно. Речиси нема ниеден елемент кој е прифатлив, а некои од нив се страшни. На пример...

Кој е најстрашен, на пример?

На пример, да се преиспитува ова што се случи во Куманово, кога де факто се направи обид за државен удар. Што значи тоа? Што да се преиспитува?

Не, и да се пуштаат со одлука на Собранието.

И да се пуштат со одлука на Собранието.

Не е само Куманово. Тука е Бродец, Смилковско Езеро и ред оруѓи...

Ама сигурно. Значи, ако гледаме сериозно, таа заедничка платформа многу потсетува на некои ставови на Призренската лига, каде што целиот албански народ национално се консолидира, во она време да се бори на страната на Турција, за одбрана на Имperiјата, а денес да се консолидира околу постојната албанска држава, плус оваа која во Косово постои, или не постои. Некои од тие елементи, како што е пропустливоста на границите, е иста.

Овде има ѓолош термин. Заедничка координација на границите. Значи, да немаме граници со Косово и Албанија. Да бидеме иста држава.

Во 1975 година Андре Малро има дадено едно важно интервју, кога зборува дека е нестварно во Европа, во тоа време, границата меѓу Албанија и Југославија да биде речиси отворена и дека со тоа ќе се отворат невидени проблеми, како што и беше. Значи, Албанците како нација имаат право да се консолидираат. Ама тие немаат право сега да направат агресија врз Македонија. Тие и сега имаат половина власт иако бројно не се сигурно...

Околу 20 %.

...ниедна петтина. И сега бараат апсолутна власт. Тука има некои работи кои, еве во оваа платформа, на пример, дури и правописот е албански. Значи, напишана е на македонски, ама правописот не е македонски. На пример, во нашиот правопис, Албанец пишуваме со големо „А“, тие пишуваат со мало „а“. Како пишуваат таму така пишуваат тука на македонски. Како да нема лектура, како да нема држава. И тие работи мора да се расчистат. Ние знаеме дека во Македонија има многу народи и дека тие народи мора да бидат рамноправни. Кога беше она со Енциклопедијата, јас добивав писма, викаат, нè споредуваат дури со Ромите. Имаше и такви реакции. Тука живеат рамноправно оние народи кои живеат, меѓутоа доминацијата на македонскиот народ е историски факт. Следејќи ја трагата на македонскиот народ низ свои и туѓи држави, можеме да го видиме вкупниот придонес на Македонците, за тоа еден ден да создадат држава. И не може сега сите кои живеат тука само да се набројат таксативно и сето тоа да биде конститутивен дел на Македонија. И да се каже еве дека Албанците се државотворен народ.

Албанциите веќе имаат две држави. Една е Албанија, друга е Косово, некој ја признал некој не, но Македонија ја призна, и еве сега обид за формирање трета држава, бидејќи, ако вие на Македонците можете, според платформата, да им остварите блокада на секоја тема, а тие вам не можат, Македонците се пооредени.

Ама апсолутно. Апсолутно. И тука нема никаква дилема дека македонскиот национален блок мора да се конституира, мора да зајакне и да застане и

да се види кои се тие државотворни елементи од кои е создадена македонската држава. Првобитните државотворни елементи на сите словенски православни држави се црквата и јазикот. Првобитните.

Ејте, што е Ваша шеза.

А тука се исфрлени и ги нема никаде. Како може тогаш да имаме држава ако ги немаме главните државни атрибути и ако тие се негираат од сите страни? А се негираат, како што знаеме, и црквата и јазикот и народот, а се негираат и институциите. И тоа од страна на луѓе кои живеат во Македонија, кои би требало да се викаат Македонци, кои се Македонци според државјанството.

Има шукa две ојасни загајки, една нова, која никако, дали никој не ја забележал? Албанскиите јариии викаат рамнојравно, значи еден ваш еден наш, да учесивуваме во преговорите со Грција, околу жрчкиот сјор за македонското име, јазик и сè што следува. Има една шочка и во преговорите со Бугарија. Со Бугарија немаме најава за преговори колку што знам или нешто не знам. Како да учесивуваат кога што не можат да речат дека ние го браниме македонскиот национален идентитет, не е што само државно прашање...

И од Бугарија имаше обиди да се испроблематизираат нештата и сега работата е во тоа, ние ќе бидеме тука, и со Грција и со Бугарија, и ќе најдеме брзо решение.

Па, нормално, кога е за што, и јас ќе најдам...

Решение за името нема ни брзо, ни вакво ни онакво. Името е такво какво што е.

*Тоа е како Македонцӣе да ѝре̄говараат̄ со Бел-
џрад за решение на Косово. Брзо ќе се до̄говараат̄.
Тӯѓо е.*

Сигурно. Не само што е тӯѓо, туку името во православните земји, дури според нашата вера, е непроменливо. И мене ме чуди како Грците, кои се православен народ, можат да навлегуваат во такви работи. Кога вие крштавате дете и ако кумот го каже името погрешно, тоа не може да се промени. И погрешно кога е, мора да остане така како што е речено. Затоа што именувањето е она што ја создава суштината на секоја личност, па така и на секој државен ентитет. Околу тоа нема разговор. Едноставно нема разговор. Аргументите на Грција се смешни и тие се сведуваат на едно – да не се направи збрка меѓу Македонците кои живеат во Грција и Македонците кои живеат во Македонија. А нивниот аргумент е следниот: во Грција живеат Македонци кои се Грци и одат во грчка црква и зборуваат грчки; во Македонија живеат Македонци кои зборуваат македонски, одат во македонска црква, се викаат Македонци и затоа треба да се промени. Тоа е апсурд! И тука ако светот не застане зад таа работа...

А нема...

...а нема да застане, тогаш мора да направиме една консолидација и да си најдеме, што се вика, заштитници.

*Јас Ве слушам внимателно. Три ѝаѝи рековѝе
нужно е македонскиѝе ѝолиѝички ѝарѝи да нај-
дат̄ заеднички јазик и да изџрадат̄ заедничка ѝлаѝ-
форма. Но обрѝаѝно се случува. Зоран Заев во два нав-
раѝи во овие ѝри дена рече дека му е ѝрифѝаѝлива*

албанската платформа и дека ќе добијат одговор албанските партии наскоро, овие денови, веројатно денес, гледам на некои медиуми, дека тоа и ќе биде истрајно. Ако 350.000 Македонци гласаа за СДСМ, а ја знаеја нивната програма, и за федерализација и за јазикот, дали тоа значи дека Македонците гласаа за соопствено бришење? Бидејќи сега доаѓаме до реализација, сега назад нема. СДСМ имаше програма, доби 70.000 албански, 350.000 македонски гласови и...

Тоа е покер. Тоа е договорено однапред.

Па покер, ама покеров е самоубиствен...

Тоа е покер, тоа е договорено, бидејќи Заев однапред рече дека промената на името е реална. На пример, МАНУ некој ја критикува дека не се изјаснува, но како не се изјаснува? За името одамна МАНУ се има изјаснето, дека името не може да се менува. Како може да се менува името?

Што ќе правиме ако Заев ги потпише сите точки и сѐ што е во негово лице? Егзекуцијата ќе биде неминовна. Ќе има немири, нереди, кришења, палења, палења меѓу себе, обратно од она што вие го посакувате...

Не, до тоа нема да дојде бидејќи според ова што го кажа Иванов, кој за некои работи можеби нешто избрзува, ама сепак се однесува како државник, тој јасно кажа дека оние услови кои не се за дискусија мора да бидат исполнети. И не може да се добие мандат механички затоа што некој ќе собере 51 ливче.

Па и да не добијат мандат, тие можат да ја сменат Владата во Собранието.

Молам?

*Со 61 и́раи́еник можайи́ да ја сменайи́ сега́шна-
и́а Влада, ДУИ и...*

Кој ќе добие мандат? Нема да добијат мандат до-
дека не покажат...

Но не мора да добие.

Молам?

*Ќе се соберат 63 и́раи́еници, Алијанса, ДУИ и
СДСМ, ќе свикаат Собрание, ќе ја сменат сега́ш-
наи́а Влада и ќе формираат нова. Назад нема. Дали
ќе се доведеме во ситуација да се и́ејаме меѓу себе?*

Тоа е војна.

Да. Тоа е она што мене ми е страв да го кажам.

Само јас се плашам од една друга работа. Онаа
стара приказна за рибарот и рипката на Александар
Пушкин секој ја знае или барем секој треба да ја
знае, нели, кога дедото фатил рипка која исполнува
желби ако ја пушти, и бабата... што сакаш, сакам
ново корито. Следниот пат е што сакам нова куќа,
сакам... И сè повеќе и повеќе и повеќе додека најпо-
сле не рекла сакам рипката да ми служи, да ми биде
слугинка. Е во тој момент, сè исчезнало и бабата си
останала кај скапаното корито. Така ќе биде и со ова.

*За крај, нè убедуваат, и Заев е меѓу нив, дека не
е ништо лошо ако Македонија стана канионална,
ја ја земаат Швајцарија за пример. Јас имам едно
просито прашање, бидејќи јазикот е котиурот на
прашањето, ние имаме проблем со идентитетот
кај некои од своите соседи, за разлика од Франција
и Англија кои не се занимаваат со тоа. Не посетуваат*

швајцарски јазик. Дали Заев и тука потврди дека веќе нема да има македонски јазик, а може ли да има македонска нација без македонски јазик? Може ли да бидеме Швајцарци без швајцарски јазик?

Кантонизацијата е погрешна уште од Охридскиот рамковен договор. Тогаш јас, со Боро Трајковски бевме пријатели, еднаш кога бев кај него, тоа ќе реши... Што ќе реши? Нема да реши ништо. Селата нема да станат градови, а градовите ќе станат села. Така му реков и така бидна. Значи, тоа како проект е лошо. И многу од овие работи кои сега ги имаме во позаострена форма се случија во Охрид. Тогаш е ставена бомбата во утробата на Македонија, а сега се пали тој фитил за кој зборува Ахмети. А овие споредби со Швајцарија се несериозни. Повеќе пати споменав дека е едно држава која има свој јазик и единствено свој јазик, во однос на државите кои имаат јазици надвор од нив. Во Швајцарија живеат три големи народи, тоа се три големи јазици, кои имаат кој да ги штити. Германија, Франција и Италија. Смешно е да се зборува за таа работа. Значи, тие не се загрозени. Кога требаше да се вратам од Белград и кога размислував, речиси педесет години бев таму, каде што бев прифатен од сите итн., сите ми викаа што сега ќе одиш во онаа дупка, што не си седиш тука... Или синот во Америка, седи тука во Калифорнија под некоја палма, уживај, зошто... Затоа што е тоа премногу лесно. Затоа што едно е ако Французинот од еден јазик помине во друг, нема со тоа да се...

Загрози француската држава...

...да го загрози францускиот јазик и француската држава. Ама тука секој човек ни е важен. А јазикот

над сè. И воопшто сите тие главни атрибути – народот, со народниот живот и со таа традиција, која води низ разни држави до формирањето на сопствената држава, црквата како државотворна црква, јазикот итн., и се разбира, сите права за сите други што живеат тука. Така што, едноставно во Уставот треба да стои – Македонија е држава на македонскиот народ.

Така беше пред војната во 2001 година. Добро, да кажам дека терминој ни е толку, Ви благодарам што бевте досиин, засега, бидејќи ќе мора да Ве користиме уште...

Молам. И друг пат.

Имаше сериозен присај и големо искуство на овие теми. И најпосле, имаше визиј-карта на МАНУ, што значи Ви дава посебно значење. Ви благодарам, ги имам некои од Вашите дела тука пред мене, со задоволство ќе бидат прочитани и препорачани. Тоа беше Митко Маџунков, академик, на некои од политичките теми и може ли да бидеме Швајцарија на Балканиите, можеме, ама да нема Македонци и македонски јазик, бидејќи држава на Македонци нема, за разлика од Швајцарија која се креи на Италијанци, на Французи и Германци...

Македонија е стара држава и ќе опстане.

Да се надеваме. Да веруваме во овие последни зборови.

(„Дневник“, Сител телевизija, 11 февруари 2017,
Драган Павловиќ-Латас)

ДА СЕ СВЕСТАТ ПОЛИТИЧАРИТЕ ОД МАКЕДОНСКИОТ БЛОК

Професоре Маџунков, кажете ми како Вие, како академик и член на МАНУ, ги оценувате последните народни движења, собириите и мирните прошестии на граѓаниите?

Мислам дека е тоа многу добро, затоа што е очигледно дека станува збор за чисто народно движење, кое е спонтано, кое не е не знам како организирано и кое, пред сè, е карактеристично по таа цивилна страна, како мирно и ненасилно. Ние бевме сведетели дека поранешните собири на т. н. шарена револуција, како се викаше, беа секогаш обезбедувани со полиција, со кордони, а овде, колку што видов, во Скопје, неколку пати бев, народот излегол баш така како што треба да излезе во овие драматични моменти кога треба да се даде својот глас. Ова се исклучително тешки моменти кога се решаваат најважните прашања и тогаш тие треба да се решаваат плебисцитарно. Значи, народот е тој што треба да го даде својот глас, дали се правата на Македонците и на сите луѓе, националните права, пред сè, загрозени или не се загрозени.

Токму кога го сомнавте загрозувањето, сметате ли дека актуелната состојба во земјава ириднесува и кон загрозување на иднината на македонскиот јазик и култура?

Тоа го реков уште на самиот почеток на овие настани и мислам дека нема потреба да повторувам. Нашиот јазик во двојазичноста не само што е загрозен туку и не може да опстане докрај. Затоа што ниедна држава, како што реков повеќепати, не може да опстане во услови на двојазичност, ако веќе нема матична држава надвор која ќе ги штити националните и јазичните права. Мислам и на административна двојазичност, која подразбира дифузно да влезат насекаде преведувачи, како во времето на пропагандите, и да се шири една исламска култура која на крајот ќе се заврши со целосна исламизација на Македонија.

И само за крај крајко, што им порачуваше на полиитичарите?

Најдобро би било македонскиот национален блок, и од едната и од другата партија, да се прибере и да се свести во каква ситуација се наоѓаме. Мора да се направи симбиоза помеѓу државното односно националното и етничкото, од една страна, а од друга страна, нашите политичари, и од едната и од другата партија, Македонци, кои сега имаат милион пратеници и можат целата работа да ја свршат заедно, така како што доликува на еден народ, да не покажат дека ние, всушност, не заслужуваме држава. Поентата на сè ќе биде тоа. Треба да застанат зад оној минимум без кој не се може. Бидејќи суштината на сите православни држави, како што сум рекол повеќепати, се врзува за црквата и за јазикот. Без нив се урива христијанската суштина на Македонија, православната суштина на Македонија. И зад тоа би требало да застанат овие големи руски раководители, да се направи еден консензус, да се признае

веќе еднаш таа црква и од сите други словенски народи и да се види дека Македонија е омфалосот на словенскиот свет. Дека тука, на оваа територија, почнува словенската писменост. И ако се уништи тоа, ќе се уништи душата на словенскиот свет.

(„Вести“, Канал 5 телевизорија, 4 март 2017,
Стојне Митева)

ВО ПОТРАГА ПО СОПСТВЕНОТО СРЕДИШТЕ

Во која насока се движи Република Македонија? Повеќегодишната криза очигледно продолжува, зашто освен осигурувањето на соопствениите позиции, барем засега, политичките актери не покажуваат желба за поголема меѓусебна комуникација и слух за она што го бара народот. Мој гостин вечерва е академик Мико Маџунков. Господине Маџунков, добровечер и добре дојдовите во вечерашното издание на емисијата „Од наш агол“. Практично, во конитинумите, не само во овој период, интелектуалците некако се воздржани, како даштојат понасилана од комментирање одредени случувања, се согласувате ли со ваквото мислење?

Па, веројатно интелектуалците си имаат некои интелектуални права да се однесуваат како интелектуалци или спротивно од тоа. Знам дека кога почна целата оваа приказка, бев меѓу првите, ако не и прв од оние кои реагираа, зашто времето за размислување во такви ситуации е кратко. Е сега, се надевам дека нема да бидам последниот кој целата таа работа ќе ја коментира. Што се однесува до прашањето, интелектуалците се како и сите други луѓе. Плашливи, а во Македонија е стара практика секој да влече на своја страна. Секој има визија за некоја своја Македонија, секој е голем Македонец, ама под тоа подразбира нешто што се наоѓа само во неговата

глава. Ќе направам една метафора во врска со тоа. Мене ми се чини дека сега секој гледа на која страна ќе падне куќата. Кога беше земјотресот во Скопје, јас се најдов тука за една вечер. Дојдов и таа вечер ме снајде земјотресот, бев тука на плоштадот, и кога почна да тресе, истрчавме, ама не надвор, туку во внатрешниот двор. И кога почна повторно да тресе, во дворот имаше еден камион со церада, а јас се качив на таа церада, па гледам од која страна ќе падне некоја зграда, за да рипнам на другата страна. И тоа ми остана засекогаш. Потоа излеговме на плоштадот и видовме дека сè е разорено. Значи, додека човек гледа на која страна ќе падне куќата, градот и државата можат да бидат столчени. Без да види. И тоа е тој голем проблем со интелектуалната реакција. Инаку, нашиот свет, да не се залажуваме, е дуалистички и нихилистички свет. По традиција. Од друга страна, нихилизмот, како што знаеме, е доминантна идеологија на новото време, воопшто, како што е стравот доминантно чувство. Тоа е свет без Бога и свет во кој сè е можно, тоа е убаво опишано во делата на Достоевски и кај Ниче, иако таа приказна, всушност, прв ја почна Тургењев, ама кај него, покрај она што е општо место, постои и спротивно општо место. Значи, во однос на оригиналот постојат и сурогати. Кај нас ми се чини дека во интелектуалниот свет има повеќе сурогати одошто оригинали. Основното е – сè што е наше, не е добро. Да земеме дека е тоа некоја општа нихилистичка позиција. Ама потоа следува „разработката“, може вака но може и онака, зошто тој а не јас, каде што веќе доаѓаме до сурогатите. Се премеруваат сопствените позиции и, на крајот, зошто сега јас да се истрчувам, нека каже прво Маџунков, па потоа јас по него ќе видам што ќе правам, дали ќе кажам или

ќе молчам. Така што, тоа е дел од нашата духовна култура или некултура, зависи како се земе.

Сјоред Вас, на што сега се должи ваквава очигледна поделеност на граѓаниите на политичка основа или оцределба?

Се должи, она највидливото што може да се каже, на интереси. Кај нас секој оди и трча по некој интерес. И затоа мене политиката ми е туѓа. Во литературата постои она златно правило на Кант дека убавината се допаѓа без интерес, т. е. самата убавина е свој сопствен интерес. Во сферата на политиката, тоа би било дека ништо не смее да биде од поголем интерес од она што е интересот на сите граѓани, а тоа е во овој случај државата. Меѓутоа, како што гледаме, сепак, повеќето наши луѓе одат прагматично. Ајде сега да свршиме некоја работа, ќе бидеме со овие или со оние зависно од тоа дали ќе ни свршат некоја работичка итн., иако станува збор за сериозни прашања. Ние го знаеме еволутивниот пат на нашата политичка мисла. Од една страна, ја имаме таа национална опција, која е нормална, затоа што кај нас националното прашање не е решено. А особено не е дефинирана врската помеѓу националното, етничкото и државното. Така што секој влече на своја страна. Другите партии се продаваат сега како граѓански, а тоа се, де факто, идеолошки или национални партии кои влечат на своја страна. Една од главните карактеристики на поранешната идеологија беше дека братот не ти е брат. Родениот брат не ти е брат, туку братот ти е оној што ти е брат по членска книшка или не знам по што. Со тоа работите крајно се разнебитуваат. Немаме средиште. Во старо време, кога немавме држава, таа христијанска цивилизација која постоеше тука,

заедно со културата на живеење, заедно со народната уметност и со пишаниот збор толку колку што го имаше, со ликовната уметност итн., создаваше, со градовите, со чаршијата, едно средиште каде што се знаеше што е дозволено, што не е дозволено. Тоа не беше нихилистички свет во кој сè може. Важно да се грабне! Тоа животворно средиште сериозно е изместено во новиот период, особено по тие сверски транзиции, кога од една богата и пребогата држава се грабна сè што можеше да се грабне, „од купата“, како што се вели во една моја драма. Луѓето останаа така, едни врзани за политиката, па преку неа да остварат некои свои цели, други за некои свои дејности, ама сите без заедничка идеја. Ние немаме, што би рекол Чехов, централна идеја. Да се каже која е нашата централна идеја. Да се знае околу што и зошто сме собрани. И сега тоа се гледа низ она што ни се случува. Ништо не е важно! Може со знаме, може и без знаме. Може со грб, може и без грб. Може да се избира во Собранието, може да се избира на скалите на Правниот факултет или во МАНУ, не дај боже. Тоа се страшни работи. Една анархија која, за жал, е прифатена и одобрена од оние што треба да бдеат над тие работи.

Вие јасно и гласно, и практично, го кажавте Вашиот став за т. н. Тиранска форма. Освен Вас, и одредени индивидуалци кои, исто така, дадоа своевидување за неа, не слушнавме некаква сериозна анализа за овој документ. Што, всушност, ирејставува тој?

Претставува продолжение на она што се случи во 2001 година, продолжение на Охридскиот рамковен договор и продолжение на промената на Уставот, промената на Преамбулата на Уставот со

оној несреќен амандман број 4, со кој е избришана македонската држава како национална држава. Дотогаш бевме држава на македонскиот народ и на сите други што живеат во неа, оттогаш не сме држава на македонскиот народ, туку сме држава, така е формулирано, да не се знае каква држава, држава во која живеат некои народи кои, всушност, тука само живеат како под кирија, а фактички им припаѓаат на некои свои национални средини. И она што не е завршено сега се става на маса, во висок стил, на најбезобразен можен начин, кога никој не очекуваше такво нешто. Кога сите беа изненадени. Тоа е она играње на туѓото време – додека ВМРО раскажуваше за проекти, тие играа на тоа сопreno време и размислуваа што да направат понатаму. И тоа што е направено, таа јас ја викам албанска, на албанските партии не им е важна платформата дали е тиранска, иако е тоа страшна работа, таа може да биде од зборот Тирана, главниот град, а може да биде и од „тиранин“, не знаеме тука каква е, ама за мене е платформа на албанските партии, каква била да е, таа платформа е целосно националистичка и иредентистичка и неминовно, неминовно води кон распад на Македонија. Неминовно! И ако е тоа целта на светот, тогаш тоа треба да го кажат директно, бидејќи светот има големо искуство во тоа како се разоруваат здрави држави. Не им е тоа од вчера. Речиси педесет години живеел во Белград и го гледав она растројство. Ние сите бевме за Европа, сите бевме демократи, сите мислевме дека Албанците се оштетена страна итн. Меѓутоа, под фирмата дека тие се борат против голема Србија, излезе дека форсираат голема Албанија. И дека е тоа една голема наместена игра. И дека ако не се прибереме, од нас нема да остане ништо, зашто

нашиот првобитен Устав овозможуваше сè што е нужно за секој припадник на друг народ и етничка заедница. Ако утре-задутре влеземе во Европа, сите ќе влезат во Европа и, де факто, албанскиот народ ќе се најде во Европа. Зошто тогаш инсистираат на оваа идеологија на Призренската лига? Затоа што пред тоа сакаат да го врзат тој проект како државен проект. Бидејќи Европа, како Европа, ама кога дојде кризата, пак удрија насекаде граници. Европа е во тешка криза. Имам сега една книга, *Приказни за ѓаволои*, каде што ѓаволот, веќе како личност која има право да зборува поостро од нас, вели во однос на таа европска ситуација дека тие треба да размислат за неколку работи: прво, дека победниците во последната европска војна беа Русија, која не ја признаваат дека е во Европа; Англија, која излезе од Европа и Југославија, која беше разорена од Европа. Се поставува прашањето кој остана во таа Европа и каква иднина може тука да нè очекува, вклучувајќи го и самиот демократски проект? Бидејќи демократијата моментално веројатно е најдоброто општествено устројство, ама со големи мани, со терор на просечноста. И тука во овие процеси што се случува, де факто, се оспорени, не некои нецивилизациски текови, туку дури и некои природни закони. На пример, законот за веројатноста е веројатно најуниверзалниот закон кој постои во физичката природа. Тоа значи дека иако вселената е полна со камења, со метеорити итн., кога се праќаат ракети и сонди, не се калкулира дека ќе дојде до судир, бидејќи просторот е огромен и шансата е мала. Или, ако во една вреќа грав обележиме две зрна грав и ја истуриме вреќата, шансата тие две зрна да се најдат едното до другото е рамна на нула. Во овие избори, меѓутоа, се случи токму тоа. Никогаш

албанските партии не гласале, да речеме во Арачиново, за некоја македонска партија и сега одеднаш сите да гласаат. Тоа е доказ...

Не е нешто што се случило преку ноќ и промена на индивидуалната свест кај гласачите...

Тоа е доказ дека работата е изрежирана, дека станува збор за покер. За една тешка режија во која сите тие работи се однапред договорени и ајде сега ќе најдеме божем некои демократски начини да го спроведеме тоа. Овој Заев од Муртино, десетпетнаесет години беше градоначалник на Струмица, а таму нема една книжарница со книги. Јас објавувам книги педесет години, а не сум видел своја книга во некоја книжарница, во најбогатиот град во Македонија! Што може да се очекува? Слушам дека во неговата фирма се произведува некој ајвер кој е навистина најдобриот. Струмичкиот ајвер е бренд. Зошто тој ајвер не се вика струмички, туку се вика „подравка“? Што значи тоа? Тоа никој во Македонија не го забележал! Ама тој што ќе го продаде брендот, ќе ја продаде и државата и името и сè друго. Во тоа е работата и тоа се индиректни докази дека таа работа е наместена.

Јазикот е суштинскиот белег на нашето постоење, изградуван со децени. Сега треба да добие една поинаква димензија. Сè се случува кога практично и не знаеме колкава популација, односно по националности, живее во Република Македонија, а појас нема...

Јас сум против тоа двојазичноста да се врзува дури и за процентите, дали се 15 отсто, дали се 20 отсто, се калкулира со повеќе, со помалку, затоа што

Албанците и пред тоа ги имаа сите јазични права, што се однесува до школи, факултети и сл., и во секојдневната комуникација, а официјален државен јазик треба да биде само еден. И порано сум рекол: држава која нема друга, матична држава каде што се негува и чува националниот јазик, двојазично не може да опстане. И таа може само да пропадне. Албанскиот јазик за повеќето од нас е неразбирлив јазик. Тоа значи дека секој официјално може да го толкува како сака, да го преведува како што сака. А од јазикот, од секој збор, зависи судбината на она што се случува. Има онаа стара питиска изрека *Ibis redibis nunquam morieris in bello*, која ни кажува дека од тоа дали пред или по *nunquam* ќе се стави запирка зависи дали нема да загинеш или ќе загинеш во војната. Значи, една запирка решава за животот и смртта. Тоа е правопис. Тоа е јазик. Не може произволно да се преведува како кој ќе стигне. Вчера го слушам Џафери, во Собранието можело да се зборува и така и така. Не може собраниски спикер на суверена држава да зборува како што ќе посака! Има право на реплика на мајчин јазик, како и сите други, ама кога настапува како спикер на Собранието, мора да го почитува официјалниот јазик. Англискиот јазик во Америка победил со два-три гласа над германскиот. И што сега, зошто Германците не се бунат, па да кажат ајде сега од утре ќе зборуваме германски? Затоа што тоа создава хаос. Тоа создава хаос. И инаку јазичната доминација, еве конкретно на англискиот јазик во целиот свет, е една империјалистичка доминација. Тоа се страшни работи. Ние сме ставени тука во една невидлива зона. Јас работев на еден проект што беше проект на Владата, антологија на светската книжевност во 560 томови, што е невидено во светски размери,

која е целосно мондијалистичка. Малите народи и јазици воопшто не се застапени. Идејата беше токму да се покаже книжевното богатство на светот и да се афирмира паралелно нашиот јазик. Ајде сега да видам нека направат тие нешто слично. И ние имаме добри автори. Јас ја знам целата светска продукција и можам слободно да кажам дека многу од оние книги што сум ги потпишал како уредник, како автор не би ги потпишал. Ама тие не мрдаат со малото прсте! Ова се цивилизации, цивилизации на умирање, големи јазици, канонски јазици. И одеднаш, нема никаква дифузија, овде кај нас никој не чита и јазикот де факто никој не го признава. А и овие околу нас, значи, тоа е срам. За Грција е срам, зашто е православна земја, не го признава името. Албанија не го признава името. Русија, која треба да застане пред Македонија како пред еден омфалус каде што почна словенската писменост, не ја признава црквата. Србија не ја признава црквата, а Бугарија не го признава ни јазикот, ни народот ни црквата. Па што признаваат тогаш? Ја признаваат земјата. Јас, кога беа војните во Југославија, напишав „никому не му треба народ без земја, ама секој сака земја без луѓе“. Тоа е работата. Во праисторијата, кога имало многу земја а немало луѓе, ги фаќале луѓето да ги јадат и да им бидат робови. Сега не се интересни за јадење, никој не јаде луѓе, ама сакаат да им ја грабнат земјата, а нив да ги испотепаат. Во тоа е работата и затоа сè повеќе се зборува...

*Сѐ стануваме ли и ние соучесници во вакваџа ин-
тензија за истребување на...*

Секој кој молчи за тие важни работи е злосторник. Нема кој да ја сврши нашата работа, освен ние самите. И ние мораме да се презентираме, како што

еве сега ја презентираме светската култура, треба да ја презентираме нашата култура на највисок можеен начин. Има една голема англиска авторка, Ребека Вест, која во своето капитално дело *Црношо јагње и сивиош сокол* ја препорачува народната култура на Македонија како модел за цела Европа. Како модел за цела Европа! Кога доаѓа во Скопје, во тоа време тука живее Аница Савиќ Ребац, која ја запознава, и никогаш повеќе, вели, нема да ѝ падне на ум да помислам дека во некоја таква касаба нема луѓе, бидејќи наишла на жена која ја знае англиската литература подобро од неа самата. И ние мораме да се избориме за својот статус, за своето достоинство!

За себеси да се избориме...

Сигурно! И самите политичари тука се криви... 99 отсто од сите дневници, од сите програми, е политика. Ајде да излеземе така да зборуваме за сериозни работи. Еден мајстор во Дојран, пред два дена, ми вели дека најмногу ги сака собраниските канали, тоа му било како хумористична емисија. Па луѓето не се будали! Кога ќе станеш пратеник, тие од тебе бараат да се преобразиш, да бидеш над она што може човек да биде, а да не зборуваме за академици и слично.

Има ли ѝпросџор да се разговара за национални инџереси, ѝриџоа да бидат ѝоставени, нели, ооредени гџраници, џокму во вакви услови еве какви шџо самџше и Вие гџ дефиниравџше, во вакви услови на џолиџичка џодвоеносџ, инџелекџуална возоржаносџ...

Македонија мора да се прибере. Сè што е вредно во неа. Македонскиот национален блок, ама тука не мислам само на Македонците и не мислам само

на една партија, туку мислам и на двете партии, и мислам на сите граѓани на Македонија, припадници на разни народи и на разни партии кои ја чувствуваат Македонија како своја држава. Да го прифатат тој западен модел на националното. Дека националното се совпаѓа со државјанството. Дека е тоа рефлекс на пасошот што го имаш. Дека државата е таа што те штити. И сите тие кои се за Македонија, да се соберат на едно место, ако треба нека направат една нова партија, македонска организација, нека ја крстат како што сакаат, нека се соберат и нека се направи еден консензус околу најважните прашања. Не можеме ние дваесет-триесет години да разговараме за името. Името не смее да се менува. Тоа е апсурд. Ако некој нè залажува дека е тоа волја на Грција, тогаш смета дека сме ние будали. Тоа се учени, класични учени, кои ни даваат да исполниме нешто што не е за исполнување. Значи, тоа се лимити под кои не смее да се оди. Името, јазикот, Црквата итн. И за тие работи не можат партиите да решаваат. За тоа мора да се оди на плебисцит, мора да се оди на општ референдум. Народот е тој кој е над сите други, зашто народот не е бесловесна маса составена од поединци. Народот има една духовност, во онаа толстоевска смисла на зборот, кој инстинктивно знае во тие големи моменти што треба да се направи. Секој мора да си ја изврши својата задача, она кога Исус Христос го среќава св. Петар на патот за Рим и кога го прашува „Каде одиш Господе?“, „Одам во Рим уште еднаш да ме распнат“, бидејќи овој бега. Да го засрами и преку тој срам да стане светец и камен-темелник на Западната црква. Без такво сознание, без таква катарза на целиот народ, јас не гледам спас.

*Се уверивме дека големите сили лесно наоѓаат
идолога за реализација на социјални интереси,*

како шио̄ обично велай̄ за миро̄ и безбедноста̄, за кои се ӣрмно̄у за̄рижени. Каде сме ние? Каде е обичнио̄ народ, еве, за кој ӣред малку зборував̄ише? Има ли сила и ка̄пацӣиет̄ обичнио̄ народ да се издиг̄не над се̄шо ова за шио̄ ӣред малку з̄воревме, од одредени за̄говори, амбӣции, ӣроек̄ии, сценарӣја?

Народот секогаш има сила, само треба да има средиште. Во литературата главните проблеми се решени, ама нема кој да чита. Во *Војна и мир*, на пример, Кутузов не се повлекува стратегиски, како што сега некој би направил, еве се повлекува, излегува од Москва, се пали Москва, па потоа да нападне. Не! Бега! Бега затоа што е слаб, ама го чека својот момент. Тој знае дека градот кој е напуштен мора да изгори. Знае дека ќе има многу жртви. Знае сè, ама знае дека во народот клечи нешто неуништливо, нешто што е... Не се вика попусто *Vox populi vox Dei*... И на крајот победата, всушност, е резултат на таа истрајност. На таа култура на живеење што народот ја носи во себе, во срцето... Образованието нема никаква врска со тоа. Нашите баби, прабаби беа сите неписмени или полуписмени, а беа умни, тие што беа умни. Според тоа, немаме на што друго да се потпреме. А овие се сè политикантски работи, бидејќи партиската игра е во тоа да те измамат да гласаш за мене, а потоа да правам што сакам. Демократијата значи дека јас не сакам да се занимавам со политика и го отуѓувам своето право ти тоа право подобро да го чуваш од мене. Во секој момент. И во секој момент да можам да те сменам ако не го правиш тоа. А не на излашка да се добие власт, а потоа да се прави чудо! Да се прави нешто што директно ја урнисува државата. Се разбира, правните норми „секој да одговара за она што го прави“, тоа се подразбира. Или правата на

Албанците... Па јас кога беше проблемот со Македонската енциклопедија прв застанав на нивна страна, дека дури го чуваат нашиот јазик затоа што го знаат, за разлика од нас што не го знаеме нивниот. Ама потоа видов, јас сакав сè со консензус, сè со убаво, сè вака, сè онака, а на крај видов дека тие имаат една зацртана програма, а таа програма беше Енциклопедијата, првата и единствена Македонска енциклопедија, сепак, да остане во некој бункер, што е срамно! И за МАНУ, и за Македонија и за сите нас кои бевме учесници во тоа. Еве таму во МАНУ е објавена една книга на Фрашери каде што има антимакедонски ставови колку што сакаш. Вика, тоа е авторски став. Па и ова е авторски став на Блаже Ристовски. Во што е работата? Ама гракнаа сите, тоа се хистерии, па гледате овој сега, како се вика, овој од Косово...

Не знам на којо мислиѝе, на Харединај?

Не Харединај, овој што ја даде таа изјава страшна, што беше главен таму на УНПРОФОР...

Вокер?

Вокер! Гледате, значи, човекот сам си кажа. Значи, тој бил пратен да ја уништи, а не да ја реши ситуацијата на едно од најделикатните катчиња, таму каде што е родена или на што се однесува најзначајната епска поезија во светски размери. Нема никаде таква епска поезија каква што е српската епска поезија.

Бидејќи сме веќе ѝред самиоѝ крај, нормално и очекувано, нели, од ѝледачиѝе, каде Виѝе ѝо ѝледачиѝе решениѝо на целѝа оваа криза? Ке бидеме ли

и најтаму подложни на надворешни влијанија? Ќе успеат ли политичките партии да го слушнаат гласот на народот, ќе почнат ли да комуницираат меѓусебно за добро на државата?

Отсекогаш ни требала некоја надворешна рамка. Никогаш не сме можеле да бидеме сами и така добро ни беше и во турско време, како на оние од северните краишта на Југославија во Австро-Унгарија. Во Југославија немаше некои проблеми, а Југославија беше, како што знаеме, Европа пред Европа, така што една поширока рамка не ни пречи. И ние сме Европејци, Европа е родена тука. Духот на Европа е роден тука.

Ви благодарам што бевте дел од вечерашното издание на емисијата „Од наш агол“, беше висштинско задоволство да се разговара со Вас...

(Емисија „Од наш агол“, МРТ 1, 16 мај 2017,
Лилјана Ѓорѓиева)

ПОДЗАДОЦНИВМЕ НА СОПСТВЕНИОТ АРМАС

Што значи, всушност, за авторот професионалец, без оглед од кој сегмент на театарот доаѓа, награда за живоино дело и, следствено на ова, до очекуваше ли Милко Маџунков ова признание?

Морам да признаам дека не го очекував, исто толку колку што беше неочекувано и моето вклучување во театарот, односно во драмата како литературен жанр. Моето театарско патешествие започна некако „по наговор“, со *Големият Смок* чија произведба беше точно пред триесет и една година. Таа претстава почна едни теми, а отвори други, за кои бевме заинтересирани и Бранко Ставрев како режисер, и јас како автор, а и самиот театар. Така се отвори патот за *Арсенија* односно *Вечниа игра*. За *Смоки*, Мите Грозданов и јас, пред три децении, ги добивме главните награди, тој актерската, јас за најдобар драмски текст, токму овде во Прилеп.* Драмата е напишана претежно на оној архаичен струмички говор, кој е матрица на речиси целиот источен и старомакедонски говор. Тој говор луѓето го разбираа, темите им беа блиски, па некако успеавме да допреме до народот и затоа имавме толку

* Разговорот е воден во текот на 52. МТФ „Војдан Чернодрински“, каде што Маџунков ја доби наградата за животно дело.

голем успех, прво со *Смокојѝ*, а потоа и со *Сенкајѝа* и со *Пусѝа земја*. Морам да напоменам дека тие драми, а и оние што потоа настанаа, како *Пајѝ за Лихнидос* или *Чудо го̀лемо*, можат да крепат еден здрав театарски репертоар.

Шѝо мислиѝе, шѝо би рекол Иљо М. на какафонијата шѝо ни се случува денес?

Иљо М. е храбар човек, кој живее посветен на здравиот и чесен збор. Од една страна, тој живее од зборови (од приказни), може да се каже дека донекаде и се расфрла со зборови, но, така како што е поставен, тој ја мери тежината (стварноста) на зборовите на една паланца што ја држи в раце самата Смрт. „Што мислиш, може ли да се живее од зборови, од празни зборови?“ го прашува таа, а Иљо М. ѝ одговара дека тој има нешто многу подрагоцено од неа, што таа не може да му го земе и тогаш кога ќе му земе сѐ: тоа се спомените за проживеаниот живот и трајната човечка форма. Така Иљо М., во брилијантната изведба на Мите Грозданов, покажува дека Зборот, на крајот од краиштата, може да ја издржи сопствената тежина дури и кога ќе се судри со апсолутот, односно со Смртта. И тука нашиот херој е храбар, иако во *Сенкајѝа* се соочува и со дилемата дали вреди храброста наспроти можното страдање на најмилото?! Тоа е она што го прави патот толку болен...

Како надоврзување, се изгубивме ли ние во денешната стварност, на Пајѝоѝ за Лихнидос?

Иако тој пат сѐ уште е тука, нашиот пат наидува на сѐ поголеми препреки. Ако Тодор Биков поставува непробојни стаклени сидови во болницата во која се

излечени сите болести, освен лудилото, која е впрочем и болест на иднината, тогаш нашиот пат има уште за врвење...

Значи ли тоа дека нашата комична фарса иро-должува?

Во една од моите драми (*Чудо големо*), еден од ликовите, кому сакаат да му наметнат невеста, вели: „Не сме дале дума“, а Георгина која ја продава невестата му одговара: „Е колко пати ќе даваме дума, господин Чекичов, трипти ли – ова е веќе армас“. Така е и во нашата „комична фарса“: главното не дошло, а веќе поминало. Како да подзадоцнивме малку на нашиот сопствен армас (веридба)...

Има ли нашата свадба крај?

Ситуацијата е крајно сериозна... Во контекст на еден разнебитен народ, и на едно време во кое секој трча по својата глава и видело, а знаеме и според Библијата дека никој не се спасил сам, нè очекува долг пат додека да го најдеме нашето сопствено средиште. Старото средиште на македонскиот народ е изместено, а новото не е најдено. Тоа се нашите црнила. Се убиваме и сме се убивале меѓусебно, во име на државата, но секој засебно Македонија си ја разбирал и толкувал различно. Државата, всушност, е основата, средиштето, но токму во неа ние сме разделени, па така лесно можеме да ја загубиме и неа и себеси. Ова не смее да биде моментот на поларизација. Токму нашата христијанска цивилизација придонесе и за една сплотеност која беше пример на Балканот. Кога зборувам за христијанството, не зборувам толку за религиозната определба, туку токму за една христијанска цивили-

зација. Еден мој колега од МАНУ, разбирајќи ме сосема погрешно, ми рече: „Што ми зборуваш за религија, јас сум атеист!“ Јас не зборував за тоа дали одиме или не одиме в црква, туку за она што нè сочувало низ векови. Таквото не(до)разбирање, всушност, во некои идни времиња, може и многу да нè чини... Токму таа цивилизација за која говорам го држеше народот сплотен и на едно место.

*Во оваа изгубена смисла на Збороӣ, на иден̄и-
ше̄иоӣ, на нација̄ӣа, ус̄еаја ли да го убијат збор-
ливото куче?*

Луѓето според својата природа се плашат од зборот, а со тоа и од зборливите кучиња. Политиката во целина, во светски размери, е доброволно отуѓување на сопственото право во име на некој друг, кого сте го гласале и кој треба да ја заврши раководната работа наместо вас. Но нашите, а и светските политичари, оној момент кога ќе ја грабнат власта преку нашиот глас, сметаат дека победиле според сопствените заслуги и, едноставно, како да забораваат на сè. Уметникот, според мене, не би требало да се занимава со политика ако сака да остане слободен, но, од друга страна, не може да остане ни неутрален ако некој се обиде „политички“ да му го одземе правото на самоопределување и живот. За среќа, постоеле и ќе постојат зборливите кучиња.

*Дали ова значи дека уметниците̄ интелектуалец,
сејак, треба да го заземе своето место како поли-
тичко сушество?*

Никому не му е забрането да се занимава со политика, но, како што веќе реков, тоа не е мојот избор. Меѓутоа, има разни ангажмани. И уметникот, како и

секој друг интелектуалец, должен е да даде пример и да покаже дека е достоин на името што го има, па и на титулата што ја носи. Интелектуалецот, па и академикот, имаат должност да покажат дека се слободни луѓе и да укажат на она што се случува околу нив, особено во судбоносните времиња, кога се потпишуваат пактови и сл.

Еве и да ја занемариме ишаа сиреџа на умейностиа и иолишкатаиа, од каде и на коџо се му се дава ираво да мисли со џлаваиа на народои и оној момениј коџа ќе дојде на ишедесиалои, да заборава всуиносиј во чие име ишреба и мора да мисли?

Во овој контекст ќе ви раскажам една приказна. Во мојата најнова книга, *Приказни за џаволои*, џаволот на едно место вели дека една од предностите на демократијата била во тоа што „гласачите што биле умни и гласачите што биле будали се смешувале во гласачките кутии така што никој не можел да им ја пресмета средната вредност“, а главен виновник за тоа била математиката. Очигледно, секој си има своја математика. Политиката е секако еден цивилизациски избор. Кој е попаметен би требало да може (а и да знае) да ја води политичката волја на народот. Во спротивно, во најголем број случаи, доаѓа до терор на просечноста. Во таа смисла, интелектуалците се тие кои сносат одговорност, својот ум да го користат за надраснување на просечноста, но и на себедоволноста, и да постапуваат во согласност со интересите на оние и на она што го застапуваат, а тоа се народот и државата. На пример, без Француската академија, односно без нивна дозвола, во францускиот јазик не смее да влезе ниту еден нов збор...

А кај нас?!

Кај нас може да влезе уште еден јазик.

И за крај, каде и дали го гледатиџе сѝасоѝи оу овие модерни „собѝиѝија“ кај нас?

Во едно интервју веќе реков дека состојбата е како кога се урива куќа, па секој гледа да се најде од другата страна, каде што претпоставува дека таа нема да се урне. Забораваме дека власта е менлива категорија. Поентата е дека која било елита во својот елитизам не смее да заборави на она што се случувало пред неа. Основната работа на животот е континуитетот, а основната работа на смртта е дисконтинуитетот. Во таа смисла, не смее да има резови. Будалштината, во спротивен случај, би немала крај. Уривањето не носи напредок, туку создава континуирано лудило.

Го гледатиџе ли некаде крајоѝи на лудилоѝио?

Како и многу други психички состојби, и лудилото има задача да опстане. Некаде кај мене стои дека „лудилото е болест на иднината“. Допрва ќе видиме дали е така или не е така.

(Веб-страница *Наше ѝеаѝарче*, 17 јуни 2017,
Борче Грозданов)

ПРИФАЌАЊЕ НА СМРТТА
КАКО НОВ ЖИВОТ
(прво интервју на *Алфа*)

Академику, се ѿјавуваѿе ѿосѿојано во македонскаѿа јавносѿ со криѿички сѿавови за одредени оѿѿесѿвени и ѿолиѿички случуваѿа, ѿо ѿоа Ве ѿознавааѿѿ гѿражаниѿе, немаѿе, шѿо се вели, влакна на јазикоѿ, но, реално, колку гѿражаниѿе добро Ве ѿознавааѿѿ? Која е гѿнезаѿа на Миѿко Маѿунков? Вие сѿе авѿор на ѿриесейѿина дела, романи, драми, збирки раскази, новели и сл. Но, кој е Миѿко Маѿунков?

Ах, кој е... Кога би знаел да одговорам на тоа прашање... Ама, мило ми е што емисијата ја започнуваме со култура, бидејќи културата кај нас е протерана, од сите емисии, и само политика и политика, а обично се бара мислењето на авторот за она за што размислувал педесет години, за што веќе зборувал и што интегрално е содржано во неговото дело. Отсуството на целосна рецепција е наш сериозен проблем. Поминаа педест и три години од моето прво објавено дело, педесетина години од првата објавена книга. За тоа време ми се печатени многу книги. Десетина во Белград, додека живеев таму, на српски јазик. Четириесет години престојував таму, се вратив во еден момент кога сметав дека Македонија е загрозуена и дека треба да се

помогне. Во времето кога сите бегаат, јас се враќам и тоа ќе остане како некој куриозум во историјата на Македонија. Меѓутоа, сериозен проблем е кога народот не си ја знае својата култура. Кој не си ја знае културата, не си ја знае судбината. Затоа што во книжевните дела многу работи се веќе речени. И тоа на многу посоодветен начин одошто во експлицитните искази. Ние кога зборуваме, зборуваме на овој обичен говор на секојдневието кој служи само за елементарно разбирање. Книжевноста зборува слоевита, а нејзината реч е врзана за сите сегменти на постоењето. Главните животни проблеми што нè мачат можеби веќе се разрешени или барем уочени во врвната литература. Поставени се главните прашања, ама тоа треба да биде воспримено и прифатено од другите, треба да постои рецепција.

А зошто е ваква ситуацијата во Македонија? Зошто културата е на такво ниво и зошто реално не ја знаеме?

Она што ги уредуваше и насочуваше културните настани веќе не постои. Прво, го загубивме овој широк простор населен со дваесет милиони луѓе. Едно е да си на поширока сцена, каква што беше југословенската, а сосема друго да се најдеш на една изолирана локална сцена кога никој не те надгледува и никој не знае што правиш, па можеш да правиш што сакаш. Кога јас бев во Белград, се наоѓав на таа широка сцена, не како Македонец, туку како личност, како Митко Маџунков. Тоа требаше да биде прифатено на тоа рамниште, и тоа беше прифатено на тоа рамниште. Тоа се други контексти, а не ајде, по републички клуч, ти на мене, јас на тебе... Меѓутоа, и тогаш тука нешто се случуваше, имаше списанија, имаше весници во кои се објавуваа книжевни

прилози, критики итн., имаше рецепција, имаше систем на лектира, што е најважно, бидејќи она што не се повторува, не може да се запомни. Гарантирано. Немаше денес да знаеме ни за Блаже Конески, ако не беше во лектирата и ако неговото име не се повторуваше секој ден. Да не се залажуваме многу околу тие работи. Во меѓувреме, исчезнаа сите културни рубрики, не се курентни, не се вакви, не се онакви... Самата култура е ставена во еден некултурен контекст. Списанијата се збришани, нема списанија, нема рецепција и практично луѓето се растроени. Она што кај нас може интелектуално да биде поврзано, сега е разврзано, затоа што секој пишува нешто и сам си ги чита книгите и на тоа останува. Нема културен амбиент, не се знае кој е кој. Еве, меѓу овие мои книги создадени во текот на педесет години има такви кои можат да се мерат со кое било дело од светската книжевност, меѓутоа тие тука лежат во некоја локална темница. Никој за нив не знае, ниту ги афирмира. Значи, треба вистинска културна политика, треба систем на лектира, треба промена на Законот за употреба на македонскиот јазик, ама најважно од сè е државата мора да бдее над културата. И мора да ја афирмира, бидејќи вака фрлени на пазар, ние не сме конкурентни. Светското устројство е за големите, а малите во него можат само да исчезнат, ако не се спасат сами. Ние самите ако не се афирмираме, никој нема да нè афирмира. Во овие мои Избрани дела има за секого по нешто, во тие книги се покренати многу животни прашања, па и такви кои се важни за опстанокот на народот, меѓутоа мора да се чита, тоа треба да дојде до некого.

*Колку е влијанието на политиката и на пресеси-
иеноста на целата јавност со неа, доминацијата,*

колку иџаа влијае врз ова иџио го зборуваме, за иџаа дуџка буквално на кулџурноио иоле?

Политиката го зазеде целиот простор. Сите дневници, сите емисии, 90 отсто од вкупното медиумско време се троши или за разонода и спорт или на разни глупави политички дебати од кои не можеш да запомниш една единствена реченица. И така само ни се троши времето наместо тоа време да се искористи за нешто попаметно. Бидејќи ние како автори немаме право да ги коментираме своите дела, тоа е дури и непристојно, тоа треба да го направи некој друг. Но големите автори се како светилници и тие треба да дадат елементарни насоки за она најбитното. Бидејќи ние, толку колку што сме преживеале, сме преживеале само низ уметноста и културата. Сè друго е занемарливо.

Во врска со акџуелниите случувања, Вие сџе веќе иодолго време еден од реџкиите академиџи иџио излеџувааџи и го кажувааџи јавно својоџи сџав. Ве видовме и иреџходно коџа беше Тиранскаџа илаџиформа коџа мноџумина ја оквалификуваа како фаџиаморџана, иа сеџа џледаме дека се сџроведува, Вие излеџуваџи, зборуваџи за јазикоџи, МАНУ молчеше, сеџа имаме некој оруџ иресеџан со доџвороџи за добрососедсџиво со Буџарија. Зборувааџи за некаква заедничка исџорија, зборувааџи за заедничко славење на Илинџен... МАНУ денеска сеџије оџџовори, им оџџовори на иреџсџавниџиите на ВМРО-ДПМНЕ кои го обвинија дека не му враќа на Божиџар Димџиџров, коџ рече дека се ириврзок на Заев и СДСМ, оџџовори со иџоа дека од ВМРО биле во џрешка, не иџребало иџака, дека се налейџиле на иџрикаска на Димџиџров, а од оруџа сџрана оџиџаму рекоа

дека немаат никаков сѝав зашоа што ги немале информациие. Како го толкуваите ова? Какви информации треба да имаат, треба да го имаат целиот договор? Нели е доволно ова за некаква си заедничка историја, заедничко славење и слично, за да излезе највисоката научна институција во државата со сѝав и да каже дека некој треба да крене рачна, дека треба да се види договорот веднаш, да се разгледа што ќе се појшмува? Најавено е дека шој договор ќе го објавеле можеби на 1 август, а на 2 август да го појшишат? Како го гледате ова случување во МАНУ, Вие сѝе дел од МАНУ, но...

Па гледам така што едно општо и добро замислено сценарио се остварува од сите страни, однадвор и однатре, од оние што се инволвирани. А ние сме само гледачи. И секој само гледа, како што велам јас, на која страна ќе падне куќата, па да се приклони на оваа или на онаа страна, иако станува збор за национални прашања од највисок интерес, т. е. за национален интерес под кој не може да се оди. Никој нормален не е против добрососедските односи. И ние отсекогаш сме сметале дека сме блиски со Бугарите. И дека треба да се соработува. И МАНУ најмногу соработува со Бугарија. Ама тоа не значи дека една влада, кога ќе добие мандат, затоа што било речено дека тие и тие прашања треба да се расчистат и да се решат, веднаш треба да направи отстапка за која не ни знаеме колкава е, притоа занемарувајќи го фактот дека власта се добива преку народот. Народот е тој што ја предава власта на оние што ќе ја извршуваат, со тоа да ја извршат волјата на народот. Тие немаат право да одат надвор од тие рамки. Е сега, со Бугарија имаме три отворени прашања. Не го признаваат народот, не ја признаваат црквата и не го признаваат

јазикот. Тоа е суштината на сè. Тие, всушност, не ја признаваат државата, т. е. ја признаваат формално, како своја, затоа што не ги признаваат атрибутите. И во таа и таква ситуација, имаме безброј проекти со нив, соработуваме и добро е да се соработува. МАНУ не треба ад хок да реагира на секоја изјава, а такви изјави имаше и порано, кога беше проблемот околу Енциклопедијата, дека работиме што ќе ни каже власта, зашто таа нè финансира, а сега, пак, што ќе ни каже власта однадвор. Белки и тоа некој го финансира. Значи, треба еднаш засекогаш да се каже ако сме ние со Бугарите браќа и ако сме блиски, да видиме во која смисла сме браќа, дали сме браќа затоа што треба некој да се поништи за сметка на другиот или да се сака. Љубовта кон Македонија е патолошка љубов, сите ја сакаат Македонија за да ја грабнат. Значи, не ја сакаат така што регуларно ќе дојдат кај таткото на невестата, да ја побараат, да ја просат итн., туку не! Како во турско време, да ја грабнат и да стане нивна. Тоа се неверојатни работи. Тука никаква математика, никаква наука, никој тука не помага. Тука едноставно здравиот разум е над сè. Јас гледам како реагира народот, сега кога одам низ Македонија. Педесет години сум се мачел да создадам некои капитални дела, а тие ми честитаат за две-три реченици што сум ги рекол... Значи, народот одвај чека некој да му го крене моралот, да каже, чекајте бре луѓе, тоа не е природно! Не може едно тело истовремено да биде на три места, тоа е математика, тоа е физички закон. Мајка ми има прв братучед во Грција, татко ми има сестра во Бугарија, има сестра во Загреб и во Карловац, не можат тие да бидат со друга националност, а тој да не постои. Едноставно, работите се изместени, крајно изместени. Добрососедството треба да се негува, но така

како што доликува. Иван Катарџиев пред неколку дена имаше промоција и ми рече дека луѓето од Пиринска Македонија се многу незадоволни, дека не правиме за нив апсолутно ништо. Се откажавме од териториите, сега се откажуваме и од историјата. Се откажуваме од народот, се откажуваме од сè. Ама тоа значи да немаш никого. Да немаш татко, да немаш мајка, да немаш гроб, да немаш дедо, да немаш баба, да немаш никој! Да бидеш збришан од историјата како да не си бил. И моја стара теза е дека уште во Букурешт 1913 година Македонија е избришана од картата на светот, пред тоа во турско време сме биле робови, потоа, по една кратка пауза, бевме засолнати во федеративноста на Југославија, каде што бевме практично скриени и тоа прашање никој не го поставуваше, зашто не беше важно, беше главно за домашна употреба, а од друга страна Југославија беше моќна држава, па можеше да си ја одбрани својата територија. Не можеше тогаш кој како сака. И сега доаѓаме до еден апсурд, неверојатен апсурд, кога се очигледни работите. Вистината и правдата се на наша страна, а сепак тоа никој не го прифаќа, светот ја аминува таа состојба на нестварност и ние сега треба да бараме други решенија. Значи, малку по малку да се откажеме, прво од ова потоа од она, а најпосле од сè. Ако им го дадеме тоа што го бараат трите страни, Бугарија, Грција и Албанија, нам нема да ни остане ништо. Тоа е суштината.

Сепак, овој молк од МАНУ... Велат дека немаат информации. Не кажаа дека ги побарале. Треба ли да ги побараат директно од Владата, бидејќи таа сега ја има улогата на поштиник на договорите, што и самиот велише дека не треба да го поштинисуваат. Во МАНУ има многу академици,

има историчари и слично, никој не вели ништо околу тоа, само дека немаат доволно информации. Не треба ли МАНУ да реагира, односно да им рече немојте да правите ништо додека не го видиме барем ние, да го одобриме?

Јас сум во МАНУ малку исклучен од целата таа работа и не сум сосема во тек. Не сум поборник на тоа дека МАНУ треба за сè да реагира ад хок, затоа што МАНУ е сериозна, традиционална, што значи конзервативна институција, која насоките треба да ги дава низ проекти. Ама, тоа сум го рекол и порано, кога се во прашање вакви важни работи, навистина треба да се реагира. Ова, меѓу другото, е и понижувачки. Колку што јас слушнав, она беше дека сите во МАНУ би се продале за малку пари да станат Бугари. Тоа е лична навреда. За такви работи некогаш се одело на двобој!

Да, каков и да е, Димитров, сепак, е директор на Институтот за историја на Бугарија, значи официјална институција, а е провокаџор, го знаеме сите...

Потпретседателката на нивната Влада пред неколку дена рече дека признавањето на јазикот не доаѓа предвид, според тоа што имаме да чекаме?

Што треба да чекаме да се случи за да се реагира?

Утре има состанок во МАНУ со Владата, со претседателот на Владата и со министрите, можеби нешто ќе разјаснат, можеби ќе кажат што е она што треба да се договори. Меѓутоа, и да кажат и да не кажат, работата е јасна. Сите ние сме за добрососедски односи. Ама не по секоја цена. А што значи тоа да се менува...

Заедничка историја, на пример?

...заедничката историја? Да се менуваат сите учебници... Што? Да станеме Бугарија? Или ова за Илинден? Што значи тоа? Илинден е срцето на Македонија! Сите важни настани врзани за Македонија се собрани во тој ден. И во претхристијанската ера, преку Перун како антиципација на свети Илија, кој е исто громовник, па преку Илинденското востание, значи преку отпорот, па преку прогласувањето на македонската држава – тука е навистина собрано сè. Ако кажеме го нема Илинден или дека е Илинден заеднички, тоа значи да кажеме дека немаме држава и народ. Или нашата држава е нечија туѓа, а нашиот народ некој друг. Ние сме во сериозна ситуација и мораме да се избориме за својата држава. Народи на овој свет има многу, држави има малку. Многу народи, малку држави. Има народ нема држава, не ти даваат едноставно. Еве сега Трамп, зборуваше таму во Полска, ги заштитува оние кои нема од што да ги заштити. Нашите сите тука се крстеа во него дека ќе каже еден збор, но не му паѓа на ум! Ова е сфера надвор од видливиот хоризонт на западниот свет. Не ги интересира ништо! Таму каде што престанува католицизмот и протестантството, престанува сè. Не ги интересира словенскиот свет, не ги интересира православниот свет. А меѓутоа, тука е омфалосот, тука е зародишот на сè. Ние не можеме да се откажеме од тоа. Онаа борба на свети Кирил во Венеција, таа победа над тријазичниците, па тоа се епохални работи, кога еден јазик станува четвртиот канонски јазик на светот. Е сега, претеруваме во нешто, сакаме да го земеме и она што не го заслужуваме на некој начин. Не дали е или не е наше, затоа што она што се случува на наша

територија е наше, ама тоа треба да го заслужиш. Јас имам една реченица во една од драмите – *Сонцејџо му ѝриџаџа на она шџџо е оџреано од неџо и шџџо џошџоа и самоџџо ќе џрее!* Значи, мора да има духовен контекст кон нештата, а не само ад хок да се зборува, како тука што се направи со проектите, па на сите да им се залепи иста етикета. Тоа значи да не знаеш ништо. Во златната доба на Перикле, ова го има кај Плутарх, Партенон и сите тие работи што се направени во тој период, сите тие чуда над чудата се направени, вели Плутарх, многу брзо. Зачудувачки брзо. Вели, никој не верувал, се сметало дека ќе треба генерации и генерации. Значи, можно е, ама треба некој Фидија. Така беше со нашата едиција што јас ја водев, „Свезди на светската книжевност“. 560 книги за четири-пет години. Ама ги направивме! Значи, тоа е можно. Ако некој не знае да работи, тоа е нешто друго. Значи, треба да се гледаат работите такви какви што се, а не низ некои политички магли.

Коџа сме кај џолиџџикаџа.... Се најаџи дебаџа на џрашањеџо, ќе се враџам џовџорно на Доџоворџ со Буџарија, од ден-денеска до 2 авџусџ имаме џомалку од 30 дена, иако џџоа нема сиџурно да се објаџи наредниџе денџви. Колку време е џоџребно за висџџинска дебаџа за џџакџи есенџџјални наџионални џрашања какво шџџо верувам ќе содрџи џџој Доџовор зборуџаџки за заедничка исџџорија, славење на Илинден, и ушџџе шџџо ли не ќе има во неџо? Има најаџи за оџџкаџување од малџџинсџвоџџо, нешџџо шџџо се наџраџи ушџџе џреџџходно. Колку време џџреба да се дебаџџира реално, за да се доџде до некакџ си заклучок или џџак заеднички сџџав? Дваесеџџина дена мислам дека, и ако се џџочне од денеска се џџремалку, а не џџа ако задоџни за две-џџри недели...

Мислам дека за тоа и нема што да се дебатира. Не може човек да дебатира за тоа дали постои или не постои. Тоа е основното. Целата таа работа, со сите оние фракции на ВМРО, со целата борба на ВМРО и со борбата на македонскиот народ во целина, со сè, се сведува за едно – дали си за своја или за туѓа држава. Повеќето од нашите револуционерни дејци биле големи Македонци, ама сметале дека Македонците се Бугари и дека треба да се врзат за бугарската држава. Тие се бореле за бугарската држава. И тоа е факт. Тие можеби имаат право на тоа, да се определуваат како сакаат, меѓутоа јас и кога се планираше новата Енциклопедија инсистирав на тоа дека централната точка и во Енциклопедијата и воопшто во нашиот живот треба да биде државата. Таа е она што ни дава сила, што е покрив над главата, што треба да нè спаси од сè, итн., и неа треба да си ја чуваме. Значи, сите оние во Бугарија кои се за тоа дека сме ние Македонци кои треба да имаме своја држава со свој јазик итн., се добредојдени и тие ни се браќа. А оние другите не ни се, бидејќи она Заев што го рече, сите ние сме еден народ... Еден народ, ама кој? Ајде нека кажат дека сме сите Македонци и нема проблем. Па ние... јас вчера, по телефон, реков во некоја емисија за егзодусот од Грција, овие нашите што отидоа во Бугарија, тие ја кренаа Бугарија. Бугарија без Македонците е смешна работа!

Тоа беше за Алфа, за весијиие... Но, до кога ќе бидеме ние оние добрииие? Несиорно е дека, како шиио велииие и самииие, иоиџреба од добрососедсџиво има и никој не е ироџив ишоа, но еве, од друџа сиџрана, иреџовараме со Грџија, веќе мноџу џодини за имеишо, исиџовремено иовиџорно ние шиџриме како оиџимизам,

дека ќе сме оделе со ојџимизам и позиџивизам во преџоворџиџе со нив, во меџувреме вчера излеџува џрчкиоџ преџседаџел кој постојојно буквално секоја недела излеџува џака и вели дека Македонџиџе не постојојат, ја крадаџ историџаџа, иреденџиџи се, сакаџ да ни ја земаџ џериџориџаџа и сл., во исто време коџа ние во наводници шириме ојџимизам. Како џледаџе на ова џиџо се случува со Грџија? Мислиџе ли дека ќе се најде некоја Влада којашџо ширеџки некаква си енерџија и џука замачкуваџки, ќе се обиде, односно ќе се дрзне на џакво неџиџо да влезе во свеџостџа на имеџо и неџова преџмена? Има најави за џоа од мноџу сџирани...

Тоа е виденото сценарио. Борбата е околу тоа. Тука нема друга борба. Значи, сите сили однадвор и овие што се однатре инволвирани во таа работа, одат во тие три насоки – да се реши прашањето со името со Грџија, да се реши спорот со Бугарија и да се реши албанската платформа. Сите тие работи, како што реков, се шовинистички и иредентистички. Во оној момент кога тоа ќе го прифатиме, ние остануваме без ништо. И во тоа е целата работа. Првото ВМРО беше пробугарско, тогаш имаа некои планови со мене, јас ги откачив поради таа работа, иако семејно имам мотиви да бидам на оваа или на онаа страна. Меѓутоа, страната на вистината е една! Една и неделива! Јас исто имам роднини во Грџија. Баба ми и дедо ми по мајка ми како и другата баба беа патријарџиски семејства. Јас прво сум проговорил грџки, па потоа македонски. Тоа не е спорно. Неспорно е влијанието на нивната култура и сето тоа ние го почитуваме. Меѓутоа, она што едноставно не е можно е тоа што тие го бараат од нас, да се менува името. Името не може да се менува под никои

услови. Тоа е суштината на сите суштини. Зашто она што те определува е она дали постоиш или не постоиш, а не дали некој те признава. Најкласичен пример е примерот со Исус Христос, кој вели јас сум оној кој сум, јас сум она што сум, значи не вели јас сум она што некој ќе го признае од мене. И во актуелното време на неговиот живот, де факто, него никој не го признава. Учениците бегаат од него, сите му вртат грб итн., ама тој останува на тоа дека е она што е. Од тоа е родена верата! Не верата на еден човек и на еден народ, туку на целиот свет! Кој згазне на тоа, тој е злосторник. Невиден злосторник. Тука нема што да се разговара, дека Грците... Па ние се откажавме од таа територија јавно! Не можеме да се откажеме сега и од луѓето! Не може да се откаже вистината, не може да се откаже она што не е за откажување. Па на крајот на краиштата, ако нема иднина, подобро човек да не е жив одошто да живее срамно, на тој начин.

Мислиш дека актуелната Влада би се држела на такво национално самоубиство со името, барем да се обиде?

Јас мислам..., мислам, тоа е само мое мислење, дека ќе се направи едно сценарио во кое ќе се каже дека, всушност, ништо не се менува и тука психологијата на македонскиот народ ќе биде фатена. Ќе се каже, да речеме, Горна Македонија, меѓутоа, во Македонија нема да се зборува Горна Македонија, туку ќе се зборува Македонија, Македонци, македонски јазик, и тоа ќе се форсира. За домашна употреба. И сите ќе кажат, па што се бунат овие, еве ние сме Македонци, никој ништо не ни кажува. Меѓутоа, тоа е во едно приватно устројство на државата, во

домашното устројство на стварноста. Надвор од тоа ние ќе бидеме некој што не постои, како и сега што сме, бидејќи Бивша Југословенска Република Македонија кога ќе се преведе на нормален јазик значи Оној што не постои. Оној кој постоел, а сега не постои. Значи работата е во тоа. И ако се реализира тоа сценарио со тие демагошки трикови, народот, да речеме, да се прелаже да излезе на референдум, можно е да се излажира еден референдум, и дури тоа и референдумски да помине. Меѓутоа, тоа не е прашање за референдум. Тоа е прашање за живот или смрт. Дали си жив или си мртов. Тоа е суштината. Не може животот и смртта да се менуваат. Кога некое дете ќе се роди не плачат луѓето, не велат еее тоа дете ќе умре, туку се радуваат затоа што пред него стои животот. Таков е животот. Не можеме ние сега... тогаш најдобро да ископаме дупки, да легнеме и да чекаме. Тука нема никаква иднина во таа смисла. И тука треба да бидат разумни. Ова е христијанска, православна земја. Треба да бидат разумни. И овие нашите, се разбира. Да не го земат она што не им припаѓа, не знаеш, никогаш не си го прочитал Хомер, а сега земаш нешто што не ти треба. Земи го она што е твое, она што ти треба. Тоа е реално. И со сите да се направи еден договор. Меѓутоа, пред сè, ние самите, Македонците, треба да направиме еден консензус за нешто под што не се може. Тоа е тоа, и готово. Ние сакаме и Европа, сакаме и ова, сакаме и она, меѓутоа сакаме да постоиме. Повелете, изјаснете се дали сте вие за тоа ние да постоиме или да исчезнеме?

Академику, Вие бевте ако не и единствениот што реагираше во времето на Тиранската платформа, времето на пројеситиите на „За заедничка Македонија“ кои три месеци речиси беа на улица,

шокму поради јазикот и сите оние работи што ги содржи иаа, односно променише. Тогаш МАНУ повторно, индикативно, не реагираше воопшто...

И се огради од моето...

Да, айсолушно, да, бидејќи било штоа ваши личен став, шокму иаа, се секавам на соопшението оштиму. Во меѓувреме, иаа Тиранска платформа за која велеа дека не постои, а беше поделена на пратеници во Собранието, содржи седум точки, јас направив една анализа во однос на нејзиното реализирање. Според она што јас го гледам, 90 отсто од неа или е реализирано или ќе се реализира. Само кратко мојата анализа. Седмата тиранска точка бараше забрзана интеграција во ЕУ и НАТО, благодарно, да не речам, на чадорот и декларативните веувања на Соренсен, Моџерини и другите. Таа е исполнетата како седма точка, нели веуваат дека ќе имаме забрзана во однос на претходно, иако требаше реално да влеземе во НАТО уште 2008 година, а во Европската Унија 2009 година да почнеме преговори, со давањето на првата претпоставка. Шестата точка предлагаше вклучување на Албаниите во Договорот за добрососедство со Бугарија. Бујар Османи беше таму и иаа е исполнетата. Петтата предлагаше директно вклучување на Албаниите во преговорите за добрососедство со Бугарија, односно со Грција, преговорите за името, извинете. Ахмети одржа директна, лична tête à tête средба со Нимец, во превод и иаа е исполнетата. Духоот на доверба е четвртата, што е иаа нешто исто декларативно, мислам дека и тој е направен со прифаќањето на Тиранската платформа од страна на СДСМ кој направи коалиција шокму врз

нејзина основа односно мораше да ја прифати за да биде на власт. Третата, ирејораките на Прибе, ииниите ирејораки на Европската комисија и сл., специјалниот обвинител, иодориката, исто така е реализирана. Втората точка која бара промена на буџетот на еџничко ниво, мислам дека се работи на неа според информациите што ги имаме, но ќе биде обелоденета малку подоцна. И првата беше онаа најстрашната да речам, поради која и беа реакциите, токму и вашите, каде што се иреј-полагаше дебата за знамето, химната, државниот грб, двојазичноста, осуда на и. н. џеноцид од 1912 до 1956 година, и двојазичноста ја сомнавме, која според иоследните информации, исто така, иолека се иџолнува, дури дел од коалицијата на Заев, директно Села, уцени да се направи во рок од 100 дена, доколку не излегува иџој и се руши Владата, Ахмети иџошто иџаа до иобара меѓу редови, но другите информации од иџој ироцес се дека ќе се чека ири месеци, до локалните избори, за да не се направи ироблем со џласовите што ќе иреба да ги добие оваа сегашна владина коалиција, односно СДСМ. Во иревод, како што кажав, 90 иџ-сти ириближно од целата оваа ирикаска веќе е иироведена или се иироведува. Ова е иџаа иреџаа слика, како што рековите вие, иреџаата иџрана. Со Буџариите иреџовараме за Доџворот за добрососедство, односно иреба да направиме иџџаиќи иџука, со Грција за името, иреџаата би била со Албанија. Каде оди целата оваа работа?

Јас мислам дека, ако тие три работи се прифатат, од Македонија нема да остане ништо. А не е тоа само кај нас. Тоа е и еден светски процес. Многу често се случува човекот да не ја препознае сопствената смрт. И да ја прифати својата смрт како нов живот.

Ако се случи споменатото, ќе се случи токму тоа. Со една пропаганда ќе кажат, па што е ова, тоа не е ништо, меѓутоа, со исчезнувањето на името и на сите национални атрибути, народот македонски исчезнува. И на нашата територија ќе се создаде друга држава, која другите ќе ја препознаат како своја, ќе ѝ дадат свое име, денес Северна Македонија, утре Илирија, задутре не знам како, и ќе се заборави дека сме постоеле и дека сме биле. Значи, во овој момент постои само едно решение. Она што е најздраво во Македонија, од сите страни, од сите партии и надвор од партиите, самиот народ мора да го реши тоа. Мора да се собере околу тие најважните работи, од кои нема отстапување! Ако се случи народот да крене раце... сега слушам, еве, и децата зборуваат, ама што ми е гајле за името, што ми гајле за ова, што ми е гајле за она..., ако се случи, значи, да превладее тој македонски нихилизам... Чудо големо! Јас сум пишувајќи за тоа. Што е ова? Што е умирачката? Тоа не е ништо, ако се давиш, најважно ти е да не знаеш да пливаш, наголтај се вода и уживај, ќе се удавиш и ништо нема да ти биде... Ако се случи тоа, ние ќе исчезнеме не од физичката стварност, ќе исчезнеме од самите спомени. Јас одамна бев рекол ако пропадне Македонија, ќе преживее Македонија од моите книги. Сега ни во тоа не сум убеден, бидејќи ќе исчезнат и книгите сосе јазикот, ќе исчезне сè. Сите траги. Си направил нешто големо, навистина големо, и тоа ќе биде уништено и разнебитено. Како да не си постоел. Во *Времето на ирвасиите* развивам една голема тема, дека додека сме живи ние живееме во вечноста. И тоа е навистина така, нема друга вечност. Тоа е таа вечност, оваа во која сега живееме, затоа што времето низ нашата свест можеме да го интегрираме од настанокот на светот до сегашниот миг. И во тој миг ние сме вечни. Ама нам не ни треба

тоа. Тоа не го препознаваме. Многу ни е поважно, така, да свршиме некоја ситна работичка, кој кого ќе го вработи, кој...

Когоши...

и готово... И тука ние сега покажуваме дали, всушност, заслужуваме држава. Тоа се сериозни работи. Ние низ историјата сме биле моќен народ. Ама без држава. Главно без држава. И сега треба да се покажеме, да се потврдиме. Во периодот на оваа наша независност, па и пред тоа во Југославија, колку амбасадори, колку аташеа, колку луѓе биле надвор и кој што рекол? Како, што работеле, кога никој ништо не знае за Македонија? Во Белград, тие што беа во моја близина, сè што научија за Македонија научија од мене. Секој човек што ќе излезе треба да биде амбасадор на Македонија. Не во онаа дневна, националистичка смисла. Еве моите дела имаат најшироко општо значење и обично не се врзуваат за некои локални теми. Ама не се гради во воздух. Ако нема земја, нема врз што да се гради, државата не може да стои во воздухот. Значи, сериозно треба да размислиме. Сега, нели, од страна нè убедуваат, тие се големи пријатели на Македонија и сакаат да ни помогнат, па ова, па она итн., меѓутоа тоа се виде и во времето на разврската со Југославија. Јас го поминав тоа. И ние тогаш, јас не бев млад човек, како возрасни луѓе се занесувавме со тоа, нека нè бомбардира НАТО само да се спасиме од Милошевиќ. Ама не било така. На крајот излезе дека душата ќе ти ја извадат и не им е гајле за тоа што го направиле. Па и Македонија беше агресор. Јас бев во Белград, авионите летаа отука. Значи, моите браќа ги праќале авионите за Белград да ги столчат моите деца и мене лично. Значи, не е историјата, обично

се смета дека е таа историја на факти, но историјата не е историја на факти – историјата е историја на толкување на фактите. Треба да се види што стои зад што. Кај нас, ние сме цивилизиран свет, кај нас нема никој кој не е демократ. Суштински. И кој... за нас национализмот е нешто туѓо. Ама ние сме во овој момент нападнати, загрозени, Македонија е окупирана, и мора да собереме сили да се ослободиме ако е тоа навистина така.

Академику, една работња која ѝосѝојано се ѝовѝорува, особено од независноѝта можеби ѝа наваму, се ѝојавува една дуѝка, инѝелекѝуалциѝте ѝи нема во македонскаѝта јавноѝи. Не излеѓувааѝ да ѝи кажайѝ своите сѝавови и да бидаѝ совесѝта на народотѝ или на нацијаѝта, оѝворајќи ѝриѝоа широк ѝросѝор за оние квазинѝелекѝуалци кои, најчесто ѝо ѝолиѝичка линија, се ѝројавувааѝ ѝа ѝи ѝровлекувааѝ своите сѝавови. За крај, каде се Македонциѝте на ова ѝоле? Зошѝо ѝи нема инѝелекѝуалциѝте да се ѝојаватѝ и да ѝи дадат висѝинскиѝте насоки, да бидатѝ, како шѝо велам, совесѝта или мудросѝта на народотѝ? Каде се? Два-ѝројца се ѝојавувааѝ, меѓу нив сѝе Вие и уѝите неколкумина, излеѓувааѝ, кажувааѝ свое мислење, оруѓиѝте вооѝишѝо или ѝи нема или, ѝак, излеѓувааѝ со ѝолиѝичка аѝенда. Сеѓа очекувам ќе се ѝојаватѝ да не убедувааѝ дека ѝ треба да ѝо смениме, она шѝо велиѝте, името, дека ѝоа не е нишѝо сѝрашно, дека ние сме демократиѝ и сл., а сме, но ќе се обидатѝ да ѝо ѝровлечатѝ ѝоа ѝокму корисѝејќи ја ѝаа дуѝка која ја ѝраваѝ инѝелекѝуалциѝте кои не се ѝојавувааѝ. Ќе видиме сеѓа, ѝреѝѝосѝтавувам, еден висѝински најлив на квазинѝелекѝуалци. Зошѝо се случува ова?

Па и интелектуалците се расиплива стока како и секоја стока која стои долго во магацинот под клуч.

А зошто?

Каде се нашите интелектуалци? Каде се нивните трибини? На кој начин може да се организираат? Сè е растроено. Нема систем на лектира. Нема координација. Нема свест за важноста на нештата, за она без што не се може. Јас кога дојдов од Белград, тука Блаже Конески беше веќе распнат на крст. Јас тогаш реков и во МАНУ. Па таа линија, Мисирков – Рацин – Блаже мора да се чува, тоа се столбовите. Столбовите на јазикот. За што зборуваме? Еве сега vis à vis Бугарите. Што не го...

Чејкааи Мисирков, да...

Не! Што не кажат нешто добро за Мисирков, туку го држат во ладилник. Не им треба ништо што е нормално, нешто што е... Значи, во таа смисла, она што е најдобро меѓу интелектуалците, не е поврзано, а овие другите се како во онаа позната песна на Јејтс, на најдобрите им недостасува увереност, а најлошите се полни со страсна жестокост. Тие се агресивци. И насекаде, не само кај нас, во целиот свет. Со светот не владее базичната наука, туку технологијата. Не владее врвната уметност, туку сурогатите. Сурогатите! Песнаците, спортот... Јас исто сакам да гледам фудбал, ама тоа не е тоа. Филип Македонски, кога во една пригода го слуша Александар како свири на китара нешто убаво, вика, нели ти е срам да се занимаваш со таква работа? Тебе те чекаат големи дела, ти како крал на Македонија доста е што ги слушаш, а камоли да свириш... А тоа е сега идеологијата на денешницата. Значи, демократијата е терор на просечноста. Воспоставување на еден невиден

просек, а врвната литература е протерана во катакомби. Еве, овие мои дела, нека земат ако се мајстори, па нека ги преведат. И нека ги објават на тие големи јазици, па да се види каде сме ние. А исто така и нашите. Еве мене ме сметаа божем сум близок до ВМРО, каде? Што направиле за мене? Во тоа е работата...

Пројаѓангајта да...

...живеам тука под кирија, немам здравствено осигурување, книгите така... И што значи тоа? Тоа е една апсолутна несвест. Да не ја знаеш важноста на нештата. Со Блаже Конески на таа тема дебатиравме во врска со Цепенков, кога тој зборува за тоа вродено чувство за убавина во нашиот народ, за создавање на уметнички дела, песни итн., јас тогаш му реков, ама прво е свеста за важноста на нештата, бидејќи Цепенков почнал да собира оној момент кога слушал како татко му разговара со Димитар Миладинов и кога тој сметал дека народното творештво е детска работа, а Димитар Миладинов му рекол дека не е детска, туку е важно за останокот на народот, па вели, тоа јас го запомнав и оттогаш почнав да ги милувам тие нешта. Мора да постои свест за важноста на нештата! Што е важно, што е поважно, што е најважно. И околу тие работи мораме да се собереме. Не може секој да биде Леонардо.

Мислиш дека ќе се собереме?

Нема друг излез. Нема друг излез!

(Емисија „Сид“, *Алфа телевизија*, 6 јули 2017,
Љупчо Цветановски)

сакаат да го грабнат, бидејќи се тие добри трговци и ја знаат вредноста на маркетингот. Ако сакаме по маркетиншки пат да исфрлиме едно име, ни требаат милијарди. А тоа е готово име, и тоа име со историска длабочина и од голема важност. Очигледна е тенденцијата да се ископачи името, но сега се проба тоа и да се искривоколчи до неприпознавање, преку таа буквална транслитерација со непредвидлив изговор. Кога ние би постапиле така со западните имиња, Шекспир би го викале Схакеспеаре, или Гете би го викале Гоетхе, или Бодлер би го викале Баудалаире, или Рембо би го викале Римбауд, итн. Основното е, да ни се наметне име кое не може да се препознае. И додека сегашниот еуфемизам, Бивша Југословенска Република Македонија, значи, кога ќе се преведе на нормален јазик, Држава Која Не Постои, оваа би била Држава која не може да се препознае. Што е исто. Значи, пак се врти истата приказна: да бидеш избришан од картата! Тоа неколкупати сум го рекол. Сега и нивниот министер рече дека девојката била стара дваесет и пет години...

Што е штогаш Грција, баба?

Дваесет и пет години... а, можеби, е стара седумдесет и пет години, а можеби е стара илјада и петстотини години, а можеби е стара две илјади и петстотини години. Не е тоа туку така. Да се бутне некој што поптитко во историјата и да му се даде едно име смешно. Јас во еден мој роман, *Кон другата земја*, имам еден детски лик кој уште не знае добро да зборува и Македонија ја вика Камедонија. Па, така, и тој има прекар Ф. Камедонски. Ама тоа е можно во детскиот јазик. Името може да се менува на тој начин само во детскиот говор. Ама во сериозни меѓудржавни односи, тоа е просто несфатливо. И тука,

целата експертска јавност на Македонија и плус целата експертска јавност, особено на словенските земји, треба да дадат стручно мислење околу тоа, не тие да се расфрлуваат со Венециски комисији итн. Знаеме ние колку тие знаат за словенскиот свет и за словенските култури. И каков однос имаат кон нив. Според тоа, ова е нешто што автоматски треба да се отфрли. Меѓутоа, главната поента не е во тоа. Ние сега зборуваме за феномени. Сме прифатиле една игра и тоа се феномените на таа игра. А суштината е во нешто друго. Суштината е што таа игра не смееше да биде прифатена. Разговорот за името од самиот старт е погрешен. И тој треба да се напушти. Тоа не смее да се прави. Јас имам во мојата литература еден термин наречен „сопрено време“. Тоа, за гледачите, најлесно може да се објасни преку шаховската игра. Во шахот, кога ќе одиграме потег, ние го притискаме саатот и нашето време застанува, а времето на противникот тече. Ако сакаш да победиш, ти треба да размислуваш на времето на противникот, а не да го трошиш своето сопствено време. Во овој случај, Грција има одиграно еден потег за една секунда, кој гласи – променете го името! Со тоа се нарушени правилата на играта и ти треба да кажеш: стоп, не играме понатаму. Наместо тоа, ти со години, колку, со децении, размислуваш и го трошиш сопственото време кое е драгоцено и истечува. И сега, кога ќе се најдеш во цајтнот, саатот ќе ти падне и ти ја губиш партијата или добиваш мат. Според тоа, нема алтернатива за името. Едноставно, НАТО за НАТО, Европа за Европа. Европските вредности треба да се прифатат. Ама ако Европа нас не сака под невозможни услови и околности, ние треба да ѝ се благодариме. Исто така, и на НАТО. Не може Столтенберг да дојде во Скопје...

Да, денеска, Вашата...

...и да зборува „оваа земја, оваа земја, оваа земја“... Што значи тоа? На што личи тоа? Каков е тој однос? Каков е тој простачки однос кон... Си дошол кај некој на гости и не го именуваш, името не смееш да му го кажеш. Мислиш дека паднале тука луѓето од дрвјата. Мене тоа ме потсети на една сцена што ми ја кажуваше баба ми уште од времето на Првата светска војна, кога дошле сојузничките војски, каде што имало колонијални војски, нашите стари ги викаа Арапи бидејќи повеќето биле со црна боја на кожата, па влегле во куќата, право во визбата, ајде, да ја скапат кацата, да пијат... И овие, домашните, знаат јазици, културни, чекајте, бре, чекајте, луѓе, дајте да ви суредиме една маса во дворот, да ви ставиме чаршаф, да ви ставиме чаши, да се напиете како луѓе, и вие сте од мајка родени. Што тие замислуваат, каде се наоѓаат? Тоа е нешто неиздржливо. Јас не знам кои се тие политички гарнитури што можат да трпат такви работи.

Очигледно, можай. Дали мислиш дека постои некаква шанса оваа Влада, која многумина ја нарекуваат ојорјунисичка, квинслиника или какви ли не ејшнети шито ги добиле за само шест месеци, може да се орзне и да ирифајти ваков колку и да е небулозен и безобразен иредло од Нимиц, односно од кодо и да е, најверојатно и не е од Нимиц?

Сè е можно. Сè е можно, меѓутоа во историјата ништо не е непоправливо. Имаше Титов Велес, ама пред тоа беше Велес и денес е пак Велес. Да не мисли некој дека сега, ако направи некој скандал од тој вид, тоа ќе остане трајно. Само последиците ќе бидат големи.

А срамота̄а̄а̄а̄ за оние?

Срамотата настрана, ама последиците ќе бидат големи, затоа што тоа го турка народот во војна, го турка народот во судири. Тоа не се нормални работи. Едноставно, не се нормални. Тоа се гледа според брзината со која се оди, станува збор за синхронизирани акции, сега набрзина да се фати и да се завршат тие нешта кои, едноставно, не можеле да се завршат. Да можеле да се завршат, тие ќе беа завршени. Едноставно тоа е нерешлива задача. Јас тоа сум го рекол илјадапати – Грците нема да отстапат од тоа ни за „јота“. А плус не е за разговарање. А она, *erga omnes*? Па тоа е нестварно. Ние, во Академијата, сме имале предлог, кога почна целата таа работа, академик Илиевски, покојниот, тогаш го дал тој предлог за Горна Македонија како за историски назив за оваа територија, а и кај мене, уште во 1990 година, во *Кон друѓа̄а̄а̄а̄ земја*, се спомнува Горна Македонија, тоа е, на некој начин, легално, ама атрибутите – да се изгубат придавките македонско, македонски, па да добиеме горномакедонски јазик и слични глупости, па тоа го нема никаде на светот. Прават преседани! Како што НАТО направи преседан со бомбардирањето, да победат без да слезат на земјата, тоа беше еден експеримент што им помина, сега прават други експерименти и сè прават она што им треба. Не треба да се верува дека... Не сме ние параноици. Не треба да се верува дека сите се против нас, дека светот... Ама светот има свој интерес. Има една стара приказна во *Талмудо̄ӣ*, каде што двајца учители, двајца рабини, зборуваат, и едниот вели: „Еее, Римјаните што се добри, дојдоа тука, па направија плоштади, па направија бањи, па направија мостови“, а овој, другиот, го гледа и вели: „Она што го направија, го направија за себе,

плоштади направија да се собираат курвите, бањите ги направија да се капат во нив, а мостовите ги направија да собираат мостарина“. Значи, секој што доаѓа, доаѓа со некаков интерес. Како што било тогаш, така е и сега, тоа не се менува. И тука да не се залажуваме. И ние мораме да го знаеме својот интерес. Македонија е скапа држава. Ние можеме да ја дадеме под наем, да речеме, на Кина, на дваесет години, никој ништо да не работи, а секој да добива по илјада долари месечно. Се разбира, тоа е само фантазија, тие работи не се работат, ама суштината е таа. Само затоа што си беспомошен. Што не можеш да се одбраниш. Оној од Северна Кореја можеби има една и пол бомба и којзнае дали може да пукне, ама се закани и страв лозје чува. И, се повлекоа. Да не беше тоа, што ќе беше? Ќе ги направеа партал, како Ирак и другите. Значи, ние имаме доверба во сè, ни треба помош од сите, си ги сакаме сите. Од мене, европски човек нема. И нека не се залажуваат. НАТО дојде да ми ги бомбардира децата, а сега тие деца се во Америка и сите се Американци. Што значи тоа? Дека пукаат во самите себе! Тоа е тоа. Дека не знаат што работат. А ова, за нашите... Јас просто не верувам дека некој тоа може да го направи свесно, независно од тоа колку се уценети. А сигурно се уценети. Тоа е онаа Христосова ситуација, кога од крстот гледа и не може да поверува дека некој може да се крене против најсветото на светот, против самиот себе, против својот Господ, против своето спасение и кога вели: „Прости им, Оче, не знаат што прават!“ И јас така мислам, дека не се свесни, дека тоа не допира до нив, дека живеат во некои долни, ниски и многу плитки предели на свеста, на мислата, па просто не знаат, ниту веруваат дека можат да бидат слободни. Не веруваат дека можат да бидат свои.

И само гледаат партиски... Ама не ме интересира! Мене ме врзуваат за ВМРО. Ама какво ВМРО! Не ме интересира! Никогаш не ме интересирала ниту една партија! Моето семејство е пацифистичко, дедо ми не одел ни во војска, си плаќал таму, во турско време, не ме интересираат ни комити, ни партизани, ни ова, ни она. Ама ме интересира Македонија!

Академику, буквално, симулирано со името, се расчерекуваат и осиганатиите идентички одредници. Еве го јазикот, пред неколку дена беше донесен Законот за двојазичност, без никаква дебата, со некакво мнозинство од цели 69 пратеници, што е малку повеќе од прито мнозинство, и претседателот Иванов не го одобри, односно не стави потпис, стави вето, но и тоа е привремено, ќе треба да се врати во Собранието, и ќе се изгласа повторно, а амбасадорите молчат, затоа што беше со евројско знаменце, забрзан, молчат или одобруваат. Како се чувствувате како академик во една земја која наскоро, очигледно, ќе биде двојазична?

Тоа го реков на самиот почеток, и тоа што го реков тогаш, го мислам и сега: Македонија како двојазична земја не може да опстане! И не само Македонија туку ниту еден народ кој нема друга, матична држава, каде што се чува и се негува мајчиниот јазик, не може да опстане, ниту, пак, нејзиниот јазик може да се сочува. Меѓутоа, ова, со Законот, е дополнително растројство и, очигледно, тие две работи се синхронизирани. Истовремено да биде партал име и партал јазик. Значи, да се прават некои работи кои не ги прави никој разумен на светот. Како ние ќе излеземе на крај со тој Закон кога, според него, речиси сите институции нема да можат да

функционираат. И Иванов тоа го нагласи и неговото експозе е добро, тоа што е речено, дека немаше јавна дебата, дека експертската јавност не се изјасни. Ова знаменце...

Го пројинаа со неџо зашиџо ке џребаше, инаку, дво-џрејџнско мнозинсџво, шџџо џо немаџџ.

...Никој не ти побарал, а ти самиот му го нудиш и му го даваш она што тој не ти го бара. Тоа се тие грозни, додворувачки работи, кои луѓето вообичаено не ги прават. Ама, очигледно, тоа е синхронизирано, како што беше синхронизирана целата работа од самиот почеток. И Парламентот не е регуларен, видовме сите како е избран...

Сџ со заобиколување.

...Видовме сите и кој го аминуваше тоа. Значи, сџ што е направено во тој период е нерегуларно и сега, како врв на тоа, нели, беше со две третини законот за јазикот да се изгласува, и одеднаш, сега, ајде, ке најдеме решение, а за сџ може да се најде решение, и ке ставиме едно глупаво знаменце и сега, со знамето, ке го решиме тоа прашање набрзина, сега ке се одлучи работата за шест...

...неколку месеци, џа веќе се имџлеменџира...

...шест-седум недели или колку ке биде, и потоа пак ке кренат раце, и готово. А зад тоа ке остане – што? Зад тоа ке остане практично фактот дека е ова окупирана територија. Законот за двојазичноста се применува пред да биде донесен. Јас видов сега, шест месеци се расправам тука со некакви здравствени проблеми, во Клиничкиот центар, сите табли беа

променети веднаш, ни закон не им треба. Значи, не ги интересира ништо. Едноставно, тоа се работи така како што се работи. Меѓутоа, да не одиме широко, само еден аспект, техничката страна на целата таа работа, не може да се задоволи. Затоа што тој јазик, таа двојазичност, треба да се применува во разни институции, во суд, во болниците итн. Тоа треба некој да го преведе. За тоа треба да се направи една армија албански преведувачи. Јас кога ги работев „Свездите на светската книжевност“, имаше само два-три тома да се преведат од албански и беше тешко да се најдат преведувачи, бидејќи се тие најскапи, не може да се дојде до нив. Како сега ќе се најдат толку преведувачи? Но, тоа не е сè. Преводот мора некој да го контролира, да се знае дали е точен. Кој ќе го контролира тоа? Значи ние *vis à vis* нив треба да направиме една армија преведувачи кои ќе учат албански за да контролираат дали е преводот добар, бидејќи лекарот ќе даде дијагноза, тоа ќе се преведе погрешно, ќе го дадат човекот на суд, ќе го стават во затвор. Тоа не може да функционира. Јазикот е, меѓутоа, инструмент за владеење. Тоа сите го знаеме. Тој е империјалистички инструмент, покрај тоа што има своја хумана функција, да ја шири културата. Сите империјалистички акции одеа со тоа што се извезуваа верата и јазикот, за да се освои една територија со нечиј јазик. Британската Империја е најдобриот пример за тоа. Таа кога пропадна, на нејзино место дојде Америка, која го покри тој простор, но англискиот јазик е пак доминантен. И, сега, ние имаме еден апсурд. Англискиот јазик се применува во Европската Унија како официјален јазик, а во Европската Унија нема ни една држава во која се зборува англиски. Англија излезе и нема ни една држава каде што се зборува англиски. Што значи тоа? Не

знам што би дале Германците и Французите нивниот јазик да биде главниот, меѓутоа, е доцна бидејќи тој јазик не го знаат сите. Е, на тој начин се врши таа доминација. Значи, ако тоа го преведеме на нашиот пример, тоа значи дека албанскиот јазик треба да се прошири, за да може албанската идеја за Голема Албанија да се реализира. И тоа е поврзано и јасно, како што еден и еден е два.

Имејо е на маса, исјо шака, и јазикој веќе одамна е на маса, можеби, делумно и распродаден, следна работја која се случи од последниот пати кога ни бевше гостин, а шао беше само пред неколку месеци, но се случила дузина работи, и шао лоши, да речеме, на најразлични полиња, бидна и Договорот со Бугарија, според мноштина политронски, мазохистички договор за Македонците. Ке се менува и историјата. Значи, јазикој е шука, имејо, еве, и историјата ќе се менува, и шао еднострано, ние ќе имаме експертски групи кои ќе ја менуваат македонската историја, но не и бугарската. Можеби, и би било фер кога би било двострано, но, еве, ише ќе ја менуваат македонската историја, ќе го бришат, претпоставувам, како што беше на сѐменикот на Благој Јанков-Мучејо, бугарскиот фашистички окупатор, секаде, децата од Вајаша и, да не ги сѐмнувам, има многу, многу случаи, секавањата се сѐ уште свежи, има сѐ уште луѓе што помнат што се случувало во текот на шаа Втората светска војна. Дедо ми, од бугарски војник пребежал во партизани, еве, јас знам, и сите знаат, мноштина и им загинале, еве, Благој Јанков-Мучејо, претпоставувам дека сѐ уште има луѓе што се секаваат на неѓо, и роднини, блиски, а неговото е избришано, и шао со директно признание на нашиот премиер дека треба, дека го

нарачал иџоа како ѓрадоначалник, и никому нишиџо. Но, еве, се случи Бугарскиоџ доѓовор. Како ѓледаџше на ова шиџо се случува, во целиоџ сосџав, ушиџе една иџлочка?

Па, тоа беше на маса уште минатиот пат кога бев тука и мислам дека уште тогаш реков некои работи кои стојат и сега и држат вода и сега. Ние сме блиски со Бугарите и немаме проблем со тоа да одржуваме добрососедски односи, но тоа треба да има соодветен реципроцитет. Јас, со моето семејство, на пример, сум, историски гледано, многу поврзан со таа, бугарска страна. Дедо ми, уште, бил близок со царот Фердинанд, татко ми, со Борис, го викаа татко ми, царско дете, поради тоа три и пол години лежеше в затвор итн., и сега, кога беше првото ВМРО, кое беше пробугарско, тие сакаа од мене цар да прават, тоа се смешки некои. Така што, да сум некој будала каков што не сум, би тргнал по таа линија, па би направил од тоа капитал. Меѓутоа, мене тоа не ми треба. Јас сакам да бидам она што сум. И тоа да ми се признае. Бугарите имаат еден проблем. Нашите Македонци ја воздигнаа Бугарија. Ама тие се изјаснија како Бугари. Ние не правиме, нели, разлика меѓу националното и државното, мислам, во она, старо време, затоа што немавме држава, и кога ќе се врзеш за некоја црква или држава, ти автоматски преминуваш на нејзина страна и стануваш пребег. И сега, тие што отидоа, „јаничарите“, оние што ја променија верата, тие што ја променија државата, сега гледаат со зло око на оние што останале. Јас немам ништо против ако некој каже дека е Бугарин. Јас имав тетка во Бугарија, си умре како Бугарка. Имав тетки во Хрватска, си умреа како Хрватки. Секој нека си ја носи својата судбина со себе. Ама не може, од ист корен, некој кој отишол и променил вера или

нација да *биде*, а оној кој останал да *не биде*. Во тоа е суштината на сите суштини. Јас и минатиот пат тоа го реков, Бугарите нам ни се важни, дури и како заштитници, меѓутоа тие, на Македонија, гледаат како на убава девојка што сакаат да ја грабнат. Не регуларно да ја бараат од родителот, туку да ја грабнат за да биде нивна. И тоа е она што во целата таа работа не е добро. Ама најважното од сè е она што, исто така, порано го споменував, она за православните цркви. Православните цркви, ако е точна таа моја теорија – тоа не е земено од некој туку е чисто моја мисла – дека православните цркви првобитно се државотворни цркви и дека за нив се врзуваат сите атрибути, и јазикот, и уметноста, итн., ако е тоа точно, прстите што Бугарската црква ги пушта на оваа страна и овие нашите што сакаат да се преплетат, зборува за територијална претензија. И тоа значи... тоа е влегување на туѓа територија, во туѓа држава. И тоа се опасни работи. Опасни работи. Во догледно време, Македонија ако пукне, половината да остане во Бугарија, и луѓето ќе кажат: „Па, добро, нека остане во Бугарија, а половината да остане во Албанија“. На тој начин се креира Трета светска војна. Ова НАТО, овој Столтенберг што сега го води, не знам колку знаат за тие работи или не знаат, но сите војни, сите големи војни, се водат за територии и завршуваат со дефинитивна поделба на тие територии. Наредната голема војна почнува кога тие територии, т. е. границите, ќе почнат да се менуваат. Првата промена на границите во Европа беше во Југославија. Прво се разори Југославија, ама едно време ја чуваа силуетарноста на државата. Габаритот остана. Оној момент кога се призна Косово, границите се променети. Оваа наша несреќна Македонија, ние се откажавме од два свои дела каде што е душата на

Македонија, од каде што сите востанија почнале, и од Егејска и од Пиринска, ама овој, Вардарскиот дел, како што знаеме, им припаѓаше на Србите. Ако пукне тиквата, и тие можат да се повикаат на некои свои права на таа територија и да кажат: „Чекајте, бре, нели ова беше наше?“ Значи, тоа е многу опасно и многу сериозно. А од друга страна, воени трупи се трупаат тука, сакаат да прават ракетни заштити, не знам што сакаат, како што беше во Чешка, па луѓето се бунеа. Кого тие го бранат на онолкуво растојание? Не го бранат никого. Првите бомби ќе паднат тука. И ќе не направат сол.

Колку сејшо ова ишшо се случуваше, зо сшоменавше шоокму и шоследношо ишшо мислев да Ве шпрашам, околу односиете на БПЦ и МПЦ, односно керката надобудна која се шодооди со..., од една шстрана, Македонија шопишша еден шопишонски, мазохистички договор со Буѓарија, во кој дава сеш, а не добива нишшо...

Дава сеш, а не добива ништо.

...Само за да добие шодоршка од Буѓарија, а од друга шстрана, ишошо се случи, можеби индикативно, Цркваша шокна и шаа шобара да биде керка на мајката црква – Буѓарија. Се шоклоиша некако чудно работиете, но во конишкети на сешо ова ишшо шрешходеше, односно и ишшо се случува, јазикоти, имешо, договориете со Буѓарија, со Грција и со осшанашите соседи, и сеш, колку целаша шприказна е шоврзана со шашвораето на овие луѓе ишшо се сега во шришвор шоради 27-ми? Колку нивношо шашвораете, зборуваме за ошерски шејачи, за режисери, за акшери, за шопишчари, за шрашеници, за мајки на малешни деца, службенички од Собрание и сл., се

ӣӣе за̄ӣворени, за, ко̄га ӣреба да се ӣро̄ӣес̄ӣра, еве, карикирам, да ӣрифа̄ӣа̄ӣ Нова Македоница, како и да е, и ӣоа Собрание̄ӣо го̄ гласа или како и да е, народо̄ӣ реши да ӣро̄ӣес̄ӣра, колку е се̄ӣо ова на̄ӣравено за да не му ӣекне на народо̄ӣ да излезе надвор, со в̄ӣеран с̄ӣрав во коски, бидејќи знае дека видни луѓе, како оние ӣӣо беа од „За заедничка Македонија“, се за̄ӣворени, оние ӣӣо ӣро̄ӣес̄ӣраа ӣро̄ӣив Тиранска̄ӣа ӣла̄ӣформа која се̄га секојдневно се ос̄ӣварува, а не ӣос̄ӣоеше, но ӣӣе луѓе се за̄ӣворени, осудени за ӣероризам, и се̄га, обичен човек ӣреба да излезе надвор и да ӣро̄ӣес̄ӣра ӣро̄ӣив неӣӣо, а од дрӯга с̄ӣрана, се ӣлаши, за̄ӣоа ӣӣо има луѓе кои се во за̄ӣвор ве̄е че̄ӣӣриесет̄ӣина дена и ӣове̄е? Педесет̄ӣ...

Па, срамно е тоа, тоа беше народно движење, јас во почетокот мислев дури дека ниту една партија не е замешана, потоа сфатив дека ВМРО тука има некои свои...

Да, но имаше мно̄гу луѓе кои изле̄гуваа сами од себе, не заради ӣар̄ӣја̄ӣа...

Многу имаше, ама видов дека...

...изле̄гував и јас, еве...

...има некој што...

...да, можеби...

...ја координирал таа работа, бидејќи факт е дека на крајот направил катастрофална грешка кога рекол да се повлечат луѓето и ги оставија така како рибата на песок. Ова што се случува сега, тоа е трагедија за Македонија. Ние на Ристо Шишков сега

му креваме споменици, а во времето, за исти такви работи, не му дававме да се качи на сцена. Сега се случува истото. На истите такви уметници, големи уметници, не им даваме да се качат на сцена, туку ги ставаме во затвор и ги прогласуваме за терористи.

Безобразно е, внукоѝ на Ченѝо е меѓу нив, зборуваме за Ченѝо шѝо ја имаше знаеѝе која судбина, неѓовиоѝ внук е сеѓа во заѝвор за исѝаѝа работѝа, за ѝероризам...

Влегувањето во Парламентот е легална работа. Кога народот ќе влезе во Парламентот, значи дека со тој Парламент и со таа Држава нешто не е во ред. Се разбира, во тој момент не треба да се прават насилства. Ако некој направил нешто што не требало да се направи, за тоа треба да одговара. Ама самото влегување треба да заврши со уставотворно собрание, со еден нов договор што и како да се прави со најважните проблеми што тогаш беа изнесени на видело. Наместо тоа, за да биде волјата на овие кои ја кројат, де факто ја кројат капата на еден мал народ, ама не знаејќи ништо за него и без никаква грижа за него, едноставно на еден драконски начин се прогласуваат за терористи. Мислам дека е тоа без преседан. Тоа се политички затвореници *par excellence*.

Дали се ѝѝе ѝревенѝива за да не се случи никаков ѝроѝесѝ, она шѝо го зборував, за сеѓа луѓеѝо да се ѝлашаѝ да излезаѝ? Дали ѝоа е основнаѝа цел, ѝѝе се како за ѝоѝкусурување сѝавени ѝаму?

Тоа е јајчарска работа, работа на луѓе кои не знаат ништо. Кога се вршат тешки дела против својот народ, тоа треба да има голема мотивација. Во

1989 година, на Тјенанмен, Кинезите ги згазија со тенкови студентите. Кој е тој кому не му затрепери срцето, кој е тој што е за тоа да се газат студентите? Но, во тој миг, тие ја спасија државата со тоа. И покажаа дека комунизмот и социјализмот може да се интегрираат со капитализмот и станаа прва таква држава во светот. Тоа што ќе беше Југославија, да не беше столчена. Која беше Европа пред Европа. И која можеше да се реорганизира или мирно да се разврзе. Значи, такви работи се прават во некои крајни ситуации, кога се можни трајни решенија, а тука не е можно ништо, освен на газдата да му го бакнеш опинокот. Ништо друго.

Академику, зошто Ви е сѐ единствениот академик кој постојано излегува и зборува на оваа тема? Го видов Вашиот претседател, Таки Фиџи, седеше на три месеца подалеку од Столиенберџ, веднаш до Керим, во првиот ред, заедно со Архиепископот, шука беа Пендаровски и Заев, го слушаа Столиенберџ во Собранието, не чув лош збор да каже за ништо што се случуваше, нишу за преговорите за името, нишу за двојазичноста, не кажа лош збор нишу за Бугарија, за Бугарија не ни знаеше, ја постоа дозна што бил Договорот, ја не кажа ништо лошо. Што се случува во МАНУ, ошто, никаде ги нема академициите? Ви зборувате, зборуваме меѓу нас, дека таму веќе има и цензура. Што се случува таму?

Што биле таму, тоа е протоколарно. И мене насекаде ме викаат, и таму каде што ме викаат, јас обично не одам, ама претседателот на Академијата треба...

Сакам да кажам, се појави сега само за Столиенберџ и шолку.

...треба да отиде на такви места и тоа не е лошо. Меѓутоа, она што е лошо е што се вовлекува тој страв во тие високи институции, вклучувајќи ја и Академијата, бидејќи нашиот народ е таков, па знаеш, нема да ни дадат, нема да нè финансираат, ќе нè укинат како овие во Албанија што направиле и не знам што уште направиле итн., и луѓето се во постојан страв. Јас сега имав промоција на моите „Избрани дела“ во Струмица, веќе втора година се одржува манифестација „Денови со Митко Маџунков“, се собраа луѓе, а јас бидејќи сум отсутен за такви работи, воопшто не забележав кој е тука кој не е тука. Па, некој ме праша зошто нема никој ни од власта ни од опозицијата, па плус, тие актери од театарот, што специјално им пишував улоги – каде се? И одеднаш сфатив дека се плашат да се видат со мене, да бидат покрај мене. Бранко Ставрев ми вика: „Еее, ќе им ги затворат дуќаните ако..., ќе им пуштат некои комисији“ итн. Значи, дали е тоа реално или не е реално, не е важно, важно е дека стравот е вовлечен и во Академијата, оние кои мислат така како мене или слично, си молчат, си викаат, дај да го пуштиме Маџунков низ вода, па како ќе му биде.

Глумай̄ демократӣја̄ преку Вас?

А за ова дали има цензура или нема цензура, за тоа гледачите можат сами да проценат. Станува збор за следното. Во она време кога се подготвуваше еден текст на МАНУ за состојбата во Македонија, јас бев задолжен од Одделението да направам уводен текст, но тоа излезе повеќе како авторски текст, нешто прифатија, потоа, кога размислија малку, решија дека тоа не е добро и ми рекоа: ајде, тогаш, објави си го во ова наше списание *МАНУскрипцӣ*. Меѓутоа, кога го дадов во списанието, по извесно време, главниот уредник

дојде кај мене да ми каже дека не би било добро, ќе се направи таа голема, како со Енциклопедијата итн., да го повлечам текстот, јас реков дека нема да го повлечам, а потоа тие зад грб се договориле, а на наредниот состанок на Одделението, под разво, го изнесоа тој проблем и, за мое големо чудење и изненадување, и моите најблиски пријатели и оние кои порано го поддржаа тој текст, сите до еден гласаа за тоа...

За што се работи во тој инекст?

...да не се објави. Се работи за судбината наша, ете, тоа е.

Не им се допаѓа?

Тоа е есеистички текст, „Судбината наша“, каде што некои работи не им се допаѓаат. И не само тоа. Сега излезе бројот, гледам, а бев дал и една серија „Нови приказни за ѓаволот“, и нив ги нема. Порано излегоа „Приказни за ѓаволот“, а во овие новите приказни има, како што веќе ѓаволот знае да напише, навистина ѓаволски нешта, некои актуелни работи и, веројатно, исто така, некоја група ги разгледала, па решила дека и тоа не треба да се печати. Формално можеше да се каже, бидејќи е бројот обемен, тоа е оставено, зашто во меѓувреме излезе книгата *Приказни за ѓаволови*. Ама факт е дека јас не бев известен, а сум оперативен уредник на тоа списание. Значи, се случува нешто.

Секогаш ќе има изговор, да. Од една страна, можеби е разбирливо кај обичните граѓани да го има тој синдром на очи широко заворени, сè да минува, но како ова кај интелектуалците? Тие треба да

бидат, нели, душата на нацијата, на општеството, постојано да коригираат, да укажуваат на злупостите што се случуваат, во нашиот случај, имаме провладини така наречени интелектуалци или ситрашези кои постојано пишуваат одобрувајќи ги сите пошези, оние другите буквално ги снима. Повторно ли тиј ситрав и до каде со тиј ситрав?

Која земја сме ние, не се реагира за ништо! Еве, сега прочитав дека во Штип ја скршиле таблата...

На Ацо Шопов.

...на Ацо Шопов!

Паралелно, на Крале Марко најшиша свастики, истиот ден...

...за тоа треба цела Македонија да се крене! Цела Македонија да се крене, сите здруженија, писатели, еј, бре! Ацо Шопов!

Тие ќе го закопаат во иштина? Така ќе биде!

Никому не му е гајле! Не се реагира за крупни работи, а стравот е доминантното чувство на XX век. Стравот е доминантен и тој не може да се победи, освен со срам. Само срамот може да го победи стравот. Тоа го има кај повеќе автори, а особено кај Кафка. И во нашиот народ постои онаа убава поговорка: „Од страв се бега, од срам не се бега“. Едноставно, никој нема да преживее. Јас имам една антологија на белградскиот расказ, каде што се следи, меѓу другото, историјата на Белград низ раскази, така што тука се вградени, на исто рамниште, и естетските принципи и оние историографските. Тука има еден расказ на Драгутин Илиќ што се вика „Игуман Пајсиј“. Тој

игумен Пајсиј бил фатен од Турците и сега сакаат да го стават на кол, а мајка му, мајка како мајка, оди таму, куми, моли да го спаси детето. И еден од тие Турци што бил посаглам човек, како што се вика, рекол: „Ајде, јас ќе помогнам, ама да ја промени верата“. И отишол кај него, вика: „Ајде, тука нема друго чаре, глава е во прашање, промени ја верата макар привидно“. А тој го прашува: „Каж ми ти мене, умираат ли Турците?“ Тој вели: „Умираат“. „Ими што, од што тогаш ме плашиш? Никој нема да преживее! Никој! Според тоа, честа е над сè.“ А кога сме веќе кај Турците, за оваа ситуација, во голема мера, кумуваа оние, во поранешна Југославија, што ги протераа тие златни Турци, кои се најголемите Македонци, до ден-денешен, во цела Турција. Пред некое време, Илхами Емин разговарал со некој, вели, нема меѓу нив ниту еден човек што ќе каже лош збор против Македонија. И сега дошол еден од Турција што бил таму на одмор, „Еее“, вика, „најдов еден, зборувааше сè против Македонија“. Вели, тој сигурно не бил Турчин, не бил македонски Турчин, и овој проверил, и навистина било така. Значи оние кои беа најлојалните, се маргинализирани. Каде е сега тука нивниот јазик? Каде се јазиците на другите малцинства? Што е најважно, тоа го прескокнавме, кој направил попис, па да знае дека дваесет насто...

Основата, да...

...постои на територијата на Македонија и каде постои? Кој тоа го направил? Плус, тие се варијабилни работи, може да биде денес 19,9, утре да биде 21,1. Значи секоја година треба да се прави попис. Секоја година да се прави попис и секоја година да се школуваат нови преведувачи. Или некому може да му падне на ум да го намали цензусот, па да биде

еден насто. Тогаш сите да станеме преведувачи! Никој ништо да не работи, само да преведуваме. Тоа се гротескни работи. Тоа е фарса.

Како човек од културата, инаку, имајќи предвид дека голема улога во одржувањето на сето ова што го зборуваме, особено на идентитетот и сè, е токму културата. Како гледаме на културата во моментите? Сигурно многумина е маргинализирана, маргинализирана до бескрај, се укинуваат прелиминари на партииска основа, не се случува ништо посебно, ништо убаво, но, еве, гледано директно од Вас, што се случува во македонската култура во моментите, за крај?

Овие партиски поделби ќе ни ги извадат очите. Тоа е најголемата грешка од основањето на Југославија, па од осамостојувањето на Македонија и воопшто од создавањето на овие партиски структури. Она што било – не чини. И се фрла целото, генерално, не се гледа што е добро, што е лошо. Ајде, сè да биде наше. А за да биде сè наше, мора да се најдат кадри. Тие кадри не постојат, ајде ќе ставиме тапчовци. Ајде, тапчовците ќе научат. Кога ќе научат? Никогаш. Додека да научат, ајде нив ќе ги сменат, ќе дојдат други тапчовци и така се врти работата. Не се разликува она што е добро од она што е лошо. За овој проект што беше, „Скопје 2014“, сите зборуваат збирно како за нешто лошо. Во тој проект беше и оваа антологија на светската литература во 560 книги што ја работев јас. Тоа е најзначајниот потфат во македонското издаваштво откако постои Македонија и еден од најважните за зачувување на македонскиот идентитет, затоа што, од една страна, ја дава сликата на сè што е создадено во светот, а од друга страна, го афирмира

јазикот со квалитетни преводи. Ако ти успееш квалитетно да ги преведеш најтешките дела на светот, тебе не ти треба никаков друг доказ дека постоиш. И во тој проект беа вклучени сите универзитетски професори кои се занимаваат со преведување, петнаесет академици, кој сè не беше, сегашниот министер исто пишуваше безброј од тие поговори итн., меѓутоа, овие амбасади каде што се воздига нивната национална литература, наместо да се направи серија промоции, тоа да влезе насекаде, само се критикува. Значи, доволно е да кажеш Грујо и веднаш Грујо не чини. Ама Грујо, во овој случај, направи една добра работа, затоа што, ако ништо друго, човекот е љубител на книги. Од времето бил љубител на книги, од времето си собирал книги и ги купувал. Тоа го знаат книжарите во Македонија. Си направил голема библиотека. Со голема радост тоа се правеше. И стручниот дел целосно го препушти на редакцијата, да го правиме така како што треба. И што сега? Ајде, тоа да го фрлиме во ѓубре, како што е и направено. Тоа е нашата културна политика. Ајде, сега ќе измислиме нешто од другата партија, наше ќе биде. Што наше? Што наше? Еве, ова не е консумирано уште. Уште не е консумирано. Јас над двесте книги од таа едиција уште не сум ги добил, зашто имало закон дека министерката не може да дава книги на уредниците, а сега Бети ја ставаат таму под истрага, а она се тресеше како лист да не направи нешто против законот. Почесна жена не може... таа мала, слаба женичка, што работеше по цел ден, сега ја трчкаат, а јас знам, колку пати сум ѝ рекол, аман, бре, Бети, дај книгите, автор сум мајка му стара, тоа ми припаѓа како... не, професоре, не можам да одам во затвор. Во толкава мера трепереше над законот, за да ѝ се случи тоа што ѝ се случи. Ете, тоа е нашата приказна. Затоа треба да се каже:

чекај, бре, ова помина, ти знаеш да работиш, ти не знаеш да работиш. Што има тука? Татко ми, од 1945 година, лежеше во затвор, три и пол години, да не зборуваме она додека бил војник, седум-осум години го немало дома, му зедоа сè, сè, а се бореше за новата држава како за таткова сермија. Светот да му го дадеш да го чува, едно зрно нема да потроши од тоа. И такви луѓе постоеја. И, ајде, сега, батко Стојане, ајде, на каналот, ајде, копај таму, добро е.

Тоа е нашата приказна. За жал.

(Емисија „Сид“, *Алфа телевизорија*, 18 јануари 2018,
Љупчо Цветановски)

МАКЕДОНИЈА ПРЕЖАЛЕНА (Трето интервју на *Алфа*)

Академику, Северна сериозно надвисна над Македонија. За неколку дена следува и поопширувањето на фамозниот Договор, можеби Грците ќе го одложат за неколку дена, благодарјќи на интеријелацијата што ја спроведува опозицијата против Владата на Цирас, но како и да е, факт е дека за неколку дена и тој ќе се поопшири. Што се случува во Македонија? Како регулираме ли како држава како што и најавите Вие претходно?

Очигледно дека е така. Кога пред десетина години во МАНУ расправавме на таа тема, тоа беше во 2010 година, кога и се напиша потоа тој текст кој, за жал, тогаш не беше јавно презентираан, ама неодамна беше објавен во „Нова Македонија“, текст во чија изработка и јас учествував, својот прилог го почнав како во народната песна, црн облак се зададе над Македонија. Уште тогаш реков дека не е во прашање името, туку опстанокот. Така и се покажа, како што беше од самиот почеток. Јас постојано предупредував дека по разврската со Југославија, се случи нешто што им пречи на сите наши соседи, можеби, најмалку на Србија. Во 1913 година, како што знаеме, Македонија е поделена на три дела, Грците, Бугарите и Албанците, си го грабнаа својот дел, ги претопија Македонците кои живеат во нивните држави, во

Грција направија невиден геноцид, еден од првите геноциди во историјата на XX век, секој грабна што грабна, и сега, по разврската со Југославија, иако ние излеговме чисти, се појави, како што реков и порано, духот од ламбата, една нова држава која ги отвори старите прашања и се виде дека Источното прашање, врзано за централната балканска држава Македонија, не е разрешено и дека треба да се бара решение. Тоа решение, како што знаеме, со овие подметнати кукавичини јајца во врска со проблемот со името, траат и траат, и траат, како светот да се колебаше дали да не фрли на губриштето на историјата или, сепак, на некој начин да не сочува. И на крајот, коцката е фрлена и Македонија е прежалена. Со ова, ако не се спречи усвојувањето, Македонија како држава и македонскиот народ, се избришани трајно од историјата, а она што останува е една вештачка, привидна, површна, плитка Македонија, која нема да има сили да издржи ни десет-дваесет години, зашто сега, по овој проблем со името, ќе се отвори оној, другиот проблем, со Албанската платформа, со јазикот итн., што треба да се имплементира, и со тоа, тој плац, што се вика Македонија, ќе биде расчистен, и тука ќе дојдат туѓите војски, и овие, другите, кои се сега во тоа инволвирани. Грците го грабнаа својот дел, Бугарите го грабнаа својот дел, едните ја грабнаа старата историја од две и пол илјади години, другите ја грабнаа новата историја од илјада години, Албанците тврдат дека се автохтон народ во Македонија, што значи, ако се имплементира и ова, за јазикот, дека се тие тука, де факто, владетели, со тоа Македонија, таква каква што е, мала и беспомошна, од еден стар историски народ, со еден стар јазик, четвртиот канонски јазик во светот на кој, воопшто, било дозволено ширењето на христијанството, ќе биде избришана од картата

на светот со благослов на целиот свет. И тоа е брука невидена и срамота! Затоа што е тоа еден проект што сега се продава како спас за Македонија, ама и Балканските војни се продаваа како спас за Македонија. Но, во Балканските војни, Македонија беше спасена од своето сопствено постоење. Сите градови и села беа столчени, народот уништен, македонските млади луѓе, војници, учествуваа во три војски, веројатно, една од најмногубројните армии, само која не се брои, сите во првите боеви редови, даде најголеми жртви, и потоа не доби едноставно ништо. Наша среќа беше што со оваа партизанска, антифашистичка борба, сепак, во тој сојуз во Југославија, дојдовме до своја држава, меѓутоа таа држава, како што сум кажал и порано, беше скриена во федеративноста на Југославија и во тој момент не му пречеше никому, а Југославија беше премногу силна некој да ѝ се спротивстави. Сега останавме мали, беспомошни, неподготвени, и сега се виде дека нашата дипломатија, што работела во Југославија, не чинела две пари, не свршила никаква работа да го заштити и да го стабилизира својот народ, кој што работел, работел само за себе, исто и во ова време, само грабеле на сите страни, и на крајот останува само тој стар, беспомошен народ кој, меѓутоа, во овој момент, нема друг излез, туку да се собере заедно и, во еден сеопшт народен отпор, да се спротивстави на ова, бидејќи ова е смрт за народот! Тоа не е видно во историјата на човештвото! Тоа е еден програмиран геноцид. Тоа е првпат во историјата некој да може да ја види смртта на својот народ во текот на својот живот. Тоа никогаш, никогаш не било. Во стариот мит за Прометеј, па и во Есхиловиот *Прометееј*, не е главното што Прометеј им го дал на луѓето огнот, и умот, и броевите, и зборовите, туку најважно е што им ја дал надежта, да не знаат кога ќе умрат. А

овде ти вели, еве, ова е моментот кога вие умираете! Ова време е избрано на еден перфиден начин. Еве, сега го гледам, вчера, Лавров, човекот не знае што да каже. Почнува Светското првенство, не смее да се спротивстави, да каже нешто од оние работи што ги зборувавше, а овој Косијас, лизен-мазен, се смее, триумфира. Значи, избрано е времето на фудбалот. Во врска со тоа, сакам да кажам една семејна анегдота. Татко ми ми кажуваше, кога бил еднаш болен, дошол од некој друг град некој негов пријател да го види и тогаш му рекол: „Бај Стојане, јас сум многу по фудбалот, кога се игра фудбал, не ме интересира ништо, ако има натпревар, жена ми да умре, ќе ја покријам со чаршаф, ќе одам да го гледам натпреварот, а потоа ќе дојдам да ја погребам, а дојдов тебе да те видам. Значи, татко ми со тоа се фалеше дека многу го сакаат, а јас со тоа сакам да кажам нешто друго. Сите во Македонија, сите ние кои овој еден месец ќе гледаме фудбал, треба да знаеме дека во тој период, една жена ќе биде покриена со бел чаршаф! И тоа нема да биде ничија жена, тоа ќе биде нашата заедничка мајка Македонија! Да му биде јасно на секој!

Академику, се ѝовӣорува ист̄орија̄та̄, и ѝоа, очич̄ледно, ѝред очич̄не на сич̄не. Бӯгарија е ѝовӣорно на ист̄а̄та̄ оска со Грција. По ѝолку ѝодини, се случува ѝовӣорно македонскиот ѝреѝседат̄ел да биде кај нив, на ѝос̄ти, Иванов се среѝнува со Радев, Бојко Борисов, ѝремиерот̄ нивни, и Захаријева, нивна̄та̄ минис̄терка за надворешни, одбиваат̄ јавна средба со не̄го, ѝа уш̄ӣне не можеле, ѝо с̄е ш̄ӣо се случило и ѝо с̄е ш̄ӣо кажал ѝој, да се среѝнат̄. Значи, ѝој е ѝос̄тин, како ѝрво, ај, ш̄ӣо не е домаќински, ш̄уку е ѝрекршување на сич̄не можни ме̄ѓународни норми, небаре ние сме со нив во војна или ѝак сме им

*з̀решиле нешѝо, а ќе да е по̀еке она обрай̀ноѝо, дека тѝе нам ни з̀решиле мно̀у по̀еке, но ги пре-
кришувааѝ сиѝе тѝе норми и не се срей̀нувааѝ со
й̀рей̀седаѝелоѝ, иако зборуваме за човек кој е ин-
сй̀иуција, не зборуваме за Иванов, можеби по̀ј
им се дой̀а или не, човек избран со мнозинсй̀воѝо
македонски гласови, 552.000 Македонци гласаа за
него.*

Односот кон Иванов, кој инаку се однесува др-
жавнички, е еден од најсрамните односи воопшто, во
историјата на Македонија. И тоа требаше да се рас-
чисти уште порано. Уште порано, кога Груевски беше
во коалиција со Ахмети. Ахмети не го признаваше
Иванов како институција. Требаше како куфер да
го исфрли. А тој ги чуваше од којзнае кои причини!
ВМРО, и кога имаше апсолутно мнозинство, мораше
под диктат на овие креатори на злото...

Се обиде еднаш...

...да ги стават во власта. И уште тогаш тоа беше
опасно, бидејќи кога се игнорира една од главните
институции во државата, а тоа е Претседател на др-
жавата, тука трева не расте. Ова што сега, вчера, тој
го направи, што не сака да разговара со некој кој из-
вршил акт на предавство, тоа е нормален, државнич-
ки гест. И сега оди во некоја таму држава, на која веќе
й̀ ја дадовме половината, значи, со ова добрососед-
ство со Бугарија, половината, словенскиот дел им
го дадовме, а оној, античкиот, сега им го даваме на
оние, другите, а нашите си свиркаат. Еве, во МАНУ,
за два-три дена ќе се одржи конференција за овие
добрососедски односи со Бугарија, во организација
на МАНУ и на Министерството за надворешни
работи...

Дали е ѿоа, село ѓори, баба се чешла...

...и тоа се работи синхронизирани, според моето мислење. Зашто не треба да се заборави – да се вратам на она што беше во 2010 година – во 2010 година, МАНУ донесе еден важен документ, и во тој документ, зад кој Академијата треба да застане и сега, стои дека може да се разговара само за прашањето за името во составот на Привремената спогодба и на Резолуцијата на Обединетите нации. И за ништо друго. Сите други работи, народ, јазик, итн., не можат да бидат предмет на разговор. Пред две години, јас кога излегов на говорница во МАНУ и кога реков тоа да се потврди, не се потврди. Зошто не се потврди? Од што се плашат? Кога беше Енциклопедијата... па јас тогаш влегов во оган, сакав, им се додворував на Албанците дека, еве, така ни го чуваат јазикот, со ова со она, сакав да сè да се реши со консензус, но не! Кога дојде на ред автохтоноста, не ги интересира ништо! Ние сме единствениот народ на светот кој е за презир! Ние имаме Енциклопедија која е ставена под клуч. Мене, нели, во минатата емисија реков дека ми направија цензура, не ми го објавија тој текст во кој напишав не дека не треба да се менува сегашниот Устав кон полошо, туку треба да се врати стариот Устав, дека е Македонија држава на македонскиот народ и на сите други народи кои живеат во неа. Како што е во сите цивилизирани земји... а не да се прави циркус! И тоа е забрането! А притоа, ниту еден весник, никој не ме повика да каже: „Чекај, бре, ајде, дај го тој текст да видиме за што станува збор“, итн. Ние си патиме од сопствената глава. Ние мислиме дека автоматски, како во турско време, не правејќи ништо, самото опкружување, самото устројство, ќе ги реши работите, меѓутоа овде, сега, имаме работа со сериозни играчи, како што вели она, српското,

во народната песна: „Латини су старе варалице“, а Грците се уште пострашни, ќе те излажат на секој можен начин, ќе ти нудат, ќе ти даваат, тие дури, можеби, мислат дека ни сакаат добро, дека е тоа добро за нас, што има во тоа, тоа е како во моите драми, што е смртта? Не е ништо! Ќе легнеш, ќе си дишеш, ќе престанеш да дишеш... Или водичка, ако се давиш, ќе се наголгаш вода и што убаво... Па тоа се тие идиотски работи, ние мислиме работите сами ќе се завршат, ама нема да се завршат самите од себе!

Ќе игrame на карџаиџа дека сме џиреј и џолку, дека ќе џреживееме џоради џоа и ќе оџсџанеме како наџја, не џреба ли џој џиреј неџџо да џрави?

Ама не можеме да опстанеме, бидејќи ние, во рамките на Турската Империја опстанавме благодарејќи на нивните закони. И по Берлинскиот конгрес, можеби, целата таа турска територија што беше сочувана, најголемата, де факто, територија на Балканот и најважната, каде што почнала словенската приказна, небаре беше сочувана за една нова држава. Ние имавме со Мисирков државотворна програма. Сме можеле, во она време, наместо да си играме со кркакка, со востание, да направиме војска! Војска да направиме и да излеземе со војска во 1912 година, и да се бориме како Македонци за своја држава. Ама треба поддршка од оние кои, едноставно, не се заинтересирани за тоа, кои прават такви страшни грешки, што е тоа дури нестварно! На пример, на Грците им се отстапува сопственост над старата култура. Па, старата култура им припаѓа на оние што ја познаваат таа култура! Таа нема врска со никого! По две и пол илјади години не важат ни тапи, ни ова, ни она. Тоа важи и за Македонија, тоа важи и за Грција. На што личи ова? Ова е безумие!

Ќе сѝанатѝ ли Вашиѝе колеѝи без ѝроблем од МАНУ – СМАНУ, без оѝѝор никаков? Шѝо мислиѝе? Досеѝа нема никаква реакѝија од МАНУ, мислам, замислеѝе, Реѝублика Северна Македонија и сѝѝе овие оѝѝѝаѝки, каде шѝо се кажува дека МАНУ нема да биде МАНУ, ниѝу, ѝак, Македонскаѝа филхармонија ќе биде македонска и сл., ќе сѝане ли МАНУ – СМАНУ без оѝѝор и неколкумина како Вас шѝо ќе кажатѝ...

МАНУ, како што реков, се изјасни за овој дел и јас мислам дека нема да си го погази зборот, дека нема да плукне на својот збор.

Како Заев, не мислиѝе дека ќе се сменатѝ?

Во она време кога беше во прашање дали да се отстапи само за името, Груевски бил против. Една од причините што тоа не е објавено е таа. Тогаш Старделов беше претседател, тој е најзаслужен за тоа. Ова што сега Таки Фити го кажува, извадено е оттаму, тогаш тоа е формулирано... и јас учествував во тоа... и тогаш беше речено главното, ама МАНУ, сепак, процени дека само името, без другите атрибути, нема да ѝ наштети на Македонија, доколку е тоа во интерес на влезот во Европската Унија. Ама тоа требаше да се направи цивилизирано, за тоа постојеа услови и сѝ уште постојат. Ирска е примена во Европската Унија под името Ирска, а уставното име на Ирска е Ирска и таа е примена во Обединетите нации како Ирска, овие не сакаа во Европската Унија да ја примат како Ирска, но, сепак, ја примија, а потоа направија некаков анекс-договор, да биде, сепак, Република Ирска, за да се разликува од Северна Ирска. Истиот случај беше и со Велика Британија. Французите се бунеа, затоа што тие имаат Бретања, и влегоа како Обединето Кралство само поради тоа.

Значи, тие имиња се фреквентни и си стојат. Ако Европската Унија сака да влеземе во ЕУ, тие треба да нè поканат и само за таа потреба да се направи таа дистинкција. Ние ќе ги почитуваме и без нив европските вредности. И без нив. Ние и без нив бевме Европа, Југославија беше поголема Европа одошто се тие тоа денес. И ние тоа ќе го почитуваме. Ама ако сакаат да влеземе во тој сојуз, тие треба да настапуваат... а не Грција. Што има Грција со тоа? Да се направи дистинкција. Значи, Македонија постои како област, а ова е Република Македонија. Веќе е дистинкција, веќе е разлика, веќе нема никаква потреба за што било. Па, да се направи нешто малку повеќе. Значи, имаше илјада и едно решение, ама не! Решението беше да се столчи еден народ. Освен тоа, да се фаворизира албанската кауза. Не случајно, Југославија кога се распадна, не сакам да кажам дека причините за распадот дојдоа само однадвор, беа и внатрешни, јас тогаш и напишав дека ништо не се урвало однадвор додека не се урне однатре, ама кога ја добија таа шанса, тие удрија, и шанса им беше да го грабнат Косово и да ја зајакнат таа албанска популација во Македонија, така што со Албанската платформа ние, практично, имаме комплементарна ситуација во однос на ова што се случува со името. Бидејќи ова, не дај Боже да помине, давам глава, веднаш ќе излезат со Законот за јазикот. Не треба никој да заборави дека во Албанската платформа првобитно беше побарана промена на Уставот. Таму беше побарано да се менува Уставот. А со тоа, ќе се промени сè, нели, се споменуваа и знамето и сè. Сега, божем, Грција ни попустила за јазикот, ама, како што реков порано, во двојазичноста ние не можеме да преживееме и тука ќе бидеме сведени на десет души што пишуваат книги и самите си ги читаат, и тоа ќе пропадне самото од себе. Ние имаме, јас

лично имам, дело кое може да се мери со кое било дело што е создадено во светот, во овој момент. Во која било земја! Нека излезат и нека кажат дали е така или не е така. Нека ги преведат сите до..., ама тие сакаат да столчат еден народ, не ги интересира! Ги интересира само нивното! Нивната политика. Јас бев... Мојата жена, во Белград, ја викаа „шиптарска мајка“, им помагаше на тие деца невидено многу, јас тука, исто така, застанав зад нив. Ама ова е преку егото, тука се оди да се грабне територија, бидејќи војните не се водат за луѓе, се водат за територии. Јас и порано напишав, кога беше разврската со Југославија, никому не му треба народ без земја, туку му треба земја без народ. Да се истреби народот и да се насели со овие што треба да дојдат на нашите места, и затоа се избрани такви луѓе, од таа црвена буржоазија, со овие, топуците, што се дојдени од краиштата каде што нема ни „к“ од култура. За кои знаат дека ќе дадат сè, ќе се обврзат на сè, ќе ги фатат за некои ситни пари, ќе му дадат таму некое островче, со некое дијамантче, не знам што, и ќе ја продадат, како што било илјадапати. Но, треба да знаат дека, во овој момент, ние веруваме дека вистината никогаш, никогаш не може да се сотре. Минатото е непроменливо. Не може да се интервенира отсега кон минатото. „Сè што постои е реално“, вели Хегел. Тоа значи дека минатото не може да се гиба. Тоа е така. Значи, оној егзодус од Кукушко, што е направен во 1913 година, кога од жетва се дигнати, на бели гаки, и потерани, „непријателот е во бегство“, вели нивниот цар, треба безмилосно да се постапува, тоа е нивната политика. Што тие ќе ни расправаат повеќе? Што ќе ни расправаат повеќе? А што се однесува на НАТО, мене НАТО не ми ни треба. Еднаш ме бомбардираше, не ми треба веќе. Лично, мене, не ми треба!

Ве разбирам, Вие бевте штогаи во Белград. Академику, имаме една оксиморонска ситуација. Зборуваме за земјата Северна Македонија, која се наоѓа на Западен Балкан, што е дел од Југоисточна Европа. Звучи многу, така, контрадикторно и смешно, можеби, или ирационално, од друга страна, зборуваме за Република Северна Македонија, и Косово и Црна Гора кажаа дека името го одбрал Зоран Заев. Тој, пак, вели Горна земја не постоела, Нова – ќе сме биле како од вчера, а Северни – малку. Од друга страна, како може еден човек, или свештеник околу нешто, да избира(ајќи) име за една држава, за една цела нација? Како можеше да се случи тоа?

Па, тоа е четвртата грчка Македонија. Знае ли некој дека грчка Македонија е поделена на три дела, има источна, има западна, има централна, и ова, сега, ќе биде северна. Со кого си играат тие мајтап?

Македонија беше грчката Македонија, и Тракија беше Северна Грција пред 89-тата...

Тие не смејат името Македонија да го споменат, сега промовираат народ со тоа име, но без јазик. Чудо невидено. Народ без јазик. Има народ, нема јазик. Значи, Македонците се оние кои зборуваат грчки. И сакаат да кажат дека старите Македонци биле Грци. Тоа е нонсенс. Историјата многу добро знае дека старите Македонци се одделен народ. За тоа има илјада директни и индиректни докази. Има останати зборови, се знае дека командите во македонската војска оделе на македонски јазик, се знае дека напишаниот збор бил поважен од пишаниот и се знае дека имале визија за држава, за разлика од овие кои имале визија за полиси. И визијата на Александар е да создаде царство како Персиското, кое ќе го опфати

и Персиското. На крајот од краиштата, зошто Пеонците во Тројанската војна се на страната на Тројанците, а не се на страната на Грците? Ако се исти? Тоа се идиотски работи и тоа е општопознато. Само работата е во тоа да се грабне. Овој Запад нема ум. Овие луѓе тука што раководат, немаат ум. Немаат ум. Ти некому да му дадеш право на старината. Тоа е невидено. Есхил, Софокле и Еврипид, му припаѓаат на светот. Јас еднаш напишав: *Сонцејто му ѝприпаѓа на она што е оѓреано од неѓо и што ѝпојоа и самојто ќе ѝрее*. Литературата, културата, им припаѓаат на сите! А овие, не! А овие нашите, овие недоправени, недоправени новинари некои, викаат: „Еве, сега нема да биде воин на коњ, туку ќе си биде Александар, само што ќе се напише дека е тоа грчко“.

А ѝо смејале за варварин истшој ѝој... истшојте шие Грци, шака?

Тоа се скандалозни работи и тука мора да се расчисти, ама вистината за жал, не им е битна. Ним им е битно да завршат работа. Тие дошле тука... Не треба да се залажуваме – Македонија е држава со ограничен суверенитет. Досега беше со ограничен. Сега е држава без суверенитет. Без суверенитет! Инаку нема да може Хан да му каже на претседателот на Македонија што да прави!

Да, дури и Мухик ѝо искара Хан за шоа...

На што личи тоа? На што личи? Каде тоа го има?

Нели е синхронизирано, Хан ѝо кара, од друѓа страна, беѓа, не се среќнуваат со неѓо Борисов и Захариева. Радев ѝи искара, добро, од една страна, шоа е единственојо ѝозијивно денеска од Буѓарија, што се случи од великодосјојницијте нивни...

Ама имаше порано некакви знаци. Во она време што го споменав, во 2010 година, кога го пишувавме тоа во МАНУ, имаше една група грчки интелектуалци кои излегоа со еден проглас дека се тоа срамни работи итн. И има во Европа интелектуалци кои тие нешта ги знаат и треба да ги научат уште побаво. Во тоа е нашата шанса, а не во политиката. Јас немам никаква доверба во политичарите. Тоа се луѓе од низок ранг, раководени од дневни интереси. Мене ме интересира естетиката на Кант која вели дека убавото се допаѓа без интерес, во таа смисла дека уметноста е најголемиот интерес на самата себе. Значи, суштината е во самата суштина. А овие трчаат по некои ситни работи, така што во нив немам никаква доверба. Ама имам доверба во европската интелигенција, само што ние немаме сили да им се каже, да ја браниме својата позиција. И, едноставно, да не го прифатиме тоа што е неприфатливо, тоа што никој никогаш не го прифатил. Никој никогаш не го прифатил! Може да ти се менува името ако отидеш таму сам да бараш да ти се менува. А не може да ти дојде она, расписка, дека треба да си го менуваш името.

Колку е твоя мазохистички од наша гледна точка? Беше и професорот Цуцуловски твояин кај мене, муабетиот беше дека отсирена да те викаат и како и да те викаат, дали галовно или погрно, е една работта, но да ти наметнат самите себеси да се нарекуваш така, дека е малку надвор од умот.

Работата е во самоликвидаторството. Тие сакаат да се прикажат дека се добри, а ние треба да им покажеме дека не се добри. Нема да ви дозволам да мислите дека сте добри! Американците столчиле стотици индијански племиња, им ја збрчкале зем-

јата, ама ги натерале да потпишат нешто, да удрат некој крст и да се каже дека се така покриени. А тие само тоа го знаат. Да грабнат нешто, потоа да дојдат на таа територија, да снимат филм, прво филм за освојувањата, а потоа филм во кој ќе плачат како згрешиле, мислејќи дека со тоа нешто ќе поправат. Тоа е... тоа е фарса!

Денеска, Владата директно почна со кампањата за референдумот. Велат, да, за Македонија, да, за иднината, да, за референдум. На што Ви звучи ова?

Референдум, според моето мислење, не треба да се дозволи бидејќи ние веќе имавме референдум за прогласувањето на Македонија. И текстот на тој референдум, сите знаеме како гласи. Дали сте за суверена и слободна Република Македонија со право на здружување со другите југословенски републики? И за тоа гласаа луѓето, речиси сто насто. Ако сакаш да направиш друг референдум, треба да ставиш дали сте против слободна и независна Македонија. Тоа е единствениот референдум кој е реален. Дали сте против слободна и независна Македонија? Меѓутоа, тие се покераши невидени. Тоа се игри невидени и овие тоа ќе го направат, и знаат како ќе го спакуваат. И сега проблемот е дали да се излезе, дали да не се излезе. Бојкотот е најдобар. Меѓутоа, бидејќи имаме луѓе безумни, кои ќе вршат притисок на оние, вработените, итн., треба овие, од големите опозициски партии, да отидат и да кажат, кој е силен, нека бојкотира, кој не е силен, нека отиде, ама нека гласа така како што треба да се гласа, според совеста, за да се отфрли тоа чудо, иако тие ќе одат, нормално, на местeње, како што ова сè беше наместено. Бидејќи ние, сега, зборуваме за постфестум работи. Ние, всушност, не би требало

да зборуваме за сите тие работи. Ние треба да зборуваме за тоа дека претседателот на Собранието е нелегално избран, дека Собранието е, според тоа, нелегално и дека ние немаме за што да зборуваме. Сè што произлегува од тоа е нелегално. Нелегално. И овие, море, дали ќе излегуваат од Собрание дали ќе бојкотираат, дали ова, дали она, треба целиот народ... Има Матковски една книга *Опшорой во Македонија*, каде што духовниот отпор е ставен еднозначно со физичкиот отпор. Во единствената средба што сум ја имал со Груевски, кај него, во кабинетот, и тоа не сам, се отвори муабет за тоа, јас му велам дека духовниот отпор е поважен, тој вели не, физичкиот. Физичкиот е да дадеш знак дека си тука, присутен, Илинденското востание итн., а духовниот отпор е она што е вградено во суштината. Духовниот отпор е она што треба да се негува. Мисирков. Тоа е духовен отпор што е истовремено и програма за создавање македонска држава. Ние, такви автори немаме многу, но ги има, само откај мене речиси сите главни проблеми може да се извлечат и да се застанат цврсто. Значи, оваа поделба треба да престане или Македонија ќе ја нема. Партиите не се битни. Еден збор – Македонија. Дали ќе биде Македонска организација, во која треба да влезат сите, и ВМРО и Љупчо, сите оние околу наоколу, сите мали ситни партии и сите оние кои не се етнички Македонци, но кои се за Македонија. Мене ме израдува пред некој ден, шетам таму, по паркот, и едно момче, Ром од Топаана, чисти трева, нешто работи, и ме препозна по овие емисии и вели: „Дали сте Вие тој човек?“ итн.; „Сакам да поразговарам со Вас“, и вели: „Да Ви кажам, јас го мислам истото што и Вие, Вие не сте осамени, јас исто се чувствувам како Македонец, јас сум исто – Македонец, јас сум скопјанец, јас сум тука

роден, тоа е мојот...“ Друго е што секој си има свое етничко потекло. Ама државата е онаа која те штити и која треба да биде капата на сè. А овие, нашите Албанци, за жал, не ја прифатија Македонија како своја држава, туку дури во оној Устав, во оној срамен Амандман број 4, ми се чини, во Преамбулата на оној Устав од 2001 година, покрај македонскиот народ, се набројуваат народите кои се дел од бугарскиот, дел од албанскиот, дел од... Како да се тие тука дојдени на гости, во туѓа држава.

Граѓани на оваа држава...

И, за жал, светот, наместо да го поддржи она главното, тие тука гледаат некаков национализам. Тоа е смешно! Нема поголем противник на национализмот од мене! Јас имам во моите книги напишано на безброј места за зулумите што се правени над Турците, ги бранев Албанците и понатаму ќе го бранам секој човек повеќе од самиот себеси! Ама не можам да не ја бранам вистината! Тоа е така како што е. Тие се важни работи. Важно е, во природата да опстане секое живо суштество, а камоли еден народ. Зошто да исчезне затоа што некому така му паднало на ум? Да те фрлат, како што реков порано, што поплитко, да те „смијат плитко“ во историјата. И ние, сега, според ова, постоиме од денес. Од денес. Значи, се будиш во амнезија. Кој сум јас? Не знаеш кој си, немаш историја, немаш ништо. Замисли го тоа во индивидуалниот живот. А како е во колективниот? Во индивидуалниот живот се будиш, кој ми е татко, која ми е мајка, имам ли баба, имам ли дедо, од кое место сум? Па тие се страшни работи! Тоа не се работи тие како што замислуваат дека во Егејска Македонија биле комунистите и не знам што. Па таму има наши

чисти католички села, на пример, Алексово, кое е тука преселено во Радово, од каде што е родум и бискупот скопски, Киро Стојанов. Прекрасни луѓе кои зборуваат чисто кукушки. Кои ја бранат таа несреќна земја. Тие ја прифатиле католичката вера затоа што и Грците како православни и нашите како православни, Бугарите, мислам, сакале да ги асимилираат. И можеби, во она време, Гоце Делчев имал право кога сакал Македонија да стане унијатска, барем да има некаква заштита. На што личи ова?

Верувам дека многумина го чувствуваше тој гнев во себе, го гледам кај Вас, го има и во мене, но како човек што постојано многу, видел многу и наишал уште повеќе, да не речам, гледаш ли светлост некаква на крајот од македонскиот тунел? Човек беше последно, ама тоа не беше тоа. Има ли нешто, ќе се случува ли во иднина? Ќе следуваат многу прилици, верувам, описана, од оние периферни, сценариото беше досега одиграно фантастично, дури и моментно како што кажавте сега на разврска е во светско првенство фудбалско, лејо, одмори, сè што следуваше беше еднооружо намесено фантастично. Дали ќе ја одиграат до крај оваа игра како што им се посакува на оние што ја планираат или, сејак, веруваше дека постои нешто убаво на крајот?

Тие сакаат да ја окупираат Македонија со помош на послушните и покорните. И тие нема да се откажат од тоа. Ама каде е народот, не е никој. Никој не може да го победи народот. Никој! Само народот може да се победи самиот себеси.

Значи, оптимистите сè дека ќе биде нешто на убаво?

Јас сум апсолутно оптимист дека Македонија мора да излезе од овој мрак. Ова е нешто како во сонштата. Она што никој не може да го замисли, дека може некој да ти дојде. Тоа е како кај Кафка. Ти доаѓа со некаков декрет и ти вели: „Знаеш, братче, ти од утре не постоиш. Ти не постоиш. Ти од утре си... Само денес. Нема вчера“. Тоа се невидени небулози. Јас, внимателно, сношти не спиев воопшто, ова беше објавено првобитно само на англиски, па го читав цела вечер на англиски, па сабајле гледам го дале и на македонски, па го препрочитав и на македонски. Штета што го немаме тука материјалот. Нема точка која не е срамна! Нема точка! Тука македонскиот народ е избришан. Значи, етнички, Македонците не се спомнуваат воопшто. Се спомнуваат како нација, во онаа, западна смисла. По нација (државјанство) си Американец, значи, ти си по националност Американец. Ама нашите Албанци тоа не го прифаќаат. И, сега, кои се тие? Во нашиот пасош и досега стоеше нација Македонец. Ама тие тоа не го сакаат, туку сакаат да бидат Албанци. И сега, покрај тоа е ставено државјанин...

...на Република Северна Македонија...

...на Република Северна Македонија. Што значи тоа? Тоа не значи ништо друго, туку дека етничкиот корпус на Македонија е збришан. И дека овде, оттука-оттаму, се собрани и живеат некои луѓе, и со помош на овие, силните, кои тука направија, како што рече претседателот на Палестина за американската амбасада, тоа не е амбасада тоа е цел град, така и ова, тоа е тврдина, не е тоа амбасада, значи тие се тука стационирани и имаат луѓе кои безрезервно ги поддржуваат и ги слушаат, безрезервно, а за возврат на она што им го даваат, тие ќе го прошират

своето влијание и ќе направат Голема Албанија, таму каде што требаше да биде онаа цела етничка Македонија, ќе направат Голема Албанија, а овие нашите од Бугарија треба да се срамат, бидејќи словенското писмо не почнува во Демир Капија, словенското писмо почнува во Солун. Солунскиот дијалект, солунското наречје е земено како основа на целата наша приказна. И ако целиот словенски свет застанеше зад тоа, дека е Македонија еден омфалос од каде што почнала писменоста на сите Словени, тоа ќе беше една сосема друга приказна. А сега гледам некои молчат, некои, еве, таму, од Словенија, веќе даваат поддршка. Па, тоа е срамно! Па, јас навивам кога има некоја репрезентација од Словенија, од Хрватска, навивам за сите што беа во Југославија! На што личи ова?

Академику, како дојдовме до ова дереје? Што сè придонесе за да поминаат сите овие работи онака, да не речам мазно, но сите работи минаа кај голем број луѓе, независно дали го прават тоа од лукрајивни причини или не? Дали е ова прашање на културата, на, да не речам, писменоста, начитаноста, и зошто луѓето, еве, го зборувавме тоа и пререйходно, веќе не читаат? Мислат дека се на инјерней и го знаат светот, читаат некои такви објави во врска со случувањата во Тимјаник, ја шие луѓе што биле, што се однесувале така, не биле на инјерней и не биле образовани. Дали дојде време луѓето да се образоваат на инјерней, со сета онаа пројазанда и со злуостите што ги има таму, а никој веќе не чита нешто конкретно?

Народот е во магла и не знае ништо. Ние немаме образование, немаме едукација, и тие гледаат во тој голем свет, мислејќи дека го гледаат, а не гледаат ниш-

то. Главниот книжевен жанр стана твитот и ништо чудно на овој Трамп да му дадат и Нобелова награда, а ништо чудно и нашиот Зајко да го предложат за Нобелова награда. Тоа се невидени нешта. Меѓутоа, светот, во целина, не покажал дека е достоин за оваа авантура на човечкиот дух. Западната цивилизација не покажа дека може да го сочува оној врвен квалитет во уметноста, во науката и насекаде, туку напротив, во текот на овој краток период на индустриската ера, од двесте-триста години, не е ни толку, уништени се сите природни ресурси. Шестотини и педесет милиони години е нужно да настанат нафтата и јагленот во земјата. Сега тоа е претворено во дим и јаглерод диоксидот лебди над нас, планетата се ниша на сите страни, ветриштата, гледаме, ни прогнозата не може да ги фати, се наоѓаме во катастрофална ситуација. Обезличија сè што може да се обезличи, а интернет е врвот на сите тие работи...

И антисоцијалните мрежи...

Врвот! И социјалните мрежи...

Антисоцијални, ги именувам јас.

Нормално! Ние, кои треба да го чуваме јазикот затоа што нè има малку, одиме на интернет, каде што нема лектура, туку има автоматски преводи. Значи, јазикот се прави партал, а го снема и она духовно јадро, оној препознатлив сензибилитет... Јас младоста ја поминав во Белград. Белград беше еден од центрите на светската култура. Нашиот сензибилитет беше светски сензибилитет. А сега им се дава предност на овие, во Бугарија, и во другите социјалистички земји, за кои гумата за цваќање и фармерките беа главниот Господ. Тие го прескокнаа

главното во XX век, беа зад „железната завеса“ во страшни услови, а беше казнета Југославија. Зошто? Затоа што некому не му требаше. Јас ќе го направам тоа што сакам да го направам, не ми требаш ти. А се заборава какви злосторства се вршени во Европа, какви непотребни војни се водени, какви жртви имало, какви освојувања. Од фактичките војни, преку економските војни, сè до културните војни. И сега, ние доживуваме и јазична војна, а на крајот, доживуваме – навистина, тоа е тежок збор, но точен – и културен геноцид. Како што беше геноцид и она, во Кукушко, парохот Зоран Стојанов, во една книга за Радово, тоа го споменува, вели дека таму е извршен геноцид, а и ова што сега се прави е, исто така, геноцид.

Ви благодарам што бевте мој гостин. Ми беше чест, се надевам дека поракиите Ваши ќе стигнаат...

И друг пат, само за подобро.

Ви благодарам, буквално, гласот на народот го слушнавме.

(Емисија „Сид“, Алфа телевизија, 14 јуни 2018,
Љупчо Цветановски)

МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ БИ МОЖЕЛО ДА ДОВЕДЕ ДО СВЕТСКА ВОЈНА

Живиот класик на македонската литература, Митко Маџунков, спроти гостувањето на загребскиот Фестивал на светската книжевност (ФСК), за американското влијание во Регионот, за влезот во НАТО, за новиот судир...

Едно од истакнатите регионални книжевни имиња, кои оваа есен доаѓаат во Загреб, на Фестивалот на светската книжевност (ФСК), на издавачот „Фрактура“, е и Митко Маџунков (1943), жив класик на македонската литература, чиј роман *Времето на ирвасиите* (2003) се смета за пресвртница која отвори нови хоризонти на современата македонска проза. Денес, исклучително ценет автор на низа романи, збирки кратки раскази, драми и есеи, и добитник на неколку престижни литературни награди во Србија и во Македонија, Маџунков го оствари пробивот на литературната сцена во Белград, во почетокот на 1970-тите, за да се врати во татковината дури во 2006 година, каде што е веднаш примен во Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ), етаблирајќи се како политички ангажиран интелектуалец чиј глас се слуша и се почитува. Писател на епски, честопати, меѓусебно испреплетени романи, во кои вградува автобиографски елементи, Маџунков гради комплексни прозни лавиринти полни со необјасниви настани и со необични ликови, вкотвени, меѓутоа, во познати – временски, општествени, економски, политички – референцијални рамки. Неговиот роман *Времето на ирвасиите*, кој како дело парадигма го зема *Дон Кихот* на Сервантес, позајмувајќи ја од него не само епизодната структура туку и мотивот на потрагата,

во неговиот случај како метафора за времето на загубените донкихотовски вредности, што туку го најде патот и до хрватските читатели, во издание на издавачот „Диспут“ и во превод на Борис Павловски. Спроти авторовото гостување во Хрватска, разговараме, меѓу останатото, за неговото литературно творештво, за Белград во осумдесеттите години и за актуелните политички превирања во Македонија.

*Едно од средишните прашања на романот
Времето на ирвасите е – што е литературата и
каков е нејзиниот однос кон стварноста, како и кој е,
воопшто, односот меѓу вистината и стварноста.
До кои одговори дојдовме?*

Односот меѓу стварното и вистинитото, според моето мислење, не произлегува толку од односот кон стварноста како при класичното сфаќање на подражавањето, туку упатува на можноста за креирање на една поинаква стварност, не на литература „во однос на стварноста“ туку „наместо стварноста“. Главниот јунак на романот, Кирил, поаѓа од една мисла на Тин Ујевиќ за Дон Кихот, за која, во делото, се вели дека е една од најважните мисли не само за таа книга туку и за литературата воопшто, а тоа е „борбата на стварноста да се оствари, борбата на стварноста за вистинитост, борбата на вистинитоста за стварност“. Што значи тоа кога е во прашање Дон Кихот како книжевен лик? Ако е луд, тој е стварен (постои), но не е литературно уверлив (вистинит). Ако е паметен, тој е вистинит (според она што го зборува), но не е стварен (со оглед на контекстот на случувањата). За да стане книжевно прифатлив, треба да биде поставен многу широко, истовремено

и како паметен и како луд, па „секој од делото да зема за себе колку што може и колку што му треба“. Таков концепт на стварноста не е можен надвор од книжевното дело, така што основната премиса која произлегува од таквата поставеност во однос на постојната стварност се наметнува самата по себе, а тоа е дека стварноста е недоволна во сите свои аспекти. Така доаѓаме до средишната тема на делото, „кризата на Планетата“. Мило ми е што токму еден голем хрватски поет ми даде повод за толку далекусежни и, можеби, претенциозни размислувања – колку луѓе во Хрватска се сеќаваат на зборовите на Тин Ујевиќ за Дон Кихот, па уште да поверуваат дека се тие толку драматично важни? А, ете, писателот на романот *Времето на ирвасиите*, кој е, можеби, сосема случајно објавен во Хрватска, тврдокорно е убеден дека е токму така. Литературата, ако и не е спас, сепак нè зближува.

„Висоцината за стварноста“ во романој е кон-текстуализирана во Белград, во 1986 година, со Чернобилската катастрофа како заднински мотив. Во романој, суицидно е присутно насејувањејто на скората проекција на технолошкиот систем. Дали 1986 година намерно ја објавише како поисторичар на Меморандумој на САНУ, со кој е одредена насоката на решавањејто на српскојто прашање, внатре, во Југославија, и кој е објавен токму во таа година? Како изгледа денешната „висоцина за белградската стварност“ – илшо го „замени“ Чернобил во современа Србија?

Романот *Времето на ирвасиите* претставува, всушност, увод во една поширока целина, би рекол тетралогија, во која, во три раскажувачки дена (сабота, недела и понеделник, во мај 1986 година), е збиена

приказната за исчезнувањето на една држава, а и на цел еден свет. Мајската сабота во која тече дејството на *Ирвасиџе*, со двата наредни дена, всушност, е точка на пресек на времето воопшто, на историското, но и на она, другото, поважното, „скапоценото обично време“ во кое тече животот на, од стојалиштето на историјата, маргиналните, а од становиштето на раскажувањето, магистралните јунаци. Главната рекапитулација на историските настани, врзани за распаѓањето на кое бевме сведоци, е лоцирана во недела, кога се случува романот *Пџиџиџе од ланскиџе гнезда* (2013), во два тома, чиј наслов е парафраза од *Дон Кихот* („во ланските гнезда нема птици оваа година“). Во *Пџиџиџе*, кој ја доби наградата Роман на годината и чиј еден дел се случува во Хрватска, станува збор, се разбира, и за Меморандумот, а во едно поглавје се дава и поширока панорама на последиците. Главни двигатели на изместеното време се дупките. Во земјата постојат дупки чија празнина со ништо не може да се пополни или да се надомести. На каталожките ливчиња постојат дупчиња (перфорации) во кои е многу опасно да се погледне, зашто не знаете на која страна може да ве фрли празнината. Иронијата е во тоа што, во последниот роман на тетралогитата, во понеделник, ќе осамне сосема обичен ден, како ништо да не се случило, но со драматични „подземни“ последици, не само за „белградската стварност“. Годината 1986 е земена, значи, како средишна година на раскажувањето и поради Чернобил и поради Меморандумот, и поради многу други нешта, а особено поради Осмата седница која, за таа пригода, е префрлена од 1987 во 1986 година, бидејќи за раскажувачот, како што знаеме, ништо не е невозможно.

Во седумдесеттигодишните години живеевте во Белград, каде што се движевте во истите литературни кругови како и Данило Киш. Како денес гледате на животој и на делото на еден од најголемите српски книжевници на XX век? Како би поминал Киш ако се родеше во денешна Србија?

Со Киш повеќе се дружеа некои мои пријатели, а ние имавме два-три разговори до зори и тоа, веројатно, е доволно. Тој беше реален и трезвен човек кој не отстапуваше од своите книжевни убедувања кои беа елементарни. Не сакаше претерувања и измислици, па затоа стилот му беше толку култивиран и воздржан. Се сеќавам кога еден наш заеднички пријател, кој тогаш беше особено близок со него, почна со омаловажување да зборува за Андриќ, па се осврна и на „Патот на Алија Герзелез“, Киш рече дека нема да зборуваме без текст, па стана, ја зеде книгата од полицата и почна да чита, сè додека не го прочита целиот расказ. Имаше ретка книжевна честност, но немаше илузии. Уште тогаш знаеше дека не само ние, Балканот, туку и цела Европа е провинција, дека книжеvnата чаршија се пресели преку океанот и дека надвор од англискиот јазик нема што да се бара. Како би поминал денес во Србија? Веројатно би барал издавачи, а уште повеќе читатели. Во златното време на Југославија се читаше повеќе, многу повеќе отколку сега, но пак не доволно и не вистински нешта, како и секогаш. Читан писател е оној од кого што сте прочитале сè и кому му се враќате – има ли, воопшто, такви кај вас? Кај нас ги нема. Темите на Киш не се само фашизмот и сталинизмот, или национализмот, бидејќи неговата главна лектира беше татковиот железнички возен ред, а кој има толку стеснета лектира, мора да оди во длабочина, за

него најважни се густината и интензитетот – а кому му е денес до тоа, не само во Србија туку и во целиот свет?

Во Белград се ештаблиравте на книжевната сцена, додека во Македонија долго бевте поценети. Се враќавте пред малку повеќе од десетина години: зошто? Пишувате и на српски и на македонски; како Ве оидредели иаа „двојност“? Се чувствувате повеќе како српски или повеќе како македонски писател – каде припаѓа Вашата литература, каде е нејзиното „родно место“?

Се вратив кога поверував дека сум му потребен на својот народ. Меѓутоа јас многу пред враќањето во Македонија се исклучив од белградскиот книжевен живот и се оддалечив од пријателите. Ако ме прашате зошто, не би можел да Ви одговорам бидејќи не сум доживеал ништо лошо во Белград, напротив. Српскиот – тогашниот српскохрватски – јазик беше јазикот на мојата култура, во вистинската смисла на зборот. Во еден период, на него ги пишував книгите, иако одамна не пишувам на српски. Беше и остана мој семеен јазик. Меѓутоа, никогаш не сум се чувствувал како српски писател – бев премногу Македонец за да можам да го променам тоа. Не ѝ припаѓав ниту на својата матична средина ниту на средината во која живеам. Тогаш, многу рано, сфатив дека јазиците не зближуваат, но и дека тие се инструменти на асимилација. Ако пишувате на друг јазик, не можете да спречите да Ве сместат во својот табор, во антологији, истории. Со еден збор, во својата национална литература. Прифаќањето на туѓ, обично поразвиен јазик, Ви обезбедува полесна книжевна афирмација. Мене ми беше јасно дека враќањето во матичната

средина, во професионална смисла, е книжевно самоубиство – па, сепак, ако јазикот е единствениот инструмент на пишувањето, ако мајчиниот јазик е поважен од сè друго, како писателот, кој се откажал од автентичноста, во една автентична работа би можел да стекне почитување кон самиот себеси? Дури и кога избраниот животен пат води кон неминовен пораз, подобро е човек да избере и пораз отколку да се откаже од автентичноста. Така и јас, повеќе со срце отколку со размислување, но решително, одлучив да се вратам во својата татковина, на својот јазик, не знаејќи тогаш дека тој толку брзо ќе се најде во смртна опасност во каква што е несомнено сега.

На што конкретно мислите?

Кога е објавена Албанската платформа, која беше вовед во ова што сега се случува, јас прв реагирав, но МАНУ немаше слух за историскиот момент, макар само да ја потврди сопствената декларација од 2010 година според која предмет на разговорите за името може да биде само името и ништо повеќе. Сегашниот „договор“ е безусловна и непоправлива капитулација на Македонија. За наш срам, мора да се постави прашањето дали ние, Македонците, воопшто, заслужуваме држава, дали сме ѝ достојни, знаеме ли што таа значи? Ова е единствен случај, веројатно, во светската историја, некој да се откажува од своето име, од своето право на постоење, од својата историја, од својот народ во дијаспората. Од држава со ограничен суверенитет, со тој срамен „договор“, комплементарен со Албанската платформа и во блиска врска со Договорот за „добрососедски односи“ со Бугарија, Македонија стана држава без суверенитет, која ќе згасне во следните десет-дваесет години, и ќе биде поделена меѓу Бугарија и Албанија или

Грција и Србија. Јазикот беше прв на удар, а и последниот удар ќе биде врз него. Тој, сега, наводно е признаен, за нашите лингвисти да имаат за што да зборуваат на своите симпозиуми. Но, само што ќе помине оваа бура, ќе се извади од фиоката Законот за двојазичноста. Тоа во Македонија ќе ги врати старите пропаганди кога градовите и селата беа принудувани да зборуваат на јазик за кој дотогаш не ни чуле, а во секој случај, не го разбирале. За мене, сегашното однесување на Албанците е изненадување. На дело е еден лингвистички империјализам, кога туѓи територии се освојуваат, или барем се обезбедуваат, и преку ширењето на својот јазик. Македонија не може да ја преживее двојазичноста, затоа што вториот официјален јазик и во меѓународната комуникација ќе стане прв, а првиот ќе биде збришан. Еден стар, канонски јазик, четвртиот на кој воопшто било дозволено ширењето на христијанството, ќе биде погребан под бугарскиот, но во грчката градина. Во еден свој тестаментарен текст, Блаже Конески, пред смртта, напиша дека, ако „балканските циници, инспиратори на геноцидот“ успеат да го уништат македонскиот јазик, ќе знаат дека уништиле нешто големо. Јас тогаш му реков дека тоа ќе биде слаба утеха за нас.

Според некои процени, Албанциите прават четиринаесеттина од населението во Македонија. Моментално, учествуваат во Владата на Зоран Заев, но се чини дека албанските сепаратистички амбиции не се сосема исчезнале. Колку Македонија, денес, е стабилна држава со оглед на сето ова?

Попис не е направен за да не се открие фактичката состојба дека ги има помалку отколку што се смета, а ќе се одржи тогаш кога ќе се обезбедат „услови“ да

ги има двојно повеќе. Повеќето од нас кои се сметавме за демократи, во текот на војната во Југославија, застанавме на страната на Албанците, сметајќи дека се обесправени, што во голем дел беше точно, но тие го злоупотребија тоа за своја хомогенизација на штета на државите во кои живееја. Во тој поглед, тие сè уште не се излезени од социјалистичкиот атар. Републички и покраински клуч, пропорционалност, уравниловка, братство и единство, вработување по национален клуч (постои ли тоа на друго место во светот?) и слични глупости, сè уште се нивни идеи водилки. Уште Малро, во едно дамнешно интервју, кажа дека единствената отворена граница во Европа беше онаа, меѓу Југославија и Албанија. Со таканаречената Албанска платформа, реактуелизирани се прашањата на Призренската лига и отворен е патот за обединување на сите Албанци, проект од кој тие никогаш не се откажаа. Не знам колку хрватската јавност е запознаена со случувањата околу Македонската енциклопедија која е повлечена од продажба и, фактички, забранета. Првата и единствена Македонска енциклопедија беше повлечена поради забелешките на Албанците и на меѓународната заедница поради навистина минорни пропусти. Се зборува за диктатура на југословенскиот режим, но овој, нашиот, селски тоталитаризам е недостижен. Албанскиот сепаратизам ќе јакне сè повеќе и нестабилноста ќе станува сè поголема со јакнењето на поддршката што ја добиваат, освен ако албанскиот народ во Македонија не се освести и не види во каква бездна итаат и тие со нас. Но, засега, нема такви знаци. Сите се против името на државата во која живеат бидејќи нивното не се чепка.

Еднаш кажавте дека книжевното мајсторство не служи за ништо ако не можеме да ги формулираме

Главниите прашања и на нив да дадеме одговор. Кои се главниите прашања на современа Македонија на кои смејат дека е нужно да се дадат одговори и каква иднина ѝ се заканува ако тоа не се најрави?

Државата е нападната и загрозна и треба да се брани. Вие поинаква. Отпорот кој полка се формира во Македонија мора да биде мирољубив. За тоа ни е потребна поддршката на пријателите, а пред сè, на истакнатите интелектуалци од целиот свет – една таква петиција штотуку е потпишана – од Европа, од државите настанати со распаѓањето на Југославија, но и од сите други соседи, вклучувајќи ги Бугарија и Грција. Досегашните реакции покажуваат дека, сепак, секој плаче над својот гроб и дека, на повеќето, Македонија им е непозната и далечна, а можеби, и малку важна. Забелешките во стилот: „Не ви е лошо новото име“, се доволно иронични. Не треба да се мисли само на Македонија. На испит се основните човекови вредности. Во прашање е геноцид, културен геноцид. Во романот, кој е прв добитник на наградата „Букер“ (Percy Howard Newby: *Something to Answer For*), еден унгарски Евреин му вели на Англичанецот дека тој и неговите сонародници се изложувале на смртна опасност слушајќи го забранетото Би-би-си, во 1942 година, во Будимпешта, барајќи спас, па го прашува: „Зошто Вашата влада не нè предупреди да не се качуваме во тие возови (на смртта) кога веќе знаела за нив?“ Зад тоа мрачно прашање стои уверувањето дека, покрај Хитлер, и некои други народи сакале да се ослободат од Евреите вклучувајќи ги и Англичаните. Неговите зборови: „Сакате тоа да Ви го заборавам?“ се актуелни и денес. Геноцидни дејства не извршуваат само фашистичките и сталинистичките влади, нив ги извршуваат и нормални демократски

влади. Во овој момент, и Македонците можат да речат: „Зошто не ставате во тие исти вагони, зар сакате да го премолчимо тоа и да ве пуштиме мирно да спиеете?“ Хрватска се избори, како сиот нормален свет, за национална држава и за свој јазик, а Македонија ги загуби на зелена маса, менувајќи го Уставот, прво по волјата на Албанците, а сега, и на Грците. Грчкиот парламент дополнително треба да одлучи дали „договорот“ со кој ни е одземено сè, воопшто важи или и тоа им е малку. Ако е во сила законот на посилниот, ако е во прашање окупација (укопација, како што би рекол Кочиќ), зошто тоа не се каже отворено? А, инаку, јасно е зошто. Не се кажува затоа што не е легално, затоа што нема правна основа, многу е позгодно во таков случај жртвата самата на себе да си ја стави јамката околу вратот.

Дали актуелниот неокласицистичко „силување“ на Скопје, кое во последниите неколку години целосно го промени лицето на градои, усиеа, како што беше замислено, да го зајакне македонскиот национален и културен идентитет? Како тоа се вклопува во неодамна постигнатиот договор со Грција за името Република Северна Македонија?

За неокласицистичкиот изглед на Скопје и јас напишав еден кус расказ, „Предел од соништата“, и тука е кажано сè, но на шарените разурнувачи на градовите не може да им се удоволи бидејќи нивната цел не беше да се спречи, туку да се воспостави естетскиот и секаков друг хаос. Една од големите грешки на секое ново устројство е отфрлањето на сè, па и на она доброто што било и што се направило порано. Истото важи и за проектите. Што се однесува на „договорот“, станува збор за ултиматум што наликува на Аншлус, прикрпен од луѓе кои, всушност,

немаат поим ниту што е Македонија ниту им е гајле за неа. Неодамна, Франсис Бојл, експерт за меѓународна политика и професор на Правниот факултет во Илиноис, отворено изјави дека дури и еден професионален стручњак тешко може да распознае какви сè последици може да има за Македонија тој договор од дваесет страници, скициран во американскиот Стејт Департмент, па чесно признава дека „Американците никогаш не се грижеле многу што пишува во некој устав кога сакаат да натераат некого да проголта некаков договор“. Со него, македонскиот идентитет во целост се брише бидејќи во него се споменува само националността по западен клуч, во смисла на државјанство – за етносот нема ниту збор. Припадниците на другите народи, кои живеат во Македонија, веројатно би го сочувале националниот идентитет, кој би им бил одземен само на Македонците, така што би станале Вчера Измислен (а Денес Погребан) народ.

Македонската литература иако од илустрираната „синдром на мал јазик“, како и сите регионални литератури. Како ја оценуваат моменталната состојба на сцената, кои се книжевниците за кои можеби сè уште не сме чуле, а, секако, би пребрало? За што пишуваат, колку се актуелни во некој светски или европски контекст?

Тоа не е мал проблем. Селекцијата е проблем со кој допрва ќе се сретнеме во иднина, а малите народи и „малите“ јазици, независно од нивната фактичка сила, ќе бидат први на ударот: тоа што се случува со Македонија е само увертира. Рецепцијата на книжевните дела, меѓутоа, е многу важна. Кога европските народи ја изучуваат поезијата на романтизмот, мислат на „Езеро“ на Ламартен и на слични

песни, но не им е позната, на пример, песната на Лаза Костиќ „Santa Maria della salute“. Таа песна не е во нивните читанки, па ни во антологиите на поезијата или во универзитетските учебници, така што тие се скратени за таа песна која, се разбира, не заостанува зад Ламартен, а не е единствената таква. Меѓутоа, тие својата скратеност ја доживуваат како предност, зашто воопшто не им е грижа што се случува на ридестиот Балкан. Можеме да бидеме среќни ако избувне војна, зашто тогаш ќе снимат филм за нас. И тоа е сè. „Малиот“ и, според многумина, непостоечки македонски јазик е способен да ги пренесе и највозбудливите страници на светската литература, но тоа не е вест која ќе ги возбуди срцата на странските амбасади, бидејќи тие имаат поважна работа. Што се однесува до нашите писатели, и јас би сакал да знам кои се и како се викаат, а и што напишале. Светските менаџери бараат романи за продажба на органи и плукање на самиот себе – менито им е доста стеснето, тие не се заинтересирани за големите и синтетичките дела на националните литератури кои сакаат да се натпреваруваат со она најдоброто што е создадено во светот. Македонија се топи како да е од восок пред очите на сите, но што да прават кутрите писатели кога тоа сега е една забранета тема?

Како македонската јавност гледа на неодамнешната покана на земјата за влез во НАТО? Аналитичариите ја гледаат Македонија како клучна невралгична точка на Балканот која Америка ја користи за да продре во срцејто на Полуосировой.

Македонија доби покана уште во Букурешт, во времето на Буш Помладиот, со цврсто уверување дека ќе биде примена автоматски, штом ќе се реши „спорот“ околу името, но по потпишувањето, тоа сепак не се

случи. Според моето мислење, Македонија ѝ припаѓа на Европа, но НАТО е една анахрона појава која не му треба никому, а најмалку на Македонија. Сега се подготвуваат полигони и се преместува оружје низ Македонија, како во времето на Првата светска војна, повторно да се најде во средиштето на крвави случувања, кога на народот му е скршен 'рбетот, а сега ќе му биде извадена и утробата. Балканот се плашеше од Голема Србија, а добивме Голема Албанија. Западот верува дека така, кога ќе се здружат Послушните и Покор(е)ните, ќе го контролира целиот европски континент. Креаторите на таа театарска инсценирација тргнаа од својата процена дека зајакнувајќи ги (послушните) Албанци ќе ги примират останатите. Македонското прашање, меѓутоа, е бинго за почеток на Трета светска војна. Една третина од Македонија, по поделбата на пленот во 1913 година, ѝ припадна на Србија, а тоа е сегашна Македонија: а сега, токму околу тој дел од колачот се тепаат Бугарите, Грците и Албанците, но и Американците, со надзор на ЕУ. Што ќе биде ако се вмеша и Србија, а зад неа застане Русија? Тоа значи дека првите атомски бомби во Европа би паднале на „Бондстил“ и на Скопското кале. Светот отсекогаш бил безумен и секогаш го воделе мангупи. Но, секој разумен човек мора да сфати дека македонското прашање се однесува и на него. Ако не се сочува Македонија како физички и духовен факт, како омфалос, од каде што потекна нашата словенска писменост, ќе биде невозможно да се сочува мирот. Истите нешта кои ја држат вселената на куп, ги одржуваат и луѓето и народите, но додека вселената нема потреба да ги знае физичките закони кои ја прават вселена, луѓето и народите мора да знаат што е тоа што ги прави луѓе и народи. Не е доволно да се постои, нужна е и свест за важноста на

своето постоење. Тоа е клучниот момент. Без свест за важноста на нештата не може да се создаде средиште, ниту да се обезбеди опстанокот. На македонскиот народ му е подметнато кукавичино јајце дека средиштето е надвор од него и дека опстанокот му зависи од другите, а не од тоа дали постои и како се вика. Една од најголемите навреди кај нас е некому да му кажеш дека не знае како се вика. Многу полесно е да го наречеш будала. Прашање е како на тоа ќе одговори народот. Власта однапред одлучила дека ќе ги фалсификува или ќе ги занемари резултатите од референдумот и ќе донесе противуставна одлука во Собранието, бидејќи референдумот, веројатно, ќе биде неуспешен, затоа што мнозинството, судејќи по сè, се за бојкот. Потоа ќе следува самовластие и многугодишен отпор. Во меѓувреме, земјата можеби ќе се испразни од луѓе, што е и целта. Зашто зад секоја политика демнат капитали, а каде е капиталот, тука е и мафијата. Одвај може да се пресмета што сè може да се заграби од Македонија.

Меѓу темиите со кои ќе се занимаваат гостините на Фестивалот на светската книжевност во 2018 година, е и прашањето сашира – слобода – цензура. Кога станува збор за границиите на слободата, во литературата и во живоите, каква е ситуацијата во денешна Македонија? Поранешна Југославија секогаш беше оштресивно пооблабавена од другите и.н. социјалистички земји. Колку тоа наследство, како и она, на комунистичката цензура, е присутно во современото оштресиво?

Слободата е апсолутно најважниот предуслов на творештвото, а и на менталното здравје на една нација. Во Македонија има многу такви кои само се допреле до литературата и културата, а влијаат

или дури го создаваат јавното мислење, како кога, на пример, еден познат новинар, по потпишувањето на таканаречениот договор, напиша дека „Грците го добија своето минато“, заборавајќи притоа дека Македонците ги загубија и минатото и иднината. Во Македонија постои страховлада, луѓето се на смрт преплашени, па не смеат да писнат, многумина не смеат ниту да се поздрават со мене, се создава полициска држава со вградена цензура и меѓународни дисциплински комисији. Впрочем, како што веќе кажав, цензурата кај нас и формално веќе е воведена – со повлекувањето на Македонската енциклопедија. Неодамна, не беше прифатен еден мој есеј за актуелната ситуација за списанието *МАНУскрипции* на Одделението за уметност на Академијата, чиј сум извршен уредник, со забелешка да не правиме проблем како со Македонската енциклопедија. Ниту еден од колегите не се огради од таа одлука. Ако е така во МАНУ, како е на друго место? Со сегашниот „договор“ со Грците и со претходниот „договор“ за добрососедски односи со Бугарите, воведена е општа цензура незапаметена во историјата на човештвото. Македонија ќе биде протекторат, а разните емисари ќе доаѓаат да ни ги прегледуваат учебниците и ќе ни држат лекции. Тоа е исто како да пуштите некој да Ви влезе во главата и да рие во неа. Нашите книги – колку што може да се разбере – во поголем дел се наменети заклада. Југославија имаше свои мани, но тоа не се нешта за споредување. Особено кога е во прашање културата. Да се има дваесет милиони луѓе кои имаат увид во вашата национална литература и, преку барем еден јазик разбирлив за сите, интимна комуникација со Вас, е нешто што еден разумен човек нема да го потцени. Во тој поглед, загубата на она што можеме да го

наречеме југословенски културен простор, е загуба за сите нас. Не е сè добро, затоа што е ново или затоа што е наше. Една од појдовните идеи во *Ирвасиџе*, како што заедно се согласивме, е спознавањето на стварноста. Ако имате сигурен суд за литературата, не треба да читате сè, но кога нешто вистинско ќе Ви дојде в раце, Вие веднаш ќе го препознаете тоа, дали е „сингер“ од литература или од машина за шиене. Но, тоа не секогаш е лесно да се препознае. Можно е да се препознае новиот живот, но можно е и сопствената смрт да се препознае како нов живот. Југославија на сите нам ни даде шанса да станеме она што сме. Хрватска ја искористи својата шанса и ја потврди својата државност од Уставот од 1974 година. Дали Македонија ќе успее во тоа, допрва треба да се види. Кога бев примен во МАНУ, во својот инаугуративен говор го кажав и ова: „Ако нè изнесат во ковчег од Југославија, знаеме каде ќе нè погребат, но ако нè изнесат во ковчег од Македонија – каде ќе ни биде гробот?“

(Загреб, 24 експрес, 17 август 2018,
Геа Влаховиќ)

ВИСОКАТА КНИЖЕВНОСТ Е ЕДИНСТВЕНА ПОЈАВА ВО ИСТОРИЈАТА НА ЧОВЕШТВОТО

Живата легенда на македонската книжевност, авторот на неколку десетини книги, романописецот, драмскиот писател и есеист, Митко Маџунков, со својот роман *Времето на ирвасиџе* направи пресвртница во македонската проза. Спроти шестото издание на Фестивалот на светската книжевност, им поставивме на гостите на Фестивалот три прашања за нивните книжевни влијанија.

Кој иџсаџел најмногу влијаеше на Вас?

Кога се навршија сто години од смртта на Чехов, добив покана од Мирко Магарашевиќ да напишам статија за Чехов, за неговото списание *Исидоријана*. Наместо статија, излезе цела книга со наслов *Тајнаџа на раскажувањето*, која тој и ја објави во својата новоосновна библиотека со исто име. Врз основа на тоа, бидејќи за други големи светски писатели не сум пишуваљ ни прилози, а камоли книги, би можел да се изведе закључокот дека, ете, токму Чехов е оној кој најмногу влијаел на мене, па така би се добил и одговорот на Вашето прашање. Тоа би било едноставно и лесно, но не би било точно. Книгата за Чехов се однесува на расказите и новелите, а би можел да напишам слична таква и за неговите драми.

А сум можел да напишам слични, па и пообемни книги, и за многу други писатели, за оние кои, особено во младоста, ми значеле повеќе од Чехов, како Тургенев и Гогољ, подоцна и Пушкин, а што да речеме за Толстој, кого што го препрочитував во текот на целиот живот, или од поновите, за Булгаков, можеби единствениот меѓу сите големи писатели кој со *Мајсѿорой* и *Марѓариѿа* ме изненадил „над очекувањата“ (зашто при првото читање на писателите за кои сте чуле, но не сте ги читале, Вие веќе имате високи очекувања). Но, каде се другите, како Набоков, каде е поезијата која отсекогаш сум ја сакал, можеби и повеќе од прозата, каде е есеистиката, каде се авторите како Манделштам и Бродски, и Марина Цветаева, и толку други. Намерно ги споменувам само Русите, но јас уште од најраната младост ги читав и сите други, а Французите исто колку и Русите, Флобер, Балзак, подоцна, Бодлер и Рембо, Пруст и толку други. Рембо ми беше и остана самиот врв на поезијата, на она што во неа е највозбудливо. „Никогаш не би ми здосадило да се огледувам во минатото“, како што тој самиот вели. А што да кажам за единствениот момент кога, почнувајќи ги студиите на светската книжевност, ги открив класиците кои дотогаш ги познавав само како усно предание, Хомер стана и остана мојата основна лектира, со најдобрите делови од *Библијата*, како Книгата за Јов или Песна над песните, па грчките трагичари, Сапфо, *Гилгамеш*, чудесните фрагменти од египетската книжевност, *Махабхарата*, старата кинеска лирика со Ли По на чело, па Данте, па Сервантес, па Монтењ, па Рабле, па Шекспир, па Гете, Ман, Музил итн., итн. Тука се и најдобрите дела на „југословенските книжевности“, што е сега еден непостоен поим, но дали и делата се такви? Нема смисла да се споменува сето тоа. Кажав, за

многумина од нив сум можел да напишам студии како онаа за Чехов, но не сум напишал, затоа што тоа, всушност, не е моја работа. Не се потрудив, дури, да ги објавам многубројните записи за книжевноста и за книжевните дела, кои ги запишував во текот на годините, иако е тоа, можеби, и погрешно.

Во споменатата книга за Чехов, јас зборувам за „длабоките води на литературата“, каде што трагам по односот на авторот кон наследството и, воопшто, кон големото огледало на светската книжевност. Она што важи за Чехов, би требало да важи за сите големи писатели, бидејќи сите тие се, барем во тој поглед, исти, колку и да глумат скромност, тие се натпреваруваат со она најдоброто што е создадено пред нив и во нивните национални книжевности и во целиот свет, но тука – освен кај епигоните и скрибманите – вие, всушност, не наоѓате влијанија на одделните дела, туку, попрво, на цели епохи, бидејќи сето тоа е веќе преварено и преобликувано дури и таму каде што постои очигледна предлошка, како Вергилиевата *Енеида* во однос на Хомеровата *Илијада* или, помалку очигледна, како *Улис* на Џојс во однос на *Одисеја*. Тука не станува збор за угледување, туку токму за огледување, за често незабележливите сродности кои не се намерни, туку се дел од развојот на книжевните идеи на планот на фабулата, книжевните ликови итн. Без претензии за некакво споредување, би кажал дека и мене ме интересира само таа страна на заемното проникнување на сè она што заслужува да се нарече книжевност, а во моето дело постојат многубројни одредници за тоа, во вид на скриени и помалку скриени цитати, а и отворени расправи за преобразувањето на сижеата и книжевните идеи, како истиот тип ликови, на пример, „малиот човек“ Акакиј Башмачкин на Гогољ, згазен од општественото устројство, се преобразил во

„малата гнида“ Червјаков, или Бјеликов, кај Чехов, кои го срамотат и го малтретираат целиот свет, или како истиот тип голема книжевна херојка како верната Пушкинова Татјана, станува неверната Ана на Толстој или уште поневерната Ана од „Дамата со кученце“ на Чехов, или како најлошиот тип трагичен лик на кој укажува Аристотел, кој предизвикува одвратност, по две илјади години книжевен развој, предизвикува восхит, како Шекспировиот Хамлет. Можен ли е „Ахиловиот штит“ на В. Х. Одр, без Ахиловиот штит кој, во Хомеровата *Илијада*, го гради Хефест? Како да се замислат Шекспир или Монтењ без Плутарх или самиот Плутарх без паралелизмот и проникнувањето на културите?

Високата книжевност е единствена појава во историјата на човештвото, зашто единствено таа низ долгите векови го чува огнот на животот и споменот на она што сме биле, што сме и што можеме да бидеме. Сè друго е за дневна употреба во рамките на преживувањето. Доминантната стварност е заинтересирана за оние животни манифестации кои се викаат богатство, успех, слава итн., а не за самиот живот, каков што е тој во својата самотија, во својата „вечност која не ни е потребна“, а просечноста доминира во целото светско устројство, не само што ја дефинира и ја контролира власта туку врши редуција на сите вредности во сите области. Огромно мнозинство на човештвото е ангажирано во директна служба на просечноста создавајќи фалсификати и сурогати од оригиналите. Така, високата уметност останува единствената чуварка на она што е најсуштествено во животот и, веројатно, е некаква небесна правдина што трае подолго од сè останато. Колку и да изгледа однадвор дека таа врвна литература се создава само на големите и познати јазици, таа се создава секаде – само што првата е

етаблирана, а онаа, втората, е анонимна. Дали, еден ден, тие засега скриени дела на недоволно познатиот дел од светската книжевност ќе бидат откриени, е помалку важно од фактот дека таквите дела постојат. Ако, во иднина, тие се откријат за големиот свет, тој свет ќе види дека тие биле во постојана интеракција со него. И дури тогаш ќе се види кој имал добивка, а кој бил во загуба. Јас потпишав, во својство на главен редактор, една антологија на светската книжевност во 560 томови – тоа е апсолутно најважниот издавачки проект во Македонија, воопшто – и имав можност уште еднаш да се уверам дека најетаблираните дела на светската книжевност не се секогаш недопирливи и над нашите стандарди и хоризонти, но, исто така, се потсетив и дека на светот има многу врвни дела кои ја предизвикуваат таа единствена и силна бура во душата како при секоја средба со она што е поскапоцено од нас самите. Лав Толстој, пред крајот на животот, ја потценува вечноста на литературата во однос на минливиот живот кога вели: „Ќе бидам пославен од Пушкин и Гогољ, ќе бидам пославен од Шекспир и Молиер – и што потоа?“ Што потоа? „Потоа“ е она во што ние денес се наоѓаме, а каде што и тој, Толстој, е, исто така, со нас. „Потоа“ е животот што тој го сочувал за нас, за ние, денес, да го чуваме за него. „Потоа“ е тоа што литературата ни покажа, со самото тоа што е разбирлива на ист начин за секој во целиот свет, дека е составена од истата материја и дека тоа не се соништа. Јас во тоа заедништво, во таа поврзаност на големите дела, го гледам единственото влијание, тоа е она што еднаш го нареков „родното место на литературата“.

За која книга сметаше дека секој би морал да ја прочиташ?

Изјавите како онаа, која му се припишува на Иго, дека кога би пропаднал светот, а би останале *Библијата* и еповите на Хомер, штетата не би била голема, треба да се сфатат како метафора, но истовремено и како патоказ. За мене, тоа не значи дека останатите книги не се важни, туку, напротив, дека на секоја книга ѝ се наметнуваат многу високи барања. Секој писател, имено, би требало да се стреми да пишува дела, иако е тоа невозможно, *намесио ситие оруџи*, но не за да истакне дека другите се излишни, туку, напротив, скапоцени, па така, кога светот би пропаднал, а би останала само таа една единствена книга, таа би требало да содржи убедливо сведоштво за човековата авантура на земјата, за неговиот јазик, смислата за форма, за моќта на творештвото, чувствата, мислите, за неговиот надворешен и внатрешен, видлив и невидлив свет. За што е пишувањето ако нема некаква повисока и подлабока смисла? Писателите се, помалку или повеќе, способни луѓе кои би можеле да се занимаваат со други, курентни професии – зошто би одбрале сиромаштија ако нивната мисија на земјата не е важна? Зборувам, се разбира, за вистинските писатели, за оние кои би умреле ако им се забрани да пишуваат (Рилке, Булгаков), а не за мнозинството кое не може да излезе од наративната кал на ексклузивноста, прераскажувањето и мудрувањето. Во некои мои дела се зборува за книжевноста, не „во однос на стварноста“ туку за книжевноста „наместо стварноста“. Што значи тоа? Тоа значи дека книжевните дела се автономни светови и кога тие би се здружиле и би оживеале, би создале подобар свет од овој што го имаме. Хипотетички, тој свет на книжевноста би бил траен и, за разлика од овој, не би пропаднал, зашто неговиот интерес би бил во него самиот, а не во она што може да се „отуѓи“ од него.

Во современиот свет, светот со кој владее „пониската раса“ (Рембо), оној кој не го прифаќа поразот во смисла на успех, богатство и слично, не треба ни да помислува да се занимава со литература. Најголемите мајстори на музиката, сликарството и книжевноста, не заработиле, низ историјата, сите заедно, толку колку што денес заработува просечен жонглер со топка. Ако духовната авантура не е сè, треба да се прескокне. Од друга страна, ако дојде до тоа да треба да се спасува светот, кој ќе го спаси? Оние кои светот го гледаат како глетка или оние „вгледаните“ кои се составен дел на таинствените суштини? Зборот, од една страна, е ништо, бидејќи секој го употребува, а од друга страна, тој е основно средство на обликувањето (со самото тоа и на чувањето) на светот. Кога велам збор, не мислам, се разбира, само на книжевното творештво туку на изразувањето воопшто, на сликата, на музиката, на мислата. Тоа е таа книга која секој би требало да ја прочита.

Посио ли некоја книџа која сиџе ја сакааџи и ја џочииџуааџи, а Вие не сфаќаџе зоџиџо?

Ако ја имаме предвид книжевноста за која што-туку зборував, како би било можно тоа? Ако зборуваме, меѓутоа, за *џреовладувачкаџи* продукција на книги и други уметнички предмети во светот – чудењето би било излишно, со оглед на општата слика на потрошувачкиот свет чија главна метафора (всушност, стварност) се производството и употребата на џубре.

(Загреб, *Порџал Фракџура*, 31 август 2018,
Фрактура редакција)

МАКЕДОНИЈА ИМА ШТО ДА МУ ДАДЕ НА СВЕТОТ, НО СВЕТОТ Й СВРТЕ ГРБ

Во Загреб, неодамна престојуваше македонскиот книжевник и академик Митко Маџунков (1943), романописец, драмски писател и есеист, добитник на неколку угледни литературни награди, меѓу кои и на македонската државна награда „11 Октомври“, како и наградата за животно дело „Војдан Чернодрински“. Автор, застапен во странски антологии и преведен на повеќе јазици, Маџунков, како гостин на Фестивалот на светската книжевност (ФСК) на „Фрактура“, зборуваше за својот роман *Времето на ирвасиите* (2003), неодамна објавен во издание на издавачката куќа „Диспут“ и во превод на Борислав Павловски. Книгата, која се смета за пресвртница која отвори нови хоризонти на современата македонска проза, *Времето на ирвасиите*, како дело парадигма го зема романот *Дон Кихот* на Сервантес позајмувајќи ги од него епизодната структура и мотивот на потрагата како метафора за времето на загубените донкихотовски вредности.

Секој разговор за Вашиот роман Времето на ирвасите зайочнува со ирашањето за односот на висинието и сиварноето, за кој се залага и Вашиот главен јунак Кирил, иргнувајќи од мислата на Тин Ујевик за Дон Кихот, а тоа е „борбата на сиварноста за осиварување, за реалност и висини-

нишост“. Што подразбираше по „стварност“, што според Вас е „вистинитост“ и како вистината може да се избори за стварност?

За мислата на Тин Ујевиќ во романот се кажува дека е една од најважните за литературата. Тој зборува за „стилизација на која духот посветено работел“, што значи дека стварното и вистинитото не се однапред зададени константи. Мојата основна појдовна точка е дека стварноста не е доволно вистинита за да биде прифатлива на начин на кој е прифатливо добронапишаното книжевно дело. Литературата го положи испитот пред светот, но не и светот пред неа. Ако воспоставувањето на стварноста како вистинитост (прифатлива вредност) го примениме на Сервантес, ќе видиме дека тој не постои во своето време така како што постои денес, или како што тогаш постоел Лопе де Вега кој се дрзнал да напише две илјади и двесте драми, а ќе биде запаметен по зборовите дека нема полош поет од Сервантес или некој толку глупав да го пофали *Дон Кихот*.

Книгата е дел од театарологијата во која е збиена приказната за распаѓањето на поранешната држава. Зошто како исторно-временски контекст на (имагинарната) потрага по Дон Кихот на нашето време е земен Белград во 1986 година?

Играта со времето би била произволна и штетна доколку не е во служба на воспоставувањето на подлабока книжевна стварност. Со светот владеат фалсификати на сите нивоа: превласта на популарната литература над врвните дела го потврдува тоа. Светот ја познава само употребната вредност. Во мојот опус, од првата објавена до последната напишана реченица, се истражува на внатрешното единство на

сè постојно, видливо и невидливо, стварно и имажинарно, од што се создава единството на делото – тоа е авторскиот потпис со кој се проверува дали е нешто автентично или конструирано. Ако произволно се користи некој сегмент како сопствено решение, се губи смислата и литературата, од сериозна дејност, се претвора во тропане. Во светот на потрошувачката, тоа не може лесно да се раздели, како што не може да се раздели вградувањето на основната наука во сегментот на технологијата. Како што со „стварниот“ свет владеат будалите така и со светот на „идеите“ владеат плагијатите. Големите теми на нестварноста или времето често се употребуваат механички, врз основа на надворешни знаци, без каков било увид во нивната суштина. За да се расплетка тоа, дали е вака или онака, некој мора да му се посвети на делото, а тоа не е можно без апсолутен слух, без свест за важноста на нештата. Кај мене, некаде стои дека литературата е спас. Но, како може да биде спас она што останало маргинално и непознато? Зошто времето во романот е непостојано, колебливо, променливо; не е, белки, поради метеоролошките услови? Не, туку затоа што времето незабележливо поминало. Животот, додека трае, е вечен, затоа што го опфаќа вкупното време, но таа вечност никому не му треба – така, барем, се вели во романот. Вториот дел од тетралогичката *Пишициџе од ланскиџе гнезда* започнува „утре“, а утре е недела, но во меѓувреме изминале дваесет години, а „како ништо да не се случило“. Животот незабележливо поминал и светот пропаднал, а ништо драматично не се случило. Тоа не може да се напише онаму каде што стварноста не се изборила за својата вистинитост. Зошто во Белград, велите? А каде се случи тоа? Таму започна, со тоа што Осмата седница од 1987 година е префрлена во

1986, за појасно да се видат последиците од Чернобил. Тогаш започнаа познатите настани во кои некој доби третина држава, некој половина, некој цела, едни беа скратени, на други им беше зголемена државата, на трети одземена, а голем број луѓе не преживеаја за да доживеат што било од сето тоа.

Дон Кихот̄ своето̄ ошело̄ворување во кнӣга̄та̄ го наоѓа во лико̄т̄ на п̄алкач, како метафора на про̄паѓањето̄ на современиот̄ свет̄, од што̄ произлегува едно од најактуелните̄ еписџемолошкӣ прашања на денешнината̄: што̄ се случи со хероизмот̄, со возвишено̄, со донкихот̄ството̄?

Општата редукција на вредностите во романот, па дури и кога е во прашање самиот лик на Дон Кихот, е јасно видлива. Но, не станува збор само за тоа дека вистинскиот Дон Кихот исчезнал од лицето на земјата, туку дека исчезнал дури и лажниот Дон Кихот „од Библиотеката“. Ова не е само книга за исчезнатите идеали туку и за упорната потрага по сè она што исчезнало или по она што, понекогаш симболично, понекогаш буквално, ни треба. Во романот, сите трагаат по нешто, макар тоа и да не е секогаш нешто големо и важно. Редуцираната вредност сè уште е вредност. Пародираниот свет сè уште е свет. Но, распоредот на стварното и вистинитото, така како што е поставено во романот, е неповолен. „Во нашиот живот сè се случува како во него да сме влегле со бремене обврски кои сме ги примале во некој поранешен живот“, вели Пруст. Ние не можеме да го отфлиме тоа бремене. „Дали на магаре кон Ерусалим, дали на крилест коњ кон Индија, дали на сенката од тој коњ накај Саламанка“, како што стои некаде во романот, ние мора да останеме на тој пат, па и тогаш кога на него веќе ништо ќе нема.

Во романој не случајно е зайочнајќа темата за Исус и рибариите од Галилејското Езеро како анонимни луѓе кои, станувајќи приказна и литература, а со тоа и религија, го преобразија светот. Ако го занемариме религиозниот контекст, што значи тоа дека мора да се ослободиме од сè што е наше и што веруваме дека ни е потребно за да бидеме вистински слободни?

Приказната за Исус и приказната за устројството на современиот свет, не одат рака под рака. Во устројството на современиот свет поважни се појавите од суштините, на пример, успехот во сите дејности, во однос на вредностите. Играта постои заради играта, а потоа некој паметен ја уфрлил таа ноторна глупост дека е важен резултатот, а не играта. Во денешниот свет, Исус не би бил успешен, па според тоа, ниту почитуван. Во *Ирвасиите* станува збор за животно маргинални ликови на кои им е дадена апсолутна важност барем во едно книжевно дело. Приказната за Исус преживеа, но некогашниот Исус не може да се собере во нејзината сегашна рамка. Така што и неговата приказна, добро вглобена во стварноста, исто така, е приказна за редукцијата. Никому не му требаат сиромашните, во светот на богатите тие се само декор за демонстрација на милосрдие (или на суровост). Па, сепак, вистинскиот живот, животот на поголемиот дел од човештвото, се одвива во анонимност. Историографијата се занимава со историските личности и со важните настани, а вистинската историја – а тоа е животот на луѓето во нивното секојдневие – всушност, е целосно невидлива, па оттука, историски гледано, и неважна. Едно од прашањата што ги поставува мојата книга е: Што, во меѓувреме, се случи со оној Исус кој не преживеа дури ни како литература?

Во инаугуралниот говор при приемот во МАНУ, во 2007 година, кажавте: „Ако не изнесат во ковчеж од Југославија, знаеме каде ќе се погребеме, но ако не изнесат во ковчеж од Македонија – каде ќе ни биде гробот?“ Од сегашна перспектива, тие зборови изгледаат прилично пророчки. Можно ли е преку литературата да се промени идеологијата на општеството?

Тоа, всушност, е кажано многу порано, уште во 1994 година, во обраќањето по повод добивањето на наградата за роман на годината за *Кон оружјата земја*. Во тоа време, веќе се чувствуваше одбивност кон Блаже Конески, што беше првиот знак за сегашната катастрофа. Тогаш кажав нешто за тоа, па ја изговорив и реченицата што ја цитирате. Таа, меѓутоа, има своја предисторија. Ја слушнав, всушност, на сон, и тоа од тогашниот претседател на Македонија, Киро Глигоров. Во говорот, разбирливо, тоа не го споменав. Неколку години подоцна, Ташко Георгиевски ми раскажа дека тој мој текст го прочитал како свој прилог на темата за бегалците од Егејска Македонија. Глигоров седел во првиот ред, ми рече Ташко, и додека слушал, очите му се наполнеле со солзи. Тоа го споменувам, затоа што ми се чини дека неговата пролеана солза над таа реченица, всушност, е одговор на Вашето прашање што може да направи литературата. Литературата не може да направи ништо, но барем не држи будни тогаш кога не е време за спиење.

По референдумскиот неуспех за прашањето на Договорот со Грција околу промената на името на Македонија во „Северна Македонија“, се чини дека мнозинството Македонци пратија јасна порака, која пак, Владата на премиерот Зоран Заев или не

ја ѝ примила или оѝворено ја иѝнорира. Штѝо значи штѝаа ситѝуација за ментѝалноѝо зоравје на нацијатѝа?

Референдумот покажа дека македонската нација е родена, а оние што се избрани да ја чуваат, во Собранието, ја укинаа со притискање на копчето. Македонија, денес, е минато без минато, а со самото тоа, и без иднина, бидејќи минатото е единствената почва на која можеш да стоиш. Се потврдија, за жал, моите мрачни прогнози. Иако е нерегуларно сѐ што се случува кај нас уште од конституирањето на Собранието, малиот и беспомошен македонски народ нема да може да му се спротивстави на светот кој се нафрли врз послабот и реши да ја спроведе својата волја. Од самиот почеток зборував дека главниот проблем на Македонија е во тоа што нашата територија уште во 1913 година е избришана од картата на светот и поделена. Ако Крлежа не видел дека меѓу Куманово и Брегалница, всушност, немало разлика, како ќе видат креаторите на тие битки и нивните помагачи? Хрватскиот народ добро знае во колкава мера, инаку благородните стремежи, како Илирското движење, на пример, може да водат кон губење на јазикот и на народот. Македонското шурување со Бугарија, Грција и Југославија, а сега и со светот, е слично на тие добро познати позитивни историски процеси, од кои конечниот резултат е сопствената смрт. Грците и Бугарите до ден-денешен не го признаа македонското малцинство на својата територија, без забелешки отстрана, а сега се наградени со општо непризнавање и на последната третина. Балканските војни се крвавото европско бreme и сега сите убаво ги измија рацете, и учесниците и соучесниците, а територијата им е оставена на птиците грабливки и на оние кои ги надгледуваат. Тоа е планетарен настан

без преседан во кој е суспендирана стварноста, токму како во мојот роман. Суспендиран е здравиот разум и избришан е цел еден народ од картата на светот, а никој не ни трепна. „Што мислат тие луѓе за нас кога се подготвени на сè, зар не им е срам?“⁶, е прашањето што, денес, го поставува секој разумен Македонец.

Неодамна, како главен редакџор, ја завршивџе Антиологијата на светската книжевност во 560 книги. Како земја која е сврџена кон Евроџа, колку Македонија е вклучена во акџуелниите книжевни движења?

Антологијата на светската книжевност, за чиј изглед сум најмногу заслужен, но и виновен, е класична мондијалистичка структура во која е занемарено сè она што не е веќе широко прифатено и афирмирано и не им припаѓа на големите јазици. Тоа го направив свесно, најмногу затоа да ѝ го покажам на „простата Македонија“ она најпознатото што е создадено во светот, а попатно, да ги тестирам и можностите на македонскиот книжевен јазик, во неговата конечна форма. Едицијата има мани, но барем во поглед на македонскиот книжевен јазик ја покажа неговата способност да застане рамо до рамо со развиените јазици. Многу ремек-дела се објавени првпат во таа едиција, но тоа не беше некоја вест, ниту за домашната ниту за странската јавност. Македонија има што да му даде на светот, но светот ѝ сврте грб, создавајќи своја Македонија која вистинските Македонци нема да ја прифатат никогаш.

(Загреб, Вијенац, 8 ноември 2018,
Геа Влаховиќ)

ВАКОВ ОДНОС НА ДРЖАВАТА КОН МАТИЧНИОТ ЈАЗИК НЕ ПОСТОИ НИКАДЕ ВО СВЕТОТ

Раскажувач, романиер, драмски автор, есеист, Маџунков, кој е роден во Струмица, Филолошки факултет (светска книжевност со теорија на книжевноста) заврши во Белград, каде што живееше и работеше до неговото враќање во Македонија, во 2006 година. Добитник е на значајни книжевни награди и признанија, а застапен е и во домашни и во странски антологии.

Неодамна, од печат излезе неговиот нов роман, насловен како *Правта на библиотекиите*, кој е дел од познатиот Белградски циклус романи на Маџунков, кои се случуваат од сабота до понеделник, во мај 1986 година, а чие дејство опфаќа подолг временски период (годините пред распадот на Југославија, па до разнебитувањето на Македонија). Циклусот почна со романот *Времето на ирвасиите*, а по него следуваа: *Пицициите од ланскиите ѕнезда*, *Нејосвојната книга*, *Правта на библиотекиите*, а целината ќе се заокружи со *Времето пред приказната*, чие објавување е планирано за 2020 година.

Во време кога светот сè уште не се откажува од печатењето книги, а библиотекиите работат, и покрај предвидувањата дека дигиталната технологија ќе им најде ефикасна замена, го напишавте романот Правта на библиотеките кој лани го издаде

„Три“. Дали со неџо и џо заокружуваиџе иџознаиџиоџ циклус иџчнаиџ со романоџ Времето на ирвасите во 2003 џодина?

Сите мои дела се донекаде поврзани, но истовремено претставуваат и заокружени целини. Сепак, несомнена е потесната врска помеѓу петте романи од циклусот што го споменавте, собрани во три дена (сабота-недела-понеделник), во мај 1986 година. Таа година е земена како глобална метафора за загрозеноста на светот (Чернобил) и како година со која почна уривањето на Југославија. Благодарение на специфичната функција што му е дадена на времето во моите романи, во три дена се опфатени неколку децении. За сегашниот роман е карактеристично тоа што почнува во еден сосема обичен работен понеделник, со целосна амнезија за она што се случило (дека во неделата „пропаднал светот“, како што се вели метафорично), а потоа настаните се префрлуваат во подземјето, каде што почнува приказната за новото устројство (или растројство) на светот. За мене е најважен тој долен план, не само поради значењата туку и затоа што онаа подземна географија, која е навестена во некои други мои дела, сега е заокружена.

Рабоиџниоџ век џо иџминавиџе во Библиоџекаиџа на џрадоџ Белџрад, знаеиџе како диџаиџ библиоџекиџе, а оџиџаму, моиџе добро и функционирааџи ликовиџе во Правта на библиотеките. Еден од нив, меѓу друџоџио, укажува дека иџреуредуваџето на свеџиоџ ќе џо следи иџприродниоџ иџек на книџиџе, кои нема да исчезнаџи, иџуку ќе се иџреобразаџи во комбиниран духовен иџрашок како лек и сџас. Лек, за иџиџо? Каков сџас би нуделе иџаквиџе книџи и кому му е иџоџ иџоџребен?

Добро е, ако се ликовите впечатливи, зашто без добри ликови, нема ни добри романи. Правта на библиотеките како „комбиниран прашок“, инаку не е и не може да биде „лек и спас“, туку само отров и пропаст, како и секоја дрога. Во романот, светот е преуреден така што „оригиналите“ (вистинските вредности) се потиснати и се заменети со сурогати и фалсификати, со општата теорија на просекот, чиј симболичен екстракт е токму правта на библиотеките која се консумира „со лажиче под масиче“. Не се мелат само книгите, туку се уништуваат и цели држави, народи, јазици, и тоа во името на нивната посветла иднина како што отсекогаш било во тоталитарните системи. Ваквите дела се нужно критични („сатирични“, што би рекол Булгаков), но се трудат својата „ангажираност“ да ја воспостават преку оние високи и обврзувачки стандарди што се викаат имагинација, иновација, добра приказна, уверливи ликови, живи дијалози, цврста композиција, чист стил, хумор, критичност кон постојната состојба во светот. Уметноста треба да биде коректив на стварноста. Денес, логиката на пазарот стана и логика на литературата. „Купи ме и изеди ме“, што би рекла Алиса. Тоа е филозофија што се базира, не врз квалитетот, туку врз ефикасноста и успехот. Успехот во уметноста, меѓутоа, честопати бара „данок во крв“, односно големи отстапки. Книжевноста некогаш го водела светот, а сега му слугува како производителка на стока што се изработува денес, за утре да се потроши. Секој писател сака читатели, под нормални околности, но не по секоја цена. Мисијата на книжевноста нема врска со профитот и со „пазарната економија“, како ни со оние инстант вредности што во мојот роман иронично се наречени прав на библиотеките.

И во овој роман ипровејува загриженоста за суобината на книжните на македонски јазик, како и за книжните на другите помали народи во библиотеката, во време кога и небојто и земјата силно иреираат од силите што влијаат на историските процеси. Загрижен ли сте, денес, во Македонија, од иреиманост на македонскиот јазик и на литературата, од сирана на државата и на граѓаниите?

Ние живееме во една извличена стварност, во која политичкиот естаблишмент е добро изучен како поуспешно да се продаде. Не е природно некритичното прифаќање на некое гледиште од животна важност, само затоа што ти го шепнал некој поголем, посилен и постар, па макар бил и твој татко, туку нештата треба да се просудуваат. Нашите водачи просто се натпреваруваат кој ќе биде посервилен. Тие не веруваат дека нешто е дозволено ако не е потврдено со „расписка“, како кај Чехов. Деновие, една жена е сменета од министерското место, само затоа што застанала, и физички, пред името на земјата во која живее. Од сите страни сме опкружени со национални држави што не кријат дека сакаат да не грабнат, да не поделат и асимилираат, а ние склучуваме незаконски договори со нив и коленичине пред светот, кој само не сивка, да покажеме дека сме подобри од Павел Морозов кој предал сè свое, во името на светлите идеали. Македонија и македонскиот книжевен јазик тешко ќе опстанат под сегашните услови на двојазичност и на потпишаните капитулации. Мене не ми требаше никаква Венециска комисија да го знам и да го кажам тоа. Ваков однос на државата кон матичниот јазик не постои никаде во светот. Нема апсолутно никаква причина, што би рекол Пруст, јас по стопати да ја препрочитувам и да ја

поправам секоја своја реченица, иако од тоа немам никаква лична корист, но нешто ме тера, сепак, да го правам тоа. Зошто? Затоа што без култивиран јазик нема сериозна национална книжевност, а без таквата книжевност, народот нема на што да се потпре, иако во моментот тој не го знае тоа, како што не знае ни многу други работи.

На колку јазици досега се ирведени Вашиите дела, од издавачиите во кои држави најмногу сите задоволен, имаите ли увид каде се иродаваат и во кои библиоитеки може да се најдат?

Пред да се вратам во Македонија, објавив повеќе книги напишани на друг јазик, кои беа и фалени, и продавани, и читани. Мене преводите не можат да ме импресионираат. Тоа е работа за трговци, а треба да им биде препуштена на квалификувани книжевни агенти. Неодамна, кога се појави хрватскиот превод на *Времето на ирвасиите*, Данко Плевник напиша: „Романот спаѓа во самиот врв на европската белетристика и само прашање на време е кога авторот со него ќе постигне сè“. За првото би можеле да зборуваме, но во второто јас воопшто не верувам. Во светот владее лингвистички империјализам и делата напишани на малите јазици моментално немаат никаква шанса. За среќа, главната афирмација на секој писател е кај неговиот народ и на неговиот јазик. Македонскиот јазик е, според своите книжевни можности, светски јазик. Ако е врвната литература, чуварка на животот, од тој извор уште долго ќе се пие. Сега, за нас е поважно Македонците расфрлени по светот да не кренат раце од својот јазик, а книжевниот вкус тука, во Македонија, да се изостри со подобро образование и со посоодветна

лектира. Во мојот најнов роман гори една свеќа што не догорува. Таа никогаш нема да згасне.

Вашата боѓања творечка биографија ја чинаат и драмски текстови, добитник сѐ, меѓу другите, и на награда за живоино дело „Војдан Чернорински“. Имае ли можност, во овој период, да гледате претстава по Ваш текст, во некој од театрите, можеби ишувате нова драма?

Театрите не се тепаат за автори. Јас отсекогаш сум работел во тандем со Бранко Ставрев. Во југословенско време, нашите претстави: *Големият смок*, *Сенката* и *Пустия земја*, се одиграни во струмичкиот театар околу двестепати. Темите што се обработени во нив се поактуелни сега одошто тогаш, но тоа не стана повод, тие пиеси да се одиграат и во другите наши градови и театри. Бранко Ставрев никогаш не режирал претстава без покана, но веќе не го канат дури ни на прославите на матичниот театар што го прославувал на сцените во Нови Сад, Сараево или Дубровник. Венко Андоновски има напишано (и објавено) цела драма за судбината на својата „многу сериозна комедија“ за Кузман која, патем речено, требаше да ја режира токму Бранко Ставрев, па преку тој текст може да се провери како одат тие работи со театрите. Јас напишав и (пред три години) објавив една нова драма што дури не е ни регистрирана во т.н. медиуми, како и многу други мои текстови. Нашите театри се мошне далеку од нашата книжевна и актуелна стварност. Јас имам еден краток расказ што се вика „Толкувач на времето“, чиј главен јунак, Б. Леви, вели дека, „кога би имале театар како што во моментот немаме“ и кога би го повикал некој, најмногу би сакал да го

постави *Тарѝиф*, „најмакедонската од сите крвави македонски теми“, комедијата за подлизурството и за луѓето што даваат повеќе од она што им се бара. Но, ние живееме на Месечината, а таму нема театар, има само безвоздушје.

(Скопје, *Нова Македонија*, 26 февруари 2020,
Катерина Богоева)

ПИШУВАЊЕТО НА МАЛ И НЕПОТРОШЕН ЈАЗИК ПРЕТСТАВУВА КНИЖЕВЕН БЛАГОСЛОВ

*Вашиите дела имаат голема жанровска разновидност – раскази, романи, драми, есеи. Кога на сево ова гледате со багаж од пет децении, кои се Вашиите лично најзначајни редови, а кои ги именувате како најголем предизвик?**

Не се пет, туку шест децении... Во врска со тоа, ќе ви раскажам нешто што личи на анегдота. Оваа година во МАНУ се планира еден собир по повод педесет години од моето творештво, поточно, од мојата прва печатена книга во 1970 година (иако поединечни творби сум објавувал и порано). Собирот е замислен не само како рекапитулација на моето творештво, туку и како превреднување на македонското творештво низ призмата на еден поединечен опус. Во текот на подготовките, токму во врска со тоа, се сетив на мојот младешки роман *Приказна за триите града*, што сум го споменувал во некои интервјуа и други текстови, а е напишан во 1960–62 година. По стек на околности, тоа дело не е објавено тогаш кога е напишано, а потоа во врска со него имав други планови. Го препрочитав и видов дека во него се поставени некои од основите

* Интегрален текст на интервјутото кое во скратена верзија е објавено во „Стожер“ бр. 135 (2/2020).

на моето идно творештво. Независно од мене, со тоа се согласи и Венко Андоновски кога му го дадов да го прочита, па напиша и предговор во кој, меѓу другото, истакна дека со тоа дело се менува сликата на македонската книжевност. Тој роман наскоро ќе се појави од печат во склопот на моите Избрани дела, а читателите самите ќе го речат своето. Она што јас сакам да го кажам е дека нештата не се лесно видливи и препознатливи ни за самите автори, дури ни на рамниште на факти. Во тоа е анегдотскиот карактер на она што го кажувам. Вие мислите дека сте роден на една дата, а се покажува дека сте роден многу порано или многу подоцна или дека воопшто не сте ни роден, туку тоа само си го замислувате.

Споменавте раскази, романи, драми, есеи. Тука се уште и кратките прози наречени така во недостиг на друг, обединувачки збор. Да, и она што го издвојувам како најзначајно... Но бидејќи прозните дела се составени од реченици, би рекол дека токму речениците што ги држат делата заедно да не се разлетаат низ празнината се она најважното. Колку помалку шуплини и празнини – повеќе носачи и столбови. Во својата сјајна книга *Болкаџија на јаболкоџио*, Санде Стојчевски инсистира на тоа дека песната како поединечна творба е *дело* во смисла на книга. Тоа може индиректно да се потврди и со фактот дека многу малку книги поезија се помнат како заокружени дела, за разлика од недобројните песни што се запаметени поединечно. Ист е случајот со расказите во однос на збирките односно на книгите раскази. Иако јас уште од *Чудна срежба* сум се трудел да создадам книга раскази, и расказите обично се помнат како поединечни дела. Само во вид на т.н. кратки прози кај мене има стотици такви *дела*. Иако сум ги напишал, за многу од нив не можам да се

сетам што содржат само според насловот. Дури откако ќе ги препрочитам, ќе се сетам на она што сум го знаел или ќе откријам нешто ново. Што значи тоа? Не е доволно делото ни да се напише, тоа треба да се чита, да се чита додека не избледат буквите од хартијата (или од екранот). Влада Урошевиќ, кој за многу од тие „парчиња“ вели дека се „вистински ремек-дела“ (а тој не си ги троши зборовите во ветар), смета дека тие мои кратки прози се многу малку познати. Само во *Асѝраѓали* има 287 (двесте осумдесет и седум) такви дела, ако сум ги избројал точно, а каде се останатите (шест) такви книги, а каде се другите дела што ги набројавте? Би се рекло дека моето дело, каква и да е инаку неговата вредност, во целина гледано, воопшто не е прочитано и дека македонските читатели мене не ме ни познаваат. И тоа не само обичните, туку ни т.н. компетентни читатели. Како, на пример, би можел да се објасни фактот дека ниту едно мое дело никогаш не добило награда на ДПМ, чиј гласник е и вашето списание? Или по сите ридишта пасат Ирваси и се воздигаат Кули? Чиј пораз е кога Толстој или Чехов нема да добијат Нобелова награда, нивен или на Комитетот? Недолично е за тоа дури и да се зборува.

Што е, според Вас, најважно за книжевното творештво?

Има повеќе важни нешта, а едно од поважните е *препознавањето на стварноста како вистинитост*, што е вградено во некои мои дела, како и *препознавањето на важноста на нештата*, за што исто сум пишуval, во врска со Цепенков и по други поводи. Препознавањето е, меѓу другото, механизам за вреднување што го оформува самиот систем на

вредности. Вие не можете да прочитате сè, но би требало да можете да го *препознаете* тоа што ќе го прочитате според *рангоџ*, без оглед кога е создадено, кој е авторот или на кој јазик е напишано. Книжевноста има автономна хиерархија што самата автоматски ја воспоставува, а читателот или книжевната критика треба неа да ја *препознаат*, а не да ја замислуваат или измислуваат. Проблемот е во тоа што тоа треба да го видиш сам, а не некој да ти го каже и покаже. Во тој поглед проблематиката на „малите“ книжевности е слична со проблематиката на малите (по бројност) народи. Малите народи, како Македонците, не веруваат дека можат да бидат слободни и независни, веруваат дека зависат од големите. Слично е и со малите литератури кои по правило не се третираат себеси како автохтони, туку во однос на разните влијанија. Тоа е толку вкоренето во свеста што првиот инстинкт на критиката во средба со вистински ново, иноваторско дело е да го стави во некој познат клуч. Со тоа самата се обесилува и обезвредува. Вредносната хиерархија не се воспоставува врз вредности од пазарен тип и таа не зависи од надворешни фактори кои се викаат успех, популарност, читаност итн., туку од тоа дали ја има или ја нема. Успехот и парите се добредојдени, но кога вредноста се воспоставува само во однос на нив, тогаш имате култура на сурогати и фалсификати, како што е тоа опишано кај мене во *Правџа на библиотекиџе*. Устројството на светот како постојна реалност, се разбира, мора да се признае како факт, но не нужно и да се прифати. Книжевноста е устроена врз принципот на врвноста и исклучителноста, а светот е устроен врз просечноста и безбројните приспособувања. Книжевноста нема друг интерес освен да создаде трајна и неминлива духовна вредност, а

светот сака да ја потчини и сомеле таа вредност и да ја претвори во слугинка на капиталот, интересите, успехот итн. За жал, огромен дел од „уметниците“ во целиот свет ропски ја прифатија таа наметната улога како дух на времето. Либертанскиот дух масовно се прифаќа како во време на општи катастрофи, кога се смета дека ни се изброени деновите. Човештвото е устроено, во економска и во технолошка смисла, како да не планира да живее долго. Книжевноста, пак, е устроена како да има намера да живее вечно. Дури и да нема кој да ја чита. Дури да исчезне светот со се луѓето. Таа е однатре устроена да биде вечна, зашто она што ѝ го дава внатрешниот поттик е вечно.

*Која е, според твoа, мисијата на книжевноста?
Зошто твoе ја избрале твoкму оваа професија?*

Да го чува пламенот на постоењето во неизли-тена форма. Кога човештвото ќе скршне од патот, ќе има што да го потсети да се врати на патот. Кога ќе исчезне сè, ќе остане она што е сочувано во книжевните и другите уметнички дела како сведоштво за смислата на нашето постоење. Уште како дете, она што доаѓа преку зборот и што може да се обликува како творба мене ми се чинеше поважно од другото. Ако е важно создавањето на светот и на луѓето, тогаш е важно и создавањето нови светови и нов живот од зборови. Ако не постои нешто што нè надраснува, постоењето станува бесмислено и ефемерно. Затоа должноста на литературата не е да го подражава светот, туку да го преобразува. Не да создава дела во однос на светот, туку наместо светот, како самосвојна стварност, како што повеќе пати сум истакнувал. Кај мене постои една реченица која исто се повторува, дека книжевноста не е создадена од

зборови, туку од она од што настанале зборовите. Што значи тоа? Јазикот на кој зборуваме не е јазикот на кој пишуваме. Првобитната потреба од збор не потекнува само од потребата да се разбереме, туку и од потребата да го именуваме светот, да го досоздадеме и пресоздадеме. Првобитните зборови се божествени креации, создавање нов свет од зборови паралелно со видливиот свет. Тоа е првата уметност, и првите и најголемите уметници се оние што ги создале првите зборови и ги ставиле во соодноси како ѕвезди во сосвездија. Таа демијуршка основа на човековата егзистенција со текот на времето е заборавена, покриена со зборови кои не значат ништо, со заборавени зборови. Затоа вистинската литература постојано трага по нив и се враќа во времето на првобитниот поттик, кога сè уште нема збор, но е важно да се најде за да се родиш духовно низ него и да видиш дека постоиш паралелно со самото постоење, дека на небото над тебе горат огнови што те создале, а ти сега треба да ги именуваш и трајно да ги сочуваш. Дури ни Платон во својата возвишена визија не ја учил важноста на уметноста, сметајќи ја за копија на копијата на идеалните облици, а не како нивен изблик. Создал врвна уметност што не можел да ја види затоа што бил заслепен од нејзиниот сјај. Можеби е тоа причината што подоцна мимезисот станал централна категорија на сите естетики. Претежната литература, за жал, и ден-денешен е во потрага по индивидуалните приказни, врз основа на познатите животни модели, наместо да создава нови светови во кои постојниот е сочуван, но и преобразени. Неодамна прочитав една шеговита забелешка дека Платон не бил толку попаметен од другите, но бил прв. Точно, во тоа е и суштината на уметноста, да бидеш прв и прв да му дадеш облик на она што

е за другите невидливо. Надарените деца од мојата генерација се запишуваа на факултети со уметничка и духовна ориентација, за потоа оние другите да владеат со нив, како што сега нивните деца владеат со сите нас.

Колку честіо сїе ја доживеале/преживеале Вашата мисла „Величината на јазикот не зависи од неговата распространетост, туку од она што е кадарен да искаже“. Како ја толкуваше во контекст на македонскиот јазик некогаш и денес?

Што значи да се создава на јазик на „мал“ народ убаво има објаснето Блаже Конески. Белким оној што седи повисоко од нас знаел зошто покрај големите народи и јазици создал и мали народи и јазици? Јазикот на човештвото е еден јазик. Книжевноста е таа која на секој поединечен јазик му ја отвора можноста да биде велик. Без големи дела, меѓутоа, нема ни голем јазик, јазичната распространетост тука ништо не помага. Тоа сега, од познати причини, не е видно. Слабата заинтересираност, пазарските модели, ароганцијата и самодоволноста го прават своето. Освен тоа, големите народи обично имаат и доволно значајни автори, па се чини дека нема потреба да ги бараат на друго место. Непреведливоста на некои дела, посебно на поезијата, дополнително ја отежнуваат ситуацијата. Песната Santa Maria della Salute на Лаза Костиќ е сигурно една од најзначајните песни на светскиот романтизам, но што да правиш кога во повеќето западни јазици нема ниту еден збор кој се римува со уте – како тогаш ќе ја преведеш? Кога поезијата на Конески му била понудена на Галимар, рекле дека е тоа надминато, XIX век, така некако. Тоа ќе трае сè додека автоматските преводи

не станат доволно точни во информативна смисла да заинтересираат некои ентузијастички. Или додека светот не западне во толкава духовна криза што преживеаните ќе почнат да бараат спас во „непознатите ремек-дела“, како што и ренесансата настанала од она што дотогаш било закопано во земјата или во „правта на библиотеките“. Можеби тој ден никогаш нема да дојде, но оние народи што ќе се сочуваат ќе ги имаат барем своите национални книжевности. Русија не е создадена ни во Царството ни во Револуцијата, туку во делата на Пушкин, Лермонтов, Гогољ, Тургенев, Чехов, Толстој, Достоевски и на сите нивни наследници, сè до Чајковски и Тарковски – тоа е нејзиниот вистински Архипелаг. Ние во нашата книжевност го имаме Цепенков како автор со најширока визија, да го запише народниот живот во целост, од раѓањето до смртта. Оној што ќе ја повтори неговата визија во уметничка форма низ целината на македонскиот јазик ќе биде запомнет од оние што ќе преживеат, или барем од нашите главни противници. Спротивно од она што се мисли, пишувањето на некој мал и непотрошен јазик на извесен начин претставува и книжевен благослов, зашто, ако ништо друго, нуди повеќе теми од оние средини што своите теми ги трошат со стотици години, па рудниците им останале празни. Јунаците на Вилијам Шекспир одамна веќе не живеат во Англија, таму се играат само неговите пиеси.

Каква комбинација е вистината на сојузничката творештво на два јазика – македонскиот и српскиот, и на пробивот во двете книжевни средини?

Јас бев двојазичен писател околу дваесет години, но тоа изгледа ми донесе поголема слава од мојот

вкупен книжевен ангажман, што само зборува „шо нарот сме ние, шо сурате“. Главната разлика е во воспримањето, во рецепцијата. Белград беше посебна средина во која се собираше она најдоброто што постоеше во Југославија. Станав познат безмалку пред првата објава, откако добив неколку студентски награди за книжевност. Првиот мој објавен расказ е застапен во антологијата на Љубиша Јеремик. Пред да ја печатам првата книга, станав познато книжевно име чии раскази се читаа и паметеа. Најпознатите книжевни критичари пишуваа за мојата прва книга во „Политика“ и во бројни други весници и списанија. Мојата книга *Убиј го зборливошо куче* беше една од најкоментираниите книги во тоа време, речиси нема расказ застапен во неа кој не беше прогласен за антологиски. Во Македонија, во тоа време, јас бев туѓинец и за многумина таков останав и откако се вратив. Мојата двојазичност, инаку, завршува со *Кула на Ридош*, кога полека почнав да се разврзувам од белградската средина. Не знам точно која беше причината. Можеби на тоа влијаеше и мојата суета. Кога се појави тој роман, сиот излог на најпознатата белградска книжарница во зградата на САНУ беше накиен со него како новогодишна елка. Се очекуваше некаков светски успех, но не се случи тоа. Некој или нешто ја пресече работата. Можеби толкави ми биле силите, а можеби и Белград си имал попаметна работа одошто да афирмира автор кој пишува на српски, а не се откажува од својата македонска припадност. Како и да било, уште во тој период кренав раце од сите книжевни амбиции што водат кон успех за сметка на тоа да се вратам целосно на својот јазик и да се обидам да ги напишам оние дела за кои целиот живот се подготвував. Тоа и го направив. Другото не зависи од мене.

Што се однесува до „пробивот“ во нашата средина, нема смисла човек да се жали на судбината и на народот што нè одбрал токму во него да се родиме. Толкава ни била среќата. Можеби и во тоа има некоја тајна и виша промисла. Почнав со рецепцијата, да завршам со неа, во услови на „медиумски егзил на книжевноста“. Нашата средина сигурно не била книжевно компетентна во толкава мера како што беше белградската во која се формирав. Идеолошката основа и системот на лектира во Југославија исфрли имиња во сите републички центри, но зад тие имиња – прифатени според „клучот“ – не секогаш стоеја дела. Но, тогашното образование, независно од сè, беше многу подобро поставено од сегашното. Само доброто општо образование влева сигурност во сопствената мисла, што е основа и на слободата. Гледајќи на овие мои високи години какви се плодовите на сегашното површно и никакво образование, повеќе и не се чудам што многумина млади настапуваат, всушност, како старци, како „баби“. Па што е најпосле „староста“ ако не недостиг на енергија и страст – ако не недостиг на вистински идеали во еден свет на заод? Но, ако е тоа разбирливо за луѓето веќе подјадени од годините, сосема е неприлично на младоста чија мисла, исто така, треба да биде млада. Младоста не треба да биде нечиј „фан“, туку треба да има свои „фанови“, таа не треба да навива за другите, туку да биде предводник на другите.

Едно од Вашите изворниња е и сценарио. Како гледате на Вашето драмско творештво и на соработката со Сирумичкиот театар каде што се поставени повеќето Ваши пиеси?

Никогаш не сум се чувствувањал како автентичен драмски писател, а на тоа сум укажувал и порано.

Причината веројатно лежи во тоа што сите мои драми, освен една (која не е ни играна), настанале по порачка и врз основа на веќе постоен материјал. Тој материјал беа моите познати раскази или, дури, граѓата за необјавени дела, каков што е случај со *Мелница* во однос на *Правџа на библиотекиџиџе*. Мојот помал син, Филип Маџунков, кој е пијанист, беше уште мал кога забележа дека моите драми се работени на сличен начин на кој се компонирани Баховите ораториуми и фуџи. Тој, се разбира, мислеше токму на користењето како и на преобразбата на „граѓата“, т. е. во мојот случај како од завршени раскази настанале дела кои не се ни драми ни драматизации, туку токму некакви „оркестрации“. Како што често бидува, јас не бев веднаш свесен што се случува и не ја открив веднаш ни смислата, а ни вредноста на таа постапка. Своите „драми“ самиот ги ставав под наводници и ги сметав за дела со помала вредност од другите дела од мојот опус. Требаше да помине време па да сфатам дека со нив, ако и не е создаден, барем е направен обид да се создаде еден нов тип народен театар во кој книжевноста и живиот живот се измешани на многу специфичен начин. Се здружија еден Град, еден Театар, еден Режиџер, еден Автор, и Сите актери од тој театар и град во симбиоза со режиџерот и авторот за да се качат заедно на животната, а не само театарската сцена и да станат дел од заедничката игра. Почетниот капитал беа токму тоа заедништво и струмичкиот говор избран како главен драмски лик. Театарот како целина, Бранко Ставрев како режиџер и јас како автор учествувавме во еден животен проект со книжевни реперкуџии. Пресудниот момент беше кога, по големиот успех на *Големииџ Смок*, беше нарачано неговото „продолжение“, што прерасна во трилогија, во „серија“ во добра смисла на зборот.

Тогаш почна вистинската преобразба на ликовите кои низ клучалката на секојдневното влегоа во инакви светови, тогаш се разви „биографичноста“, тогаш се создаде и можноста вечните и големи теми да се „продадат“ во една мала средина. Една слободна драмска постапка доби цврста, класична форма со трајно живи слики. Кога минатото би можело да сведочи за нас, би имале поубава иднина.

Ми остана трајно да жалам што можеби најдобрите претстави што мачно ги работевме со Бранко Ставрев, како што се *Сенкаџа*, *Пусџа земја* или *Паџ за Лихнигос*, останаа неснимени, а колкава е штетата може да се процени и од она што е, како *Чудо големо*, снимено непрофесионално со една фиксна камера. Американците, на пример, имаат најдобри актери на светот кои умеат и на сосема лажните содржини да им вдахнат живот. Со право човек се прашува што би можеле такви актери да направат со оние драмски состојби кои се далеку од тоа да бидат лажни. Од друга страна, се наметнува и прашањето: а што би можеле да направат тие актери над актерите ако би морале истите драми да ги играат на истиот струмички говор на кој се веќе одиграни? Дали би биле, во тој случај, подобри не само од Александар Думов и Зора Георгиева, туку и од Томе Ментинев? И со тоа се става точка на таа тема за важноста и неважноста на малите нешта кои имаат апсолутна важност токму затоа што се единствени и неповторливи.

Аналожно на гореспомената мисла за јазикот, кој беше пресудниот момент да посејне во Вашиот роден струмички дијалект, присуен во Вашиите дела исто колку и книжевниот јазик?

Последната забелешка не е баш точна: во моите дела книжевниот јазик е *многу* поприсутен од дијалектите, но тие се изгледа позабележливи. Повеќе пати сум зборувал на таа тема, но можеби нешто останало недокажано. Дијалектите се чуварите на јазичното богатство на секој народ, но истовремено може да станат и гробари на *книжевниот јазик*, доколку тој не се устрои навремено и не стане општоприфатен јазик на претежната лектира на еден народ. Можеби тоа е причината за јазичната унификација која е извршена во многу средини, во Франција, во Русија, во Грција, речиси насекаде. Како што асимилацијата на „малите“ јазици е природна тенденција на оние „големите“, така и секој јазик ги меле и ги асимилира своите дијалекти. Тоа е оној одвратен природен процес чија смисла ја бараме во сварливоста, дали конкретно богатите сокови на секој дијалект се добро исцицани од книжевниот јазик. Мојот роден дијалект, што лингвистите го викаат струмичко-радовишки говор, јас го викам стариот говор на Македонија, зашто во него се слеани и дојранскиот, и кукушкиот, и серскиот и, воопшто, говорите на нашите јужни краишта. Тоа е тој говор што Бугарите го сметаат за свој, а можеби така ќе било и со мене да останала Струмица по „прво блгарско“ трајно во Бугарија. Тоа е така зашто Бугарите немаат за што друго да се фатаат, тоа е основата на нивниот книжевен јазик. Но, покрај тој стар говор, го имаме и централниот говор кој некогаш се сметал за дијалект, а потоа работите се промениле. Мисирков, роден во Постол, постапил мудро што го избрал централниот говор како основа на нашиот книжевен јазик поради цврстите јазични форми што не може да ги разниша никаков јазичен шовинизам. По тој пат ќе продолжи Конески. Меѓутоа, и тој како Мисирков упатуваше

на тоа дека треба да се користи целината на јазикот, тоа е тој делничен и празничен јазик на кој и мене ми укажуваше. Конески, дури, кога е во прашање двојазичноста, беше многу потолерантен од мене кој тогаш важев за двојазичен писател. Зошто? Затоа што е јазикот авторовиот потпис.

Да се вратам на прашањето за струмичкиот „дијалект“. Авторот има две главни обврски: едната е самата книжевност, а другата е јазикот на кој е напишана таа книжевност. Автентичниот автор не смее да ги прекрши тие обврски. Па како тогаш, ќе кажете, автентични автори, како што се Гогољ или Џојс, можеле да создаваат дела на други јазици, а не на својот мајчин јазик? Одговорот е прост: затоа што тоа биле јазици на нивната култура, нивните творечки јазици. Мојот случај беше инаков. Кога тргнав за Белград да студирам светска книжевност, иако речиси целата моја тогашна лектира ми беше на српски, јас веќе со години си пишував на својот мајчин јазик, а така и продолжив сè додека не видов каква издавачка политика се води во Македонија и на кое рамниште е таа. Книжевната амбиција ги води авторите од помалите средини кон асимилација. Тоа е истата приказна како со печалбарството: сакаш да се сочуваш сиромав или да исчезнеш како богат? Во сферата за која зборувам, тоа прашање гласи: сакаш ли да станеш славен или да ги сочуваш оние автентични својства што се препознатливи само во јазикот? Изборот на таквиот пат кога е во прашање мал по распространетост јазик е многу слично на жртвување на самиот живот: животот ќе го прескокнеш, но ќе го замениш за возбудлива книжевна авантура, макар што твојата мисија веројатно никој нема да ја препознае, зашто вистинската книжевност е невидлива како и сите други невидливи нешта на

светот. Во мојот случај, тоа слегување низ јазичното стебло немаше крај, зашто зад едната првоизбрана автентичност која се вика култура се појави друга автентичност која се вика книжевен јазик, а под неа сирна трета автентичност, која јас ја нареков стариот говор. Не можеш да пишуваш и да лажеш. Денес живееме во свет со изместени вредности. Ако е говорот најавтентичната карактеристика на актерот, како е можна натсинхронизација во филмовите, на пример? Можно е не како уметност, туку како индустрија, како трговија со луѓе и интереси. Кога веќе решив во Струмичкиот театар да се постават мои пиеси, не можев да го прескокнам автентичниот говор на моите драмски ликови. Со тоа влегов уште подлабоко во бунарот на јазикот од каде што, како од црна дупка, не излегува никаков одглас. Но, како што реков на почетокот, дијалектите, а особено не-стандардниот говор кој сè почесто се користи во нашата книжевност, треба да се употребуваат многу внимателно и со вистинска мера ако не сакаме и ние писателите дополнително да го поткопаме нашиот јазик кој и без нас е доволно поткопан.

Во многу од Вашите романескни, но и есеистички или колумнистички текстови се провлекува и идејата за осаменоста на малиите народи, јазици и култури во светот. Каква ни е позицијата како народ во денешно време?

Позицијата ни е зависна, независно од нашето мислење за тоа. Идеално би било ако ја претставиме како сооднос татко – син, постар – помлад, поопитен – понеопитен итн. Во таа идеална констелација поголемите би требало да се грижат за помалите и да ги штитат, како што таткото ги заштитува своите деца.

Во стварноста, како што знаеме, работите не стојат баш така. Поголемите народи со одамна афирмирани јазици ниту се секогаш постари и помудри од оние „малите“, ниту, пак, се грижат за нив како за свои деца. Тоа би било можеби инаку кога би постоела некоја надредена инстанција (на пример Господ) која би ги надгледувала од небото како што тие ги надгледуваат своите деца, па за секоја свирепост во нивниот начин на однесување да ги казни така што ќе ги стави во некој небесен затвор. Бидејќи не е така, тие, правејќи се дека е така, најчесто ги оставаат своите мали и беспомошни деца на милост и немилост на својата безмилосна грабежливост. Бројот на еднаш засекогаш исчезнатите народи, јазици, култури, религии итн., а во името на својот „начин на живеење“ (интерес), е толку голем што нема нужда да се докажува тоа. Самата историја на човештвото во целина се поклопува со историјата на ропството, тоа не се метафори. Поради познатото самозаштитничко алиби, но и поради фактичката сверска природа која не прифаќа да живее без војни и убиства, Големият Родител ќе го успива своето Беспомошно Дете со своите песни дека сака да го вразуми, да му помогне да порасне, да му создаде демократски свет и правна држава, но, на крајот, ќе го турне во некоја дупка за да исчезне со својот јазик и култура и да заврши во Цревето на својот добротвор. Итрите народи и племиња кои знаат да соберат два и два, знаат дека наспроти зборовите кои *никогаш* не се дело (освен во Литературата) постои можност да се искористи таа можност, па лепејќи се како крлежи за плунката на таквите Родители, стануваат деспотски Слуги и, на својата мала територија, ја спроведуваат истата голема игра на грабеж и асимилација. Ќе дадам еден свеж и за нас болен пример. Која е крајната премиса

на Преспанскиот „договор“, тој класичен аншлус, во кој се колнат не само Оние на кои ништо не им е земено, не само европските *наши*-македонци, не само добрите наши соседи што нè избришале од својата територија, туку и целиот демократски свет кој широко ги отворил вратите со влез без излез, која е, значи, крајната премиса на тоа светско чудо над чудата што журналистите наши го ставиле во џепчето како украсно марамче, кога ќе се преведе на нормален и разбирлив човечки јазик? Таа гласи: Македонија постои, но таа се наоѓа во Грција. Постојат и Македонци, но тие се Грци. Единственото што не постои е „придавката“, она што произлегува од главните именки преселени на север, како на пример – македонскиот јазик.

*Во Вашиој Стив за „Сџоџер“ (бр. 134) во њоче-
џокој џо џосџавуваџе џрашаџеџо „дали на џи-
саџелој кој џишува на мал џо расџросџранејосџ
јазик му е дозволено да биде заџрижен за судобинаџа
на свеџој“? Кој е Вашиој одџвор?*

Зар во тој текст не е даден одговорот? И зар тој одговор не го знаат сите? Черчил, во своите мемоари (*Виџораџа свеџска војна*), за кои, како што знаеме, има добиено Нобелова награда за *книжевносџ*, зборувајќи за улогата на Обединетите нации, вели дека „малите држави немаат право да зборуваат за целиот човечки род. Тие мора да прифатат и ќе прифатат поинтимен, но понизок ранг. Светот треба да биде воден од лидерите на географски формирани групи земји“. Сегашната ситуација во светот само го потврдува тоа. Светот никогаш не бил замислен да биде рамноправен, а лицемерието на сите политички системи, вклучувајќи го сегашното демократското

устројство на светот, е да се прелаже народот, да се владее во негово име и да му се грабне сè што може да се грабне, првин од помалите народи според степенот на нивната неважност, а потоа и од сопствениот народ. Ароганцијата на тој свет може хумористично да се собере во изјавата на актерот Мајкл Кејн, во време на брегзитот, дека тој мислел дека „Луксембург е радиостаница“. Кога Господ ќе ти ја даде Индија, навистина, што ќе ти се Луксембург или Македонија, освен ако не треба да фрлиш некоја напалм бомба за спас на Егејот. Она што Достоевски го раскажува во „Големиот инквизитор“ треба да се сфати *буквално*. Не дека вистинскиот, *жив* Исус не ѝ треба на Католичката црква или на инквизицијата, туку дека не му треба *никому*, зашто со своето појавување би го оспорил устројството на светот, поради што би бил затворен и по вторпат распнат на крст. Затоа испародираниите Исусови чеда од моите романи што сакаат да го спасат светот изгледаат смешни, затоа што се премногу стварни и вистинити во однос на анонимната суштественост на постоењето, а толку далеку од неговото вистинско устројство во кое системот на вредности никогаш не бил воспоставен во физичкиот свет, туку само во духовниот. Македонија е светски маргинален, но многу јасен пример за извличувањето и рedefиницијата на стварноста и на историјата што се случува и на општ план. Неодамна Владимир Путин во еден авторски текст интервенира околу интерпретацијата на фактите во врска со Втората светска војна, но дури и тој заборавил да го спомене нападот врз Југославија поради што е пролонгиран планот Барбароса. Ако сојузниците, непосредно по крајот на Втората светска војна, планирале напад врз Советскиот Сојуз, тогаш навистина не изненадува

што равенката што се става помеѓу фашизмот и сталинизмот како идеологии се израмнува со улогата на фашистичка Германија која го нападна другиот дел од светот и Советскиот Сојуз кој го одбрани тој свет. Империјалната слика на големите, меѓутоа, нема допирни точки со стварните вредности. Черчил може да добие Нобелова награда за книжевност, но не може да стане писател како оние недобројните што не ја добиле, а се викаат Музил, Џојс итн. Витолд Гомбрович во своите *Мемоари*, дело со монтењовска сила, зборува за една „културна тетка“, претседателка на некое „почитувано жири“, Мак-Карти, која не била во состоба да прочита „повеќе од една страница“ од некој негов роман. „Мак-Карти“, се чуди Гомбрович, „ама за мене таа не ѝ припаѓа на сериозната литература, таа е безначајна авторка од трета, па дури и четврта класа“. Е, тие автори и коавтори од трета и четврта класа имаат право да зборуваат за судбината на светот на црткалицата наречена твит, а има и други слични места, а сериозните автори можат да го кажат само она што никој нема да го слушне. Освен ако не сакаат да застанат на страната на „Милош Западниот“, да употребам уште една метафора на Гомбрович кога зборува за симплифицираните претстави на Западот и за оние што му се додворуваат поткрепувајќи ја нивната површна слика на светот.

Еден од клучниите хронолошки во Вашиите романи е куќата (ја и кулајта) – дали идеалот за градењето на оваа града лежи во припадността на единката или на сите луѓе?

Колибите, куќите и кулите што се среќаваат во моите дела се градивни елементи на една сè уште незавршена приказна. Таа почна со расказот „Куќа“,

објавен, ми се чини, во револуционерната 1968 година, во која главниот јунак, Иљо М., за ништо на светот не сака да го продаде својот „плац“ каде што планира да гради куќа со синовите, куќа која си го чува своето основно значење на живеалиште, но има и некоја друга смисла. Иљо М. веќе има „стара куќа“ на уривање, но прашање е дали ќе може да изгради и нова. Во *Кула на Ридоѝ* (1980) Лазар сонува за изградба на својата кула „негде надвор од светот“, но ја продава на Ѓаволот, исполнувајќи ја желбата на жена си Тера да го прифати земниот живот таков каков што е, а не да сонува неостварливи соништа. Во драмата *Пусѝа земја* (1989) гледаме дека Иљо М. на оној свет, по советот на Марко Цепенков, си изградил колиба уште додека бил жив, така што го осигурал барем духовното, ако не и физичкото постоење на „куќата“. Во романот *Кон друѓаѝа земја* (1993) е изградена куќа со бегло навестено параболично значење на држава која е оставена неизградена, „до плоча“, така што не се знае дали куќата ќе стане „дом“ или „гроб“. Во романот *Времеѝо ѝред ѝриказнаѝа* (необјавен) се гледа дека куќата е завршена, но празна. Јас сега имам 77 години, а ако има здравје и живот ќе видиме дали Лазар ќе го одржи своето ветување да не ги потроши парите од продажбата на Кулата и дали има сили да ја обнови. Дотогаш ќе се види и дали од сè ќе остане само приказната или и она на што се однесува приказната.

Во Вашиоѝ ѝоследен роман Правта на библиотеките сликаѝа за усѝројсѝвоѝо на свеѝоѝ и не е баѝ оѝѝимисѝичка. Од шѝо зависаѝ Вашиѝе „ѝредвидувања“ и гледаѝе ли некаде ѝрошка надеж?

Освен што тој роман сум го пишувањето со години, јас исто така и сум го прочитал многу пати, првин дотерувајќи го, а потоа барајќи во него нешто што ќе ме изненади, и секогаш сум се среќавал со големата енергија собрана во него, преполна со подбив кон светот, но и со жизнерадосен хумор, како најпозитивен лик на секое дело, како кај Гогољ. Неговата „песимистичност“ можеби е подобро да се нарече критичност, „зашто јас сум сатиричар“, како што рекол Булгаков кога сакал да објасни зошто пишува така како што пишува. Како што веќе порано реков, тоа што сите го прифаќаат светот како „нежно зло“, зашто друг нема, не јас, туку самата книжевност не го прифаќа и не може да го прифати како прифатлива стварност. Замислете за момент дека не сме единствени во универзумот, дури, дека сме создадени од некоја вселенска маја. И тогаш ли ќе сметаме дека сме единствени и дека законот на Земјаните е она пред што треба да коленичи и самото постоење? Светското устројство, базирано врз интереси, е поставено од денес до утре, тоа веќе го споменав, како да немаме иднина, како да треба да постоиме уште двесте-триесте години, па да не прекрие мрак. Кому му треба тоа? Во општото устројство на универзумот ние сме случајност и грешка ако не го докажеме спротивното, дека можеме да траеме и тоа траење да го исполниме со смисла. Затоа книжевноста има право да биде утопија, но нема право да биде просечна и приспособена, каков што е светот. Таа пие од најбистрите вротоци на духовноста, таа се обидува да создаде автономна паралелна стварност, во која малите судбини не зависат од силните, туку партиципираат во спасот на светот малку повеќе од оние што го уриваат, зашто, ако ништо друго, немаат друга мисија освен

да трагаат. Уште во романот *Времето на ирвасиите* ликовите и личностите на Исус, Александар и Дон Кихот се претставени како симболи на она што е најсуштествено во светот. Тоа е потрагата, *свeтскојо царство*, приказната за анонимниот живот што ќе биде препознаен од сите. Можеби е тој Господ навистина победен и непрепознатлив во овој свет, како што смета и Достоевски, можеби е светското царство само мегаломанска и егоистична визија, можеби е Дон Кихот *навистина* луд, но во книжевната визија тие се она што треба да биде и самата книжевност: чувари на животниот пламен... на онаа свеќа што не догорува, што гори и во моите романи.

Изминајиве неколку години беа турбулентни за Македонија, постојано се зборуваше за идентитетот и идентитетскиот комонентни, а Вие бевте еден од рејкиите што гласно и јасно го кажуваа својот став. Се чувствувате ли некогаш осамено во тие дискусии и дебати?

Осаменоста е слаб збор за оваа деменција што забележливо ги премренува очите на целиот народ. Во класично време нашиот долен сосед ги делел народите на Хелени и на варвари односно на слободни луѓе и на робови. Но тоа не значело дека слободните луѓе биле подобри и поумни од робовите, зашто и филозофот, како на пример Епиктет, можел да биде роб ако бил „фатен“ односно заробен. Слична е ситуацијата со нашите фатени робови-филозофи кои, за разлика од Епиктет, не знаат дека се робови, но затоа знаат да „филозофираат“. Се покажува дека сме народ кој, гледано во целина, никогаш не верувал дека може да биде слободен и свој, туку мора да се потпре на другите и да ги слуша. Според тоа

каква е сегашната состојба во „правниот систем“ на Македонија, би се рекло дека ние правно не ни постоиме зашто, да не одиме подалеку, од незаконската конституција на Собранието, сè што понатаму се случувало во државата е правно нерегуларно. Ние кои сме далеку од политиката, според тоа, живееме како слободни робови, си плаќаме сметки итн., па или се покоруваме на таквата држава како нејзини вазали или не ја прифаќаме. Оние што ја водат се покоруваат на големите и силните, а нивните помошници сноват како птици-секретари околу нив да чепнат некое зрно, додека ние непокорните живееме со наведнати глави верувајќи во некој свој внатрешен свет кој никому не му треба. Независно од тихиот отпор што постои во Македонија (претежно во срцето и во душата), би се рекло дека некои доброволно го прифаќаат ропството, сметајќи дека по пет-шестстотини години ќе нè ослободи некој Питу Гули, а моето внатрешно чувство ми кажува дека многумина не се подготвени за својата слобода и сметаат дека „светот“ *никогаш* не греша. Но дали е тоа така?

Што мислите за актуелната ситуација во светот и во нашата земја во врска во пандемијата?

Очигледно е дека многу држави направија големи грешки и дека се виновни за смртта на илјадници луѓе. Дали некој поради тоа ќе биде осуден за убиство од небрежност? Нема. Зошто? Затоа што „светот“ односно секоја поединечна држава, кога ќе дојде таков момент, има право да реши кој ќе живее, а кој ќе умре, односно колкава ќе биде „коллатералната штета“. Значи, светот и државите не се непогрешливи – да се надоврзам на претходното прашање – туку

се пресметани и си го гледаат својот интерес. И ако тие проценат дека толку и толку луѓе треба да умрат или дека таа и таа држава треба да исчезне, тие и ќе го направат тоа. Но, ова што сега го кажувам се однесува на претходното прашање, а би било многу неточно и неправедно да се каже дека во борбата против короната не е направено многу. Народите се организирани, издвоени се огромни средства и лекарската професија покажа што значи да имаш професија. Неслучајно толку врвни автори биле токму лекари. Да имаш професија значи да имаш мисија, да дадеш заклетва дека ќе ја извршуваш таа мисија и, дури и во невозможни услови, да си останеш на зборот. Тоа што тие си го чуваат зборот е она што моментално го спасува светот. Што би било кога би рекле не, па да излезат да штрајкуваат наместо да лекуваат? Но, тие нема да го сторат тоа затоа што се вистинска народна војска и вистинска професија. Во оваа фаза на сегашната пандемија светот се обидува да ја сочува својата човечност, но главната опасност се заканува од времето. Веќе сега е рedefиниран човековиот начин на живеење, а што ќе биде ако пандемијата потрае подолго одошто се очекува? Откако се виде дека крајните мерки ќе ја уништат светската економија, веќе се прават отстапки во името на животот кој мора да продолжи, што во сегашните услови значи дека милиони луѓе од ранливите категории ќе бидат пуштени низ реката Лета, како колатерална штета. Сомнително е што сега се апелира на „свеста“, една социјалистичка измислица во која не верувал ни самиот Карл Маркс. Додека е светот уреден така како што е уреден, ништо не може да се постигне со свест, туку само со закон и регулатива. Зошто, инаку, свеста не е доволна? Во што грешеле Сократ и Толстој сметајќи дека е доволно

спознанието за тоа што е добро а што зло, па човекот да стане добар и да постапува добро? Грешеле во тоа што мислеле дека сите луѓе се како нив, но тоа, сепак, не е така. Државите и нивните устројства, имено, не постојат поради оние ретките, но постојни, кои и без закони не би прекршиле никаков напишан закон, туку поради оние на кои беззаконието им е во крвта, па поради нив треба да се конституираат судови и да се градат затвори. Затоа препуштањето на судбината на светот, па и во нашата држава, на „свеста“ претставува голем ризик да се случи безвластие и анархија и бројот на жртвите да биде многу поголем. Што е најстрашно, со тоа би била жртвувана и медицинарската професија која сега бдее над нас и си го чува образот и зборот. „Зборот обврзува“, вели Конески, а и народната мудрост нè учи дека „магарето се држи за огламникот, а човекот за зборот“, но ние живееме во свет каде што зборот лесно се гази, а огламникот уште полесно се одврзува. Болеста не го прави светот подобар и луѓето посложни, туку луѓето се тие што треба да го подобрат светот, за да ја направат и болеста поднослива.

Бев тие дел од Редакцијата на првата Енциклопедија на МАНУ, но и уредник на преводната едисија „Свезди на свейската книжевност“, како гледаше на овие големи проекти?

По стек на околности се најдов среде тие проекти со кои може да се илустрира она што се случи со Македонија и што допрва ќе се случува. Да бидам сосема искрен, кога ја прифатив должноста да бидам новиот главен редактор на Македонската енциклопедија, не ми беше сосема јасна стварната состојба.

Уште додека живееш во Белград, како и толкумина други демократски ориентирани луѓе, сметав дека Албанците во Југославија се она „понижено и навредено“ малцинство чии интереси се загрозени и кое ја заслужува нашата емпатија и помош – таков беше и односот на Западот, од каде што во тоа време сè уште изгреваше сонцето (така барем сметавме). Книжевноста има обврска да застане на страната на правдата, па таквиот мој однос се гледа и од моите дела, не само спрема Албанците (на пример, во драмата *Мелница*) туку и спрема другите (за зулумите вршени над Турците во Балканските војни не знам дали уште некој покрај мене пишувал). Околностите на временото повлекување на Македонската енциклопедија се познати: формално, тоа првобитно беа пет одредници поради кои албанската страна и меѓународната заедница се нашле навредени. Гледано од денешен аспект, тие одредници се бенигни, но МАНУ тогаш ја направи најголемата грешка во својата историја и Собранието, по предлог на своето Претседателство, донесе погрешна одлука. Во тоа учествувавме сите и за тоа сносиме историска одговорност. Никој никогаш не се откажал од својата прва и единствена национална енциклопедија. Ние го направивме тоа. Временото повлекување стана безвремено и, иако во почетокот тоа не изгледаше така, се претвори во трајна забрана, во цензура. Да биде несреќата поголема, ни сега не се знае што стана со неподврзаните примероци. Кога ја презедов новата Редакција, во која беа вклучени и луѓе надвор од МАНУ, бев убеден дека многу лесно ќе се договориме околу спорните прашања, па затоа и предложив да се работи со консенсуз. За жал, се потврди дека сум покажал голем степен на наивност. Таа (2010) година Редакцијата интензивно

работеше, без никаков надомест. Мене веднаш ми стана јасно дека посочените пропусти се минорни во однос на некои други слабости, како што се беглата и нестручна обработка на многу одредници, но и на цели области, како што се книжевноста и уметноста. Поради тоа, предложив постојната енциклопедија да се одблокира со нужно образложение, а истовремено на Собранието да се донесе одлука за изработка на нова енциклопедија. Редакцијата целосно ја поддржа таа идеја која, на крајот, заедно со целиот материјал, беше предадена на Претседателството за тоа да ја стави на дневен ред на Собранието. Предлогот на Редакцијата беше донесен со мнозинство гласови (двајцата нејзини членови со албанско потекло поднесоа оставки), а Советот на Центарот ја прифати едногласно (вклучувајќи го гласот на акад. Али Алиу, кој инаку јавно ја критикуваше МА). Предлогот на Редакцијата, меѓутоа, во текот на мандатите на тројца наши претседатели, не стигна до Собранието. Се надевам дека сегашниот претседател ќе постапи поинаку.

Може само да се претпостави која била причината. Главното барање на албанската страна беше автохтоноста, но прашањето за автохтоноста на некој народ не се утврдува со енциклопедија – енциклопедиите само ги регистрираат постојните научни решенија. Што тогаш? Времето покажа дека проблемот бил во *придавкаџа*. Кога има придавка, има и *именка*, а со скривање на *именкаџа*, ќе се смени и *придавкаџа*. Ако некој некогаш реши да ја одблокира Македонската енциклопедија, што ќе пишува на нејзините корици – Поправена енциклопедија на Северна Македонија?

Слична е и судбината на антологијата на светската книжевност во 560 томови позната како *Свезди*

на светската книжевност. И таа гние во некои подруми. Над двесте книги не дошле ни до мене како главен редактор. Како што сум истакнал повеќе пати, таа едиција, првобитно инаку замислена од издавачот, со маки беше реализирана со цел да се „докодифицира“ македонскиот книжевен јазик во јазичната практика и врз примерот на најголемите дела на светската книжевност да ја потврди големината и моќта на нашиот „мал“ јазик. Гнасната политика во која делата и неделата на луѓето се ставаат во иста вреќа ја фрли и таа едиција надвор од досегот на оние на кои им е наменета. Кога светот навистина би бил таков каков што треба да биде и каков што се прикажува, покрај толкавите „поддршки“ што ги дава за сè и сешто, би го поставил и прашањето зошто најпознатите ремек-дела на светската книжевност преведени на македонски јазик од сите големи светски јазици се фрлени во подрумишта, но досега никој не го направил тоа.

Нашата несреќна држава е недоправена, па така и тие два важни проекта останаа недоправени. Ние сме затруени со политика, ситен личен интерес и капитуланство. Никој во Европа не се откажал од својата национална држава, но нè убедиле ние да го направиме тоа. Зошто? Затоа што сме минато на минатото, пепел на пепелта. Откако се откажавме од уставното право за национална држава со широки права за сите државјани, македонските партии автоматски станаа државотворни, односно државата стана партиска. Ако е едната македонска партија на власт, имаме еден тип партиска држава, ако е другата – имаме друг тип партиска држава. Заедничката особина им е грабежот на врхушката и стврноста на гладната база која треба да се нарани, а заедничкото проклетство што поради неслогата мора да бидат во

коалиција со некоја од албанските партии кои, сите до една, им поставуваат невозможни задачи со барјачиња и црвени линии што нив ги водат во Европа, а нас во пропаст. „Договорот“ со Грција е аншлус, „пријателството“ со Бугарија е капитулација, а двојазичноста е административно преземање на државата. И Албанците токму од тоа не отстапуваат, како што не се откажуваат од знамето на туѓата држава што ја сметаат за своја, но лесно се откажуваат од името на државата во која живеат зашто не им значи ништо. Имајќи право на албанска *еднојазичност* таму каде што е тоа битно (школи, факултети), тие бараат двојазичност таму каде што се урива државата, во судовите, во болниците, во државната администрација. Ние сме народ за жалење. За нашата Црква зборував дека е државотворна, зашто таква е традицијата на православните цркви, а таа, наместо да си стои цврсто на своето, води политика со Бугарија. Имаме врвни интелектуалци кои сметаат дека ние не сме државотворен народ. Тоа не значи ништо друго туку дека не заслужуваме држава.

Што би им посоветувале на помладиите автори?

Најпрво би им го повторил она што им го порачале и подобри и поумни пред мене, да не се нафаќаат за пишување ако можат да живеат без тоа. Но, ако, сепак, се решат за таа мачна професија, треба да ја работат чесно, сосредоточено и со увереност дека е таа важна, само не се знае за кого. Кој не е подготвен да го замени својот живот за илузии, како војникот што го дава животот без можност да му биде вратен, не треба да се занимава со книжевност. Кој сака успех и пари, нека бега во голем народ со многу читатели, но тогаш нема да биде свој. Со амбиција може да се

постигне сè, но не може да се стане писател. Важноста што ѝ ја припишуваа минатите векови на книжевноста во наредните векови ќе биде сè помала. Кој бара сигурна егзистенција како писател, нека се врзе за индустриските уметнички продукции. Оној што нема да се откаже, нека се стреми да биде најдобар на светот, за да стане еднаков меѓу еднаквите. Невидливоста никого да не го уплаши, нека помисли дека многу подобрите поминале многу полошо и пак станале бесмртни.

(Скопје, *Сѿожер*, февруари 2020,
Александра Јуруковска)

БЕЛЕШКА НА АВТОРОТ

Во оваа книга се вклучени интервјуа, настанати во периодот од приближно половина век, што повеќе или помалку се совпаѓа со времето на мојата книжевна дејност, на која тие највеќе и се однесуваат, но истовремено, го посочуваат и мојот однос кон актуелните состојби.

Интервјуата се пренесуваат интегрално, со мали стилски поправки и со ситни интервенции. Во оние што се дадени во усна форма сочуван е слободниот разговорен тон. Повеќето интервјуа објавени на друг јазик се печатат во мој превод. Исклучок се интервјуто за белградска „Политика“ со Ангелка Цвијиќ, одговорите за „Фрактура“, како и интервјуата со Геа Влаховиќ, за загребските „Експрес“ и „Вијенац“, кои се одлично преведени од српски, односно од хрватски јазик, од Анита Илиева Николовска. Во книгата се застапени само претходно публикувани и емитувани разговори, со исклучок на „Одговори без прашања“. На некои места, изоставено е она што е веќе речено во некое претходно интервју или во друг текст; повторувањето, сигурно, и вака не е сосема избегнато.

Насловот на книгата, *Траги во времето*, преземен е од истоимената радиоemisija на Петар Т. Бошковски, односно од насловот на интервјуто направено со тој редок автор и човек.

Препрочитувајќи ги текстовите, можев да бидам задоволен од сразмерната постојаност на мојата мисла и на моите ставови. Сум се огласувал ретко (колку што ме барале), така што многу животни и творечки периоди и поводи се прескокнати. Поважно од тоа е што ниту во мојата поетика, ниту во мојот светоглед, не се забележуваат големи отстапувања од она што во мојот дух, очигледно, било рано формулирано. Не знам дали е тоа добро или не, мене ми се чини дека не е сосема лошо. Времето врвело, јас сум направил големи животни промени, но потписот ми останал ист.

М. М.

СОДРЖИНА

ДУХОТ Е САМО ЕНЕРГИЈА ШТО ЈА ЗРАЧИМЕ	5
МИНАТОТО, СЕГАШНОСТА И ИДНИНАТА – ВО ЕДНА СОБА	13
ЖИВОТОТ Е ХРАНА НА ЗБОРОВИТЕ	19
БЕЗНАДЕЖНО УПРОСТУВАЊЕ НА ЖИВОТНАТА ДРАМА	25
ТВОРЕШТВОТО Е ВРЕМЕ	39
ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО	45
САМИ ГО ПОВИКАВМЕ ЗЛОТО	63
ОД СÈ НАЈТЕШКО Е ДА СЕ РАСПОЗНАЕ СТВАРНОСТА	77
СОМЕЛЕНИТЕ ДУШИ НА <i>МЕЛНИЦАТА</i>	95
НЕ СУМ ДУХОВЕН ЕМИГРАНТ, САМО МИ СТУДИ	109
ОДГОВОРИ БЕЗ ПРАШАЊА	123
ДОМОТ НА АЛЕКСАНДАР	137
ДЕМОКРАТИЈАТА Е ТЕРОР НА ПРОСЕЧНОСТА	143
МОЈОТ ПАТ	151
ЕДНА ДОБРА РЕЧЕНИЦА МОЖЕ ДА ЧИНИ ПОВЕЌЕ ОД ЦЕЛИ ТОМОВИ	163
ПРАВИМЕ ПОДОСЛЕДНА, А НЕ РАМКОВНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА	175
ТРЕБА ЛИ НОВА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА?	187
ВО КОЈА НАСОКА ДА СЕ ОДИ	193

ДАЛЕКУ ОД СВЕТОТ, А, МОЖЕБИ, И НАДВОР ОД НЕГО	209
ГОЛЕМ БРОЈ КАНДИДАТИ ЗА АКАДЕМИЦИ НЕ Е ДОБАР ЗНАК	221
НАЈВИСОКАТА ЗАДАЧА НА РОМАНОТ Е ДА СОЗДАДЕ НОВА ПРИКАЗНА	229
МАКЕДОНЦИТЕ СЕ ИЛИ ПОМАЛКУ ХРАБРИ ИЛИ МОШНЕ ПЛАШЛИВИ	235
ЛИТЕРАТУРАТА КАКО СПАС	243
НА BLOOMSDAY СО МАРИЈА ГИРЕВСКА	257
АКО НЕ ЗНАЕШ ИСТОРИЈА, ЗНАЈ ГЕОГРАФИЈА	263
ПРИКАЗНА ЗА РИБАРОТ И РИПКАТА	269
ДА СЕ СВЕСТАТ ПОЛИТИЧАРИТЕ ОД МАКЕДОНСКИОТ БЛОК	279
ВО ПОТРАГА ПО СОПСТВЕНОТО СРЕДИШТЕ	283
ПОДЗАДОЦНИВМЕ НА СОПСТВЕНИОТ АРМАС	297
ПРИФАЌАЊЕ НА СМРТТА КАКО НОВ ЖИВОТ	303
ИЗБРИШАНИ ОД КАРТАТА	325
МАКЕДОНИЈА ПРЕЖАЛЕНА	349
МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ БИ МОЖЕЛО ДА ДОВЕДЕ ДО СВЕТСКА ВОЈНА	371
ВИСОКАТА КНИЖЕВНОСТ Е ЕДИНСТВЕНА ПОЈАВА ВО ИСТОРИЈАТА НА ЧОВЕШТВОТО	389
МАКЕДОНИЈА ИМА ШТО ДА МУ ДАДЕ НА СВЕТОТ, НО СВЕТОТ Ќ СВРТЕ ГРБ	397
ВАКОВ ОДНОС НА ДРЖАВАТА КОН МАТИЧНИОТ ЈАЗИК НЕ ПОСТОИ НИКАДЕ ВО СВЕТОТ	405
ПИШУВАЊЕТО НА МАЛ И НЕПОТРОШЕН ЈАЗИК ПРЕТСТАВУВА КНИЖЕВЕН БЛАГОСЛОВ	413
БЕЛЕШКА НА АВТОРОТ	443

Митко Маџунков
ТРАГИ ВО ВРЕМЕТО

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите
Лексикографски центар

Јазична редакција
Софија Чолаковска-Поповска
Николинка Полевска

Компјутерска подготовка
Анита Илиева Николовска

Печат
„Европа 92“ – Кочани

Тираж
300 примероци

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент
Охридски“, Скопје

821.163.3-05Маџунков, М.(047.53)
929Маџунков, М.
821.163.3(047.53)

МАЏУНКОВ, Митко

Траги во времето : (интервјуа) / Митко Маџунков ;
избор Анита Илиева Николовска. - Скопје : Македонска
академија на науките и уметностите, Лексикографски
центар, 2020. - [448] стр. ; 24 см

ISBN 978-608-203-309-9

а) Маџунков, Митко, 1943 -- Интервјуа б) Македонска
книжевност --
Интервјуа

COBISS.MK-ID 52585221

